

STANKO PETELIN - VOJKO

MED TRIGLAVOM IN TRSTOM

ZGODOVINA XXXI. DIVIZIJE

O B DVAJSETI OBLETNICI USTANOVITVE 31. DIVIZIJE
GRE TA KNJIGA TUDI TEBI,

TOVARIŠ *Jože Ješe*,
KI SI SE V NJENIH ENOTAH MED TRIGLAVOM
IN TRSTOM TOLKEL ZA SVOBODO IN ČLOVEKA
VREDNO ŽIVLJENJE. TA ZGODOVINA NAJ TI BO
V SPOMIN NA SKUPNI BOJ IN NA ŽRTVE, KI JIH
JE NAŠ BOJ TERJAL V TOLIKŠNI MERI. HKRATI NAJ
BO TA KNJIGA NEPOZABEN SPOMENIK NAŠIM
FADLIM SOBORCEM, TEBI PA V ČAST IN ZAHVALO.
PRAZNIČNO CERKNO, 8. septembra 1963.

Štab za proslavo dvajsetletnice ustanovitve 31. divizije:

Generalpodpolkovnik

(Štane Potočar-Lazar)

Generalpodpolkovnik

(Rudolf Hribernik-Svarun)

Generalmajor

Dušan Švara-Dule
(Dušan Švara-Dule)

Polkovnik

(Rudi Kodrič-Branko)

Stanko Petolin-Vojko
(Stanko Petolin-Vojko)

STANKO PETELIN-VOJKO

M E D T R I G L A V O M
I N
T R S T O M

ZGODOVINA XXXI. DIVIZIJE NOV IN POJ

ZAVOD »BOREC« LJUBLJANA

1 9 6 3

Enaintrideseto divizijo IX. korpusa Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije so sestavljale III. slovenska narodnoosvobodilna udarna brigada »Ivana Gradnika«, VII. slovenska narodnoosvobodilna udarna brigada »Franceta Prešerna«, XVI. slovenska narodnoosvobodilna brigada »Janka Premrla-Vojka« in še nekatere druge manjše samostojne enote. Zaradi tega se zgodovina divizije ne pričenja z dnevom njene ustanovitve — s 6. oktobrom 1943 — temveč z opisom razmer, ki so vladale na Primorskem in Gorenjskem ob ustanovitvi teh brigad, in z opisom njihove poti tudi v obdobju, ko XXXI. divizije še ni bilo.

Vloga in zasluge enot XXXI. divizije za končno osvoboditev slovenskega in jugoslovanskega ozemlja ter njihov delež v borbi proti nacistični Nemčiji in njenim zaveznikom je v neposredni zvezi s pomenom, ki ga je njihovo operacijsko področje imelo za okupatorja. Tako je Gradnikova brigada še pred ustanovitvijo divizije delovala na integralnem delu italijanskega cesarstva ter s svojo navzočnostjo navzlic 90 000 sovražnikovim vojakom, ki jih je fašistični režim razmestil na ozemlju Slovenskega Primorja, zgovorno pričala o neuspehu petindvajsetletne italijanske raznarodovalne politike in o volji primorskega ljudstva, da si z orožjem v roki pribori svobodo. Enako je tudi Prešernova brigada, ki se je največ zadrževala na Gorenjskem — sestavnem delu nemškega Reicha, s svojo borbo in uspehi dokazovala, da se ne bodo nikoli uresničili Hitlerjevi napotki njegovim sodelavcem, naj mu to deželo spet spremenijo v nemško.

Deveti korpus — v njegovem sklopu pa tudi XXXI. divizija — je deloval na področju, ki je bilo za nemškega okupatorja izrednega pomena: čezenj so držale važne prometne zveze med italijansko fronto in globokim nemškim zaledjem, hkrati pa je tod neprestano grozila nevarnost zavezniškega izkrcavanja in njihovega udara po

najkrajši poti v osrčje Nemčije. Zato je okupator moral na tem ozemlju zadrževati velike sile, ki bi mu sicer tako prav prišle na kateremkoli drugem bojišču. Tako npr. je njegova vojska na operacijskem področju IX. korpusa, v katerem je bilo z vsemi zalednimi enotami in ustanovami okrog 10 000 borcev, konec leta 1944 štela čez 75 000 mož, ki so bili nastanjeni v 281 postojankah. Ena izmed glavnih nalog te ogromne vojske je bilo uničenje naših brigad. Čeprav so se sovražnikove ofenzive — ena hujša od druge — vrstile čedalje pogostneje, je IX. korpus ne le obstal, temveč tudi vsakodnevno zadajal Nemcem in njihovim zaveznikom hude izgube ter dosegel končni cilj: uničenje nemških in kvislinških enot na svojem operacijskem področju ter osvoboditev Slovenskega primorja in Gorenjske.

Zgodovina XXXI. divizije NOV in POJ je sestavljena predvsem po arhivskem gradivu III. SNOUB »Ivana Gradnika«, VII. SNOUB »Franceta Prešerna«, XVI. SNOB »Janka Premrla-Vojka«, XXXI. divizije NOV in POJ, XXX. divizije NOV in POJ, IX. korpusa NOV in POJ ter Glavnega štaba NOV in PO Slovenije, ki ga hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, dopolnjujejo pa ga nekateri podatki, ki so bili doslej že objavljeni v tisku, in spomini nekdanjih pripadnikov enot XXXI. divizije. Pisec knjige se ob tej priložnosti tudi najtopleje zahvaljuje vsem tistim bivšim borcem, ki so mu z najrazličnejšimi dragocenimi podatki močno pomagali pri pripravi zgodovine XXXI. divizije NOV in POJ.

USTANOVITEV GRADNIKOVE BRIGADE

Prihod Loškega odreda na Primorsko

Nikjer drugod v Sloveniji ni bilo tako težavnih pogojev za začetek in razvoj narodnoosvobodilne borbe ko na Primorskem. Ta del slovenskega ozemlja je bil za fašistično Italijo »terra italianissima« in zato so se takratni oblastniki na vso moč trudili, da bi preprečili tudi najmanjše poskuse oboroženega odpora proti režimu. Fašistična oblast je hotela pred tem obvarovati vsaj Primorsko, če je že morala v sosednji »Ljubljanski pokrajini« doživljati poraz za porazom. Spričo tega so Italijani kar najtesneje zaprli bivšo jugoslovansko-italijansko mejo, po primorskih vaseh in gozdovih vzpostavili gosto mrežo postojank in odločno zasledovali »ribelle«, kjer koli so se pojavili.

Ljudstvo pa je smrtno sovražilo svoje zatiralce ter je podprlo narodnoosvobodilno gibanje tako enotno in požrtvovalno kot nikjer drugod v Sloveniji. »Zelo značilno za te ljudi je, da niso politično popolnoma nič poučeni. Pri njih je samo eno: mržnja do fašizma in Italijanov.«¹

Prva partizanska četa se je pojavila v Slovenskem Primorju že konec avgusta 1941², medtem ko so leto dni pozneje — 10. avgusta 1942 — nad Ozeljanom v Vipavski dolini ustanovili prvi bataljon. To je bil bataljon »Simona Gregorčiča« s tremi četami — dvema vipavskima in eno tolminsko. Izven njega pa so delovale še tri čete: Briška, Kraška in Pivško-brkinska.³

¹ Bračičevo poročilo z dne 8. okt. 1942 Glavnemu poveljstvu Slovenske partizanske vojske.

² Ivo Juvančič: Italijanske sile v borbi proti NOV in POS v Slovenskem Primorju (»Vojno-istoriski glasnik« 3/1954, str. 47).

³ Ravno tam, str. 59.

Loški odred na pohodu

Uspehi narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem pa bi bili vsekakor še veliko večji, če ne bi tako zelo primanjkovalo orožja, prav tako pa tudi preizkušenega vojaškega in političnega kadra. To je uvidelo tudi Glavno poveljstvo in je ukazalo štabu Loškega odreda, ki je takrat taboril v snežniških gozdovih nad Loško dolino in v katerem je bilo kakih 120 borcev, naj se pripravi na odhod v Slovensko primorje. Hkrati pa mu je podredilo tudi bataljon »Simona Gregorčiča«, ki je štel 140 borcev, oboroženih s 85 puškami in s štirimi puškomitraljezi. Komandant bataljona je bil takrat Martin Greif-Rudi, njegov namestnik pa Janko Premrl-Vojko, medtem ko je bil Mile Špacapan-Igor komisar bataljona, Franc Marolt pa njegov namestnik.⁴

⁴ Pismo štaba bataljona »Simona Gregorčiča« z dne 17. sept. 1942 štabu Loškega odreda.

Štab bataljona »Simona Gregorčiča« je z velikim zadovoljstvom sprejel obvestilo o prihodu Loškega odreda na Primorsko in je v pismu, ki ga je poslal štabu Loškega odreda, izrazil prošnjo, naj bi se novi odred imenoval Soški odred, »kar bi narod na Primorskem z veseljem sprejel.«⁵

Na spremembo imena pa je mislilo že Glavno poveljstvo, saj je predvidelo, naj se naziv »Loški odred« uporablja samo do prehoda čez bivšo jugoslovansko-italijansko mejo, nato pa »Soški odred«.⁶

Okrog 25. septembra pa je krenil na Primorsko tudi komandant Loškega odreda Mirko Bračič. Spremljala ga je patrolja bataljona »Simona Gregorčiča«, ki ga je prišla iskat. V odredu so bili že v velikih skrbah, ko je naposled prišlo po treh tednih njegovo sporočilo, da je srečno prispel v štab bataljona »Simona Gregorčiča«, kjer je ustanovil dva bataljona s sorazmerno šibkimi četami — v vsaki je bilo le po 15 do 20 oboroženih borcev in po 8 neoborožencev. Večje čete bi bile namreč zelo neprikladne spričo neustreznega terena in zato, ker so se enote morale neprestano premikati.

Nekaj dni po prejemu Bračičevega sporočila — 20. oktobra 1942 — sta oba bataljona Loškega odreda s 70 ljudmi in osmimi puškomitraljezi v najhujšem naliveu krenila na pot. Tri dni kasneje so se borci Loškega odreda, ki se je odtlej imenoval že Soški odred, sestali s svojim komandantom pri Podragi v Vipavski dolini, od tu pa so skupno nadaljevali pot v taborišče bataljona »Simona Gregorčiča« nad Branico, kjer so borce porazdelili po četah in bataljonih.

»Predznak resnih dogodkov...«

Od tega dne dalje se je pričel nagel vzpon partizanskih enot na Primorskem. Priliv novih borcev je bil tolikšen, da so morali že po nekaj dneh razen Vipavskega in Tolminskega ustanoviti še Kraški bataljon. Prva dva sta imela po sto, tretji pa okrog osemdeset borcev. V vseh treh bataljonih je bilo trinajst puškomitraljezov — v Vipavskem štirje, v Tolminskem šest, v Kraškem pa trije.¹

O izrednem vtisu, ki ga je na prebivalstvo napravil prihod partizanov iz »Jugoslavije«, nam piše tudi dr. Aleš Bebler, ki je takrat prispel na Primorsko:

⁵ Ravno tam.

⁶ Ukaz Glavnega poveljstva Slovenskih partizanskih čet z dne 1. sept. 1942.

¹ Poročilo štaba Soškega odreda z dne 28. okt. 1942 Glavnemu poveljstvu Slovenskih partizanskih čet.

Dr. Aleš Bebler na poti v Slovensko primorje

»Velik dogodek tu je dejstvo, da je Gorica jela govoriti slovensko. Star kmečki očanec, ki je bil te dni doli, pripoveduje: ‚Kamer pridem: gospud, kaj hočeste, kaj želite? — Kuker najlepši veselica!‘ Pišem pod akacijo, zebe v prste, v taborišču se je zbrala množica civilistov (je nedelja), ki hočejo slišati, kaj povejo partizani iz ‚Jugoslavije‘. Moram k njim.«²

Krepitev narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem pa je med fašističnimi oblastniki napravila pravi preplah. O tem nam priča tudi tarnanje sekretarja fašistične organizacije v Vipavi:

»Ne morem zamolčati, da je tukajšnja situacija iz dneva v dan slabša. Čeprav je objava in številno razširjanje proglasa na prebivalstvo goriške pokrajine z dne 20. sept. t. l. napravilo prvotno močan vtis, nas vedno večje novačenje mladincev (tudi žena) v teh zadnjih dneh, predrzno zadržanje prebivalstva in zaničljiv nasmešek, ki ga je videti na ustih mnogih, ki jih srečujemo na cesti, opominja, da je sedanje zelo agresivno zadržanje teh ljudi do nas pred-

² Pismo dr. Aleša Beblerja z dne 15. nov. 1942 Centralnemu komiteju KPS.

znak resnih dogodkov, ki se utegnejo prav verjetno tudi primeriti, če tisti, ki je dolžan to storiti, ne bo pravočasno izdal primernih ozdravilnih ukrepov.«³

Bilo pa je vse zaman. Število novincev, ki so vstopali v partizanske enote, je bilo čedalje večje. Spričo tega so morali decembra 1942 ustanoviti še četrti bataljon z operacijskim področjem onstran Soče.⁴

Iz teh dni — 26. decembra 1942 — izvira tudi ukaz Glavnega poveljstva Slovenskih partizanskih čet o ustanovitvi Alpske operativne cone na področju Primorske, Gorenjske, Koroške in Dolomitov s komandantom Mirkom Bračičem in komisarjem Francem Ravbarjem-Vitezom na čelu.⁵ Poveljstvo nad Soškim odredom pa sta prevzela Albert Jakopič-Kajtimir kot komandant in Dušan Pirjevec-Ahac kot komisar.

Vendar pa tudi ta formacija ni ostala dolgo: kmalu sta iz Soškega nastala dva nova odreda — Severnoprimorski z dvema bataljonom na Tolminskem in enim v Brdih ter Južnoprimorski z Gregorčičevim in Kraškim bataljonom.⁶

Primorski fantje odhajajo na Dolenjsko

Italijani so v zimskih mesecih leta 1942/43 poskušali zaustaviti dotok novih borcev v partizanske enote tako, da so primorske mladence nasilno novačili v posebne delovne bataljone. S tem pa so le prilili olja v ogenj in povzročili še večji naval v partizane. Novincev je bilo toliko, da zanje ni bilo dovolj orožja. Spričo tega je Centralni komite KPS dal Pokrajinskemu komiteju KPS za Slovensko Primorje navodila, naj novince pošiljajo na Notranjsko in Dolenjsko, kjer bi jih lahko vsaka brigada sprejela petdeset do sto, jih oborožila in izurila, nato pa vrnila nazaj na Primorsko.¹

Pojavile pa so se velike težave. V vsakem transportu je bilo namreč po več sto neoborožencev, ki jih je spremljalo le po deset do dvajset oboroženih borcev. Težavno je bilo tudi nahraniti toliko šte-

³ Pismo sekretarja fašistične organizacije v Vipavi federalnemu sekretarju v Gorici z dne 8. nov. 1942.

⁴ Ukaz Soškega odreda o formiranju bataljona z dne 19. dec. 1942.

⁵ Ukaz Glavnega poveljstva Slovenskih partizanskih čet z dne 26. dec. 1942.

⁶ Ivo Juvančič: Italijanske sile v borbi proti NOV in POS v Slovenskem primorju (»Vojno-istoriski glasnik« 3/1954, str. 61).

¹ Navodila Centralnega komiteja KPS z dne 28. jan. 1943 za mobilizacijo.

vilo ljudi med pohodom. Še teže pa je bilo oskrbeti varnost transportov, kajti italijanske postojanke — posebno na bivši jugoslovansko-italijanski meji — so bile zelo goste, množica neoborožencev pa je bila za italijanske zasede zelo privlačen in lahek cilj.

Morda se je prav zato pojavil pri nekaterih enotah oportunizem v zvezi s sprejemanjem novincev. Štab odreda pa je vse take pojave izredno ostro obsodil:

»Mar naj zato, ker nam trenutno manjka orožja, dopustimo, da bodo fašistični banditi odpeljali našo mladino in naše prebivalstvo sploh v gladovna taborišča Italije, da bodo tam počasi crkavali od lakote in pomanjkanja? Vse, ki hočejo v partizane, smo dolžni sprejeti in je vaša največja taktična napaka, da jih zavračate nazaj... Če vam manjka orožja, posnemajte I. in II. bataljon, ki sta v zadnjih dneh zaplenila 5 puškomitraljezov, 1 težki mitraljez in čez 60 pušk...²

Tako je konec februarja 1943 čakalo na Primorskem že kakih 1000 novincev, da bi jih vključili v Transporte proti Notranjski in Dolenjski. Razen njih pa je bilo takrat na Primorskem še drugih 400 do 500 borcev, ki so bili oboroženi z dvema težkima mitraljezoma in 22 puškomitraljezi.³

O pomenu uspešno izvedene mobilizacije na Primorskem se je izjasnil tudi Centralni komitej:

»Uspela mobilizacija predstavlja brez dvoma največji rezultat vsega dosedanjega osvobodilnega boja primorskih Slovencev...«⁴

Italijanski vojaki ne smejo iz vojašnic

Tako nagel porast partizanskih enot v Slovenskem primorju in vključevanje novih borcev vanje ne bi bil mogoč, če ne bi hkrati izvajali številnih drznih akcij, pri katerih je bil glavni namen, osvojitve čim večjih količin orožja za nove borce. O doseženih uspehih nam govori podatek, da so enote Narodnoosvobodilne vojske na Primorskem do konca februarja 1943 zaplenile 2 težka mitraljeza, 21 puškomitraljezov in več kot 200 pušk.¹

² Dopis štaba Soškega odreda z dne 11. febr. 1943 štabu 4. bataljona.

³ Poročilo politkomisarja Glavnega poveljstva z dne 21. febr. 1943 komandantu Glavnega poveljstva.

⁴ Navodilo Centralnega komiteja KPS z dne 20. junija 1943 Pokrajinskemu komiteju KPS za Slovensko primorje.

¹ Dušan Pirjevec-Ahac: Iz boja za svobodo Primorske (Koledar Osvobodilne fronte Slovenije 1946).

Severnoprimorski odred na Polovniku s protiletalskim mitraljezem, ki ga je bil zaplenil nad Drežnico

Najuspešnejša akcija je bil napad 38 borcev 1. in 4. čete 2. bataljona na karabinjersko postojanko v Zakrižu nad Cerknim, ki je štela 24 mož posadke. Partizansko skupino sta vodila Tone Bavec-Cene in Marija Pervanja-Anamarija. Dne 26. januarja 1943 so partizanski borci po petnajstminutnem obstreljevanju jurišali na postojanko in prisilili karabinjerje k predaji. V tej borbi je padlo šest Italijanov, en stražar je ušel, sedemnajst Italijanov — med njimi je bilo šest ranjenih — pa so naši zajeli. Z njimi so naši zelo lepo ravnali: ranjence so obvezali, potem je politkomisarka Anamarija ujetim karabinjerjem govorila, nazadnje pa so jim dovolili prost odhod v pol ure oddaljeno Cerkno. Po tej akciji je oborožitev partizanskih enot na Primorskem narasla za še tri puškomitraljeze.

Prvi težki mitraljez na Primorskem je zaplenila 3. četa Gregorčičevega bataljona, ki ji je poveljeval Janko Premrl-Vojko. To je bilo 6. februarja 1943 ob napadu na italijanski bunker blizu Cola nad Ajdovščino. V bunkerju, ki je bil le kakih 300 metrov daleč od italijanske postojanke s 70 vojaki, je bilo takrat dvanajst Italijanov. Med jurišem je Vojko vrgel skozi lino v bunker nemško defenzivno

bombo. Dosegli so popoln uspeh: dva Italijana so ujeli in — kar je bilo najvažnejše — polastili so se težkega fiata.

Tako so se partizanske akcije razširile po vsej Primorski: pokalo je na Pivki in Krasu, v Vipavski dolini, Trnovskem gozdu, na Idrijskem in celo v Brdih onstran Soče. Italijani so sicer zasledovali naše enote, kjerkoli so le mogli, iskali naša taborišča in jih včasih tudi napadli, organizirali »čiščenje« ozemlja in hkrati izvajali najhujši teror nad prebivalstvom — vendar pa odločnih uspehov navzlic temu niso mogli doseči.

Fašistični režim si ni upal proglasiti obsednega stanja, saj je bilo Slovensko primorje konec koncev sestavni del italijanskega cesarstva že več kot dvajset let in bi bilo priznanje, da ga v teh dolgih letih niso mogli pokoriti, zanje prevelika sramota. Zato pa so njihove vojaške enote na Primorskem prejele navodila, naj ravnajo tako, kot da bi bile v vojnem stanju, vojakom pa so prepovedali posamič zapuščati vojašnice.

Prvi dve primorski brigadi

Medtem je štab Alpske operative cone pripravljaj ustanovitev prve primorske brigade in je 13. februarja 1943 tudi izdal odlok v tem smislu:

»Namesto sedanjega Soškega odreda se formira Južnoprimorski in Severnoprimorski odred. Poleg tega se formira še Udarne brigada imena Andreja Laharnarja, junaškega voditelja tolminskega punta iz let 1712—1713.«

Komandant prve primorske brigade »Andreja Laharnarja« naj bi postal Janko Premrl-Vojko. Tega položaja pa Vojko ni nikoli prevzel niti ni bila brigada ustanovljena. Nekaj dni kasneje, ko Vojko še vedel ni za to imenovanje, je bil ob napadu na italijansko kolono v Idrijski Beli — potem ko je zabil puškomitraljez — hudo ranjen. Njegovi borci so ga prenesli v taborišče, kjer je umrl teden dni kasneje, 26. februarja 1943. Pred smrtjo ga je še obiskal Franc Leskošek-Luka in mu ob tej priložnosti povedal, da so ga imenovali za komandanta prve primorske brigade. Njegova smrt je za narodno-osvobodilno borbo v Slovenskem primorju pomenila veliko izgubo, saj je Primorska z njim izgubila največjega junaka.

Nekaj tednov kasneje — 5. aprila 1943 — je iz Dolomitov, kjer se je takrat zadrževalo Glavno poveljstvo Slovenskih partizanskih čet, odpotoval na Primorsko namestnik glavnega poveljnika Jaka Avšič, ki je imel s seboj navodila Glavnega poveljstva o formiranju primorskih brigad in njunih neposrednih nalogah.

Odlok o ustanovitvi prvih dveh primorskih brigad — »Simona Gregorčiča«¹ in »Ivana Gradnika« — je konceptiral dr. Aleš Bebler, delegat Centralnega komiteja KPS in sekretar Pokrajinskega komiteja KPS za Slovensko Primorje. Ukaz o ustanovitvi brigad so verjetno objavili že 10. aprila, vendar pa ga zaradi višje sile niso mogli izpeljati do vseh podrobnosti. Prvotno so predvidevali, da bi Južno- in Severnoprimorski odred porazdelili enakomerno po obeh brigadah. To pa se zaradi velike naglice ni zgodilo in tako so enote Severnoprimorskega odreda vključili v Gradnikovo brigado, ki sta ji poveljevala Danilo Šorović kot komandant in Cveto Močnik-Florijan

¹ Tri mesece kasneje so brigado »Simona Gregorčiča« priključili Gradnikovi brigadi.

Štab južnoprimorskega odreda v Vršah nad Čepovanom aprila 1943. (Na levi strani sedi namestnik politkomisarja Martin Greif-Rudi, na desni strani pa komandant odreda Albert Jakopič-Kajtimir)

Narodni heroj Janko Premrl-Vojko. Rojen je bil 29. februarja 1920 v Podnanosu. Partizanom se je priključil v pričetku leta 1942. Kmalu je postal komandir čete, nato pa še namestnik komandanta bataljona. Imenovali so ga tudi za prvega komandanta brigade »Andreja Laharnarja«, toda medtem je bil ob napadu na italijansko kolono v dolini Idrijske Bele hudo ranjen in je 26. februarja 1943 ranam podlegel

kot komisar, medtem ko so iz Južnoprimorskega odreda napravili Gregorčičevo brigado z Albertom Jakopičem-Kajtimirom na čelu.²

Jaka Avšič pa je prišel na Primorsko še z drugo nalogo razen formiranja brigad: Glavno poveljstvo mu je naročilo, naj z brigadama takoj po ustanovitvi izvrši prodor v Slovensko Benečijo in tako razširi narodnoosvobodilno gibanje tudi na to slovensko področje. Spričo tega se brigadi nista nikjer zadrževali več, kot je bilo najbolj nujno, in se približevali Slovenski Benečiji.

Ustanovitev V. brigade »Simona Gregorčiča« in VI. brigade »Ivana Gradnika«³ pada v čas, ko je skoraj po vsej Jugoslaviji —

² Ivo Juvančič: Italijanske sile v borbi proti NOV in POS v Slovenskem primorju (»Vojno-istoriski glasnik« 3/1954 str. 67).

³ Kasneje so jo preimenovali v III. SNOUB »Ivana Gradnika«.

tudi v Sloveniji — divjala IV. sovražnikova ofenziva, ki se je takoj nato nadaljevala v V. ofenzivo. Sovražnik je neprestano zasledoval čete in bataljone Severno- in Južnoprimorskega odreda, ki so se pomikali proti zbirališčem, kjer naj bi ustanovili brigadi. Tako sta bili dve četi bodoče Gregorčičeve brigade napadeni že v taborišu na Šentviški gori in se jima je šele po peturni borbi posrečilo, da sta se pridružili drugim enotam, ki so se zbirale nad Ravnami v tolminskih hribih. Italijani pa brigade tudi tu niso pustili pri miru in tako je Gregoričeva brigada, pri kateri se je zadrževal tudi namestnik glavnega poveljnika Slovenskih partizanskih čet Jaka Avšič, morala kreniti čez Sočo v Beneško Slovenijo brez Kraškega bataljona, ki ni prispel pravočasno.

Tri ure hoda od nje se je zbirala Gradnikova brigada, ki jo je v bovških hribih formiral Mirko Bračič. Njen 2. bataljon pa je bil na Golobarju napaden na sam dan ustanovitve, 26. aprila 1943. To pa je bil hkrati tudi ognjeni krst nove brigade.

POHOD V SLOVENSKO BENEČIJO

900 partizanskih borcev — 90 000 Italijanov

Gradnikova brigada je ob ustanovitvi imela tri bataljone, v katerih je bilo okrog 450 borcev.¹ Za Gregorčičevo brigado nimamo sicer za to obdobje nobenih točnih podatkov, sklepamo pa, da je bilo njeno številčno stanje približno enako stanju v Gradnikovi brigadi. Zato lahko sodimo, da je bilo konec aprila na Primorskem 900 do 1000 oboroženih partizanskih borcev.

Italijani pa so po drugi strani imeli v Slovenskem primorju zelo dosti vojaštva. Za to so imeli dovolj vzrokov. Ob severovzhodnem robu Primorske je potekala bivša jugoslovansko-italijanska meja, ki so jo Italijani tudi po priključitvi tako imenovane Ljubljanske pokrajine Italiji imeli prav tako dobro zastraženo kot pred razpadom Jugoslavije. Razen tega je ob meji bival slovenski živelj, o katerem so italijanske oblasti dobro vedele, kakšna čustva goji do svojih tlačiteljev. Krotili so ga le s pomočjo goste mreže karabinjerskih postaj in močnih policijskih ter vojaških posadk.

Do leta 1943 je bil v Slovenskem primorju razen številnih karabinjerskih, policijskih in fašističnih enot še XXIII. armadni korpus s sedežem v Trstu in s komandantom Ferrerom na čelu, ki je razpolagal z dvema divizijama: »Novarra« s sedežem v Sežani in »Veneto«, ki je imela svoj štab v Gorici.²

Za protipartizansko borbo so Italijani uporabljali tudi posebne leteče policijske skupine, ki so navadno štejele po 50 mož in bile pod poveljstvom karabinjerskih oficirjev. Tako npr. je v borbah v Be-

¹ Kratka kronika Gradnikove brigade (9. julija 1945).

² Ivo Juvančič: Italijanske sile v borbi proti NOV in POS v Slovenskem primorju («Vojno-istoriski glasnik» 3/1954, str. 52).

Štab Gradnikove brigade. (Z leve na desno: namestnik komandanta Tone Bavec-Cene, komandant Danilo Šorović, politkomisar Cveto Močnik-Florijan in inštruktor CK KPS Cene Logar)

neški Sloveniji sodelovalo na italijanski strani med drugim tudi devetnajst letečih policijskih skupin.³

V začetku leta 1943, ko so se zavezniške vojaške sile pričele približevati Italiji iz južne smeri in ko je bilo že vsakomur jasno, da je samo še vprašanje časa, kdaj se bo os Berlin—Rim—Tokio dokončno zlomila, so v monarhističnih krogih Italije čedalje pogostejše razmišljali o prevzemu oblasti in o sklenitvi premirja z zahodnimi zavezniki.

Ta okolnost pa je močno oteževala položaj naših enot v Slovenskem primorju, kajti italijansko poveljstvo je pričelo zbirati svoje vojaštvo na severni meji, da bi se lahko v primeru italijanske kapitulacije obranilo Nemcev na že pred vojno zgrajeni obrambni črti in da bi zadržalo na starih mejah tudi našo Narodnoosvobodilno vojsko. Tako se je zgodilo, da so spomladi 1943 pričeli ne le obnav-

³ Ivo Juvančič: Italijanske sile v borbi proti NOV in POS v Slovenskem primorju («Vojno-istoriski glasnik» 3/1954, str. 68).

ljati stare utrdbe in graditi nove objekte, temveč so začeli tudi čistke, ki so se vrstile druga za drugo in v katerih je sodelovalo po več tisoč vojakov, alpincev, fašistov in pripadnikov drugih enot.

Italijanska vrhovna komanda je že 28. marca 1943 objavila, da bo razen XXIII. armadnega korpusa s sedežem v Trstu ustanovila še XIV. armadni korpus, ki bo imel sedež v Vidmu. V tem času sta se z Vzhodne fronte vrnili diviziji »Sforcesca«, ki je zamenjala divizijo »Novarro« v Sežani, in »Torino«, ki je prišla v Gorico namesto divizije »Veneto«. Razen tega pa je bila v Vidmu še divizija »Giulia«, katere enote so sodelovale v Beneški Sloveniji v borbah z Gradnikovo in Gregorčičevo brigado.⁴

⁴ Ivo Juvančič: Italijanske sile v borbi proti NOV in POS v Slovenskem Primorju (»Vojno-istoriski glasnik« 3/1954, str. 65).

Narodni heroj Cveto Močnik-Florjan. Rojen je bil 1. maja 1914 v Ljubljani. V partizane je vstopil septembra 1941, marca 1942 je postal politkomisar Rakovške čete v Loški dolini, junija istega leta pa politkomisar Kočevskega odreda. Nato je odšel v Slovensko primorje, kjer je postal prvi politkomisar Gradnikove brigade. Padel je 26. aprila 1943 na Golobarju nad Bovcem

Omeniti moramo še III. alpinsko mobilno brigado v Tolminu, ki je imela meseca aprila 1943 v svojem sestavu kar štiri polke. To je bila tipična protipartizanska enota, s katero so se naše enote v severnem delu Slovenskega primorja in v Beneški Sloveniji pogostno srečavale.⁵

Naposled so bile v Slovenskem primorju raztresene še številne zaledne enote in ustanove XI. armadnega korpusa, ki je imel sedež v Ljubljani.

Skupno je bilo v Slovenskem primorju v mesecih pred italijansko kapitulacijo okrog 90 000 vojakov, po nekaterih drugih podatkih⁶ pa celo 100 000 italijanskih vojakov.

Tudi italijanski general Mario Roatta v svoji knjigi »Osem milijonov bajonetov« z obžalovanjem ugotavlja, da je Italija morala držati v Slovenskem primorju tri divizije, ki so ji bile tako zelo potrebne na drugih bojiščih.⁷

Zakaj v Beneško Slovenijo?

Omenili smo že, da je Jaka Avšič prispel na Primorsko ne le zaradi formiranja brigad, temveč predvsem zato, da s pomočjo obeh brigad razvname narodnoosvobodilno borbo tudi na ozemlju Beneške Slovenije.

Cilj pohoda v Beneško Slovenijo je bil v tem:

- da brigadi očistita Brda, Beneško Slovenijo in Rezijo sovržnikov;

- da mobilizirata in si pridobita orožje;

- da razširita narodnoosvobodilno borbo tudi med prebivalstvo tega najzahodnejšega dela slovenskega ozemlja in da ustvarita pogoje za nadaljnje širjenje protifašističnega razpoloženja med italijanskim ljudstvom.¹

Glavno poveljstvo je mislilo celo na to, da bi brigadi — če bi razmere dopuščale — vdrli v koncentracijsko taborišče v Gonarsu, kjer je bilo zaprto veliko Slovencev, in napadli celo Čedad in Videm².

⁵ Ivo Juvančič: Italijanska »zvestoba« in strah (»Borec« 1953, str. 367).

⁶ Franček Saje: Ustanovitev novih brigad in prvih divizij (»Borec« 1953, str. 182).

⁷ Ivo Juvančič: Italijanske sile v borbi proti NOV in POS v Slovenskem Primorju (»Vojno-istoriski glasnik« 3/1954, str. 68).

¹ Jaka Avšič: Naš prvi pohod v Beneško Slovenijo, str. 12.

² Tone Svetina: Borba Gradnikove brigade na Krnu (»Planinski vestnik« 4/1958, str. 227).

Čeprav so kasnejši dogodki pokazali, da ni bilo moč opraviti vseh postavljenih nalog — Italijani so bili namreč obveščeni o nameravanem pohodu brigad v Beneško Slovenijo³ in so ju hoteli že pred tem uničiti — je ta širokopotezni načrt o vdoru Gradnikove in Gregorčičeve brigade čez Sočo bil v bistvu zelo uspešno izveden in je močno vplival na nadaljnji razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v tem delu slovenskega ozemlja.

Golobar: nepričakovan in nepotreben poraz

Izhodišče bodoče Gradnikove brigade za pohod v Slovensko Benečijo bi morala biti planina Golobar nad Bovcem, kjer naj bi se 26. aprila 1943 zbrali vsi trije bataljoni Severnoprimskega odreda in se zlili v brigado. Na zbirališče pa so pravočasno prispele le tri čete 2. bataljona, medtem ko sta se drugi dve četi tega bataljona utaborili tri kilometre stran, na severnih pobočjih Krasjega vrha.¹

Italijani niso ničesar vedeli o nameravanem prihodu bataljonov Severnoprimskega odreda in ustanavljanju Gradnikove brigade na Golobarju, pač pa so imeli tisti dan v načrtu očiščevalno akcijo planinskega področja med Bovcem in Kobaridom. Tako so popolnoma slučajno naleteli na Golobarju — 1254 metrov visoki in okrog pet kilometrov zahodno od Bovca ležeči planini — na dele 2. bataljona. Sreča v nesreči je bila, da so drugi bataljoni zakasnili: 3. bataljon je bil nekje na poti iz Brd, 1. bataljon pa je prispel šele naslednjo noč na Polovnik, dve uri hoda do Golobarja.²

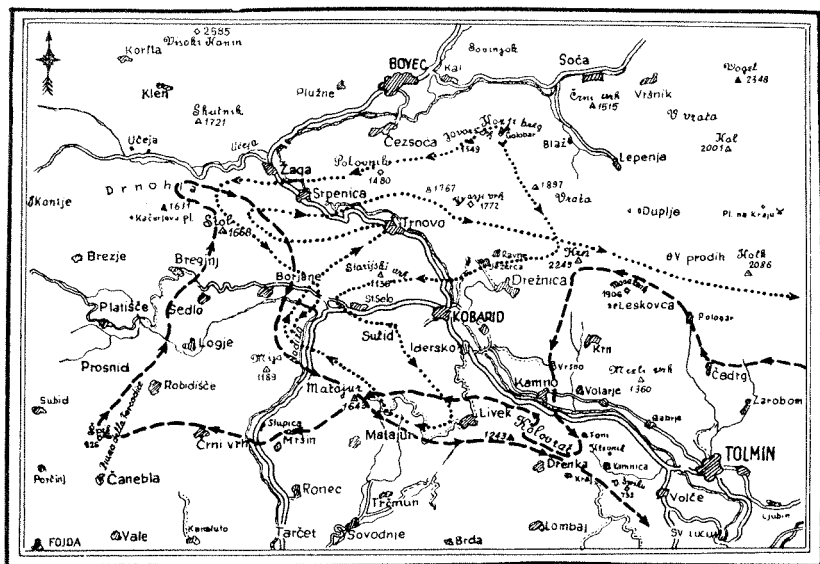
Italijani so prodirali proti Golobarju v treh kolonah: z dvema z bovške strani, tretja, ki je nastopala iz Kobarida, pa je med potjo naletela na četi 2. bataljona, ki sta se utaborili pod Krasjim vrhom. V napadu na 2. bataljon sta razen bovške posadke sodelovali tudi 648. in 409. četa.

Prvi streli na planini Golobar so počili okrog desetih dopoldne. Čeprav je bilo sorazmerno pozno, borci niso bili pripravljeni na borbo. Vstali so precej kasno — dolgi in naporni pohodi v prejšnjih dneh so jih jako utrudili — razen tega pa je njihovo vodstvo zagrešilo še hudo napako: ni razpostavilo zadostnega zavarovanja okrog taborišča in na višinskih točkah nad Golobarjem. Tako so lahko Italijani v miru zasedli položaje nad planino, nato pa vžgali z vsem orožjem po pastirskih kočah.

³ Poročilo oddelka javne varnosti iz Podbrda z dne 28. aprila 1943.

¹ Po pripovedovanju Franja Kranjca, polkovnika JLA.

² Po pripovedovanju Toneta Bavca-Ceneta, takratnega namestnika komandanta Gradnikove brigade.

LEGENDA:

--- POT GREGORČIČEVE BRIGADE

..... POT GRADNIKOVE BRIGADE

0 2 4 6 km

Pohod Gregorčičeve in Gradnikove brigade v Slovensko Benečijo

Sovražnik je s tem dosegel popolno presenečenje. Borci so se morali umikati v zelo težavnih okoliščinah po čistini in med divjim ropotanjem sovražnikovih mitraljezov. Zares so bili lahko srečni tisti, ki so živi in nepoškodovani dosegli rob gozda v smeri Kozjega brega, kajti na vseh drugih straneh so bili Italijani.

Čeprav so čete 2. bataljona pretrpele zelo hude izgube, njihov odpor ni prenehal vse do večera. Skupine borcev in bork, med njimi je bila tudi namestnica politkomisarja bataljona Marija Pervanja-Anamarija³, so zasedle položaje na grebenu nasproti Golobarja in

³ Anamarijo bi ob tej priložnosti kmalu živo ujeli, rešila pa jo je njena izredna prisebnost. Ko so Italijani planili proti njej, je Anamarija vrgla mednje bombo in skočila v grmovje. Italijani so sicer streljali za njo, vendar je niso zadeli. Nenadoma pa se je Anamarija znašla pred italijanskim oficirjem, v neposredni bližini pa je stalo še več italijanskih vojakov. Tedaj je s pištolo prisilila italijanskega oficirja, da je njo in njene tovariše peljal mimo italijanskih položajev izven obroča. Ko je to storil, ga je vsega prestrašenega pustila, da se je lahko vrnil k svojim.

odbijale italijanske napade. Na teh položajih je padel tudi politkomisar brigade Cveto Močnik-Florijan.

Gradnikov bataljon je v tej borbi doživel hud poraz. Italijani so poročali⁴, da so tega dne na Golobarju in sosednjem Javorščku ubili 43 partizanskih borcev, med njimi tudi tri ženske.⁵ Zaplenili pa so 27 vojaških pušk, 6 pištol, 47 ročnih bomb in 1700 nabojev za ročno orožje. Sami pa so pri vsem tem imeli menda le štiri mrtve in sedem ranjenih.

Ognjeni krst Gregorčičeve brigade

Medtem se je Gregorčičeva brigada zbirala nad Ravnami v tolminskih hribih. Tja je prišel tudi Jaka Avšič. Odhod v Beneško Slovenijo so za nekaj dni odložili, da bi se lahko nanj temeljito pripravili.

Brigada je taborila v Prodeh, kake pol ure nad Ravnami, v vasi pa je manjša skupina borcev kovala ključe, s katerimi bi pred odhodom čez Sočo napravili še kako diverzijo na železniški progi Bohinjska Bistrica—Gorica, brigadni čevljarji pa so popravljali obutev. Tedaj so nenadoma vdrli v vas italijanski alpinci. Ko so se naši čevljarji in kovači umikali po grapi proti taborišču brigade, so jih Italijani zasledovali. To pa se jim je pošteno maščevalo. Četa Franca Jereba-Slavka, v kateri je bil kot mitraljezec tudi kasnejši komandant Gradnikove brigade Ivan Sulič-Iztok, jim je zaprla izhod iz soteske. Tako Italijani, ki so zašli v grapo, niso mogli ne naprej in ne nazaj.¹

Še preden so naši z njimi dokončno poravnali račune, je brigada napadla glavne italijanske sile, ki so medtem naropano blago nakladale na vozove in se pravkar pripravljale na odhod. Čeprav je bilo Italijanov v vasi in njeni okolici okrog 800, so borci Gregorčičeve brigade z odločnim jurišem pognali sovražnika v beg. Nato so polovili še preživele italijanske vojake, ki so ostali v grapi med vasjo in taboriščem, ter se pripravili na odhod.²

Brigada je takoj nato krenila čez Čadrg proti Pologarju, kjer je še podnevi šla čez most preko potoka Tolminščice v neposredni bližini italijanske postojanke in nadaljevala pot proti Krnu.

⁴ Poročilo karabinjerske grupe v Gorici z dne 4. maja 1943.

⁵ Ko je borka Vera Palčičeva iz Vrhnike v Loški dolini videla, da so Italijani ujeli njeno sestro in še neko tovarišico iz Bovca, je priskočila k njima ter obe in še sebe ubila s pištolo.

¹ Po pripovedovanju kasnejšega komandanta Gradnikove brigade Ivana Suliča-Iztoka.

² Albert Jakopič: Naš prvi pohod v Benečijo in Rezijo (»Spomini na partizanska leta« IV).

Borba na Kolovratu nad Tolminom

Na Krnu je Gregorčičeva brigada, ki ji je poveljeval Albert Jakopič-Kajtimir, zvedela, da je medtem Gradnikova brigada že prekoračila Sočo in da navzlic hudemu porazu, ki ga je doživel njen bataljon na Golobarju, izvaja svojo nalogo. Po predhodnem načrtu naj bi namreč brigadi pred ponovno združitvijo in vdorom v Beneško Slovenijo uničili italijanske postojanke na stari avstrijsko-italijanski meji: Livek, Kraj in Drenko.¹

Zato se je Gregorčičeva brigada s tolminskih hribov spustila v Gregorčičevo rojstno vas Vrsno, odtod pa nadaljevala pot proti Soči, ki jo je prekoračila pri Kamnu, in se nato čez Fone povzpela na okrog 1000 metrov visok planinski greben Kolovrat.

Brigada pa ni imela sreče, da bi se po napornem pohodu lahko mirno odpočila in nato skupno z Gradnikovo brigado pričela napadati italijanske postojanke. V teh dneh so namreč Italijani čistili ozemlje na desnem bregu Soče in tako je Gregorčičeva brigada padla naravnost mednje. Na tem sektorju sta delovali četa »arditov« obmejne straže, ki je pregledovala teren od Volč do doline potoka Kamnice, in 408. četa 103. alpinskega polka, ki je preiskovala vzhodna pobočja Kolovrata, medtem ko se je na zahodnih pobočjih Kolovrata mudila z enako nalogo 648. četa.²

Tako se je zgodilo, da je brigada v zgodnjih jutranjih urah zasedla vrh Kolovrata — to je bilo 10. maja 1943 — okrog in okrog pa so bili Italijani. Umika ni bilo. Brigada je morala brezpogojno vzdržati na položajih do večernih ur. Priznati pa je treba, da so bili položaji na Kolovratu izredno ugodni. Tu so bile namreč zelo hude borbe že med prvo svetovno vojno med Italijani in Avstrijci ter so se borci Gregorčičeve brigade v starih strelskih rovih in zaprtih bunkerjih uspešno varovali pred minami in granatami, s katerimi so jih Italijani ves dan obmetavali. Sploh pa ima Kolovrat zelo značilno obliko: to je kakih sedem kilometrov dolg in komaj 100 do 200 metrov širok greben s strmimi pobočji ne le proti Soči, temveč tudi proti severu, zahodu in jugu. Le v južnem delu je greben nekoliko širši. Zato ima greben Kolovrata na prvi pogled obliko žlice.

Prvi so z brigado prišli v stik »arditi«, ki so operirali okrog Kamnice, okrog enajste ure jim je prihitela na pomoč še 408. četa, naposled pa je iz okolice Drenke prispela tudi 648. četa. Italijani s

¹ Jaka Avšič: Naš prvi pohod v Beneško Slovenijo, Ljubljana 1946, str. 14.

² Poročilo poveljstva obmejne straže XI. armadnega korpusa z dne 15. maja 1943.

Štab Gradnikove brigade in primorske operativne cone. (Stojijo z leve na desno: politkomisar brigade Jože Čerin-Peter, brigadni obveščevalec Drago Flis-Strela, komandant brigade Danilo Šorovič, politkomisar cone Dušan Pirjevec-Ahac in komandant cone Mirko Bračić; sedita Franc Tavčar-Rok in Franc Pokovec-Poki)

prvimi napadi niso ničesar dosegli in so kasneje postali previdnejši: preden so šli v ponoven napad, so temeljito obstreljevali položaje Gregorčičeve brigade z mitraljezi in težkimi minometalci. Iz smeri Tolmina in Volč pa se je oglasila celo njihova artilerija. Posebne škode ni napravila, ker so se borci med obstreljevanjem umikali v kazemate in bunkerje, kjer jim minometalci in topovi niso mogli do živega, na položajih pa so pustili le opazovalce.

Medtem so Italijani pripravljali iz smeri Klevnika nov juriš. Vodstvo brigade je ob pravem času razkrilo njihove nakane in je premaknilo v to smer svojo manevrsko rezervo. Ukrep je bil pravi: vilen in zato je najnovejši italijanski juriš doživel enako usodo kot vsi prejšnji.

Italijani pa še niso odnehali in so se pričeli pripravljati za nov napad. Tedaj so jim naši pripravili past. Borci s prvih položajev so se umaknili nekoliko nazaj in tako so Italijani jurišali v prazno. Ko pa so z naših prejšnjih položajev krenili naprej in so prišli na

čistino, so postali plen mitraljezov Gregorčičeve brigade, ki jih je nato s protinapadom spet potisnila po pobočjih Kolovrata navzdol.

Tega dne, ki mu ni hotelo biti ne konca ne kraja, so Italijani kar enajstkrat jurišali na položaje Gregorčičeve brigade, vendar navzlic hudim izgubam niso dosegli nobenega bistvenega uspeha. Polastili so se sicer nekaterih višinskih točk v južnem delu Kolovrata (Bukove Ježe, Gradu in Špika), vendar borcev Gregorčičeve brigade le niso mogli potisniti z grebena.³

Težko je reči, kaj so borci teže prenašali: neprestane italijanske napade ter ogenj iz njihovih minometalcev in topov ali lakoto in žejo, ki jih je ves dan mučila. Edini studenec na tem področju je bil namreč v sovražnikovih rokah. Šele zvečer sta dve četi z jurišem pregnali Italijane odtod in tako prišli do vode.

Ponoči so se Italijani umaknili na vznožje Kolovrata in povsod naokrog postavili goste zasede. Brigada pa se je prebila tam, kjer so jo Italijani še najmanj pričakovali: po vzhodnih pobočjih se je spustila tik nad Sočo in krenila proti Matajurju, medtem ko je skupina borcev z vejami zabrisala sledove, ki jih je kolona puščala za seboj.

Po italijanskih poročilih⁴ naj bi v tej borbi padlo dvanajst borcev Gregorčičeve brigade, ki so jih menda naslednji dan našli

³ Tega dne so vsi borci in funkcionarji pokazali brezmejno junaštvo. Tako npr. je borka Stanka Molik-Milena ves dan vztrajala, čeprav ranjena, na izpostavljenem položaju, s katerega se spričo čistine za seboj ni mogla umakniti, in uspešno odbijala poizkuse italijanskih vojakov, da bi jo zajeli, vse do mraka, ko so jo lahko drugi borci rešili iz nevarnega položaja.

Po pripovedovanju Ivana Suliča-Iztoka je bil med borbo hudo ranjen brat brigadnega intendanta. Ko je videl, da mu ni rešitve, je prosil brata, naj ga ustrelí in mu tako skrajša trpljenje. Brat je s težkim srcem ustregel njegovi prošnji in ga ustrelil s pištolo.

Ko se je ob štirih popoldne 2. bataljon umikal po stezi, ki je peljala po ozkem grebenu, na rezervne položaje, je bil komandant brigade Albert Jakopič zadnji. Tedaj pa je nenadoma pred seboj zagledal tri alpince. Takoj se je vrgel na tla, ustrelil in enega izmed njih podrl. Ko sta se druga dva ozirala, odkod poka, je podrl še onadva. Medtem pa so mu presekali pot še trije alpinci. Kajtimir se verjetno ne bi izmazal iz tega nerodnega položaja, če mu ne bi priskočil na pomoč komandant 1. bataljona Karlo Nardin-Jakec in z mitraljezom pokosil te tri Italijane.

Izkazal se je tudi Ivan Sulič-Iztok, ki je bil s svojim mitraljezom na levem krilu 2. bataljona. Ko se mu je po stezi približevala italijanska kolona, je podrl dva Italijana, enega ranil. Italijani niso popuščali, toda tudi Iztokov mitraljez ni odnehal. Končni rezultat pa je bil za Italijane skrajno porazen: ob stezi je obležalo dvanajst mrtvih in ranjenih italijanskih vojakov.

⁴ Poročilo poveljstva obmejne straže XI. armadnega korpusa z dne 15. maja 1943.

in pokopali, medtem ko so izgube brigade, sodeč po naših podatkih⁵, znašale pet padlih in devet ranjenih borcev. Za italijanske izgube ne vemo, vsekakor pa so bile neprimerno večje, kot pa sami priznavajo — 5 mrtvih in 8 ranjenih — saj je borba bila izredno srdita, trajala je ves dan, Italijani pa so po čistini jurišali proti našim mitraljezom, ki so jih neusmiljeno podirali.

Sami Italijani v svojem poročilu ugotavljajo, da je bilo opaziti »zagrizeno upiranje našim oddelkom«, da so bili med borci »številni uporniki iz bivše Jugoslavije, ki se boriijo z njim lastno taktiko in krutostjo« in da se naše enote »očitno ne omejujejo več le na vznemirjevalne akcije, temveč težijo za pravimi lastnimi vojaškimi operacijami«.⁶

Gradnikova brigada napada Livek

Istega dne, ko je Gregorčičeva brigada odbijala italijanske juriše na Kolovratu, je Gradnikova brigada — kot je to bilo že poprej dogovorjeno — napadla italijansko postojanko na severozahodnih pobočjih Kolovrata v Livku, kjer je bil nastanjen vod alpincev iz 648. čete. Po italijanskih poročilih¹ je v napadu sodelovalo kakih 60 partizanskih borcev, med napadom pa je bil en alpinec ubit, drugi pa ranjen.

Postojanko v Livku je napadel 3. bataljon Gradnikove brigade. Njegov napad pa ni bil kronan z uspehom, ker je obkoljeni posadki v Livku prišla na kamionih pomoč iz Kobarida in tako se je bataljon, potem ko so v borbi imeli enega mrtvega in štiri ranjene, moral mimo Matajurja umakniti proti Miji, kjer se je ponovno zbrala vsa Gradnikova brigada.²

V osrčju Beneške Slovenije

Gregorčičeva brigada se je z Matajurja spustila po njegovih južnih pobočjih proti Mršinu, kjer je vzpostavila prvi stik z Beneškimi Slovenci. Prebivalstvo jo je silno navdušeno sprejelo, nekaj fantov pa se je celo pridružilo našim borcem.

⁵ Albert Jakopič: Naš prvi pohod v Benečijo in Rezijo (»Spomini na partizanska leta« IV).

⁶ Poročilo poveljstva obmejne straže XI. armadnega korpusa z dne 15. maja 1943.

¹ Poročilo obmejne varnostne službe v Podbrdu z dne 12. maja 1943.

² Po pripovedovanju Toneta Bavca-Ceneta, takratnega politkomisarsja Gradnikove brigade.

Toda Italijani niso mirovali in so pripravljali nov napad. S kamioni so se pripeljali v bližino njihovega taborišča, nato pa so v strelcih prodirali proti položajem brigade. Opoldne so Italijani prodrli prav v Mršin. Ko pa so hoteli še dalje, je njihova predhodnica naletela na našo zasedo, ki jo je napadla in pri tem ujela štiri Italijane.

Huže je bilo pri prehodu čez reko Nadižo, vzdolž katere je so-sovražnik na gosto razpostavil zasede. Glavno vlogo pri proboju in razbijanju sovražnikovih zased ob cesti, ki pelje po levem bregu Nadiže, je odigral 1. bataljon, 2. bataljon pa mu je pomagal s tem, da je z demonstrativnim napadom na Mršin, kjer so bili takrat Italijani, pritegnil sovražnikovo pozornost nase. Ko se je 1. bataljon srečno prebil čez Nadižo, je s položajev pod Črnim vrhom varoval prehod čez Nadižo in cesto še drugim enotam brigade. To je bilo tembolj potrebno, ker sta med borbo pripeljala iz sovražnikove postojanke v Stupici dva oklepna avtomobila in obstreljevala pobočja na desnem bregu reke.¹

¹ Po pripovedovanju Ivana Suliča-Iztoka, kasnejšega komandanta Gradnikove brigade.

Skojevci 1. bataljona Gradnikove brigade pred študijskim sestankom

Vendar se je navzlic hudemu pokanju vse srečno končalo in brigada se je po proboju čez reko Nadižo ustavila v Črnem vrhu. Tu je komandant 1. bataljona Karlo Nardin-Jakec doživel ganljiv dogodek, ki priča, da je globoko v ljudeh še vedno tlela nacionalna zavest kljub skoro osemdesetletni načrtni raznarodovalni politiki italijanskih oblasti.

»Sinoči me je prišla iskat,« pripoveduje Jakec, »neka deklica in me odpeljala k svoji stari materi. Ko sva prišla na njen dom, je stala pri štedilniku stara ženica. Približala se mi je in me objela. Solze so ji priče teči po velem obrazu. ‚Vendar ste prišli! Kako si močan in hraber, sinko moj!‘ Nisem mislil, da so ti ljudje, ki so osemdeset let živeli v suženjstvu pod Italijo, ohranili svojo narodno zavest.«²

Naslednjega dne je brigada prispela v dolino, ki ima sicer tudi na naših kartah italijansko ime — Piano della Farcadice — je pa naseljena s slovenskim prebivalstvom. Tu so se borci Gregorčičeve brigade poslovlili od skupine Italijanov, ki so se partizanom priključili na Dolenjskem in Primorskem in ki so se želeli boriti proti italijanskemu fašizmu na lastnih tleh.

Brigada je zasedla položaje na 926 metrov visokem Špiku, ki se strmo dviga nad dolino Piano della Farcadice. Hkrati pa je pošiljala močne patrulje po okoliških vaseh (Robedišče, Prosnid, Subid, Porčinj, Čanebla in Fojda), da bi ljudstvo spoznalo slovenske partizane in se seznanilo s cilji njihove borbe tudi s prave strani, ne pa samo po obrekovanju italijanske propagande, ki je prikazovala partizane kot tolpo zločincev in roparjev.

Žal pa je za politično delo in navezovanje še tesnejših stikov s prebivalstvom ostalo le malo časa. Italijani so spet zbrali svoje sile in jih poslali na brigado na Špiku. Borba se je pričela že ob sedmih zjutraj. Naši so imeli izredno ugodne položaje, s katerih so odbili prve italijanske napade in pri tem zaplenili dva puškomitraljeza in kakih petnajst pušk.³

S tem pa borb še ni bilo konec. Ob treh popoldne so prišli še fašisti in napadli naše položaje v bok, tako da so z ene strani imeli partizane, z druge pa italijanske vojake, ki so bili že od zgodnjih jutranjih ur v borbi. Medtem ko so se fašisti približevali našim položajem, so pozivali borce Gregorčičeve brigade, naj ne streljajo. S to zvijačo so dejansko povzročili med našimi nesporazum in so

² Jaka Avšič: Naš prvi pohod v Beneško Slovenijo, Ljubljana 1946, str. 20.

³ Albert Jakopič: Naš prvi pohod v Benečijo in Rezijo (»Spomini na partizanska leta« IV).

se tako pomaknili čisto blizu njihovim položajem. To pa se jim je kaj kmalu maščevalo: ko so naši spoznali to zvijačo, so silovito vžgali iz vsega orožja po fašistih, jim prizadejali velike izgube in jih prisilili k umiku. To pa je bil šele začetek njihovega poloma, kajti hkrati s partizani so jih z druge strani napadli še italijanski vojaki, ki so fašiste hote ali nehotе zamenjali z našimi borci. Posledica tega je bila, da so se Italijani spustili v divji beg in med potjo odmetavali vse, kar jih je pri tem oviralo.⁴

Nazaj čez Sočo

Navzlic doseženim uspehom in veliki podpori prebivalstva pa so razmere postajale za naše čedalje hujše. Brigada je namreč bila po neprestanih pohodih in borbah že močno izčrpana in potrebna počitka. V Beneški Sloveniji pa se ni bilo moč odpočiti, kajti Italijani so proti brigadi pošiljali vedno nove sile. To je bilo povsem razumljivo, saj vendar niso mogli dovoliti, da bi se narodnoosvobodilna borba, ki jim je že na Dolenjskem, Notranjskem in Primorskem povzročala toliko glavobola, prenesla še globlje v Italijo, med Furlance, s katerimi so Italijani že tako imeli velike težave. Zato se je brigada po nekajdnevnem bivanju poslovila od prijaznih Beneških Slovencev in se napotila mimo vasi, ki so bile polne italijanskega vojaštva, čez Stol v Drnohlo.

Tu pa je brigada prišla iz dežja pod kap in je le malo manjkalo, da je Italijani niso uničili. Ko so namreč Italijani izsledili, da se je brigada umaknila v Drnohlo — na poraščena in strma severna pobočja Stola, ki se spuščajo v dolino reke Učeje — so zasedli vse višinske točke in sistematično preiskovali sektor za sektorjem. Za brigado je bila prava sreča, da je njeno vodstvo tako spretno manevriralo, da je Italijani še po treh dneh čistke niso odkrili.

Stanje v brigadi pa je bilo več ko žalostno. Borci so bili sestradani, saj daleč naokrog ni bilo nobenega naselja, s tem pa tudi nobene možnosti, da bi prišli do hrane. Končno pa tudi tedaj, če bi imeli živež, si ga ne bi smeli skuhati, ker bi jih dim izdal Italijanom. Razen tega pa jih je še ves čas močil dež.

Četrtega dne pa so Italijani le odkrili njihovo taborišče. Vodstvo brigade ni imelo nobenega drugega izhoda več, kot da se z brigado brezpogojno prebije prek gorskih vrhov, na katerih pa so bile močne italijanske zasede. Tokrat je brigada imela veliko srečo: ko so se

⁴ Po pripovedovanju Ivana Suliča-Iztoka, kasnejšega komandanta Gradnikove brigade.

njeni borci pripravljali na juriš, s katerim naj bi razbili sovražnikovo zasedo na Kuclju, so odkrili, da tam gori ni nikogar več. Prav takrat so namreč Italijani menjali zasedo: enote, ki so dotlej bile na Kuclju, so odhajale, izmena — štela je kakih 150 vojakov — pa se je šele približevala vrhu Kuclja. Tako se je Gregorčičeva brigada brez vsakega strela srečno rešila iz sila nevarnega položaja.¹

Italijani so potem še dolgo preiskovali Drnohlo, brigada pa je takrat bila že na Miji. Od tu se je večji del brigade premaknil čez Sočo na Trnovsko planoto, njen komandant Albert Jakopič-Kajtimir pa se je s skupino 26 borcev odpravil v Rezijo, kjer je z uspešnimi akcijami razgibal še tamkajšnje prebivalstvo.

Gradnikova brigada na Stolu

Čeprav je bilo po prvotnem načrtu predvideno, da bi morali obe brigadi hkrati vdreti v Beneško Slovenijo, se to — kot vidimo — ni zgodilo. Po napadu na Livek je prišla na Mijo, kjer naj bi bilo zborna mesto obeh brigad, le Gradnikova brigada, medtem ko so Gregorčičevo brigado zadržali Italijani na Kolovratu. Tako se je Gregorčičeva brigada sama prebijala v Beneško Slovenijo, Gradnikova brigada pa je medtem — da bi ji olajšala položaj — pričela ofenzivne akcije v dolini Soče.

Prva taka akcija je bil napad na italijanski tovornjak pri Trnovem nad Kobaridom. Gradnikovci so 18. maja ponoči pri mostu Na gradu zatrpali cesto, ob šestih zjutraj pa napadli italijanski kamion, ki je pripeljal tod mimo. Napad je bil zelo uspešen, saj je po sovražnikovem priznanju pri tem padlo šest njihovih ljudi (med njimi trije oficirji), ranjenih pa je bilo enajst vojakov in trije oficirji. »Uporniki so zaplenili dve radijski postaji, strojnico, puškomitraljez in 20 karabink, zažgali tovornjak, slekli nekaj padlih in izginili.«¹ Pri napadu na italijanski kamion je padel en sam borec in še ta brez potrebe: aktivirane ročne bombe ni odvrغل ob pravem času, tako da mu je eksplodirala v roki in ga raztrgala.²

Vodstvo brigade je že ponoči poslalo skupino borcev na Stol, kjer naj bi zasedla položaje in omogočila svoji glavnini odstopnico. Ukrep je bil sila pameten, kajti Italijani so takoj po napadu na tovornjak z nasprotni strani pohiteli proti vrhu Stola, da bi brigadi

¹ Albert Jakopič: Naš prvi pohod v Benečijo in Rezijo (»Spomini na partizanska leta«).

² Poročilo karabinjerske grupe v Gorici z dne 20. maja 1943.

³ Po pripovedovanju takratnega politkomisarja brigade Toneta Bavca-Ceneta.

Borci Gradnikove brigade na politični uri

preprečili umik in jo stisnili v dolino. Bili pa so prepozni in med njihovim vzpenjanjem po strmini navzgor so jih s Stola že pozdravili partizanski mitraljezi.

Čeprav je brigada na Stolu imela sila ugodne položaje — podobno kot 10. maja Gregorčičeva brigada na Kolovratu — je bila borba zelo huda, saj so bili fašisti pijani in zato se niso dosti zmedli za lastne žrtve. Navzlic temu pa je brigada uspešno obranila svoje položaje med Starijskim vrhom (trig. 1136) in Kumom (trig. 1109). Ker jih fašisti niso mogli osvojiti z juriši, so poskušali še tako, da so zažgali travo in grmovje na pobočjih Stola. Vendar je tudi to bilo zaman in brigada je na grebenu vzdržala do noči, ko se je skozi italijanski obroč prebila proti Soči, jo še isto noč prekorčila, se povzpela na Polovnik, tu predanila, nato pa se napotila proti Krnu.

V borbi na Stolu so po nekaterih naših podatkih Italijani izgubili kakih 80 vojakov in oficirjev, gradnikovci pa le štiri.³

³ Dušan Pirjevec: Iz boja za svobodo Primorske («Koledar Osvobodilne fronte» 1946). Po izjavi takratnega komisarja brigade Toneta Bavca-Ceneta so v borbi na Stolu imeli naši le štiri huje in štiri laže ranjene borce.

Po vrnitvi iz Beneške Slovenije

Čeprav ni bilo moč izvesti pohoda v Beneško Slovenijo tako, kot so si ga spočetka zamislili, in čeprav naše enote niso mogle doseči vseh ciljev, ki so si jih zastavile pred pohodom, ne more biti nobene dvoma, da je ta velika akcija bila v splošnem zelo uspešna. Glavni cilj — da seznanijo Beneške Slovence z našo Narodnoosvobodilno vojsko in jih pridobijo za narodnoosvobodilno gibanje proti fašizmu — so v celoti dosegli. O tem nam med drugim priča tudi dejstvo, da je komaj nekaj mesecev pozneje na tem področju delovalo že več partizanskih bataljonov, sestavljenih izključno iz domačinov. Pohod naših enot do skrajnih zahodnih meja našega narodnostnega ozemlja je zelo ugodno vplival tudi na razvoj odpor-niškega gibanja proti fašizmu v Furlaniji in sploh v Severni Italiji.

Vsi ti uspehi pa so bili doseženi za ceno izredno hudih žrtev. Brigadi nista bili niti dobro ustanovljeni, ko sta že padli med najhujše borbe in pohode. Doživeli sta nekaj težkih udarcev, še težje pa sta vračali italijanskim napadalcem na vsakem koraku njune poti.

Povsem nepotreben poraz pa je doživel 1. bataljon Gregorčičeve brigade ob vrnitvi iz Slovenske Benečije čez Sočo. Namesto, da bi se bataljon ustavil na zbornem mestu v Miji, je krenil naravnost proti Vipavski dolini. K temu je borce nagovoril namestnik komandanta bataljona in bivši jugoslovanski oficir Ipavec. Med potjo pa so bili skrajno neprevidni: ko so na poti čez Brda počivali kar ob vojaški cesti, in še to brez zadostnega zavarovanja, so jih presenetili Italijani in popolnoma razbili, tako da je bataljon izgubil 18 mož.

Po vrnitvi čez Sočo sta se brigadi porazdelili po bataljonih, ki so izvajali akcije več ali manj samostojno. Med temi naj omenimo razrušenje mostu med železniškima postajama Kneža in Most na Soči, kar so opravili pripadniki Gradnikove brigade v noči med 7. in 8. junijem. Tako so to važno progo za več tednov onespособili za vsak promet.

Dva dni poprej pa je 3. bataljon Gradnikove brigade postavil zasedo med Nemškim Rutom in Koritnico. Ob tej priložnosti so naši pobili kakih dvajset Italijanov, orožja pa niso mogli več pobrati, ker je napadenim Italijanom prehitro prispela pomoč.

Še lepši uspeh je dosegla zaseda Gregorčičeve brigade, ko je pri Mrzli rupi v Trnovskem gozdu napadla avtobus, v katerem se je vračala italijanska policijska skupina. Tega dne — 22. junija — so Italijani imeli po lastnem priznanju¹ petnajst mrtvih in pet ranje-

¹ Poročilo poveljstva VIII. armade z dne 23. junija 1943.

nih, našim borcem pa so padli v roke trije puškomitraljezi, šestnajst pušk in devetnajst pištol.

Italijani so se za poraz — kot že tolikokrat poprej in tudi pozneje — maščevali nad okoliškim prebivalstvom: naslednjega dne so poslali kazensko ekspedicijo na Vojsko, tam zažgali in še prej izropali trideset hiš, tri domačine ubili, dvaindvajset pa zaprli.²

V obeh brigadah, posebno pa še v Gradnikovi, so v teh dneh razvili široko politično-kulturno dejavnost. »Sedaj smo organizirali za borce 20-dnevni politični kurz s programom: razpad Jugoslavije, osnovanje OF (sestav, program, cilji itd.), londonska vlada, bela garda, Mihailovič, PSNOVJ³, vloga sredine, namen in cilji fašizma, ZSSR in naš odnos do nje ter do drugih zaveznikov, vloga KPS v narodnoosvobodilni borbi. V brigadi imamo vsak dan kulturni večer...«⁴ Razen tega po so v Gradnikovi brigadi organizirali še leploslovni tečaj in tečaj za nepismene.

² Poročilo poveljstva VIII. armade z dne 24. junija 1943.

³ Protifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije — AVNOJ.

⁴ Poročilo štaba Primorske operativne cone z dne 11. junija 1943.

Radijska postaja, ki so jo gradnikoveci zaplenili pri Trnovem nad Kobaridom

Brigada je bila za takratne razmere še kar dobro oborožena. Imela je dva težka mitraljeza, vsaka četa pa še po dva puškomitraljeza. Manj je bilo municije: po 300 nabojev za mitraljeze in le po 40 do 60 nabojev na puško. Navzlic temu pa je bilo v brigadi še vedno kakih 50 borcev brez orožja.

Precejšnje težave so imeli s hrano. Rekvizicij skoro ni bilo, temveč so morali nabavljeno hrano plačevati: »Hrano moramo v glavnem plačevati, za kar porabimo precej denarja. Tako npr. je 6. U. B.⁵ v zadnjem mesecu porabila za hrano 40 000 lir.«⁶

V teh dneh je prišlo tudi do nekaterih sprememb v vodstvih obeh brigad, Gregorčičeve in Gradnikove. Za komandanta Gregorčičeve brigade so imenovali Franca Tavčarja-Roka, za njegovega namestnika Alberta Jakopiča-Kajtimira in za komisarja Ivana Turšiča-Iztoka. V Gradnikovi brigadi je Danilo Šorovič še nadalje ostal komandant brigade, le za namestnika je dobil Slavka Bombača-Borisa, ki je bil dotlej na enakem položaju v Gregorčičevi brigadi. Pač pa je Gradnikova brigada dobila novega komisarja: Toneta Bavca-Ceneta, ki je postal politkomisar brigade po smrti Florijana na Golobarju in ki je odhajal na zdravljenje, je zamenjal Jože Čerin-Peter Savski.⁷

Borba na Krnu

V prvih dneh julija 1943 se je Gradnikova brigada spet znašla sredi hude italijanske ofenzive. Posebne protipadalske enote italijanske vojske so jo zasledovale od Krna čez Baško grapo do Novakov. Ko pa brigada tudi tu ni imela miru, se je za dva tri dni umaknila celo preko tedanje italijansko-nemške meje v Davčo. Ko je sredi julija kazalo, da je italijanski pritisk nekoliko popustil, so se nekatere brigadne enote vrnile nazaj v tolminske hribe.¹

V borbi, ki jo je Gradnikova brigada imela 21. julija na Krnu, je sodeloval le njen 2. bataljon skupno z zaščitno patruljo, ki je spremljala namestnika komandanta Glavnega štaba Jako Avšiča po njegovi poti na Primorskem.²

⁵ Gradnikova brigada se je takrat imenovala 6. udarna brigada, medtem ko je Gregorčičeva bila 5. udarna brigada.

⁶ Poročilo štaba Primorske operativne cone z dne 11. junija 1943.

⁷ Naredba štaba Primorske operativne cone z dne 24. junija 1943.

¹ Po pripovedovanju Ivana Suliča-Iztoka, kasnejšega komandanta Gradnikove brigade.

² Jaka Avšič v članku »Iz borb na Primorskem« (»Tovariš« 28/1948) omenja, da je v borbi sodelovalo 35 borcev z dvema puškomitraljezoma, Just Perat v članku »Spominska plošča na Krnu« (»Primorske novice«,

Italijani, ki so se že prejšnji dan zbrali okrog Krna, so pričeli napadati s sončnim vzhodom. To je bila ena najhujših borb, kar jih je Gradnikova brigada doživela pred italijansko kapitulacijo. Gradnikovci so zasedli položaje med Batagenco in Rdečim robom, italijanski alpinci pa so že ponoči prodrli na najvišji vrh tega pogorja — Krn (trig. 2245), od koder so imeli odličen pregled nad položaji Gradnikove brigade. Juriši sovražnikovih vojakov so se vrstili drug za drugim: od zore do enajstih ponoči, ko je borba dokončno ponehala, so našeli kar sedemnajst jurišev.³ In vendar so borci do konca vzdržali na položajih.

Italijani so si na vse mogoče načine prizadevali, da bi prodrli na naše položaje. Na sicer nedostopnih smereh so si pomagali celo z navezami, toda naši mitraljezci so bili budni in so sproti klatili italijanske alpince z vrvi.⁴

Dopoldne je še nekako šlo, neprimerno huje pa je bilo v popoldanskih urah, ko je borcem pričelo primanjkovati municije. Rešila pa jih je njihova iznajdljivost. V strelskih jarkih je bilo še dosti granat iz prve svetovne vojne. Minerji so nanje pritrjevali vžigalne vrvice, jih prižigali in lučali med Italijane.

Vendar pa tudi to ni zaleglo. Ko so Italijani na vrhu Krna dobili nove okrepitve, so ob obilni podpori težkih minometalcev pričeli vztrajno potiskati gradnikovce po grebenu navzdol. Hkrati pa so tudi tisti Italijani, ki so napadali iz doline, pojačili pritisk. Pomanjkanje municije in ročnih bomb je pripeljalo tako daleč, da so morali borci valiti proti napadajočim Italijanom celo kamenje in skale.⁵

Tako se jim je le posrečilo, da so vzdržali do noči, pozno ponoči pa so se pod Rdečim robom prebili proti vasi Krn in se odtod čez Sočo umaknili na Matajur. V tej borbi so Italijani imeli, sodeč po naših podatkih, kakih sto mrtvih in ranjenih vojakov in oficirjev, medtem ko so na strani Gradnikove brigade štirje borci padli, šest pa jih je bilo ranjenih.⁶

24. avg. 1956) govori o 45 borcih s štirimi puškomitraljezi, medtem ko Ivan Lokar-Sočan piše v članku »V borbah s premočnim sovražnikom« (»Slovenski Jadran«, 28. avg. 1953) — z njim pa se strinja tudi udeleženec borb na Krnu Ivan Sulič-Iztok — da je bilo na Krnu kakih 100 borcev s 5 puškomitraljezi.

³ Just Perat: »Spominska plošča na Krnu« (»Primorske novice«, 24. avg. 1956).

⁴ Po pripovedovanju kasnejšega komandanta Gradnikove brigade Ivana Suliča-Iztoka.

⁵ Jaka Avšič: Iz borb na Primorskem (»Tovariš« 28/1948).

⁶ Ivan Likar-Sočan: V borbah s premočnim sovražnikom (»Slovenski Jadran«, 28. avg. 1953).

Odhod Gradnikove brigade na Dolenjsko

Ob zavezniškem izkrcanju na Siciliji in v pričakovanju skorajšnje kapitulacije fašistične Italije je Glavni štab pozval na Dolenjsko razen Prešernove in Šlandrove tudi Gradnikovo brigado. To je storil s ciljem, »da jo notranje utrdi in pripravi za težje borbe...«¹

Pred odhodom na Dolenjskem sta v prvih dneh avgusta obe brigadi na Trnovski planoti združili v III. slovensko narodnoosvobodilno brigado »Ivana Gradnika«. Združitev je bila potrebna tudi zato, ker sta obe brigadi v prejšnjih borbah pretrpeli hude izgube in se je njuno številčno stanje — posebno pri Gregorčičevi brigadi — močno znižalo.

Za komandanta združene brigade, ki je štela kakih 300 oboroženih borcev, so imenovali Danila Šoroviča, dotedanjega komandanta Gradnikove brigade, za komisarja pa Franca Tavčarja-Roka, ki je bil dotlej komandant Gregorčičeve brigade.²

¹ Navodila Centralnega komiteja KPS z dne 14. julija 1943.

² Franček Saje: Ustanovitev novih brigad in prvih divizij (»Borec« 1953, str. 183).

Gradnikova brigada na pohodu skozi Trnovski gozd

Po odhodu Gradnikove brigade so na Primorskem iz partizanov, ki jih niso vključili v brigado, ustanovili Primorski odred, ki je imel dva bataljona. Prvi bataljon so sestavljali borci bivše Gregorčičeve brigade, drugi bataljon pa borci bivše Gradnikove brigade in 2. bataljona Gregorčičeve brigade. V vsakem od teh dveh bataljonov je bilo po 100 borcev. Razen tega pa so ustanovili še štiri sabotažne skupine, ki so štejele po deset borcev.³

Pospešili so tudi mobilizacijo primorskih fantov, tako da so že sredi avgusta poslali za brigado 200 novincev, prav toliko pa tudi v prvih dneh septembra.

Gradnikova brigada je prispela na Notranjsko in se priključila XIV. diviziji okrog 8. avgusta 1943.

³ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni borbi jugoslovanskih narodov VI, knjiga 6, str. 107.

USTANOVITEV PREŠERNOVE BRIGADE

V prvih dveh poglavjih smo mogli zasledovati nastanek in razvoj Gradnikove brigade v prvih mesecih njenega obstoja. Sedaj pa si oglejmo še prve korake naslednje brigade, ki je pozneje skupno z Gradnikovo in Vojkovo brigado sestavljala XXXI. divizijo — Prešernove brigade.

Nov polet gorenjskega partizanstva

Po velikih uspehih, ki jih je doživelo narodnoosvobodilno gibanje na Gorenjskem v zimskem obdobju 1941/42, je v poznejših mesecih prišlo do večjega zastoja. Vzroke za to je treba iskati predvsem v ostrih ukrepih nemških oblasti proti prebivalstvu, prav tako pa tudi v uspešnih prijemih, ki so jih Nemci pričeli uporabljati v borbi proti partizanom. Tu mislimo predvsem na dobro organizirano obveščevalno službo ne le med prebivalstvom, temveč tudi v naših vojaških enotah in med aktivisti na terenu. To je pripeljalo do nepričakovanih in učinkovitih udarov po naših enotah in političnem aparatu na terenu. Narodnoosvobodilno gibanje na Gorenjskem je leta 1942 preživljalo hude čase.

Prav zato Nemci niso čutili nobene potrebe, da bi na Gorenjskem zadrževali kaj več vojaštva. Spomladi 1943 so sicer imeli po vsej Gorenjski široko razpredeno mrežo orožniških postaj, po katerih pa so bile navadno zelo šibke posadke. Na vsem Gorenjskem je bilo tedaj le okrog 1500 nemških orožnikov, ne računajoč v tem številu pripadnike obmejnih straž in »lažne partizane.«

Nemški policijski general Brenner je takrat razdelil Gorenjsko v dve zaščitni področji, za katerih varnost sta bila razen že omenjenih enot zadolžena 2. in 3. bataljon 19. policijskega polka. Dru-

Žirovska četa Poljanskega bataljona na Žirovskem vrhu junija 1943

gemu bataljonu je bila akcijsko podrejena tudi policijska lovska četa, 3. bataljonu pa 2. in 3. motorizirana orožniška četa »Alpenland«.¹

Te sile so bile za izvajanje večjih ofenzivnih akcij proti partizanom in za čiščenje obsežnejših področij nezadostne. Zato so Nemci ob takih priložnostih uporabljali tudi vojaške transporte, ki so bili na poti čez Gorenjsko. Tako npr. so julija 1943 zadržali na Gorenjskem več tisoč esesovcev, ki so jih pozneje odposlali na novo fronto, v Italijo. Neposredno pred italijansko kapitulacijo pa so Nemci imeli na Gorenjskem skoro vso 71. divizijo, ki je nato zasedla progo Ljubljana-Trst in važnejše prometne zveze v Slovenskem Primorju.

Nov polet pa je gorenjsko partizanstvo doživelo spomladi 1943, delno po zaslugi samih Nemcev, ki so poskušali mobilizirati gorenjske mladeniče v svojo vojsko. Mobilizacija pa se jim je ponesrečila, ker je večji del novakov zbežal v gozdove in poiskal stik s partizani. Glavnemu poveljstvu je bilo takoj jasno, kakšnega pomena utegne to postati za nadaljnji razvoj naše vojske:

¹ Franček Saje: Ustanovitev novih brigad in prvih divizij (»Borec« 1953, str. 183).

»Dejstvo, da se je Nemcem na Gorenjskem ponesrečila mobilizacija letnikov 1923 in 1924, je v zvezi s hudimi nemškimi polomi na vzhodni fronti izrednega vojaškega in političnega pomena za slovensko osvobodilno gibanje. To dejstvo lahko postane prelomnega pomena za razvoj slovenske narodne vstaje...

Poglavitna naloga štaba Gorenjskega odreda je sedaj, da neuspeh nemške mobilizacije v celoti izkoristi; da mobilizirance, ki so prišli k partizanom ali pobegnili v gozdove, vključi v našo vojsko in njen vojaški ustroj; da z intenzivnimi ofenzivnimi akcijami prepreči Nemcem represalije tako proti partizanom kakor proti civilnemu prebivalstvu...²

Nihče ne more zanikati dejstva, da so bili glede vključevanja novih borcev v naše enote na Gorenjskem doseženi zelo veliki uspehi. V skladu z navodili Glavnega poveljstva so v četah imeli le kakih 20 % neoboroženih v primeri s številom oboroženih borcev, vse druge pa so pošiljali na Dolenjsko v tamkajšnje brigade. Po nekaterih podatkih³ je Gorenjski odred imel junija 1943 že okrog 1200 borcev, od teh 300 še neoboroženih, medtem ko so drugih 900 neoborožencev poslali na Dolenjsko.

Popolnoma drugačna zadeva pa je bila glede izvajanja ofenzivnih akcij, ki je »neogiben pogoj za nadaljnje uspehe, medtem ko bi defenzivna taktika brez dvoma upropastila ves sedanji polet...«⁴ Glavno poveljstvo je prav v defenzivni taktiki videlo glavni vzrok, da je na Gorenjskem propadal vodilni vojaški kader. Partizanske čete na Gorenjskem so se namreč omejevale le na sabotažne in druge manjše akcije in je zato gorenjsko partizanstvo tudi s te strani močno zaostalo za razvojem naše vojske na Dolenjskem in Notranjskem.

Ustanovitev brigade

Tudi Centralni komite KPS je dal Pokrajinskemu komiteju KPS za Gorenjsko priznanje za dosežene uspehe:

»Menimo, da ste imeli precejšnje uspehe tako glede mobilizacije kakor glede razširjanja in utrditve OF in Partije...«, hkrati pa je še enkrat najostreje obsodil defenzivno taktiko: »URA JE DVA-NAJST! PREITI MORATE ŽE KONČNO V OFENZIVO. ČE TEGA

² Naredba Glavnega poveljstva z dne 20. jan. 1943 štabu Gorenjskega odreda.

³ Ivan Jan: Članek v »Ljudski pravici« z dne 20. dec. 1950.

⁴ Naredba Glavnega poveljstva z dne 20. jan. 1943 štabu Gorenjskega odreda.

Ustanovila se je VIII. udarna brigada, iz partizanskih enot na Gorenjskem, sestojela iz 3. bataljonov. Za komandanta je bil postavljen tov. I g o r, za namestnika komandanta tov. S i l v a n, politkomisar tov. I s t o k, namestnik politkomisarja tov. Z o b i n. Isti večer je bil prirejen prvi miting.

- I je bil radi bližine Nemcev prvi manever. Nemcev ni bilo. Brigada je šla na nove položaje na Martinj vrh.
17. juli Deli brigade gredo v zasado na cesti. V jurišu preženejo Nemce, plen (ena pištola), izgube eden mrtev, dva ranjena. Nemške izgube ca 16 mož. I. bataljon se v noči prebije skozi nemške zasede in s konjaki pobije nemško posadko, upleni 1 puško mitraljez, 3 puške in 2 zaboja municije. Izgub ni bilo. Brigada gre na nove položaje na Prtovo.
15. julij Nemci koncentrirajo nekaj sil in je brigada prisiljena zavzeti položaje okoli Prtovca, padlo je samo nekaj strelcov, izgub ni bilo. V teku noči se je brigada (samo I. in II. bataljon) pomaknila na Zbonto. Govorilniku je sled zabrisana.
16. julij II. in III. bataljon ostaneta na Zbonti. Zna četa gre v zasado v Davšo.
17. julij Zna četa gre v zasado v cestni smeri Železniki - Selca. Zna četa gre v prehranjevalno akcijo v Železnike, pade v zasado, žrtev ni.
18. julij I. četa gre v zasado na cesti Zali log-Železniki. Uspeha ni. Zvečer miting.

Izvilleček iz operacijskega dnevnika Prešernove brigade

NE BOSTE STORILI, BOSTE DOŽIVELI STRAHOVIT POLOM. TO VAM V NAPREJ NAPOVEDUJEMO.¹

Vendar naše vojaško in politično vodstvo ni ostalo le pri takih in podobnih opozorilih. Izboljšanje razmer na Gorenjskem si je obetalo z ustanovitvijo večje in udarnejše enote, ki bi bila sposobna pričeti z večjimi ofenzivnimi akcijami. To pa je mogla biti le brigada.

Zato je Glavni štab 24. junija 1943 sprejel sklep o ustanovitvi Gorenjske operativne cone in imenoval za njenega komandanta Pera Popivodo, dotedanjega načelnika štaba Tomšičeve brigade, za komisarja pa dotedanjega pomočnika politkomisarja Glavnega štaba Jožeta Brileja.

Takrat je Gorenjski odred imel devet bataljonov: 1. bataljon — »Jelovski«, 2. bataljon — »Poključski«, 3. bataljon — »Poljanski«, 4.

¹ Navodila Centralnega komiteja KPS Pokrajinskemu komiteju KPS za Gorenjsko z dne 7. julija 1943.

bataljon — »Selški«, 5. bataljon — »Kokrški«, 6. bataljon — »Koroški«, 7. bataljon — »Kranjski«, 8. bataljon — »Loški« in 9. bataljon — »Dražgoški«.²

Iz teh bataljonov naj bi štab nove operativne cone najprej ustanovil tri bataljone in jih postopoma združil v brigado. Zaradi zavezniškega izkrcanja na Sicilijo pa je Glavni štab poslal ukaz, naj pohitijo s formiranjem brigade in jo takoj odpravijo na Dolenjsko.³

VIII. udarno brigado⁴ so ustanovili na podlagi naredbe štaba Gorenjske operativne cone z dne 12. julija 1943:

1. »Ustanavlja se VIII. udarna brigada.
2. Ustanavlja se in reorganizira Gorenjski partizanski odred.
3. Ustanavlja se samostojni Koroški odred...«

Z isto naredbo so imenovali tudi štab odreda, štab brigade in štabe njenih bataljonov. Za komandanta nove brigade so imenovali Ivana Javorja-Igorja, njegov namestnik je postal Silvo Klavčič-Silvan, ki je mesec dni kasneje padel na Žirovskem vrhu, za politkomisarja so določili Ivana Franka-Iztoka, njegov namestnik pa je bil Robin.

Brigada je imela tri bataljone: prvemu je poveljeval Milan Tominec, drugemu Albin Drolc-Krtina, tretjemu pa Oto Vrhunec-Blaž Ostrovrhar.

Gorenjski odred se je od prejšnjih devetih skrčil na tri bataljone: Jeseniškega, Kranjskega in Loškega.

Istega dne, ko so izdali naredbo o ustanovitvi brigade, sta se pod Ratitovcem zbrala Jelovski in Kranjski bataljon, od koder ju je ponoči novi komandant brigade Igor prepeljal čez Selško dolino k Marinkovcu v Davči. Tja sta prispela tudi Selški in Dražgoški bataljon. Tako se je na travniku pri Marinkovcu razvrstilo v odprtem četverokotniku skoro 600 partizanov. Najprej je komandant brigade Igor raportiral komandantu cone, nato pa je komisar cone Jože Bričelj prebral naredbo o ustanovitvi brigade in reorganizaciji Gorenjskega odreda. Tako je bila ustanovljena Prešernova brigada.

² Poročilo štaba Gorenjskega odreda z dne 6. junija 1943 Pokrajinskemu komiteju KPS za Gorenjsko.

³ Navodilo Centralnega komiteja KPS z dne 14. julija 1943 Pokrajinskemu komiteju KPS za Gorenjsko.

⁴ Brigado, ki so jo prvotno imenovali tudi »Gorenjsko«, je kasneje dobila naziv VII. SNOUB »Franceta Prešerna«.

Prvi koraki

Naslednjega dne — 14. julija — se je brigada premestila na Martinj vrh, zvečer pa so njeni deli zavarovali prehod reorganiziranega Gorenjskega odreda čez Selško dolino na Jelovico. To ni bila lahka naloga, saj so Nemci tistega dne privlekli v dolino kakih 2000 vojakov. Enote Prešernove brigade so na cesti ob Selški Sori z jurišem pregnale nemško zasedo in pri tem zaplenile puškomitraljez, tri puške in revolver.

Prvi bataljon se je nato premaknil na južna pobočja Jelovice, v bližino Podlonka, kjer je naslednjega dne prišlo do manjšega spopada z Nemci, zvečer pa se je spet vrnil po isti poti nazaj in se priključil glavnini brigade.

Huje pa je bilo 20. julija, ko so Nemci z velikimi silami napadli položaje Prešernove brigade v Davči. Ker je bil komandant brigade Ivan Javor že pri prvem spopadu v Selški dolini ranjen v nogo in je odšel v bolnišnico, je tokrat poveljeval brigadi njegov namestnik Silvan.

Borba se je pričela ob devetih zjutraj. Nemci so napadli iz smeri Selške doline in so sprva pritiskali le na levo krilo Prešernove brigade. Kasneje pa so prodrli še skozi Farji potok in se tako pojavili tudi na njenem desnem krilu. S prvimi napadi niso uspeli. Ko pa so pričeli z močnim minometalskim ognjem, nekatere naše enote niso več vzdržale na položajih in so se pričele umikati. Položaj je bil toliko bolj nevaren, ker je bil umik otežen zaradi štirivrstne žične ovire z minskimi polji, ki se je raztezala ob bivši jugoslovanski-italijanski meji.

Glavnina brigade se je umaknila proti naselju Davča, medtem ko so Nemci stisnili 3. bataljon in del 2. bataljona ob samo mejo. Borci so najprej z nekaj strelji pregnali nemške in italijanske stražarje ob meji, nato pa so se skozi že prej pripravljene prehode v žični ograji umaknili na italijansko stran.

Še isto noč so se iz bližine Novakov premaknili na hrib Drnovo (k. 1005) nad Labnjami, zgodaj zjutraj pa so odšli na položaje, da jih ne bi Italijani slučajno presenetili pri počitku. Nanje ni bilo treba dolgo čakati. Že ob zori se je proti njihovim položajem napotila večja italijanska kolona. Najprej so jih Italijani napadali le frontalno, nato so pritiskali 3. bataljon še v bok iz smeri Poč. Ko pa je naposled zapokalo še iz smeri bivše jugoslovansko-italijanske meje, so borci lahko ugotovili le to, da so obkoljeni.

Dokler so jih Italijani obstreljevali samo z mitraljezi in še niso uporabili težkih minometalcev, še ni bilo tako hudo. Ko pa so za-

čele po naših položajih na gosto treskati mine, borcem pa primanj-
kovati municije, se je bataljon moral pomakniti na nove položaje tik
pod mejo. Tako so ga Italijani stisnili na zelo majhen prostor.

Izid te borbe bi bil zelo negotov, če se ne bi prav tedaj nad
kamnitim Poreznom razbesnela huda nevihta, ki so jo borci hitro
izkoristili in se v naliveu prebili nazaj na nemško stran, potem ko so
v žični oviri napravili prehode in jih očistili min.

Tako se je bataljon rešil iz zelo nevarnega položaja. Navzlic
temu pa so borci 3. bataljona v tej borbi izgubili pet tovarišev. Še
neprimerno večje izgube so imeli Italijani: kasneje se je zvedelo,
da je bilo na njihovi strani 55 mrtvih in ranjenih.¹

Nemci tudi v naslednjih dneh niso pustili brigade na miru,
čeprav njihovi napadi niso bili tako močni in nevarni kakor
20. julija. Brigada pa se je medtem zbirala in se pripravljala na
odhod proti Notranjski in Dolenjski.

¹ Ferdo Tolar-Mirko: Prve borbe prešernovcev (»Borec« 1958).

ŽIROVSKI VRH — NAJHUJŠI PORAZ PREŠERNOVE BRIGADE

Pogajanja z Nemci — usodna napaka

Čeprav zveni malo neverjetno, vendar je res¹, da je pred odhodom brigade iz Davče prišlo do osebnih stikov med komandantom Gorenjske operativne cone Perom Popivoda in zloglasnim Rozumekom, načelnikom gestapovskega oddelka na Bledu. Sestala sta se v Farjem potoku — ozki dolini, ki se iz Selške doline vriva pod sam Blegoš — kamor se je Rozumek pripeljal z avtomobilom.

Ob tej priložnosti se nista razgovarjala morda o zamenjavi ujetnikov, skrbi za ranjence ali o bolj človeškem ravnanju s civilnim prebivalstvom — kar bi bilo do neke mere še opravičljivo — temveč o čisto vojaških vprašanjih. Komandant Pero Popivoda si je hotel zagotoviti nemoten odhod Prešernove brigade čez takratno nemško-italijansko mejo v Dolomite in na Dolenjsko, kar mu je Rozumek menda tudi obljubil, razen tega pa mu je baje v zahvalo za odhod jedra gorenjskih partizanov, ki so mu povzročali toliko preglavic, zagotovil tudi dobavo čevljev in oblek za partizane².

¹ To omenja tudi polk. Franc Jernejc v članku »Delovanje partizanske brigade v sovražnikovem zaledju«, ki ga je objavilo »Vojno delo« 7—8/1959, podatek pa potrjujejo tudi nekateri drugi očitvidci teh razgovorov.

Nekateri člani Pokrajinskega odbora OF za Gorenjsko, ki so bili kasneje razkrinkani kot izdajalci, so že jeseni 1942 vzdrževali zvezo z Rozumekom. Med njimi je bil tudi bivši jugoslovanski oficir Hojan, ki je postal najprej operativni oficir Vojkove brigade, kasneje pa celo načelnik operativnega odseka XXXI. divizije.

Naša varnostna služba ga je razkrinkala februarja 1944, vojaško sodišče pa ga je potem obsodilo na smrt.

² Po pripovedovanju Staneta Bizjaka-Koste.

»Uspešno« zaključena pogajanja so bila menda tudi vzrok, da so Nemci po 20. juliju potegnili večji del svojih enot nazaj v Škofjo Loko in niso v večji meri ovirali brigade pri zbiranju in pripravi na odhod proti Dolenjski. Dan pred odhodom pa je menda prišlo do ponovnih razgovorov med našimi in Nemci.³

Kasnejši dogodki so pokazali, kako škodljivi so bili ti razgovori in da so precej pripomogli k tako hudemu porazu, ki ga je Prešernova brigada doživela na Žirovskem vrhu. Nemci so namreč tako bili »uradno« obveščeni o formiranju Prešernove brigade in o name-ranem odhodu na Dolenjsko. S tem so vedeli tudi za pot, ki jo bo brigada ubrala. Mogoče za sam dan odhoda niso točno vedeli — če jih niso na to opozorili zadnji razgovori tik pred prihodom brigade na Žirovski vrh — vendar jih to ni motilo, saj so Nemci imeli ves čas pripravljene svoje čete, da bi jih lahko v danem trenutku brez odlašanja poslali v akcijo.

Prešernova brigada pade v nastavljeno past

Brigada je s položajev pri Marinkovcu krenila dne 29. julija zvečer na nove položaje nad Globeljo. Tu so 30. julija »čakali na pošiljko, ki pa ni prišla.«¹ Ali je morda mišljena nemška pošiljka čevljev in oblek?

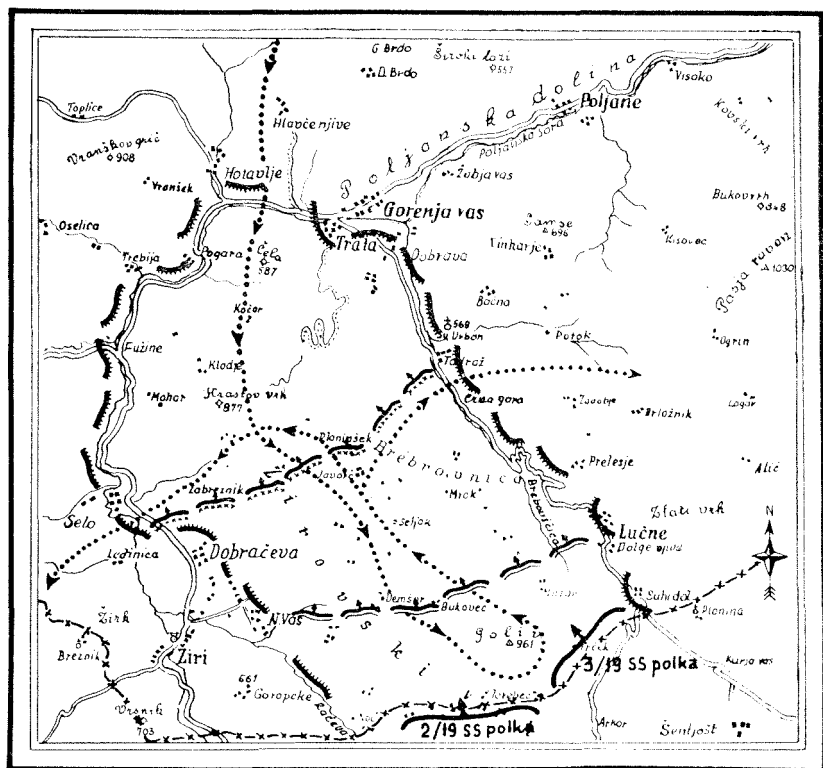
Zvečer se je brigadi pridružil en bataljon Gorenjskega odreda, da bi skupno z njo odšel na Dolenjsko po orožje, nato pa se spet vrnil nazaj. Še isto noč se je brigada premaknila na južna pobočja Blegoša, naslednjo noč — 31. julija — pa se je spustila v Poljansko dolino ter ob petih zjutraj naslednjega dne prekoračila Soro in cesto med Gorenjo vasjo in Hotavljami ter nadaljevala pot proti grebenu Žirovskega vrha. Pomikala se je po vojaški cesti, dokler ni prispela ob dveh popoldne do najvišje točke na Žirovskem vrhu — trig. 961. Šele tu se je zaustavila in počivala.² Do nemško-italijanske meje je imela le še uro hoda.

Pod pojmom Žirovski vrh si ne smemo predstavljati enega samega hriba, temveč je to močno poraščeno hribovito področje, ki se razteza od Poljanske doline proti Dolomitom. Z zahodne in severne

³ Polk. Franc Jernejc: Delovanje partizanske brigade v sovražni-kovem zaledju (»Vojno delo« 7—8/1959).

¹ Operativni dnevnik VII. udarne brigade »Franceta Prešerna« (Zbornik dokumentov in podatkov o NOV jugoslovanskih narodov VI, knjiga 6, str. 184).

² Miha Klinar: Kratka kronika VII. SNOUB »Franceta Prešerna« (»Loški razgledi« 1958, str. 10).

LEGENDA:

- x—x— ŽIČNE OVIJE IN MINSKA POLJA OB RINŠI ITALIJANSKO-NEUSTAR MEJI
- POT PREŠERNOVE BRIGADE
- NEMSKA ZAPORNICA
- NEMSKI NAPADALNI ODELEKI NA POLČIAJUH 2. AVGUSTA IZUTRAJ
- NEMSKI POLOŽAJI 2. AVGUSTA ZVEČER
- NEMSKI POLOŽAJI 3. AVGUSTA ZVEČER

Proboj Prešernove brigade iz nemškega obroča na Žirovskem vrhu

strani ga omejuje Poljanska Sora in cesta Rovte—Žiri—Hotavlje—Gorenja vas, z vzhodne strani pa dolina rečice Brebovščice in cesta Gorenja vas—Lučne—Šentjošt—Horjul. Sredi tega — kakih šest kilometrov širokega in deset kilometrov dolgega področja — se razteza greben od Hrastovega vrha (k. 877) prek Javorča (k. 900) in Golega vrha (trig. 961) čez takratno nemško-italijansko mejo v Dolomite.

Zemljišče je spričo močne poraščenosti zelo primerno za manevriranje, nič manj pa ni ugodno za blokado: če nekdo postavi dovolj močne zasede ob cesti Žiri—Hotavljje—Gorenja vas—Lučne in hkrati zavaruje takratno italijansko-nemško mejo, spravi s tem enote, ki bi se zadrževale na področju Žirovskega vrha, v zelo nevaren položaj. Prav to pa so tedaj napravili Nemci.

Iz nemških poročil³ vemo, da je nemško poveljstvo imelo v načrtu pregled Žirovskega vrha, kar naj bi se pričelo šele 3. avgusta. Ta velika akcija pa je bila 24 ur prej, ker je žandarmerijska postaja v Gorenji vasi medtem dobila zaupna poročila, po katerih smo skleпали, da je banda, ki je v noči na 1. VIII. 43 prišla s severa, le na pohodu.⁴ Odkod taki podatki? Ali je to posledica razgovorov med Perom Popivodo in Rozumekom?

Prvega dne Nemci niso še ničesar ukrenili. Šele ponoči so s silami carinske obmejne zaščite (300 mož) in oddelki žandarmerije (50 mož) zaprli celotno operacijsko področje. Tako so Nemci do enih ponoči 2. avgusta zaprli 30 kilometrov dolgo črto le s 350 možmi. Tedaj je bilo na vsakem kilometru povprečno samo dvanajst mož! Če bi brigada to noč prešla mejo, bi lahko to storila po vsej verjetnosti brez strela.

Medtem pa so Nemci v Kranju naložili na kamione vse razpoložljive čete in jih odpeljali čez Škofjo Loko do Gorenje vasi. Na čelu motorizirane kolone sta se peljali dve četi deželnih strelcev, s katerimi so nameravali okrepiti zunanji obroč, za njimi pa sile, ki so bile določene za napad.

V Gorenji vasi se je kolona razcepila na dva dela: 2. bataljon 19. SS polka so odpeljali proti Žirem do takratne meje, 3. bataljon istega polka pa proti Lučnam do Suhega dola. Oba esesovska bataljona sta pohitela na mejo in odtod pričela ob 9.30 počasi prodirati v strnjeni strelski črti z linije Suhi dol—Trček—k. 572 proti severu.

To jutro je na Žirovski vrh pritiskala gosta megla in Nemci so lahko pod njenim okriljem skoro neopazno izvedli premike svojih enot. Ko je zjutraj štab 1. bataljona obvestil štab brigade o približevanju nemških enot iz smeri meje, je štab brigade pokazal veliko neodločnost. Naše enote so se najprej umikale proti Žirem, nato pa so se poskušale na nasprotni strani Žirovskega vrha pri Lučnih prebiti čez dolino in cesto.

Do prvih borb z Nemci je prišlo pri Jerebcu (južno od trig. 961), vendar so Nemci z močnim minometalskim ognjem hitro zlomili vsak

³ Poročilo poveljnika redarstvene policije »Alpenland« z dne 9. avgusta 1943.

⁴ Ravno tam.

odpor prešernovcev. Nemci so prodirali počasi in načrtno. Do mraka so napravili le tri kilometre dolgo pot, toda vmes so natančno preiskali vsak grm, seneno kopico in njivo. Zvečer so se utrdili na črti Lučne—Bukovec—Nova vas pri Žireh.

Ponoči se je 1. bataljon poskušal prebiti južno od Todraža čez cesto Gorenja vas—Lučne. O tem poizkusu so poročali tudi Nemci:

»V noči na 3. VIII. 43 je močna banditska skupina poskušala prebiti obroč dva kilometra južno od Todraža. Ta poizkus smo onemogočili z uporabo reflektorjev, ki so se posebno obnesli. Vzdolž obroča je bilo 40 reflektorjev.«⁵

Navzlic temu pa se je del 1. bataljona pod vodstvom komandanta Milana Tominca le prebil skozi nemško blokado, medtem ko se drugi borci tega bataljona, kolikor niso pri proboju popadali, vrnil nazaj na Žirovski vrh, kjer so se priključili 2. bataljonu, ki mu je poveljeval Albin Drolc-Krtina.

Nemci so razen reflektorjev, ki so jih uporabljali ponoči, imeli tudi precej oklopnih avtomobilov, s katerimi so neprestano patroljirali po cestah ob robu obroča. Enote, ki so zapirale obroč in bile po napredovanju napadalnih oddelkov proste, je nemško poveljstvo nemudoma poslalo kot okrepitev drugim enotam, ki so držale zasede še okrog nepregledanega področja.

Tretjega avgusta so Nemci pritegnili še dve vojaški četi, »ker so se banditi zaradi nadaljnjega zoževanja obroča čedalje huje branili in ker bi v noči na 4. VIII. 43 lahko še izrabili poslednjo možnost in skušali pobegniti...«⁶

Do mraka so nemški napadalni oddelki prodrli do črte Todraž—Planinšek—Selo. Naslednjega dne naj bi bil obkoljevalni manever nemških enot zaključen s popolnim uničenjem Prešernove brigade in drugih enot, ki so takrat bile na Žirovskem vrhu. Noč od 3. na 4. avgust je bila za naše enote zadnja priložnost, da se še rešijo.

Proboj iz obroča

Tega se je zavedal tudi komandant 2. bataljona Albin Drolc-Krtina. Še pred nočjo se je s svojim bataljonom, ki so se mu pridružili tudi nekatere enote 1. in 3. bataljona, premaknil z grebena Žirovskega vrha do Javornika, že v temi pa do Zabreznika nad cesto Žiri—Fužine—Gorenja vas.

⁵ Poročilo poveljnika redarstvene policije »Alpenland« z dne 9. avgusta 1943.

⁶ Poročilo poveljnika redarstvene policije »Alpenland« z dne 9. avgusta 1943.

Toda Krtina ni takoj napadel. Vedel je, da so ob tej zgodnji uri Nemci po zasedah še budni, ker pričakujejo proboj. Zato je počakal do poznih nočnih ur. Takrat pa je velel bombaški skupini, v kateri je bilo kakih petnajst prostovoljcev pod vodstvom Aleksandrova-Vinka Žontarja, naj se približa cesti in napade nemško zasedo v nasprotnem bregu.

Skupina bombašev se je v bližini vasi Sela pri Žireh po drči spustila do ceste, po kateri so neprestano patroljirali nemški oklopni avtomobili in s svojimi žarometi osvetljevali neposredno okolico. Takrat pa so bombaši in drugi borci naskočili med strahovitim streljanjem in vpitjem sovražnikove oklopne avtomobile in zasedo. Nemci so bili tako zelo presenečeni, da niso nudili skoro nobenega odpora. Njihova zaseda se je razbežala na vse strani, prav tako pa so se umaknili tudi oklopni avtomobili.¹ Takoj nato je komandat Krtina razpostavil ob cesti v obeh smereh močne zaslone, ki naj bi varovali prehod glavnih sil brigade čez cesto. Ko je bilo to storjeno in so bili vsi borci že na varnem onstran ceste in Sore, so se zasede priključile koloni in skupno z njo nadaljevale pot.² Nekaj borcev pa se je med potjo še porazgubilo — pretrgala se je namreč zveza med posameznimi deli kolone — tako da je Krtina pripeljal nekaj dni kasneje čez takratno nemško-italijansko mejo v Dolomite le še 143 borcev.³

Tudi Nemci v svojem poročilu priznavajo, da so obkoljene enote večkrat poskušale v tej noči prebiti obroč, čeprav ne omenjajo, da bi se jim kaj takega tudi posrečilo:

»V noči na 4. VIII. 43 so banditi na več mestih skušali znova prebiti obroč in smo jih nekajkrat lahko odbili samo z bojem prsi ob prsi.«⁴

Žal, ob zori je na Žirovskem vrhu ostalo še precej partizanov, ki se jim ni dalo iti na Dolenjsko in so si vsak zase iskali rešitev. Nekateri so se poskrili v grmovju, drugi so splezali na drevesa, tretji pa so se zarili v senike. Toda Nemci so tokrat tako temeljito preiskali vsak kotiček, da jim je le redkokdo unesel. Tako so do osmih zvečer 4. avgusta 1943 pregledali še zadnji del Žirovskega vrha in se nato hvalili v svojem poročilu:

¹ Po pripovedovanju Vinka Žontarja-Aleksandrova.

² Polk. Franc Jernejc: Delovanje partizanske brigade v sovražnikovem zaledju (»Vojno delo« 7—8/1959).

³ Operativni dnevnik VII. udarne brigade »Franceta Prešerna« (Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov VI, knjiga 6, str. 184).

⁴ Poročilo poveljnika redarstvene policije »Alpenland« z dne 9. avgusta 1943.

Narodni heroj Franc Tavčar-Rok. Rojen je bil 6. marca 1920 v Starih Jaršah. Z ilegalnim delom je pričel že leta 1941, v Slovensko primorje pa je odšel leta 1943, kjer je po združitvi obeh primorskih brigad postal politkomisar Gradnikove brigade. Ko je izcelil rane, ki jih je dobil v borbah na Mokrcu, so ga poslali najprej v Tomšičevo brigado, nato pa v Glavni štab. Nazadnje je bil načelnik štaba KNOJ za Slovenijo

»4. VIII. 43 je bil očiščen ostali del obroča. Banda, zajeta v obroču — gre najbrž za 7. udarno brigado, ki je bila v formiranju — je bila popolnoma uničena... Banditi so imeli naslednje ugotovljene izgube: ujetih 90 banditov, med njimi 6 žensk; ubitih 55. Zaplenili 32 pušk, 1 lahko strojnico, 38 ročnih bomb, 1600 nabojev ter razne dele oblek in opreme... Med mrtvimi so tudi komandant in komisar 7. udarne brigade, adjutant komandanta odreda ter mnogi drugi komisarji in komandirji čet... Lastne izgube: 2 policijska stražmojstra mrtva, 3 policijski stražmojstri laže ranjeni, 1 vojak laže ranjen.«⁵

⁵ Ravno tam.

Ali se porazu res ni bilo moč izogniti?

Prešernova brigada je na Žirovskem vrhu doživela najhujši poraz v vsej svoji zgodovini. Od 550 borcev, kolikor jih je brigada štela ob ustanovitvi, se je prebilo na drugo stran takratne nemško-italijanske meje le kakih 300 borcev, druge so Nemci zajeli in pobili, nekaterim pa se je posrečilo prebiti se do domačih krajev, kjer so se večinoma priključili tamkajšnjim partizanskim enotam.

Kdo je kriv za ta poraz?

Na prvem mestu je treba omeniti pogajanja med Perom Popivodom in Rozumekom. Z njimi so bili Nemci obveščeni o naših načrtih, a njihova zagotovila o prostem prehodu brigade na Dolenjsko so uspavala vodstvo brigade in cone, da med premikom ni posvetilo zadostne pozornosti obveščevalni službi. Tako se je zgodilo, da ni komandant cone Pero Popivoda prelisičil Nemcev, temveč so bili Nemci tisti, ki so Prešernovo brigado temeljito speljali na led.

Ko se je brigada znašla v obroču, je vodstvo popolnoma odpovedalo. Brigada bi lahko brez večjih težav šla čez mejo že 1. avgusta, ko Nemcev vse do polnoči še ni bilo na položajih. To je bilo moč storiti tudi naslednjo noč, ko se je večjemu delu 1. bataljona posrečil preboj pri Todražu. O slabosti nemškega obroča in o možnostih za preboj prvega dne sovražnikove akcije nam govori tudi nemško poročilo:

»Banditi so se prvi dan, ko je bil obroč sorazmerno še slab, odrekli odločnemu poizkusu prebijanja najbrž zaradi tega, ker so upali, da ga bodo lahko ponoči brez težav prebili.«¹

Tudi 3. avgusta bi se lahko še vsi rešili, če bi se pridružili komandantu 2. bataljona Krtini in se skupno z njim prebijali iz nemškega obroča, ne pa da so se posamezne skupinice brez vsakršnega vodstva potikale po Žirovskem vrhu in se poskušale »zabit« oziroma na lastno pest prebijati ne proti Dolomitom, temveč nazaj proti Gorenjski. Tako je pri takem poizkusu preboja padel pri Hotavljah tudi komandant brigade Silvo Klavčič—Silvan, še prej pa namestnik komisarja brigade Robin (ne pa komisar brigade, kot je napačno omenjeno v nemškem poročilu z dne 9. avgusta 1943).

Brez dvoma je poraz na Žirovskem vrhu v veliki meri tudi posledica tiste defenzivne taktike, na katero sta Glavno poveljstvo in Centralni komite KPS tolikokrat opozarjala:

¹ Poročilo poveljnika redarstvene policije »Alpenland« z dne 9. avgusta 1943.

»Če gredo s hajko proti vam, se pravočasno izognite obroču, toda ne bežite kot doslej, temveč jih skušajte napasti na njihovi slabi točki.«²

»... Če tega ne boste storili, boste doživeli strahovit polom...«³
In zares, komaj mesec dni po tej napovedi je bil polom že tu.

Hkrati s temi ugotovitvami pa je treba dati polno priznanje komandantu 2. bataljona Krtini, ki je pravilno in trezno ocenil položaj in izvršil preboj na najslabši sovražnikovi točki in takrat, ko so ga Nemci najmanj pričakovali. Jurišal je na čelu svojih borcev in tako rešil pred popolnim uničenjem skoro 150 borcev, ki so kasneje na Dolenjskem skupno z deli 1. bataljona, ki so se prebili noč poprej, postali jedro obnovljene in okrepljene Prešernove brigade.

² Navodila Centralnega komiteja KPS z dne 7. julija 1943 Pokrajinskemu komiteju KPS za Gorenjsko.

³ Istotam.

KAPITULACIJA FAŠISTIČNE ITALIJE

Priprave na dolgo pričakovano kapitulacijo Italije

Italijanska kapitulacija ni mogla presenetiti nikogar, ki je vsaj malo poznal miselnost in razmere v italijanskem državnem vodstvu. Z vsakim vojaškim porazom, ki so ga pretrpele njihove oborožene sile, je pešal vpliv fašističnega vodstva in se je krepila monarhistična opozicija, ki je bila za prenehanje vojne in sklenitev ločnega miru z zahodnimi zavezniki.

Tudi naša obveščevalna služba je že pol leta pred dejansko italijansko kapitulacijo prišla do podatkov, ki izpričujejo, kako in kdaj so nameravali badoglievci napraviti državni udar:

»Po izjavi generalov v Idriji in Tolminu so dozorele priprave za državni udar v Italiji. Izvesti ga namerava vojska, odnosno vsaj prehiteti vse druge skupine. Ves višji oficirski kader je namreč napravil kompromis s krono ob sodelovanju papeža. Kot dan državnega udara je določen dan, ko bo likvidiran Tunis. Vodstvo države bo takoj po državnem udaru prevzela vojska pod vodstvom maršala Badoglija. To so v glavnem sami filoangleži, a sami sebe nazivajo 'antifašiste', čeprav so v bistvu popolni predstavniki italijanskega imperializma in hočejo iz tega le karkoli rešiti. Takoj po udaru bi sklenili z Anglijo premirje, potegnili svoje trupe z Balkana, predvsem iz Jugoslavije, in vrgli trupe na nemško mejo za obrambo...«¹

Zgodilo se je skoro natančno tako, kot so prve dni marca poročali naši obveščevalci, le datum državnega udara ne ustreza. Fašistični režim, ki je še nekako prenesel udarec v Tunisu, se je zlomil šele ob zavezniškem izkrcanju na Sicilijo. Maršal Badoglio je prevzel oblast v roke šele 25. julija 1943 in to je bil začetek konca fašističnega režima v Italiji. Kapitulacija je visela v zraku.

¹ Poročilo štaba Severnoprimskega odreda z dne 1. marca 1943.

Nanjo so se tudi Nemci temeljito pripravljali. Že konec avgusta so prišle v Ljubljano nemške čete, na Gorenjskem pa so osredotočili skoro vso 71. divizijo, s katero so zadnje dni avgusta zasedli progo Ljubljana—Trst in Jesenice—Gorica.

Neposredno pred svojo kapitulacijo so Italijani imeli v Ljubljanski pokrajini okrog 50 000 mož: v Ljubljani je bila divizija »Cacciatori delle Alpi«, v Novem mestu divizija »Isonzo«, v Karlovcu divizija »Lombardia«, v Kočevju grupacija fašistične milice »XXI aprile«, ob bivši jugoslovanski-italijanski meji »Guardia alla Frontiera«, povsod pa so bili raztreseni njihovi karabinjerji in policija.²

Razen tega so v Ljubljanski pokrajini imeli tudi belogardisti — uradno so se imenovali »Milizia volontaria anticomunista« — svoje posadke v 104 postojankah. Njihova vojska je po stanju z dne 15. avgusta 1943 štela 6049 mož, ki so bili med drugim oboroženi tudi z 38 težkimi in 147 lahкими strojnici. V primerjavo naj navedemo, da so vse naše štiri brigade, ki so do avgusta delovale v Ljubljanski pokrajini, — Tomšičeva, Šercerjeva, Gubčeva in Cankarjeva — in trije odredi (Vzhodnodolenjski, Zahodnodolenjski in Notranjski) ter samostojni Levstikov bataljon skupno šteli 2958 borcev.³

Svojo »armado« so imeli tudi četniki pod poveljstvom majorja Karla Novaka, ki je bil Mihailovičev komandant za Slovenijo. To je bilo 200 mož, kolikor jih je štel »Centralni četniški odred«, ki je takrat taboril na Otočcu pri Novemu mestu.

Belogardistično vodstvo v Ljubljani je pri izdelavi svojih načrtov za primer italijanske kapitulacije izhajalo iz gledišča, da se bodo zahodni zavezniki ob italijanskem vojaškem zlomu zanesljivo izkricali na jadranski obali, verjetno v Istri. Vedoč, da so se s svojim tesnim sodelovanjem z italijanskimi fašističnimi oblastmi močno kompromitirali in da je le malo verjetno, da bi jih Angleži mogli sprejeti za svoje zaveznike, je njihov načrt, ki so ga večkrat spreminjali, predvideval, da bi se v primeru italijanske kapitulacije vsa njihova vojska zbrala na Turjaku in v njegovi okolici, kjer bi formirali tako imenovano slovensko planinsko divizijo s štirimi brigadami (»Triglav«, »Krim«, »Gorjanci« in »Nanos«), postavili enotam na čelo nove komandante — bivše jugoslovanske oficirje, ki se še niso preveč kompromitirali s sodelovanjem z okupatorjem — proglasili to svojo divizijo za sestavni del Mihailovičeve vojske in kot taki šli naproti zahodnim zaveznikom, ki naj bi se izkricali v Istri.

² Franček Saje: Ustanovitev novih brigad in prvih divizij (»Borec« 1953, str. 237).

³ Ravno tam, str. 276.

V tem smislu je komandant slovenske bele garde podpolkovnik Ernest Peterlin razposlal podrejenim enotam posebna navodila za primer italijanske kapitulacije. Navodila so bila v zapečatenih kuvertah, ki so jih smeli komandanti belogardističnih posadk odpreti le v primeru vojaškega zloma italijanske vojske. Po teh navodilih bi morale belogardistične enote nemudoma zapustiti svoje postojanke in se napotiti proti Turjaku.⁴

Načrt Glavnega štaba: koncentracija slovenskih brigad na Dolenjskem

Po zlomu Mussolinijevega režima je tistemu delu slovenskega ozemlja, ki je bil dotlej pod italijansko okupacijo, grozila nevarnost, da ga bodo zasedli Nemci. Nevarnost je bila toliko večja, ker peljejo čezenj važne prometne zveze med Italijo in Avstrijo. Druga nevarnost je bila pa v tem, da se bodo italijanske enote ob kapitulaciji umaknile in s seboj odnesle vse orožje.

Zato je Glavni štab NOV in PO Slovenije sklenil, da bo na ozemlju tedanje Ljubljanske pokrajine v sklopu XIV. in XV. divizije osredotočil vse slovenske brigade, medtem ko naj bi na Primorskem, Gorenjskem, Štajerskem in Koroškem ostali le manjši odredi.

Glavni štab je nato v zvezi s tem načrtom izdal ukaz, naj se Gradnikova, Prešernova in Šlandrova brigada takoj napotijo na Dolenjsko. Šlandrovo brigado so vključili v XV. divizijo, Gradnikovo in Prešernovo pa v XIV. divizijo. Glavni štab je okrepljeno XV. divizijo usmeril proti progi Zidani most—Ljubljana in Ljubljana—Novo mesto—Karlovac, XIV. divizijo pa na progo Ljubljana—Trst, da bi tako diviziji preprečili italijanskim enotam umik proti Italiji in motili prevoz nemških enot po teh progah.¹

Prešernova brigada na Krimu

Štirinajsta divizija, ki sta jo do prihoda Prešernove in Gradnikove brigade na Notranjsko sestavljali le Tomšičeva in Šerčerjeva brigada, je julija in avgusta 1943 delovala v glavnem na Notranjskem v bližini proge Borovnica—Rakek.

⁴ Stanko Petelin: Poraz slovenskega dela Mihailovičeve »Jugoslovanske vojske v domovini« v Grčaricah in na Turjaku (»Vojnoistorijski glasnik« 6/1962, str. 8).

¹ Poročilo Glavnega štaba z dne 28. avgusta 1943 Vrhovnemu štabu o političnem in vojaškem položaju v Sloveniji.

Enote Prešernove brigade so se po preboju iz obroča na Žirovskem vrhu 5. in 6. avgusta zbirale na italijanski strani meje, nato pa krenile čez progo Ljubljana—Postojna proti Krimu, kjer so 9. avgusta prišle v stik z Gradnikovo brigado in drugimi enotami XIV. divizije.

Brigada je na področju Krima ostala skoraj do konca avgusta. V tem času so brigado preimenovali iz VIII. v VII. udarno brigado, prav tako pa je dobila iz Tomšičeve brigade v pomoč kakih dvajset starih in preizkušenih funkcionarjev, ki so prevzeli poveljevanje nad posameznimi enotami Prešernove brigade. Tako se je brigada organizacijsko in kadrovsko močno okrepila.

V teh dneh ni bilo kakih večjih borb, razen manjših prask z belogardisti in Italijani na Brezovici, v Rakitni in v Strahomerju. V enem od teh spopadov je padel tudi namestnik komandanta brigade Našič, doma iz okolice Tržiča. Ko se je Našič napotil proti položajem zasede nad Brezovico, ki pa se je medtem umaknila, je zašel naravnost med Italijane. Padlo je sicer le nekaj strellov, toda od teh ga je eden zadel v trebuh. Ko so ga borci prinesli v taborišče, se je nekaj ur kasneje sam ustrelil s pištolo v glavo, dobro vedoč, da mu ni rešitve.

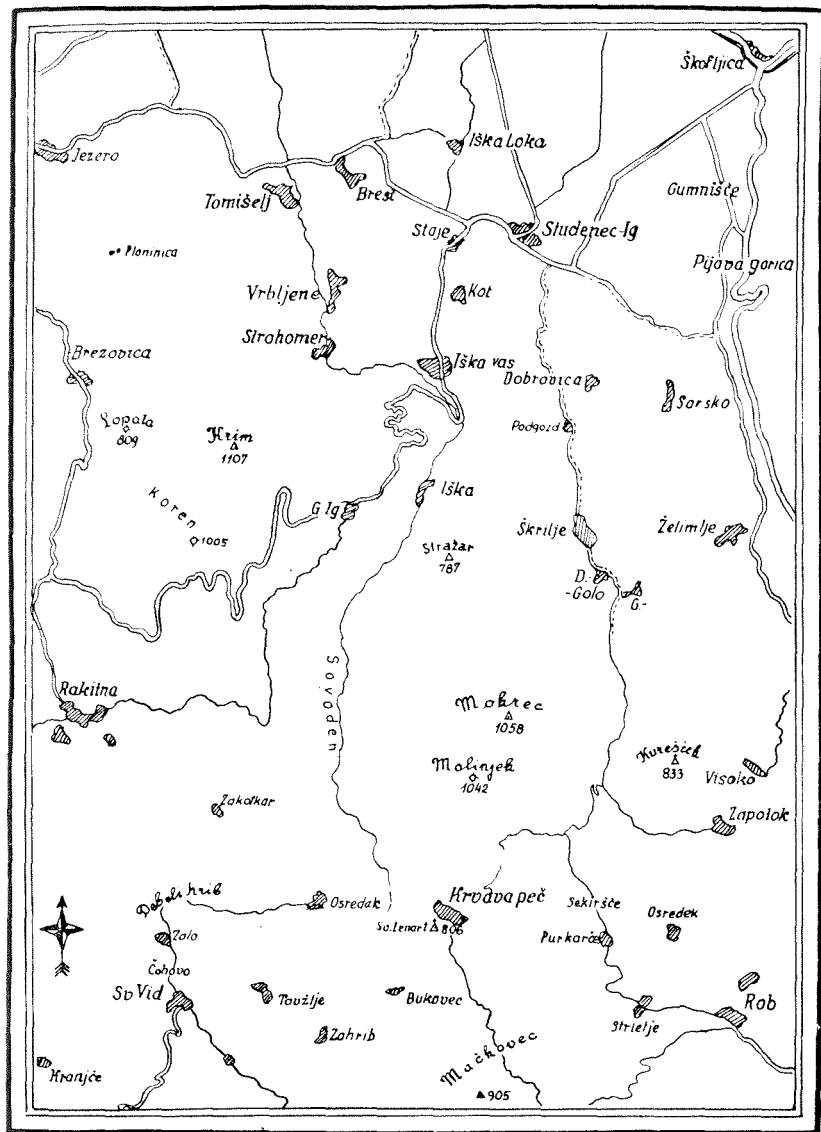
Brigada se je 26. avgusta spustila v sotesko Iške, kjer je iz tamkajšnje partizanske bolnišnice prevzela težje ranjence in jih prenesla čez Mokrc, Travno goro in železniško progo Ribnica—Kočevje v Kočevski Rog. Prvega septembra je na tej dolgi in naporni poti prispela v Podstenice, kjer je oddala ranjence, sama pa se je napotila proti Gorenjim Sušicam, kjer jo je naslednji dan obiskal in pregledal sam komandant Glavnega štaba Franc Rozman-Stane.

Dva dni pozneje je bila brigada spet na poti proti Notranjski: tokrat je namesto ranjencev nosila orožje in municijo za Tomšičevo, Šercerjevo in Gradnikovo brigado, ki pa so se medtem po borbah na Mokrcu in pri Krvavi peči umaknile proti kočevskim gozdovom. Zato se je brigada ustavila že na Travni gori, kjer je dočakala tudi novico o italijanski kapitulaciji.

Gradnikova brigada v borbah na Mokrcu

Takrat, ko je Prešernova brigada prenašala ranjence v Kočevski Rog in se vračala z municijo, je Gradnikova brigada imela hude borbe na področju Mokrcu in Krvave peči.

Čeprav je do formalne kapitulacije fašistične Italije preostalo le še nekaj dni, so italijanske enote v Sloveniji postale tako prizadene v ofenzivnih akcijah proti našim brigadam, ko da se s padcem Mussolinijeve vlade ni nič spremenilo. Morda jih je k tej aktiv-

Področje Krma in Mokreca

nosti vzpodbudil tudi proglas štaba italijanskega XI. armadnega zbora ob kraljevem prevzemu vrhovnega poveljstva nad italijanskimi oboroženimi silami:

»...Sovražnika ne predstavljajo samo Anglosaksonci, temveč tudi vsi tisti, ki bi hoteli izkoristiti v našo škodo kritičen trenutek, ki ga preživljamo. Na tej balkanski zemlji moramo braniti ne le neke interese, temveč tudi naš prestiž...«

Tako se je zgodilo, da so Italijani izredno ostro odgovorili, ko so enote XIV. divizije prve dni septembra napadle belogardistično postojanko na Robu pri Velikih Laščah, v kateri je bilo 63 belogardistov. Potem ko je bila postojanka že tri dni obkoljena, so Italijani prodrli skozi Iško in napadli položaje Gradnikove brigade pri Krvavi peči. Gradnikovci niso vzdržali sovražnikovega pritiska in so se umaknili. Italijani so nato 1. septembra ob dveh popoldne vdrli v Krvavo peč. Naprej proti Robu pa le niso mogli, ker je štab divizije poslal na ta del fronte nove okrepiteve, ki so odbile vse sovražnikove napade.

Naslednjega dne so se borbe že navsezgodaj obnovile, kajti tudi sovražniku so prehitale na pomoč sveže sile: 51 polku italijanske divizije »Cacciatori delle Alpi«, 54. bataljonu milice in udarnemu bataljonu št. 2 so se 2. septembra pridružile še četa »arditov«, pehotno topništvo, tanki in oklopni avtomobili¹. Tega dne se je hotel sovražnik za vsako ceno prebiti iz Krvave peči proti Robu. Najhujši pritisk je morala vzdržati Gradnikova brigada, ki je imela položaje na severnih pobočjih Mačkovca. Sovražnikov pritisk je bil tako močan, da so se naše enote morale nekoliko umakniti:

»Sovražnik je napadal z izredno, do sedaj še skoro nepoznano srditostjo, ter mu je uspelo potisniti naše sile precej globoko v gozd.«²

Spet so iz Šercerjeve in Tomšičeve brigade prispele okrepiteve in sovražnik ponovno ni mogel nikamor več naprej. Razen tega pa so ga naše enote napadle še z nasprotni strani — z Malinjeka. Nato so si Italijani hoteli izsiliti prodor proti Robu z močnim mitraljiranjem in bombardiranjem naših položajev iz zraka in s topniškim obstreljevanjem z Roba, vendar je bilo vse zaman, kajti naše enote se niso umaknile niti za korak. Borba je bila izredno ostra: jurišu italijanskih fašistov in vojakov je sledil protijuriš naših enot:

»Borba ni popuščala niti za trenutek, postajala je od ure do ure bolj zagrizena, sovražnik je silno hitro koncentriral ogenj in ga pre-

¹ Poročilo poveljstva divizije »Cacciatori delle Alpi« z dne 3. sept. 1943.

² Poročilo štaba XIV. divizije z dne 4. sept. 1943.

našal s sektorja na sektor. Po sodbi vseh štabov brigad je bilo v borbi nad 30 težkih mitraljezov, nad 100 puškomitraljezov, okoli 15 minometov, med njimi 8 težkih.«³

Končni rezultat teh borb je bil tak, da se je sovražnik moral proti večeru spet umakniti nazaj v Krvavo peč in se utrjevati pri cerkvi Sv. Lenarta neposredno nad vasjo (trig. 806). Tega dne so se izkazale tudi enote Gradnikove brigade:

»Edinice III. UB, ki se zaradi slabega komandnega kadra spočetka niso znašle, so se pozneje znatno popravile in zdržale borbo skupaj in enakovredno z ostalimi edinicami.«⁴

Ponoči je sovražnik spet dobil nove okrepitve. Spričo tega je štab XIV. divizije sklenil, da se umakne s svojimi enotami proti Kotlu. To je bilo tembolj potrebno, ker so bili borci po večdnevni borbah močno utrujeni in potrebni počitka, a tudi municije jim je že primanjkovalo.

V vseh teh borbah okrog Roba in Krvave peči so naše enote imele 6 mrtvih in 14 ranjenih borcev. Med padlimi je tudi Marko

³ Ravno tam.

⁴ Poročilo štaba XIV. divizije z dne 4. sept. 1943.

Gradnikova brigada na Veliki poljani po borbah pri Krvavi peči

Tomšičevci hite z zaplenjeno havbico proti Grčaricam

Bukovec, komandant bataljona v Gradnikovi brigadi, med ranjenci pa komisar Gradnikove brigade Franc Tavčar-Rok, ki ga je nato zamenjal Vinko Šumrada-Radoš⁵. O italijanskih izgubah nimamo točnih podatkov. Iz italijanskega poročila⁶ pa vemo, da so samo v enem dnevu — 2. septembra — imeli osem mrtvih in štirideset ranjencev.

Po teh borbah so se enote XIV. divizije najprej preko Loškega potoka premaknile v Loško dolino, odtod pa so že čez nekaj dni odšle novi nalogi naproti. Njihov cilj je bil »Centralni četniški odred«, ki je dotlej taboril pod italijanskim pokroviteljstvom v Otočcu pri Novem mestu, sedaj pa se je premaknil v kočevske gozdove — v Grčarice, prazno kočevsko vas, kjer je čakal na prihod kakih 300 četnikov iz Like, da bi se z njimi združil v 503. četniško brigado pod poveljstvom majorja Bjelajca.

Pri napadu na četniško postojanko v Grčaricah so sodelovale Tomšičeva, Šercerjeva in Gradnikova brigada: Šercerjeva brigada je napadala postojanko, Tomšičeva brigada je zaprla smer proti Dolenji vasi in Ribnici, Gradnikova brigada pa proti Loškemu potoku in Kočevski Reki.

Napad na Grčarice se je pričel 8. septembra. Dva dni kasneje je bila postojanka že v naših rokah. Gradnikova brigada — dejansko sta v tej akciji sodelovala le dva bataljona, kajti druga dva bataljona sta tedaj prenašala ranjence iz Podpreske čez Staro Cerkev na Podstenice — ni imela v teh dveh dneh nobenih borb.⁷

Ob italijanski kapitulaciji

O brezpogojni vdaji italijanskih oboroženih sil se je razvedelo že 8. septembra zvečer. Naše enote so hitro ukrepale: v smislu povelja Glavnega štaba z dne 8. septembra so takoj pričele razoroževati italijanske posadke, ne da bi čakale na rezultate pogajanj z njihovimi štabi, hkrati pa že v kali preprečevale »poizkuse bele in plave garde, da izkoristita zmedo in italijansko naklonjenost, se dokopljeta do oblasti na tem ali onem področju in dalje netita državljansko vojno...«

Bataljonom Gradnikove brigade je Glavni štab kar neposredno ukazal, naj takoj zasedejo Sotesko in Žužemberk. Pri tem pa jim je naročal, naj Italijanov ne zadržujejo pri odhodu domov, pač pa jim je treba odvzeti vse orožje in streti odpor bele garde, če je le mogoče, na miren način. Opozarjal pa jih je na veliko previdnost, da jih bela garda ne bi presenetila.¹

Gradnikovci pa so pristopili k izvajanju teh nalog že pred prejemom ukaza Glavnega štaba. Bataljona, ki sta v Podstenicah oddala ranjence v bolnišnico, ste krenila v Poljane, kjer sta zvedela za italijansko kapitulacijo. Oba bataljona sta 9. septembra pohitela proti italijanski postojanki v Straži, vendar se tamkajšnja posadka ni hotela vdati. Medtem pa so opazili, kako se iz Soteske približuje Straži kakih 150 mož močna sovražnikova kolona. Politkomisar Vinko Šumrada-Radoš ji je s skupino borcev prestregel pot in jih prisilil k vdaji. Po vsem tem tudi posadki v Straži ni preostalo ničesar drugega, ko da položi orožje.

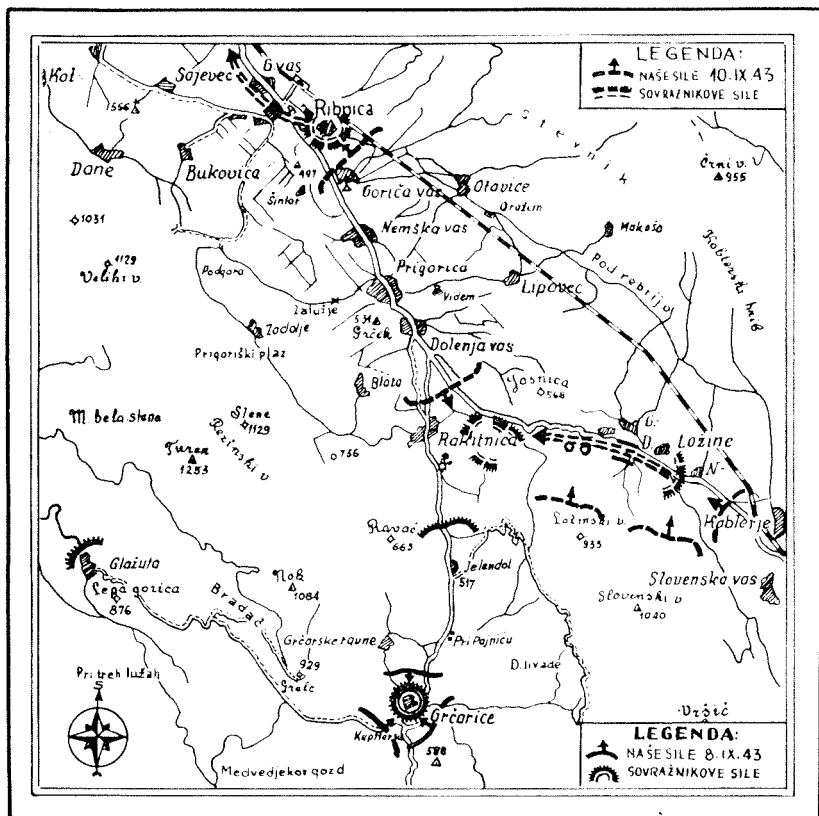
Gradnikovci pa se s tem še niso zadovoljili. V Straži so hitro sestavili železniško kompozicijo s petimi vagoni in lokomotivo — na prve tri vagona so naložili razorožene italijanske vojake, v dveh pa so

⁵ Istotam.

⁶ Poročilo poveljstva divizije »Cacciatori delle Alpi« z dne 3. sept. 1943.

⁷ Po pripovedovanju takratnega politkomisarja Gradnikove brigade Vinka Šumrade-Radoša.

¹ Povelje Glavnega štaba z dne 9. sept. 1943.

Borbe za Grčarice in pred Dolenjo vasjo

bili borci Gradnikove brigade — ter krenili proti Novemu mestu. Na novomeško postajo so prispeli že v mraku. Poudariti je treba, da je bila Gradnikova brigada prva naša enota, ki je po italijanski kapitulaciji vdrla v Novo mesto navzlic temu, da je bilo polno italijanskega vojaštva in belogardistov.

Naslednjega dne so gradnikovci prevzeli pošto in druge javne ustanove, ustanovili komando mesta in pričeli razoroževati italijanske vojake. Pri tem jim je pomagala tudi Šlandrova brigada, ki je tega dne prispela za gradnikovci v Novo mesto.

Ko so gradnikovci 10. septembra zvedeli, da se Novemu mestu približuje čez Gorjance kakih 700 mož močna italijanska kolona, ki je prihajala iz Karlovca in ki se ni hotela vdati, so ji šli naproti z dvema blindama in jo prisilili k vdaji.²

Vendar gradnikovci niso ostali dolgo v Novem mestu. Že po nekaj dneh so oba bataljona napotili v sestav glavnine brigade, ki je skupno z drugimi enotami XIV. divizije pričel s čiščenjem ostankov belogardističnih posadk na Notranjskem.

Tudi Prešernova brigada je imela prve dni po kapitulaciji Italije veliko opravka z razoroževanjem italijanskih enot. Vendar pa ni šlo povsod gladko. Tako npr. se je 9. septembra iz Kočevja prebijala proti Ribnici večja italijanska kolona s topništvom in oklopnimi vozili, ki so jo sestavljali predvsem pripadniki grupacije fašistične milice »XXI aprile«. V koloni, ki je štela kakih 1200 mož, je bilo tudi precej belogardistov in drugih italijanskih sodelavcev z njihovimi družinami.

Najprej je kolono zaustavila zaseda Tomšičeve brigade s položajem pri Dolenji vasi. Komandant kolone, neki polkovnik, je že privolil v pogajanja, toda naposled je popustil nagovarjanju belogardistov, ki so se skupno z Italijani umikali iz Kočevja, ter se poskušal s silo prebiti proti Ribnici in naprej proti Ljubljani.³

Razvila se je ostra borba, ki pa ni prinesla nobenega rezultata: fašisti niso mogli naprej, ker so jim tomšičevci zaprli cesto, naši pa tudi niso mogli sovražnika prisiliti k vdaji, ker so bili Italijani številčno močnejši in tudi bolje oboroženi. Tomšičevi brigadi je prihitela na pomoč še Prešernova brigada, prav tako pa tudi bataljon Gradnikove brigade.

Prešernovci so že ponoči dvakrat poskušali zlomiti odpor Italijanov, ki so si iz kamenja napravili ob cesti trdne zaklone. Ob zori je sledil še en napad. Del Prešernove brigade je tokrat zaobšel začelje italijanske kolone in jo napadel z nasprotne smeri. Italijani sočasnega napada Prešernove brigade in delov Tomšičeve ter Gradnikove brigade niso vzdržali in so se pričeli predajati. Le skupina, ki je zasedla hrib nad Rakitnico, se je nekaj časa še upirala. Ko pa je videla, da so se naši borci polastili njihovih topov in da zavoljo tega njihov odpor nima več nobenega smisla, so se naposled vdali še Italijani iz te skupine.

² Po pripovedovanju takratnega politkomisarja Gradnikove brigade Vinka Šumrade-Radoša.

³ Stanko Semič-Daki: Spomini narodnega heroja (»Borec« 1951, str. 236).

Razoroževanje italijanske vojske pri Dolenji vasi

S tem pa še ni bilo konec vseh težav. Pokazalo se je, da so bili topovi neuporabni, ker so Italijani poskrili udarne igle. Zato je komandant Prešernove brigade Dušan Švara-Dule, ki je v teh dneh zamenjal prejšnjega komandanta Milana Tominca, zbral italijanske oficirje in jim zagrozil, da jih bo dal postreliti, če mu ne bodo takoj našli udarnih igel. Oficirji so se nekaj časa upirali, nato pa, ko so videli, da gre zares, so hitro našli manjkajoče udarne igle.⁴ Še več: ker se je četniška posadka v Grčaricah še vedno upirala, so tja gor poslali dve zaplenjeni havbici, streljali pa so z njima ujeti utalijanski oficirji. Rezultat je znan: po nekaj strelih so se četniki vdali.

⁴ Istotam.

VELIKA ZMAGA NA TURJAKU

Zbiranje belogardistov in četnikov okrog turjaškega gradu

Ob kapitulaciji Italije je med slovenskimi belogardisti in četniki nastala neznanska zmešnjava. Čeprav bi človek na prvi pogled sodil, da so v primerjavi s partizani imeli neke prednosti — bilo jih je dvakrat toliko kot pa naših borcev, razen tega pa so imeli tudi večje možnosti, da se polaste italijanskega orožja, saj so bili z Italijani v skupnih postojankah — je belogardistična vojska že v nekaj dneh po objavi italijanske kapitulacije razpadla tako, ko da je nikoli ni bilo. Takrat se je dokončno pokazalo, da je njihovo vojsko držal skupaj le strah pred odgovornostjo za zločine, ki so jih bili zagrešili, in da je to bila le vojska zastrašencev in zločincev brez kakršnihkoli idealov.

Do panike pa je prišlo tudi v njihovem vodstvu v Ljubljani. Prvemu ukazu belogardističnega poveljnika podpolkovnika Ernesta Peterlina, naj se vsa njegova vojska zbere na Turjaku, je na dan italijanske kapitulacije — 8. septembra — sledilo novo navodilo, naj se »Slovenska narodna vojska« — tako so se belogardisti prekrstili neposredno po padcu Mussolinijeve vlade — umakne v gozdove, kjer bi z mlajšimi »slovenskimi goščarji« ustanovili pet večjih skupin (na področju Krima, Javornika, Male gore pri Ribnici, Dolomitov in škocjanskih hribov).¹

Da bi bila zmeda še večja, sta Peterlinova namestnika, stotnik Albin Cerkvenik in kaplan Franc Malovrh, ki sta bila tedaj že na poti proti Turjaku, izdala naslednjo proklamacijo:

¹ Original v arhivi Vosa.

»Ker je z današnjim dnem italijanska vojna sila po zavezniških močeh zlomljena in vstaja nova svobodna Velika Slovenija v sestavu Velike Jugoslavije, odrejam sledeče:

1. Vso vojaško in civilno oblast v bivši ljubljanski pokrajini prevzema v roke Vrhovno Poveljstvo Slovenske vojske kot sestavni del jugoslovanske armade.

2. Vsi moški od izpolnjenega 18. do 40. leta starosti se morajo kot vojni obvezniki javiti takoj Komandi Slovenske vojske v Velikih Laščah.

3. Ostali obvezniki morajo prevzeti takoj varstvo vasi in zaselkov zaradi vzdrževanja miru in reda...«²

Hkrati sta poslala v Ljubljano nujno zahtevo, naj njihov komandant Ernest Peterlin takoj pride na teren:

»...Zato je neobhodno potrebno, poudarjamo, da takoj pride na teren sposoben polkovnik, ki bo prevzel poveljstvo Slovenske planinske divizije.«³

Toda njihovega komandanta je prevzel strah in si ni upal iz Ljubljane. Na sestanku vodstva »Slovenske legije«, ki so ga imeli 9. septembra v Ljubljani, je izbruhnil:

»Jok! Bi me radi videli, da bi vas šel reševati na teren! Vse leto sem vas reševal, sedaj pa vas ne bom več!«⁴ In tako je ostal v Ljubljani.

Medtem pa se je njegova vojska v skladu s prvimi navodili v zapečatenih kuvertah že zbirala na Turjaku. Spričo neobveščenosti in nasprotujočih si navodil, se je v naslednjih dveh treh dneh zbrala na Turjaku komaj četrtina vseh belogardističnih in četniških enot v Sloveniji. Večji del belogardističnih posadk se je razšel že prvi dan po objavi italijanske kapitulacije. Tako npr. je bilo tedaj na Notranjskem in v Dolomitih kakih 25 belogardističnih postojank, v katerih je bilo okrog 1700 mož. Od teh se je obdržala po 9. septembru le postojanka v Rovtah in še nekatere druge ob železniški progi Ljubljana—Postojna, katerih posadke so se podredile Nemcem. Druge posadke pa so se razšle, še preden so jih k temu prisilile naše enote, kot npr. na Bloški planoti in okrog Cerknice. Podobno je bilo tudi na Dolenjskem.

Prva belogardistična skupina je prispela na Turjak že 9. septembra zjutraj. To so bili tako imenovani »beli četniki«, ki so zapu-

² Franček Saje: Belogardizem (druga izdaja), Ljubljana 1952, str. 594.

³ Ravno tam.

⁴ France Grum in Stane Pleško: Svoboda v razvalinah, Cleveland 1961, str. 81.

stili Orlje pri Ljubljani že 6. septembra zvečer. Bilo jih je kakih trideset.

Kmalu za njimi so prispeli tudi belogardisti z Bizovika in Rudnika, ki jih je vodil poročnik Stane Bitenc. Najmočnejša skupina — štela je okrog 400 mož — je prišla iz postojank ob južnem robu Ljubljanskega barja: iz Podpeči, Tomišlja, Pijave gorice in z Iga. S seboj so pripeljali precej hrane in celo dva topa, ki so ju našli v izpraznjeni italijanski postojanki na Igu.

Močna je bila tudi skupina iz ribniške doline. Vodil jo je četniški oficir podpolkovnik Dežman. S to skupino je prispel na Turjak tudi organizator bele garde na tem področju, duhovni svetnik Karel Škulj iz Dolenje vasi pri Ribnici.

Iz Ambrusa je prišlo kakih sto, od Sv. Gregorja pa sto petdeset belogardistov. Precej jih je prišlo iz Žužemberka in sosednjih postojank — tristo. Nazadnje so na Turjak prihiteli še belogardisti iz Polja pri Ljubljani in iz grosupeljske doline.

Pozabiti ne smemo še na četniški »Ljubljanski odred«, ki je štel kakih 50 mož. Ta je hitel proti Grčaricam, da bi pomagal »Centralnemu četniškemu odredu«, ki ga je obkolila Šercerjeva brigada. Ker pa je bila ribniška dolina že v partizanskih rokah, se je moral ustaviti na Turjaku.⁵

Prepiri med belogardističnim in četniškim vodstvom

Tako se je od 9. do 12. septembra na Turjaku in v njegovi neposredni okolici zbralo okrog 1600 belogardistov in četnikov, ki so zaman čakali na prihod poveljnika »Slovenske narodne vojske« podpolkovnika Ernesta Peterlina. Nasprotno pa je bil Mihailovičev komandant za Slovenijo major Karl Novak takoj pripravljen, da se priključi vojski na Turjaku, toda tega mu ni dovolilo vodstvo klerikalne »Slovenske legije«.

Zato je med komandanti, ki so se s svojimi enotami zbrali na Turjaku, prišlo do ostrih sporov glede tega, kdo naj prevzame poveljevanje. Na sestanku, ki so ga imeli v gradu 12. septembra, so četniški oficirji zahtevali, naj bo podpolkovnik Dežman kot oficir z najvišjim činom poveljnik vseh enot na področju Turjaka, hkrati pa so vztrajali pri Dežmanovem predlogu, naj »grad izpraznijo, ker se ne da braniti in je koncentracija v gradu tudi vojaško nesmiselna.«¹

⁵ France Grum in Stane Pleško: Svoboda v razvalinah, Cleveland 1961, str. 52.

¹ France Grum in Stane Pleško: Svoboda v razvalinah, Cleveland 1961, str. 82.

Belogardistični komandanti pa se s takimi predlogi niso strinjali in so hoteli imeti za svojega komandanta stotnika Cerkvenika, ki pa se tega posvetovanja ni udeležil. Prav tedaj je namreč v Zapotoku ustanavljal I. planinsko brigado »Triglav« iz enot, ki so se zadrževale na tem področju.

Spor med četniki in belogardisti je postal tako oster, da je podpolkovnik Dežman zbral svoje ljudi in se z njimi umaknil v vas Čretež, ki je oddaljena kaka dva kilometra od gradu. Kasneje, ko se je že vrnil nazaj v Ljubljano, je podpolkovnik Dežman dal naslednjo oceno tega posvetovanja:

»Krivdo za padec Turjaka nosimo predvsem sami, ker se nismo umaknili, ko je bil še čas. Vsak trezen vojak je lahko videl, da Turjaka ni mogoče braniti pred italijanskimi topovi.² Vojaki in oficirji, ki so drugače mislili, so bili prevpiti in preglasovani od takozvanih ljudskih tribunov, kot je bil npr. velikolaški župan Paternost, ki pa o vojaški strategiji niso imeli nobenega pojma. Kričali so v svoji namišljeni strategiji o slovenskem Alcazarju³ in niso upoštevali tehtnih razlogov, ki sem jih navajal z mislijo na borce in na brezupni položaj. V tem pogledu bi uspel samo človek, ki bi z revolverjem v rokah neodgovorne politično-strankarske kričače prisilil k molku in fante rešil.«⁴

V gradu so po Dežmanovem odhodu nadaljevali posvetovanje. Naposled so sklenili, da bodo čakali na nova navodila iz Ljubljane, dotlej pa bodo odbijali partizanske napade. Zato naj bi z delom sil zasedli zunanje obrambne položaje na črti Sv. Ahac-Rašica-Velike Lašče.

Stotnik Cerkvenik, čeprav je postal komandant vseh belogardističnih sil na širšem področju Turjaka, pa se ni vrnil več v grad, temveč je ostal pri novoustanovljeni brigadi »Triglav« v Zapotoku, ki jo je razporedil na položaje: en bataljon je poslal na Kurešček, drugega na Veliki Osolnik, 3. in 4. bataljon pa je zadržal v Zapotoku. V tej brigadi je bilo kakih 850 belogardistov in četnikov, medtem ko jih je v turjaškem gradu ostalo 750, iz katerih naj bi ustanovili II. planinsko brigado »Krim«.

² Misli je na topove, ki so jih naše enote zaplenile Italijanom.

³ Alcazar je grad v španskem mestu Toledu, kamor so se med špansko državljansko vojno umaknili uporniki proti zakoniti republikanski vladi. Po dvomesečnem obleganju so jih rešile enote fašističnega generala Franca, ki so medtem vdrle v Toledo.

⁴ France Grum in Stane Pleško: Svoboda v razvalinah, Cleveland 1961, str. 83.

Prve borbe

Operacijsko področje XIV. divizije je bila v skladu z navodili Glavnega štaba z dne 10. septembra Notranjska s težiščem proti severu. Glavna naloga, ki jo je imela divizija, je bilo rušenje železniških prog Ljubljana-Postojna in Ljubljana-Grosuplje-Kočevje, razen tega pa naj bi njene enote razbijale še ostanke bele garde.

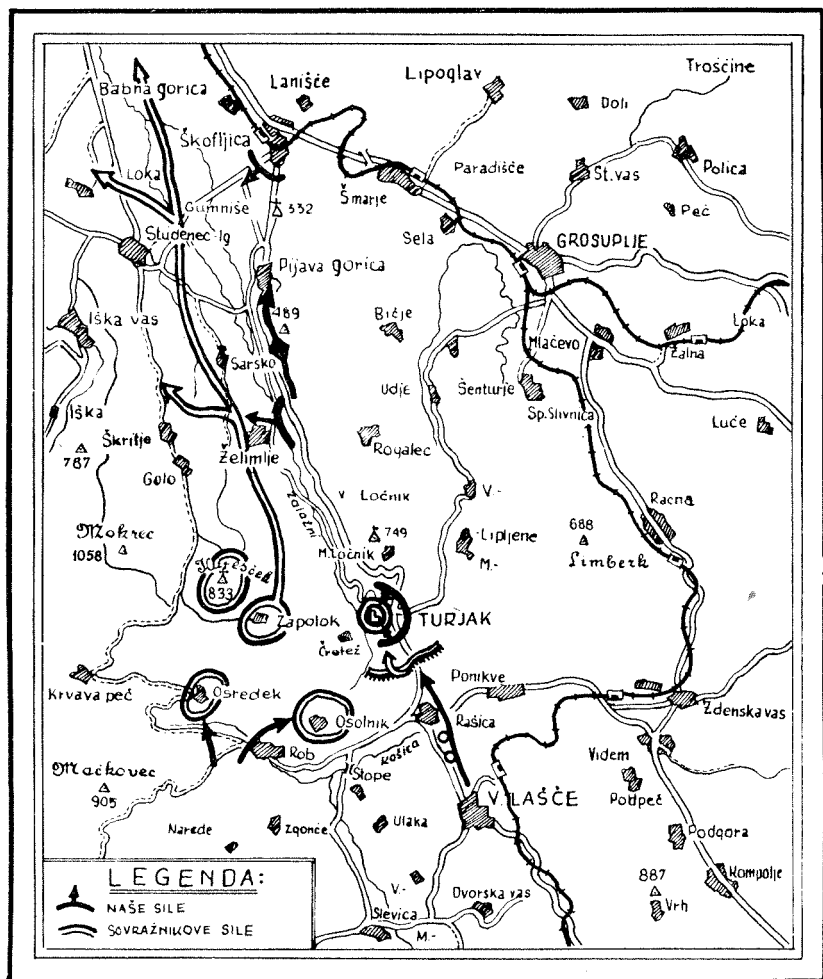
»Pri tem pa ne pozabite na propagando in objavljanje amnestije za vse tiste belo- in plavogardiste, ki predajo orožje in se vrnejo domov, ali pa jih celo uvrstite v naše edinice.« To vprašanje je bilo treba čim preje spraviti z dnevnega reda zato, »da bi nam ostalo na razpolago čim več sil za oborožene nemške sile...«¹

Prešernova brigada se je v teh dneh zadrževala v Kočevju, kjer se je izpopolnila s številnimi novinci. Brigada, ki je prej imela le

¹ Smernice Glavnega štaba z dne 10. sept. 1943 štabu XIV. divizije.

Zaplenjen oklopni avtomobil v Velikih Laščah. (V ospredju: narodni heroj Evgen Matejka-Pemc, komandant 2. bataljona Prešernove brigade Albin Drolc-Krtina in politkomisar iste brigade Ivan Franko-Iztok)

Uničenje belogardistične vojske na področju Turjaka

kakih 300 borcev, je sedaj narasla na okrog 1000 mož. Seveda tudi oborožitve ni manjkalo: razen večjega števila puškomitraljezov in lahkih minometalcev je brigada dobila še težke mitraljeze in težke minometalce.

Navzlic temu pa ne bi mogli trditi, da je vzporedno s številčnim porastom in boljšo oborožitvijo brigade v enaki meri porasla tudi njena udarna moč. V brigado je namreč prišlo precej takih, ki še nikoli niso imeli orožja v rokah, nekateri novinci pa so bili do italijanske kapitulacije celo v belogardističnih vrstah.

Štab brigade je 12. septembra prejel ukaz, naj se brigada kar najhitreje napoti proti Velikim Laščam. Se istega dne ob devetih zvečer so se bataljoni vkrkali na kamione in motorizirana kolona je takoj nato krenila iz Kočevja proti severu. Brigada se je ustavila v Velikih Laščah, kjer je prenočila, naslednjega jutra ob devetih pa je kolona krenila naprej proti Rašici in Turjaku.

Nad Rašico pa so jih pričakovali belogardisti, ki so prve kamione — tokrat jih ni spremljal tank, kot je to bilo na njihovi poti od Kočevja do Velikih Lašč — zasuli z močnim mitraljeznim ognjem. Borci so hitro poskakali s kamionov in se po začetni zmedi raztegnili v strelsko črto. Drugi bataljon, ki se je vozil na čelu kolone, je prodiral levo od ceste, medtem ko je desno od njega nastopal 1. bataljon, levo pa 3. bataljon. Sovražnik je najhušji pritisk izvajal na desno krilo brigade — 1. bataljon, ki se je moral umakniti. Zato so 2. bataljonu dali nalogo, naj sovražnika napade v bok. Naloge pa ni izvršil, ker se je še sam pričel umikati spričo nevarnosti, da bi mogel izgubiti zvezo z glavnino brigade. Tako so belogardisti prodrli do same Rašice.²

Prešernovci pa so ob dveh popolne ponovno napadli. Tokrat sta jim pomagala tudi dva oklepna avtomobila, ki sta kaj kmalu očistila Rašico belogardistov. Tu in tam so se beli še poskušali upirati, toda oklepna avtomobila, ki jima belogardistične krogle niso mogle

² V teh borbah je borec Alfonz Mihelič-Valentin doživel nekaj zelo razburljivih minut. Ko so belogardisti jurišali na naše položaje, so ga dobili medse. Nekaj časa se jih je uspešno otepal, toda belih je bilo preveč in so mu naposled iztrgali puško iz rok. Pri tem pa so pozabili na njegove bombe. Ko so ga peljali že proti gradu, se jim je izvil iz rok, vrgel mednje bombo in jim ušel.

Nekaj dni kasneje se jim je ponovno maščeval. Pri zadnjem jurišu na turjaški grad je bil med prvimi na grajskem obzidju. Komaj mesec dni po zavzetju Turjaka pa je padel ob napadu na nemško postojanko v Leskovici, ko je z mitraljezom stoje streljal na Nemce, ki so se iz postojanke umikali proti Gorenji vasi.

do živega, sta jih hitro zdrezala iz njihovih zaklonov. Kmalu se je umik belogardistične zasede spremenil v divji beg proti gradu. Belogardisti, ki jim je bilo na umu le to, kako bi si rešili življenja, so na begu odmetavali orožje, municijo in nahrbtnike, da bi čim hitreje prišli v varno okrilje debelih grajskih zidov.

Pred turjaškim gradom

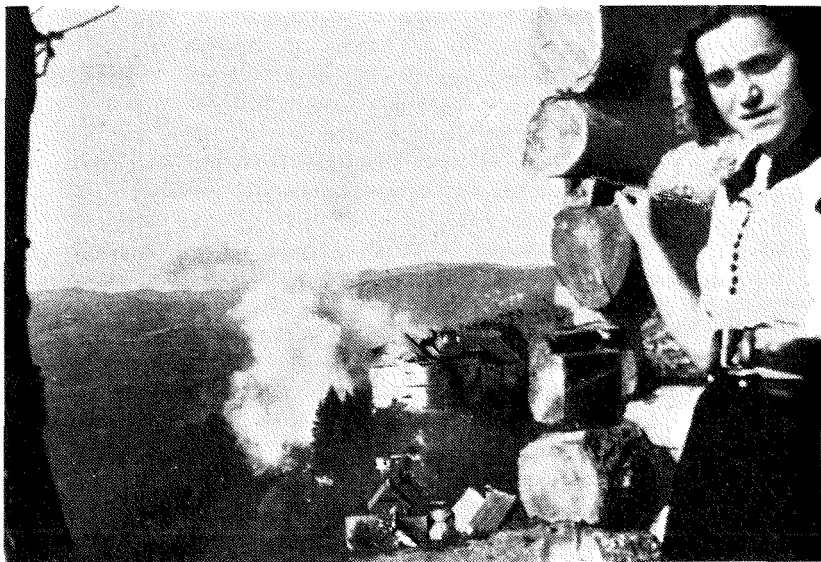
Ko so bataljoni Prešernove brigade prihiteli pred Turjak, se je spuščal že mrak. To jim je kar prav prišlo, saj so pod zaščito noči lahko nemoteno zasedli položaje okrog gradu.

Drugi bataljon se je raztegnil po grebenu vzhodno od gradu. Zračna razdalja med njegovimi položaji in gradom ni bila velika — morda kakih dvesto metrov, toda vmes je bila globel s strmimi pobočji. Desno krilo bataljona je segalo do naselja Turjak, kjer so bili še najugodnejši pristopi do gradu. Še bolj desno pa se je nekaj dni zadrževal na položajih bataljon Gradnikove brigade, ki pa sta ga nato zamenjala 1. in 3. bataljon Prešernove brigade.

O kakem obleganju gradu niti ne moremo govoriti, saj so bile naše enote ves čas borb za Turjak samo na eni strani gradu, druga pa je bila prosta. Edini pristop h gradu, sezidanem na majhni vzpetini, ki se na južni in zahodni strani strmo spušča v dvesto metrov niže ležečo želimeljsko dolino, je z vzhodne strani. Prav na tej strani pa so grajski zidovi najbolj debeli — celo do štiri metre.

Razen tega so se v prvih dneh borb za turjaški grad na nasprotnih pobočjih želimeljske doline zadrževale močne sovražnikove enote: na področju Zapotoka, Kureščka, Velikega Osolnika in Osredka belogardistična planinska brigada »Triglav«, na Čretežu pa četniška skupina s podpolkovnikom Dežmanom na čelu. To pa pomeni, da bi se takrat belogardistična posadka lahko umaknila iz gradu, kadarkoli bi se ji zahotelo, ne da bi naše enote mogle to preprečiti.

Belogardistični poveljnik stotnik Cerkvenik je vedel za to in je hotel turjaško posadko rešiti, dokler je bil še čas. Cerkvenik je spoznal, da se grajska posadka ne bo mogla upirati partizanskemu težkemu orožju, in je zato 13. septembra zvečer, ko so enote Prešernove brigade zasedale položaje na vzhodni strani gradu, poslal iz Zapotoka kaplanu Malovrhu, ki je skupno z belogardističnim komandantom Žurajem prevzel poveljstvo nad turjaško posadko, ukaz, naj se z vso svojo vojsko nemudoma umakne iz gradu in pridruži

Grad med topniškim obstreljevanjem

brigadi »Triglav« v Zapotoku, da bi se skupno prebili v Dolomite, kjer bi počakali na zavezniško izkrcanje v Istri.¹

Belogardistično vodstvo na Turjaku se ukazu ni pokorilo. Kot poroča velikolaški župan Paternost, ki je Malovrhu prinesel Cerkvenikovo povelje, so belogardistični voditelji turjaške posadke po njegovem prihodu sklicali sestanek, na katerem so »ugotavljali zaloge hrane, količino orožja in municije, vode in debelino grajskega zidu — in sklenili, da ostanejo v gradu in ga branijo.«²

Naslednje jutro — bilo je 14. septembra — se je pričel napad na turjaški grad. Glavno besedo so imeli težki minometalci, ki so odvrgli precej težkih min na grajsko streho in dvorišče. Nekaj časa jim je odgovarjal sovražnikov minometalec z grajskega podstrešja, a je kmalu utihnil. Oglasili so se tudi topovi kal. 75 mm, ki jih je bilo v brigadi sedem.³ Pod njihovo zaščito je desno krilo 2. bataljona

¹ France Grum in Stane Pleško: Svoboda v razvalinah, Cleveland 1961, str. 87.

² Istotam.

³ Po pripovedovanju tedanjega komandanta brigade generala Dušana Švare-Duleta.

vdrlo v naselje in zasedlo položaje v neposredni bližini grajskega obzidja.

Padle so tudi prve žrtve. Med prvimi se je smrtno ranjen zgrudil komandir čete v 1. bataljonu Vasilij, medtem ko je 2. bataljon imel šest ranjencev. Največ žrtev je bilo zato, ker si borci ponoči niso napravili dovolj močnih zaklonov, ki bi jih varovali pred sovražnikovimi krogli in minami, in so se tako zjutraj znašli kot odlična tarča za belogardistične mitraljezce in njihove ostrostrelce.

Tega dne je prišlo tudi do prvih pogajanj med štabom XIV. divizije in vodstvom turjaške posadke. Z naše strani so se razgovorov, ki so jih imeli v hiši pod gradom, udeležili komandant XIV. divizije Mirko Bračič, politkomisar iste divizije Janez Hribar in komandant Prešernove brigade Dušan Švara-Dule. Belogardistično delegacijo je vodil velikolaški župan Paternost. Naši pa s civilisti niso hoteli razgovarjati in so zahtevali, naj pride njihovo vojaško vodstvo. Takoj nato so prišli iz gradu belogardistični komandanti Žuraj, Perne in Miklič. Medtem ko je naša delegacija zahtevala brezpogojno vdajo njihovih enot, so belogardisti predlagali, naj bi partizani in oni imeli vsak svojo cono, sklenili pa naj bi tudi sporazum o medsebojnem nenapadanju. Seveda naše vodstvo ni privolilo v njihove zahteve in tako se je borba po triurnem premirju spet nadaljevala.

Uničenje belogardistične I. planinske brigade »Triglav«

Medtem pa je postajal položaj za belogardistične in četniške skupine na področju Zapotoka in Turjaka čedalje težavnejši. Enote Naodnoosvobodilne vojske so namreč prodrle že do Ljubljanskega barja in tako skoro povsem obkolile sovražnikove sile, ki so se zadrževale okrog Zapotoka, Kureščka, Osredka, Velikega Osolnika, Čreteža in Turjaka.

Tako npr. so bile naše enote že 10. septembra v Pijavi gorici in na Igu, kamor je naslednjega dne prispel še 2. bataljon Šercerjeve brigade. Iz Ljubljane je pričelo prihajati na Ig toliko novincev, da so takoj ustanovili novo brigado, Ljubljansko, ki je zasedla položaje na Golem in Mokrcu, da bi tako zaprla pot belogardističnim enotam proti Ljubljani. Hkrati pa se belogardističnemu vodstvu v Zapotoku poslali tudi poziv na vdajo, vendar niso prejeli nobenega odgovora.¹

¹ Poročilo politkomisarja Šercerjeve brigade z dne 12. sept. 1943 štabu XIV. divizije.

Medtem ko je Ljubljanska brigada z deli Šerčerjeve brigade zapirala zahodno stran želimeljske doline, so na njeni vzhodni strani naša oklopna vozila neprestano patroljirala po cesti Turjak–Pijava gorica–Ig in še naprej proti Ljubljani.

Stotnik Cerkvénik je uvidel, da ne sme več odlašati, in je zato sklenil, da se bo še isto noč – 14. septembra – prebil proti Ljubljani. Kolona naj bi iz Zapotoka krenila ob 23.30. Pridružil pa se ji je tudi podpolkovnik Dežman s svojimi četniki.

O tem sklepu je stotnik Cerkvénik obvestil tudi turjaško posadko in jo še enkrat pozval, naj se mu pridruži. Zaman. Turjaški poveljniki so sklenili, da ostanejo v gradu. H grajskim vratom so celo postavili okrepljeno stražo in ji naročili, naj strelja na vsakogar, ki bi hotel iz gradu.

Tako je malo pred polnočjo krenila I. planinska brigada »Triglav« sama na pot. Vendar pa je bilo tudi zanjo že prepozno. Nad vasjo Želimlje jo je pričakovala Tomšičeva brigada in jo napadla iz zasede. Ogenj je bil tako silovit, da belogardistična kolona ni vzdržala in se je razpršila na vse strani. Če ne bi bilo Dežmana in njegovih četnikov, ki so nudili vsaj malo odpora, bi katastrofa bila verjetno še veliko hujša. Tako pa se je posameznim skupinam le posrečilo prebiti se po želimeljski dolini na Ljubljansko barje, kjer pa so jih v jutranjih urah ponovno napadle naše enote in oklopna vozila. Belogardistični organizator iz ribniške doline Karel Škulj je kasneje takole opisal katastrofo, ki so jo doživeli to noč:

»Razpršeni smo bili docela. Pritisnili so še iz Škofljice na nas. Vsa naša rešitev je bila v begu preko mosta v Črni vasi pred Ljubljano. Bežali smo čez jarke, gazili vodo med neprestanim obstreljevanjem komunistov. Naše enote niso dale odpora.«²

Vendar pa v koloni, s katero je tako temeljito obračunala Tomšičeva brigada, ni bila vsa brigada »Triglav«. Stotnik Cerkvénik se je namreč moral iz Zapotoka tako hitro umakniti, da nekaterih enot, ki so bile na položajih, ni utegnil več odpoklicati. Zato se je belogardist France Grum kasneje močno pritoževal:

»Ne da se skriti, da je bil umik z Zapotoka skrajno nevojaško pripravljen. Razna poročila nam zbujajo videz, da o odhodu niti vsi oficirji niso bile obveščeni; če pa so bili, so v tistem kaosu in strahu reševali sami sebe.«³

² Karel Škulj: Turjaški grad (»Slovenska beseda«, Buenos Aires 1958, štev. 4–5, str. 25).

³ France Grum in Stane Pleško: Svoboda v razvalinah, Cleveland 1961, str. 93.

Na Velikem Osolniku je namreč bilo ostalo še kakih 250, v Osredku pa 120 belogardistov, ki niso ničesar vedeli o odhodu njihove matične brigade proti Ljubljani. Razen tega pa so jih ponoči napadli oddelki Tomšičeve brigade in jih naslednjega dne popolnoma razbili: nekaj se jih je razbežalo, precej jih je padlo, še več pa so jih naši zajeli.

Tako od 850 belogardistov in četnikov, kolikor jih je bilo v brigadi »Triglav«, ni niti polovica pribežala v Ljubljano. To je bil hkrati tudi konec prve kvislinške enote, ki naj bi se zahodnim zaveznikom priključila kot del »jugoslovanske vojske«. Druga taka enota — II. planinska brigada »Krim« — pa je nekaj dni kasneje doživela še hujšo katastrofo na Turjaku.

Pogajanja

V naslednjih dveh dneh — 15. in 16. septembra — so borci Prešernove brigade na vse mogoče načine poskušali, da vdرو v grad. Mitraljezi, minometalci in celo topovi so se pokazali neučinkoviti, zakaj grajsko obzidje je bilo zanje predebelo in mu niso mogli povzročiti nobene posebne škode.

Navsezadnje so poskušali tudi s pomočjo ognja pregnati bele iz gradu. Komandant Glavnega štaba Franc Rozman-Stane jim je poslal dva soda bencina, ki so ga zlili v gasilsko brizgalno, da bi potem z bencinom poškopili grajsko ostrešje in ga z minami vžgali. Toda brez uspeha! Pozabili so namreč na to, da bi morali poprej cevi dobro namočiti v vodi in šele nato pognati brizgalno. Tako pa se je zgodilo, da so presušene cevi vsrkale ves bencin, kar ga je bilo v brizgalni.¹

Ko jim to ni uspelo, so poskušali s tankom prodreti po ozki poti do grajskih vrat, nato pa še na dvorišče. Toda belogardisti so tik pod gradom zaprli že itak ozko pot s težko italijansko havbico kal. 155 mm, ki je niso mogli uporabljati spričo pomanjkanja ustrezne municije. Tank se je po večkratnih poizkusih komaj prebil mimo nje do vrat in pričel obstreljevati notranjost gradu.

Težave pa so nastopile tedaj, ko se je hotel vrniti. Pot je bila tako ozka, da bi se tank utegnil zvaliti po strmem bregu navzdol, če ne bi skrajno previdno vozil mimo italijanske havbice, ki mu je zapirala pot. Medtem ko jo je poskušal odriniti, so ga belogardisti neprestano obmetavali z ročnimi bombami in celo s steklenicami

¹ Po pripovedovanju takratnega komandanta brigade generala Dušana Švare-Duleta.

z bencinom, da bi ga zažgali. To pa se jim ni posrečilo in se je tank naposled le rešil mimo havbice na varno.

Tudi ta dva dneva nista minila brez žrtev: prvega dne je ob težkem minometalcu, s katerim je obstreljeval grad, padel politkomisar 3. bataljona Igor, naslednjega dne pa še sekretar SKOJ 2. bataljona Rudolf Berčič-Črtomir, doma iz Škofje Loke.

Šestnajstega septembra je prišlo do ponovnih pogajanj med našim in belogardističnim vodstvom. Naši so spet zahtevali brezpogojno vdajo posadke v gradu, beli pa so s pogajanjem želeli le pridobiti čas, da bi se njihova zapotoška skupina — o njeni usodi niso še ničesar vedeli — prebila do Ljubljane in jim izposlovala pomoč. V tem duhu so bili sestavljeni tudi njihovi predlogi, ki pa jih je naše vodstvo gladko zavrnilo:

»... 2. Smo redna slovenska vojska, sestavni del redne jugoslovanske vojske. Formirali smo se v skladu z intencijami zaveznikov in smo z njimi v vsakdanjem stiku ter imamo v štabu zastopnika Anglije...

3. Vaš predlog smo sporočili Poveljstvu divizije in pričakujemo odgovora najkasneje jutri; kajti po našem zastopniku bomo dobili odgovor iz Kaira.

4. Do tedaj predlagamo premirje...«²

Borba za Turjak postaja čedalje ostrejša

V naslednjih dneh je v gradu neprestano naraščalo število tistih, ki so zagovarjali potrebo po izpadu iz gradu. Iz Ljubljane ni bilo nobene pomoči, v gradu pa je močno primanjkovalo vode. Vsak branilec je imel pravico le do dveh decilitrov vode dnevno. Hrane in municije ni primanjkovalo, pač pa so bili belogardisti močno utrjeni in izčrpani spričo neprestanega obstreljevanja.

V petek, 17. septembra zvečer, je njihovo vodstvo poslalo iz gradu dve močni patrulji: prvo proti Želimljemu, drugo pa v nasprotno smer. Ugotovili naj bi, če je izpad še možen. Obe patrulji sta se vrnili, ne da bi naleteli na oblegovalce. Struja, ki je bila za proboj, je tako postala še glasnejša. Do dokončnega sklepa pa ni prišlo, ker

² Franček Saje: Belogardizem (druga izdaja), Ljubljana 1952, str. 601.

Po Frančku Sajetu so bila pogajanja na podlagi teh predlogov že 14. septembra, medtem ko France Grum in Stane Pleško omenjata ta dokument šele pri pogajanjih, ki naj bi bila 16. septembra.

so se spet oglasili najbolj zagrizeni belogardisti in dokazovali, da grad ne bo nikoli padel in da ga je treba braniti za vsako ceno, dokler ne pride pomoč.

V soboto, 18. septembra, se je morala v gradu spet dvignila, kajti nad Turjakom so opazili nepoznano letalo, za katerega so sodili, da spada k pomoči, ki je že na poti. Zato so se odločili, da bodo počakali še en dan: če v nedeljo ne bo pomoči, se bodo zvečer prebili.

Tega dne — bil je predzadnji dan borb za Turjak — so naši z artilerijo in minometalci tako močno obstreljevali grad kot še nikoli dotlej. Granate so rušile stene in podirale stropove, da so v eni izmed grajskih soban komaj še izpod ruševin rešili žužemberško posadko, ko jo je zasulo. Morala v gradu je bila spet na psu:

»Oficirji so odpovedali, tako da praktično ni bilo nobene pametne komande več. Postali so prave surovine. Kričali so nad fanti, ki so omagovali od napora; že ves teden so bili brez hrane in vode ter skoro brez spanja. V borbah se je vse podrla. Nastala je popolna panika.«¹

¹ France Grum in Stane Pleško: Svoboda v razvalinah, Cleveland 1961, str. 108.

Notranjost gradu po zavzetju

Medtem pa so vplivnejši belogardisti, ki so se z zapotoško skupino rešili v Ljubljano, tavalili od enega do drugega veljaka, da bi izprosili pomoč za obkoljeno posadko na Turjaku. Bili so tudi pri škofu Rožmanu in pri Rupniku, da bi posredovala pri Nemcih, toda niti ta dva niti njuni zavezniki Nemci niso mogli pomagati, ker so bili prešibki. V tej skrajni sili duhovnemu svetniku Karlu Škulju in njegovim somišljenikom res ni ostalo na razpolago ničesar drugega, kot da po vseh ljubljanskih samostanih naroče molitve za rešitev Turjaka...

Za »Triglavom« pride na vrsto še »Krim«

Končno je napočil 19. september, zadnji dan borb za Turjak. Že prejšnjega dne so pripeljali pred grad tako težko pričakovano havbico kal. 155 mm, ki naj bi bila kos debelemu grajskemu obzidju. Njen prihod se je močno zavlekel, kajti samo havbico so našli nekje na šentjernejškem polju, traktor pri Starem trgu ob Kolpi, granate pa v Ribnici.¹

Ob zori se je pričelo strahovito obstreljevanje gradu. Pri tem so razen težke havbice in drugih topov sodelovali tudi minometalci, težki mitraljezi, puškomitraljezi in vse drugo orožje. Kanonada, med katero je grad obdal gost steber prahu in dima, je trajala nepretrgoma od šeste do desete ure.

Medtem pa se je gradu približeval 2. bataljon, ki sta ga vodila Albin Drolc-Krtina kot komandant in Franc Jernejc-Milčec kot politkomisar. Brž ko je prenehala topniška priprava napada, so borci po lestvah splezali na ruševine in tako prehiteli belogardistične branilce, ki so se med vsakokratnim topniškim obstreljevanjem umikali v varna zavetišča po kleteh. Tam so imeli tudi svoje ranjence.

Ko so belogardisti po končanem topniškem obstreljevanju spet hiteli na obrambne položaje k linam, so zadeli ob borce 2. bataljona, ki so jih z gostim mitraljeznim ognjem in z ročnimi bombami počasi, toda zanesljivo potiskali iz prostora v prostor proti notranjosti gradu. Skupina kakih petdesetih belogardistov se je umaknila v desni stolp, od koder ni imela nikamor več izhoda. Beli so se nekaj časa še upirali, potem pa, ko so videli, da jim ni rešitve, so se vdali.

Ogenj, ki je že med topniškim obstreljevanjem zajel grajsko ostrešje, se je počasi približeval prostoru, kjer so beli hranili mu-

¹ Po pripovedovanju takratnega komandanta brigade generala Dušana Švare-Duleta.

nicijo. Eksplozijam bomb in ropotanju mitraljezov se je tako pridružilo še prasketanje goreče municije, ki je preraslo v močne detonacije.

To je borce 2. bataljona nekoliko zmedlo, belogardisti pa so to okolnost takoj izkoristili in pričeli preko dvorišča s protinapadom. Naši borci so se morali umikati proti robu grajskega obzidja. Grozila jim je že velika nevarnost, da jih bodo beli potisnili v prepad. Položaj je tako postal zelo kritičen. Kmalu pa je bilo spet vse v redu, ko je komandant brigade borce pomiril in jih poslal nazaj v borbo, ranjence pa je velel odpeljati v vas.

Belogardisti so vse dotlej imeli priložnost, da izvrše izpad po zahodnih pobočjih v dolino Želimeljščice in se porazgube po mokrških in krimskih gozdovih. Na drugi strani gradu, tik pod glavnim vhodom, je bila sicer v zasedi skupina kakih dvajsetih borcev, ki naj bi belim preprečila preboj. Vendar pa so bili položaji te skupine tako neugodni, da bi jih 700 belogardistov, če bi napravili izpad, lahko brez strela dobesedno pregazilo.

V gradu je bila prevelika zmeda, da bi se kdorkoli lotil kakega večjega izpada. To je storil le komandir ene izmed belogardističnih čet Roman Zabukovec, ki je zbral okrog sebe skupino svojih pristavev in skušal vdreti iz gradu. Naša zaseda pod grajskim vhodom je sovražnikovo skupino takoj oplazila z ognjem svojih mitraljezov, brž ko se je prikazala pri vratih. Njen vodja se ni zmedel, temveč je planil v grmovje in ušel, drugi belogardisti pa so se ustrašili in se umaknili nazaj na grajsko dvorišče.

Nekaj minut kasneje pa je bila usoda belogardistične posadke na Turjaku dokončno zapečaten. Takrat so borci Prešernove brigade prodrli v gradu že tako globoko, da so lahko z notranje strani obstreljevali grajsko dvorišče in vhodna vrata. Borbe pa s tem še ni bilo konec. Šele potem, ko so v akcijo stopili brigadni minerji in pričeli z razstrelivom rušiti zidove, izza katerih so belogardisti streljali, so branilci zaprosili za prenehanje borb.

Ura je bila pol dveh popoldne, ko so se na grajskem dvorišču prikazali branilci z belo krpo. Turjak je padel!

Slika, ki jo je tedaj grad nudil očem njegovih osvajalcev, je bila nadvse žalostna: dvorišče je bilo povsod razrito od eksplozij min, ki so tu in tam še vedno neeksplodirane štrlele s svojimi repi iz kupov ruševin; belogardistični mrtveci so bili raztreseni na vseh straneh — na stopnišču, v grajski kapeli, na ruševinah in po dvorišču. Od oken ni ostalo nič več. Branilci gradu so njihove odprtine zadelali z vrečami moke, ki so jih drobci granat in min močno razcefrali, moka pa je z debelo plastjo pokrila vse predmete v bližini oken. Čeprav

Branilci »Slovenskega Alcazarja«

je borba že davno prenehala, je ogenj še vedno divjal, vmes pa je pokala goreča municija.

Belogardistični branilci niso imeli v teh šestdnevni borbah kakih večjih izgub, ker so se med najhujšim obstreljevanjem umikali v grajske kleti, kjer jim partizanske granate in mine niso mogle do živega. Prešernovci so po končanih borbah našli v kletih kakih 30 belogardističnih ranjencev, mrtvih pa je bilo kakih petnajst belogardistov. Tudi Prešernova brigada je imela približno enake izgube. Največ borcev je izgubila v zadnjem jurišu. Takrat so med drugimi padli tudi Ivan Matež, Anton Kordiš in Branko Pretnar-Atim.²

Pač pa so borci Prešernove brigade zajeli v turjaškem gradu kar 695 belogardistov, med katerimi je bilo tudi 26 duhovnikov in bogoslovcev — idejnih voditeljev belogardizma na Dolenjskem in Notranjskem. Zajete belogardiste so najprej odpeljali v Velike Lašče, odtod pa 21. septembra popoldne z vlakom v Kočevje, kjer so glavni voditelji in organizatorji prišli pred sodišče, druge pa so razporedili po delavskih bataljonih, medtem ko so nekateri — vendar v zelo majhnem številu — pristopili celo v enote naše vojske.

Tak konec je doživela belogardistična II. plan. brigada »Krim«.

² Operacijski dnevnik Prešernove brigade.

Pomen zmage na Turjaku

Zmaga na Turjaku in zajetje skoro 700 najbolj zagrizenih kolaboracionistov je vsekakor največji vojaški uspeh Prešernove brigade v vsej njeni zgodovini. Tega dejstva ne more zmanjševati niti okolnost, da so bili belogardisti po kapitulaciji svojih dotedanjih italijanskih zaveznikov močno poparjeni in da so imeli na Turjaku nenotno in slabo vodstvo, ki je napačno ocenilo takratno splošno in vojaško situacijo ter sprejelo napačen sklep o obrambi Turjaka za vsako ceno. Vsekakor je to precej vplivalo na končni izid, toda ni bilo glavnega pomena.

Prav tako je napačno mišljenje, da je bila naša artilerija tista, ki je s svojim rušilnim delovanjem prisilila belogardistične branilce gradu k vdaji. Res je, da so naši topovi uspešno pripravljali pogoje za doseg zmage. Z neprestanim obstreljevanjem gradu niso povzročili velike škode vse dotlej, dokler ni prišla branilec na pomoč havbica kal. 155 mm. Zato pa so eksplozije njihovih granat skrajno demoralizatorsko vplivale na sovražnikovo posadko in jo spravile na rob psihičnega zloma.

Če so napadalci imeli topove, so se pa branilci zato skrivali za štirimetrskimi zidovi. Pozabiti ne smemo tudi na dejstvo, da je napadalcev, ki so neposredno sodelovali v borbah, bilo le kakih petsto, branilcev pa sedemsto. Razen tega pa je edina možna smer napada na Turjak peljala po 100 do 200 metrov širokem pasu — povsod drugod pa je bil grad spričo globeli in strmih pobočij nedostopen — ki so ga beli obstreljevali z desetinati težkih mitraljezov.

Bila je potrebna izredna hrabrost in vztrajnost borcev Prešernove brigade, posebno pa njenega 2. bataljona, da so po štiriurni krvavi borbi na grajskih razvalinah, potem ko tanki in topovi niso mogli storiti nič več in ko so glavno vlogo imele ročne bombe, predvsem pa velike vojaške in mralne lastnosti vsakega posameznika, prisilili tako močno in zagrizeno sovražnikovo posadko k vdaji.

Vojaški in politični pomen uničenja četniških in belogardističnih skupin v Grčaricah, na Turjaku in pri Zapotoku je mnogo večji, kot smo to mislili takrat. Šele sedaj nam je popolnoma jasno, da smo s temi zmagami preprečili slovenskemu kolaboracionističnemu vodstvu, da bi na Turjaku svoji kompromitirani vojski nalepilo etiketo »sestavnega dela redne jugoslovanske vojske« — takrat so zahodni zavezniki še vedno priznavali begunsko jugoslovansko vladu — in jo kot tako poslalo naproti Angležem in Američanom, ki naj bi se ob italijanski kapitulaciji izkrcali nekje na dalmatinski obali.

To je bil hkrati tudi njihov zadnji poizkus, da bi vsaj na videz nastopali kot samostojna in neodvisna sila. Ko jim je to spodletelo,

so se morali odpovedati še tej navidezni samostojnosti in si v Nemcih poiskati novega gospodarja. S tem pa so si dokončno podpisali smrtno obsodbo kot vojaški in politični faktor, s katerim bi neki reakcionarni krogi na Zahodu mogli še kdaj računati.

V tem je tudi zgodovinski pomen zmage Šerčerjeve brigade na Grčaricah, Tomšičeve brigade na področju Zapotoka in Prešernove brigade na Turjaku.

Prav tako je ocenjeval zasluge Prešernove brigade tudi štab XIV. divizije, ko je v posebnem dnevnem povelju z dne 20. septembra 1943 izrekel borcem in poveljniškemu kadru brigade posebno priznanje in pohvalo za dosežene uspehe:

»Še večji poudarek pa dobi ta zgodovinska zmaga 7. U. B. na Turjaku s tem, da je bila sovražna posadka, ki je štela preko 700 mož, med njimi veliko število na vojnih akademijah izšolanih oficirjev ter veliko število duhovnih voditeljev in organizatorjev narodnih izdajalcev, kot zadnja belo in plavogardistična organizirana skupina uničena in da je s tem VII. U. B. udarila zadnji pečat na usodo vseh izdajalcev slovenskega naroda. S to zmago je bila odsekana izdajalskemu zmagu zadnja glava.«

Gradnikova brigada čisti Notranjsko

Gradnikova brigada je neposredno po italijanski kapitulaciji — kot smo že videli — s svojimi bataljoni razorožila italijanski posadki v Soteski in Straži in prva vdrla v Novo mesto, kjer ji je pri vzpostavljanju reda in razoroževanju tamkajšnje italijanske posadke pozneje prihitela na pomoč še Šlandrova brigada, hkrati pa je sodelovala s Prešernovo brigado in Tomšičevo brigado pri razoroževanju fašistične kolone pri Dolenji vasi, njen 3. bataljon pa se je nekaj dni udeleževal tudi borb za Turjak, kjer je pet njegovih borcev bilo celo ranjenih.

Medtem pa je Gradnikova brigada prejela novo nalogo: skupno s Šerčerjevo brigado naj bi očistila Notranjsko zadnjih belogardističnih posadk, ki so še vztrajale v nekaterih postojankah. Potem ko je Šerčerjeva brigada razbila belogardistično postojanko pri Sv. Gregorju nad Sodražico, je Gradnikova brigada obkolila Novo vas na Blokah, kjer se je zbralo kakih 300 belogardistov. Odpor je bil hud in belogardisti se niso hoteli vdati vse dotlej, dokler se ni oglasila partizanska artilerija.¹

¹ Poročilo odseka za propagando in statistiko pri Glavnem štabu z dne 14. sept. 1943.

Naslednja postojanka, ki je prišla na vrsto, so bile Begunje nad Cerknico, kjer se je kakih 150 belogardistov odločilo za odpor našim enotam na podlagi obljub nemškega poveljnika na Rakeku, češ da jim bo priskočil na pomoč, brž ko jih bodo partizani napadli. Ko pa so gradnikovci 14. septembra zares obkolili Begunje in jih napadli, se je nemška pomoč omejila le na minometalsko obstreljevanje Cerknice, kjer je ob tej priložnosti zgorelo okrog 25 hiš.² Čeprav pomoč te vrste obkoljenim belogardistom ni olajšala položaja, so se dva dni uporno branili. Tudi ogenj naše artilerije, ki je imela položaje v Brezjah in med drugim razbila tudi zvonik begunjske cerkve, iz katerega je gospodaril težki mitraljez nad bližnjo in daljnjo okolico, ni zlomil odpora belogardistične posadke. Minometalci Gradnikove brigade so belogardistom povzročili veliko škodo, vendar jih navzlic temu niso mogli prisiliti k vdaji. Šele potem, ko so borci 2. bataljona vdrli v cerkev in ko se je pred vasjo prikazal partizanski tank, je obkoljeni posadki splahnel ves pogum, tako da se je odločila za brezpogojno vdajo.³

Brez borb pa sta padli v naše roke belogardistični postojanki v Bezuljaku, kjer je posadka štela 60 mož, in v Selščku, odkoder so beli zbežali še pred prihodom naših enot.

Vrnitev Gradnikove in Prešernove brigade na Primorsko in Gorenjsko

Glavni štab je 18. septembra 1943 ukazal, naj se Gradnikova brigada, ki je bila tedaj v Cerknici in njeni okolici, takoj vrne nazaj na Primorsko, kajti »italijanska vojska, ki se je umaknila iz Slovenije, je v Primorski Sloveniji zapustila ogromno orožja, ki se nahaja ob cestah in travnikih vsepovsod, posebno okrog Gorice. Primorci, ki so zgrabili za orožje, množično odhajajo v partizane ne glede na starost in spol, tako da je danes na Primorskem novooboroženih mobilizirancev okrog 15 000.«⁴

V takih razmerah je na Primorskem silno primanjkovalo izurjenih kadrov, ki so jih pričakovali od Gradnikove brigade po njeni vrnitvi onstran bivše jugoslovansko-italijanske meje:

² Franček Saje: Belogardizem (druga izdaja), Ljubljana 1952, str. 593.

³ Po pripovedovanju Vinka Šumrade-Radoša, takratnega politkomisarja Gradnikove brigade, in Franja Kranjca, polkovnika JLA.

⁴ Odredba Glavnega štaba NOV in POS z dne 18. sept. 1943 za odhod Gradnikove brigade na Primorsko.

»Primorski partizani sedaj nimajo kadrov in izvežbanih ljudi, ker oni, ki so služili v italijanski vojski, se še niso vrnili nazaj. Zato je udarna moč primorskih partizanov slaba.«²

Štab XIV. divizije naj bi dal brigadi na razpolago čim več tovarnih konj, vozil in avtomobilov, da bi se brigada mogla čim hitreje vrniti nazaj na Primorsko:

»Hitrost je prvi pogoj za doseg našega cilja posebej še zato, ker obstoji možnost, da bodo tekom nekoliko dni Nemci poskušali ojačati svoje slabe pozicije in z novimi silami podpreti sedanje postojanke.«³

V teh dneh je brigada štela kakih 1200 mož. Navzlic temu pa je bila njena udarna moč sorazmerno slaba — to se je pokazalo v prvih hujših borbah onstran meje — kajti med njenimi borci je bilo vsaj pol takih, ki so bili še nekaj dni poprej pripadniki posameznih belogardističnih posadk na Notranjskem.

Brigada po zavzetju Begunj ni imela več kakih večjih borb, kajti Nemci, ki so imeli na Rakeku postojanko, so bili tedaj še pre-slabi, da bi se mogli na odprtem polju pomeriti z našimi enotami, ki so bile oborožene tudi s tanki, oklopnimi avtomobili in topovi.⁴

Prvi ofenzivni sunek, ki so ga Nemci sprožili proti Cerknici, pa jim je spričo nesporazuma med Gradnikovo brigado, ki se je odpravljala na Primorsko in zato zapustila položaje med Cerknico in Rakekom, ter Tomšičevo brigado, ki bi morala prevzeti položaje od Gradnikove brigade, prinesel velik uspeh. Tega dne — 19. septembra — so Nemci napadli Cerknico iz dveh smeri: prva njihova kolona je prodrla z južne strani čez Dolenjo vas in se pred našimi polastila bunkerjev pod Cerknico, druga pa je pričela Cerknico, v kateri se je razen enega bataljona Gradnikove brigade in njenega štaba zadrževal tudi štab Tomšičeve brigade z nekaterimi svojimi enotami, obstreljevati z grebena, ki se vleče na severni strani vasi. Čeprav je sovražnik presenetil naše enote, vendar tedaj še ni prišlo do panike. Nasprotno, naše enote so hitele na položaje, da bi sovražnika odbile nazaj.

² Ravno tam.

³ Ravno tam.

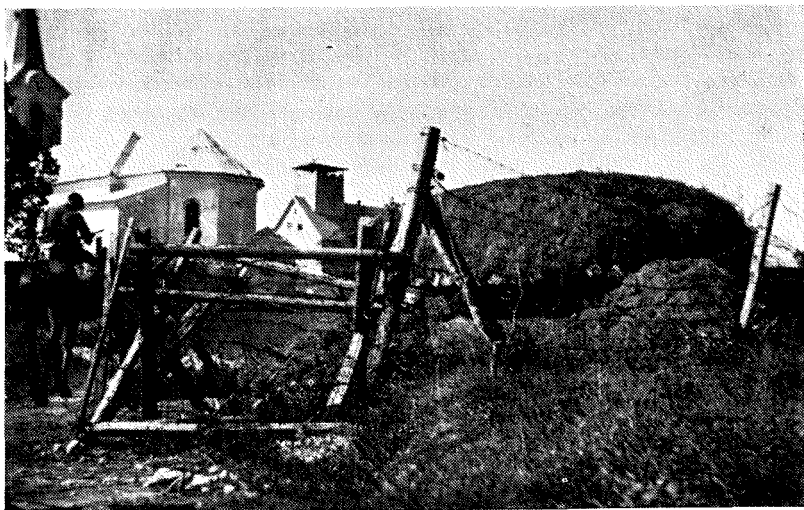
⁴ Navzlic temu pa je — po pripovedovanju polkovnika Franja Kranjca — Gradnikova brigada izgubila komandanta 2. bataljona Milana Palčiča. (Milan Palčič iz Vrhnike v Loški dolini je brat Vere Palčičeve, ki je s pištolo ustrelila svojo sestro in sebe, ko so ju Italijani zajeli 26. aprila 1943 na planini Golobar nad Boycem). Nemci so Milana Palčiča ujeli s prevaro. Sporočili so mu namreč, da se želijo pogajati. To se Palčiču ni zdelo prav nič sumljivo, saj smo takrat s pomočjo pogajanj razorožili precej italijanskih in belogardističnih posadk. Ko pa je odšel na pogajanja, so ga Nemci z Rakeka zadržali in odtlej ga ni nihče več videl.

Popolnoma drugačen položaj pa je nastal, ko so iz smeri Rakkeka pridrdrali v Cerknico še sovražnikovi tanki, ki so umikajočim se enotam prizadejali velike izgube. To velja predvsem za Tomšičevo brigado, ki se je umikala proti Slivnici in ki so jo po vojaški cesti dohiteli tanki, medtem ko se je bataljon Gradnikove brigade umikal po dolini Cerkniščice in je zato imel le dva padla in tri ranjene borce.⁵

Dva ali tri dni po tej borbi je Gradnikova brigada prešla čez progo Postojna-Trst in se ustavila pod Nanosom.

Glavni štab NOV in PO Slovenije je istega dne, ko je izdal ukaz Gradnikovi brigadi, naj se vrne na Primorsko, ukazal tudi Prešernovi brigadi, naj takoj krene na Gorenjsko, kjer naj »razbija železniške proge in komunikacije . . . , ker s tem prisili okupatorja na defenzivno zavarovanje prog in komunikacij ter ga s tem prisili, da se tu koncentrira ter zapusti manjše postojanke. Posledica teh napadov na komunikacije mora biti osvoboditev večjega dela zemlje in s tem

⁵ Po pripovedovanju takratnega politkomisarja brigade Vinka Šumrade-Radoša, ki je kot dober poznavalec tamkajšnjega terena rešil bataljon pred katastrofo.

Izpraznjena belogardistična postojanka pri Sv. Vidu nad Cerknico

bo dana možnost za nov razmah naše vojske na Gorenjskem (mobilizacija, oborožitev in formiranje novih edinic).«⁶

Brigada — tedaj je bila v Velikih Laščah — se je temeljito pripravila za pot. Vse novomobilizirance je oddala drugim brigadam, tako da je v njej ostalo le še kakih dvesto borcev in bork, ki pa so bili odlično oboroženi: na vsakih šest borcev so imeli po en puškomitraljez z najmanj 500 naboji, na vsakih dvajset borcev pa po en težki mitraljez in težki minometalec. Za prenos težjega orožja so vzeli s seboj tudi trideset mul.

Brigada je krenila na pot 24. septembra v zgodnjih jutranjih urah in je naslednjega dne prek Želimljega in Iga prispela v Rakitno, kjer je komisar brigade Ivan Franko-Iztok prebral dnevno povelje štaba XIV. divizije o preimenovanju brigade v VII. SNOUB »Franceta Prešerna«⁷ in pohvalo za uspeh, ki ga je dosegla na Turjaku.

Brigada je nato nadaljevala pot čez Ljubljanski vrh in železniško progo Ljubljana-Postojna v Smrečje v neposredni bližini bivše italijansko-nemške meje. Tu so raztovorili mule, si naprtili municijo, mitraljeze in minometalce na ramena, mule pa pustili tostran žičnih ovir, da ne bi po prehodu meje s sledovi in riganjem izdajale Nemcem vrnitve brigade na Gorenjsko.

Brigada je prešla mejo 30. septembra zvečer. Borci pa so pri tem imeli mešane občutke: kolikor so bili zadovoljni, da se vračajo v bližino domačih krajev, toliko jih je ob spominih na dogodke na Žirovskem vrhu še peklil strah pred Nemci. Veselje ob vrnitvi na Gorenjsko pa jim je zagrenila nesreča, ki je ob prehodu čez minsko polje ob žični oviri doletela štiri njihove tovariše: eksplozije min so ranile dva borca že ob razminiranju prehodov, druga mina pa je eksplodirala tedaj, ko je kolona stopala čez mejo, in ranila še dva borca.

⁶ Odredba Glavnega štaba NOV in PO Slovenije z dne 18. sept. 1943 o vrnitvi Prešernove brigade na Gorenjsko.

⁷ Dotlej se je brigada imenovala VIII. udarna brigada oziroma VII. udarna brigada.

GORIŠKA FRONTA

Pri razoroževanju italijanskih enot v Slovenskem Primorju po kapitulaciji fašistične Italije in v borbah na tako imenovani goriški fronti ni neposredno sodelovala niti Gradnikova niti Prešernova brigada. Navzlic temu pa je treba pri opisovanju zgodovine XXXI. divizije govoriti tudi o teh dogodkih, saj so kasneje vključili v XXXI. divizijo velik del enot, ki so se v drugi polovici septembra 1943 bore na goriški fronti.

Razoroževanje italijanskih enot v Slovenskem primorju

Brž ko se je zvedelo, da je Italija podpisala brezpogojno kapitulacijo, je Pokrajinski komite KPS izdal okrožnim komitejem KPS podrobna navodila za njihovo nadaljnje delo:

»... Vašo delavnost razvijte zlasti v štirih smereh:

1. Organizacija narodne zaščite, v katero pritegujte vse odraslo moško, pa tudi žensko prebivalstvo, zlasti mladino. Narodno zaščito oborožite z orožjem, ki ga odmetavajo italijanski vojaki in ga s pogajanji od njih dobite...

2. Vojaške operacije, ki jih trenutek zahteva od naše oborožene sile (partizani in NZ), so izključno uperjene proti nemški vojski. Nemško vojaštvo je treba napadati, ga razoroževati, rušiti je treba proge in ceste, po katerih se nemško vojaštvo prevaža, rušiti telefonske in telegrafске linije, ki služijo Nemcem itd.

3. Proti italijanski vojski je treba do nadaljnjega ustaviti vse sovražnosti, ker bi to bilo samo Nemcem v korist. Italijanskemu vojaštvu (bodisi moštvu, bodisi komandam) je treba ponuditi na izbiro dve možnosti: a) da se borijo proti Nemcem ob naši strani in pod našo komando, b) da oddajo orožje in odidejo domov...

**Komandant in politko-
misar primorske opera-
tivne cone. (Mirko Bra-
čić in Dušan Pirjevec-
Ahac)**

4. S pomočjo NZ prevzemite v svojih krajih oblast ...¹

To pa je bilo lažje reči, ko pa storiti. V vsem Slovenskem primorju je namreč po odhodu Gradnikove brigade na Dolenjsko ostal le Primorski odred z dvema bataljonoma, ki sta v tem času narasla na kakih 400 borcev. En bataljon se je takrat zadrževal nad Vipavsko dolino, drugi pa na Tolminskem.

Ko se je novica o italijanski kapitulaciji raznesla med ljudmi, ni bilo njihovemu veselju ne konca ne kraja: skoro ni bilo odraslega moškega, ki se ne bi že sam — brez poziva za mobilizacijo — priključil najbližji partizanski enoti. Tako je v nekaj dneh nastala voj-

¹ Navodila Pokrajinskega komiteja KPS za Slovensko primorje z dne 8. sept. 1943 okrožnim komitejem KPS.

ska, ki je štela 10 000, morda pa celo 15 000 mož. Ker pa se je s tem naša vojska na Primorskem povečala 30- do 40-kratno, je prišlo do strahovitega pomanjkanja vodilnega kadra, ki naj bi tej množici poveljeval. O tem nam Dušan Pirjevec-Ahac pripoveduje naslednje:

»Organiziramo bataljone. Kje vzeti ljudi za komandante in komandirje? Ni jih! ,Od kdaj si partizan?« — ,Mesec dni.« — ,Si bil že v borbah?« — ,Že, na Nanosu!« — ,Dobro, komandant bataljona boš!« — ,In ti?« — ,Kurir sem na karavli P-14.« — ,Koliko časa?« — ,Pet mesecev.« — ,Odlično, komisar bataljona!«²

Take so bile razmere v Slovenskem primorju, ko je bilo treba razorožiti italijanske enote, ki so bile že doslej razporejene na Primorskem, in še tiste, ki so se umikale iz Istre in Dolenjskega. Navzlic vsem tem težavam pa so nalogo, ki jim jo je postavil Pokrajinski komite KPS za Slovensko primorje, začuda dobro opravili.

Med prvimi je prišla na vrsto divizija »Celere«, ki so jo naše zasede zaustavile med Markovščino in Obrovim, ko se je skupno z alpskim bataljonom »Saccarelli« umikala iz Reke proti Italiji. Komandant divizije Lombardi je najprej odbil zahtevo Narodne zaščite, naj ji njegovi vojaki izroče orožje in nadaljujejo pot brez njega, privolil pa je v predlog o skupni akciji proti Nemcem v Trstu. Nekatere enote so že odhajale na položaj, ko so se italijanski vojaki nenadoma uprli vsaki misli o nadaljevanju borbe. Bili so že vsega siti in so zato hoteli priti čim hitreje domov. Tako je Narodna zaščita razorožila 12 000 mož in zaplenila 6 lahkih tankov, 6 topov kalibra 75 mm, 10 protitankovskih topov, 100 kamionov in še veliko drugega vojaškega materiala.³

Pokrajinski odbor Osvobodilne fronte za Primorsko je predlagal tudi komandantu divizije »Torino« v Gorici generalu Malaguttiju razgovore z namenom, da bi se ... vzajemno sporazumeli o skupnem boju proti Hitlerjevi Nemčiji.⁴ Še istega dne — 9. septembra — je dejansko prišlo do osebnega stika z generalom Malaguttijem, ki je prav tako privolil v skupno akcijo proti Nemcem. Toda tudi on ni mogel ničesar storiti, ker mu je vojska pričela uhajati domov.

Do podobnih pogajanj je prišlo tudi med Okrožnim odborom Osvobodilne fronte za Tolminsko in komandantom III. alpske gibljive brigade v Tolminu generalom Mazinijem. Ob tej priložnosti so se pogovarjali o možnostih, da bi Italijani zasedli stare utrdbe na

² Dušan Pirjevec-Ahac: Na Primorskem so izkopali puške (»Slovenski zbornik« 1946).

³ Poročilo Okrožnega komiteja KPS Brkini z dne 16. sept. 1943.

⁴ Dopis Pokrajinskega odbora OF za Primorsko z dne 9. sept. 1943 italijanskemu poveljstvu v Gorici.

bivši jugoslovansko-italijanski meji na področju Podbrda. Do ostvartve te zamisli pa ni prišlo, ker se je general Mazini izgovarjal, da ima na razpolago premalo vojske.⁵

Tako so v prvih dneh po kapitulaciji fašistične Italije oddelki Narodne zaščite in enote Primorskega odreda, ki se je medtem razdelil spet na Severno in Južnoprimorski odred, razorožile italijanski diviziji »Celere« in »Torino«, del divizije »Sforcesca«, bataljon divizije »Macerata« in vse karabinjerske in financarske postaje, razen v Gorici in Trstu. Pri tem so zaplenile več kot 1000 mitraljezov, 30 topov, 50 minometalcev, 200 kamionov, 5 oklopnih avtomobilov, 4 lahke tanke in ogromne količine municije in vojaške opreme.⁶

Nemci so bili takrat še prešibki, da bi mogli ovirati naše enote pri tem opraviu. Tako npr. so imeli ob italijanski kapitulaciji v Gorici en sam bataljon 71. pehotne divizije, ki so mu 12. septembra poslali na pomoč še dva bataljona z oddelki topništva ter lahkih in srednjih vozil.⁷

Štirinajst dni goriške fronte

Po italijanski kapitulaciji so na Primorskem bataljoni rasli ko gobe po dežju. Na Krasu so vznikli trije bataljoni, ki so šteli po 250 do 400 mož, kmalu pa se jim je pridružil še Nabrežinski bataljon.¹ V Brdih so ustanovili tri bataljone, ki so šteli 1500 borcev, severno od Vidma pa je nastala italijanska brigada »Garibaldi« s 1000 borci. Branko Babič je v Idriji ustanovil Idrijski odred, ki je prvotno imel štiri, kasneje pa celo pet bataljonov.

Tudi interniranci, ki so se vračali iz Italije — bilo jih je kakih 3000 — so ustanavljali lastne bataljone. Tak primer je bil tudi s Črnogorci iz Boke, ki so ustanovili svoj bataljon s komandantom Pedišićem na čelu.²

Sodijo, da je bilo na Primorskem že pred razglasitvijo mobilizacije, tj. do 11. septembra, okrog trideset bataljonov.³

⁵ Tone Ferenc: Splošna ljudska vstaja v Slovenskem primorju septembra 1943 (»Borec« 1958).

⁶ Poročilo štaba Primorske operativne cone z dne 6. okt. 1943.

⁷ Dnevnik vodstva fašistične republikanske stranke za Goriško pokrajino (Zbornik dokumentov in podatkov o NOV jugoslovanskih narodov VI, knjiga 7, str. 553).

¹ Poročilo Okrožnega komiteja KPS Brkini z dne 16. sept. 1943.

² Poročilo NO sveta za Primorsko Slovenijo z dne 19. sept. 1943.

³ Tone Ferenc: Splošna ljudska vstaja v Slovenskem Primorju septembra 1943 (»Borec« 1958).

Največ borcev se je nabralo pred Gorico, ki so jo prvotno hoteli zavzeti kar brez orožja: množice so vdrle v mesto z zastavami na čelu in vzklikale svobodi in priključitvi k Jugoslaviji. Ko pa je prišel Martin Greif-Rudi govoriti pred kvesturo zbrani množici — njegove besede je v italijanščino prevajal Ivan Sulič-Iztok, kasnejši komandant Gradnikove brigade — so fašisti s petimi oklopnjaki razgnali ljudi.

Nato je ljudstvo z orožjem v rokah nastopilo proti italijanskim fašistom in Nemcem v Gorici. Proti mestu je krenilo v treh kolonah: prva, ki jo je vodil Karel Nardin-Jakec, naj bi zasedla šempetrsko železniško postajo, druga kolona z Ivanom Turšičem-Iztokom na čelu naj bi obračunala z Nemci ob solkanskem mostu, tretja pa naj bi zasedla železniško postajo pod Sv. goro. Nove borce so kar med potjo učili, kako naj ravnajo z orožjem. Načrti pa so se le delno posrečili: Jakec je sicer zasedel železniško postajo, drugi dve koloni pa svojih nalog nista izvedli.⁴

Približno ob istem času je Martin Greif-Rudi s svojo četo, pomagal pa mu je pri tem s skupino vosovcev še Zmago Župančič, vdrl na italijansko vojaško letališče pri Mirnu in uničil 80 do 90 letal.⁵ Eno letalo pa so uporabili v druge namene:

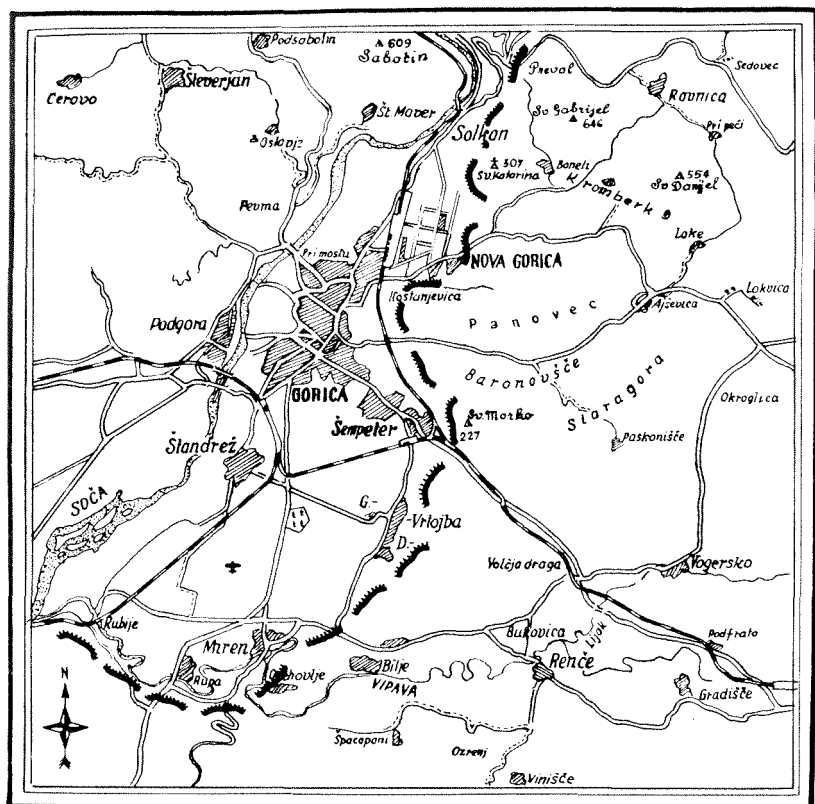
»Prispeli smo na rob letališča. Zraven malega šolskega letala je že stal DKW in naši tovariši so se pogovarjali z nekim italijanskim pilotom. Na tleh sem zagledal velik paket listov s pozivom za splošno mobilizacijo. Prišla sta dva mehanika, Slovenec in Italijan, ter pričela pripravljati letalo za polet. Po dolgem in napornem delu se je mehanikom posrečilo spraviti motor v tek. Italijanski poročnik je vzel letake in sedel v letalo. Letalo se je takoj nato pričelo s čedalje večjo hitrostjo pomikati proti nasprotnemu robu letališča. V zadnjem hipu, ko je letalo bilo le še nekaj metrov od zidu, se je pogumnemu pilotu posrečilo letalo dvigniti. Takrat smo na krilih letala zagledali veliko rdečo peterokrako zvezdo. Prvo partizansko letalo na Primorskem je zavilo nad Gorico in jasno smo videli, ko so se letaki razpršili nad mestom.«⁶

Dvanajstega septembra popoldne pa so sile nemškega polkovnika Scharenberga, ki je pred tem dobil okrepitev v pehoti, topništvu in oklopnih vozilih, prešle v napad in potisnile naše borce v glavne

⁴ Drago Flis-Strela: Po Primorski (»Spomini na partizanska leta«, str. 58).

⁵ Ljuban Omladič: Septembrski dnevi 1943 na Primorskem (»Slovenski Jadran«, Koper, 4. sept. 1953).

⁶ Jaroš: Prvo partizansko letalo nad Gorico (»Za Vojkom« 5/1944, Glasilo XVI. SNOB »Janka Premrla-Vojka«).

LEGENDA:

— POLOŽAJI NAŠIH ENOT PRED
GORICO V DRUGI POLOVICI SEPTEMBRA
1943.

0 1 2 3 km

Goriška fronta

postaje, hkrati pa so tudi zasedle predmestne kraje, kot so Solkan, Šempeter, Vrtojba in Štandrež ter letališče v Mirnu. Železniška proga Gorica—Trst pa še vedno ni delovala, ker je rubijska četa pognala v zrak most pri Rubiji.⁷

⁷ Dnevnik vodstva fašistične republikanske stranke za Goriško pokrajino (Zbornik dokumentov in podatkov o NOV jugoslovanskih narodov VI, knjiga 7, str. 553).

Naše enote, ki so se morale umakniti iz Gorice, so nato vzpostavile neprekinjeno fronto tik pred mestom. Južno od ceste Gorica—Ajdovalje so se razporedile enote Južnoprimorskega odreda, severno pa enote Severnoprimorskega odreda.

Fronta je potekala od izliva reke Vipave v Sočo po levem bregu reke Vipave do Mirna, od tu pa nad Vrtojbo in pred Sv. Markom do Rdeče hiše in naprej čez Kostanjevico in Sv. Katarino do Prevala.⁸ Fronta je bila dolga okrog sedemnajst kilometrov, branilo pa jo je 4 do 5 tisoč borcev.⁹

Na levem krilu Južnoprimorskega odreda je imel položaje Mirenski bataljon, v katerem je bilo kakih 400 borcev — med njimi okrog 60 Italijanov iz Tržiča. Proti temu bataljonu so Nemci najhujše pritiskali. Ko so se poskušali prebiti čez reko Vipavo, so Nemci postavili mitraljez v zvonik in pod njegovo zaščito bredli čez reko. Navzlic temu pa so naši borci njihov napad zavrnili in jim prizadejali hude izgube: med drugim so po končani borbi našli v plitvi Vipavi tudi šest nemških trupel.

Drugič so Nemci napadli z dvema tankoma in s šestimi kamioni. Prva naša zaseda njihovega prodora ni mogla zaustaviti, zato pa jim je druga zaseda pri Rupi s topom, ki je iz daljave 150 metrov pričel obstreljevati njihova tanka, najprej močno poškodovala en tank, nato pa zaplenila vseh šest kamionov.

Naši so na mirenskem gradu imeli dva topova, s katerima so večkrat obstreljevali letališče, kjer je že bila nemška posadka. Omeniti pa je treba tudi to, da so borci tega bataljona ob neki priložnosti sestrelili z mitraljezom celo sovražnikov bombnik.

Zelo delavna je bila tudi Rubijska četa, ki je imela položaje na skrajnem levem krilu Mirenskega bataljona: napadala je vlake na progi Trst—Gorica, jih ustavljala in pri tem ujela več nemških vojakov.¹⁰

Ostre borbe so se bile tudi na drugih odsekih fronte. Tako so naše enote močno pritiskale na Gorico zlasti 16. septembra na področju Rožne doline, v bližini Moše pa so enote briških bataljonov, iz katerih so ustanovili Zahodnoprimorski odred, razstrelile železniško progo Gorica—Videm.

⁸ Ljuban Omladič: Septembrski dnevi 1943 na Primorskem (»Slovenski Jadran«, Koper, 4. sept. 1943).

⁹ Ravno tam.

¹⁰ Ljuban Omladič: Septembrski dnevi 1943 na Primorskem (»Slovenski Jadran«, Koper, 4. sept. 1953).

Naslednjega dne so enote Severnoprimskega odreda prodrle do opekarne v Solkanu. Ves čas pa so obstreljevali Gorico s topovi in minometalci.¹¹

Mirenski bataljon je ob pomoči Šempetrskega in Vrtojbskega bataljona 19. septembra ponoči še enkrat vdrl na mirensko letališče. Ko je pokončal nemške straže, so borci bataljona pohiteli do hangarjev in jih zažgali. Svojega dela pa niso mogli dokončati, ker so jih pregnali nemški tanki, ki so priropotali iz Gorice.¹²

V teh hudih dneh za sovražnikovo posadko v Gorici, so si Nemci pridobili zaveznike v italijanskih fašistih, ki so jim ponudili svoje usluge pri obrambi mesta. Italijani so že 18. septembra sestavili prvo topniško baterijo in jo dali nemškemu poveljstvu na razpolago. Nekaj dni kasneje pa so stopili v borbo tudi fašistični miličniki in

¹¹ Dnevnik vodstva fašistične republikanske stranke za Goriško pokrajino (Zbornik dokumentov in podatkov o NOV jugoslovanskih narodov VI, knjiga 7, str. 554).

¹² Na mirenskem sektorju je takrat deloval tudi Lojze Tomšič, kasnejši politkomisar Gradnikove brigade, s svojo desetino, ki so jo sestavljali predvsem člani njegove ožje družine: njegov brat Jože je bil mitraljezec, brat Stanko in sestra Štefanija pomočnika mitraljezca, sestra Milena pa bolničarka.

Član PK KPS dr. Aleš Bebler med domačim prebivalstvom v vasi Podragi ob kapitulaciji Italije

četa, ki so jo sestavljali sami nižji oficirji, pod poveljstvom podpolkovnika Carlevarisa.¹³

Nemci so od časa do časa izvajali močnejše sunke na posameznih odsekih fronte, vendar navzlic neizkušenosti in pomanjkljivi disciplini naših borcev niso mogli doseči nobenih večjih uspehov:

»Zlasti bo treba rešiti vprašanje discipline. Posebno udarci na te novo nastajajoče bataljone jo zelo omajajo. Vendar opažamo, da se borci, čeprav jih Nemci razprše in prepode s položajem, vračajo in iščejo kontakta s poveljstvom.«¹⁴

Slabo organizacijo in disciplino pa je nadomeščalo veliko junštvo borcev:

»Za primer navajamo napad na nemški kamion, ki ga je izvršil čisto sam partizan Darko dne 18. t. m., ubil enega Nemca, enega ujel in ga pripeljal v štab, kamion pa, ki je vozil municijo, je zažgal.«¹⁵

Reorganizacija partizanskih enot v brigade

Glavni štab NOV in PO Slovenije je še istega dne — 18. septembra 1943 — ko je ukazal, naj se Gradnikova in Prešernova brigada vrneta na Primorsko in Gorenjsko, izdal tudi odredbo o ustanovitvi enotnega poveljstva nad Primorsko Slovenijo, Gorenjsko, Koroško in Dolomiti, zakaj »posebne uspehe Primorskega odreda je treba prenesti in jih razširiti na Gorenjsko, na Koroško in v Dolomite.«¹

Za komandanta tega poveljstva, ki se je imenovalo Operativni štab za Zahodno Slovenijo, je postavil dotedanjega načelnika organizacijskega oddelka Glavnega štaba Lada Ambrožiča, za komisarja pa dotedanjega načelnika operativnega oddelka Glavnega štaba Dušana Kvedra-Tomaža.

Pet dni kasneje sta bila oba že na Primorskem, kjer sta štabu Primorske operativne cone izdala ukaz, naj iz čet, bataljonov in odredov na področju Gorice, Vipave, Brd, Krasa in Idrije ustanovi šest novih brigad, in sicer:

¹³ Dnevnik vodstva fašistične republikanske stranke za Goriško pokrajino (Zbornik dokumentov in podatkov o NOV jugoslovanskih narodov VI, knjiga 7, str. 555).

¹⁴ Zapisnik seje NO sveta za Primorsko Slovenijo z dne 20. sept. 1943.

¹⁵ Poročilo NO sveta za Primorsko Slovenijo z dne 19. sept. 1943.

¹ Odredba Glavnega štaba z dne 18. sept. 1943 o ustanovitvi Operativnega štaba za Zahodno Slovenijo.

- »a) Goriška SNOUB iz delov južnoprimskega odreda in sevprimskega odreda na položaju okoli Gorice na levi strani Soče;
- b) SNOUB Simona Gregorčiča iz čet in bataljonov v Vipavski dolini;
- c) SNOUB Srečka Kosovela iz treh bataljonov na Krasu;
- d) SNOUB Janka Premrla-Vojka iz Idrijskega odreda;
- e) Soška SNOUB iz Bliškega odreda;
- f) Brigata Triestina d'assalto iz italijanske govorečih Tržačanov in Tržičanov.«²

Operativni štab za Zahodno Slovenijo je hkrati z ustanovitvijo, imenoval tudi štabe brigad. Komandant Goriške brigade je postal Martin Greif-Rudi, dotedanji komisar Severnoprimskega odreda, njegov namestnik je bil Jože Bavdek, medtem ko je Drago Flis-Strela postal politkomisar brigade, Drago Braniselj-Svarun pa njegov namestnik.

Za komandanta Vojkove brigade so imenovali Milana Tominca, za komisarja pa Henrika Zdešarja, medtem ko so za njuna namestnika postavili Ota Vrhunca-Blaža Ostrovrharja in Franca Jereba.

Primorska operativna cona je tako obsegala razen Gradnikove brigade, ki je v teh dneh prihajala z Notranjskega na Pivko, in šestih novih brigad še Bliški in Idrijski odred, od katerih naj bi vsak štel po 200 do 300 borcev. Novi štabi so se nemudoma lotili reorganizacije, vendar jih je pri tem delu prehitela nemška ofenziva.

Proboj goriške fronte

Medtem so Nemci na robu osvobojenega ozemlja zbirali svoje čete in se pripravljali na odločilni udarec, s katerim so nameravali zdrobiti našo vojsko v Slovenskem primorju. V Gorico, kjer so se zbrali deli 194. grenadirskega polka 71. divizije, je 19. septembra prispelo nemško teritorialno poveljstvo s polkovnikom Welhausenom na čelu. Med 23. in 25. septembrom pa so prišle v Gorico še nove okrepiteve s topništvom ter srednjimi in težkimi tanki. Tako so tu zbrali do ene divizije vojaštva.¹ Po drugih podatkih pa nam je znano, da je bataljon 194. grenadirskega polka v Gorici dobil pomoč

² Odredba Operativnega štaba za Zahodno Slovenijo z dne 23. sept. 1943 o ustanovitvi brigad.

¹ Dnevnik vodstva fašistične republikanske stranke za Goriško pokrajino (Zbornik dokumentov in podatkov o NOV jugoslovanskih narodov VI, knjiga 7, str. 555).

vsega 191. grenadirskega polka iz Vidma in delov 211. grenadirskega polka iz Trsta.²

Vendar nemški glavni udar po našem osvobojenem ozemlju v Slovenskem primorju ni prišel iz smeri Gorice, temveč iz smeri Postojne proti Razdrtemu in Vipavi. Tu so napadali deli II. SS tankovskega korpusa, ki so ga sestavljale divizija SS »Adolf Hitler«, 71. pehotna divizija, 44. pehotna divizija, 188. pehotna divizija in del divizij »Hermann Göring«, »Viking« in 162. Turkestanska divizija. S to ofenzivo, v katero so zajeli tudi ozemlje Slovenskega primorja, so Nemci nameravali v prvem obdobju očistiti Slovensko primorje, v drugem Istro in Dalmacijo, v tretjem in četrtem pa Notranjsko in Dolenjsko.³

Gradnikova brigada je prispela čez progo v noči pred samim pričetkom ofenzive. Z dvema bataljonoma se je nastanila v Stranjah in na Ubelskem, severno od ceste Postojna–Razdrto–Vipava, en bataljon je štab brigade poslal na področje med to cesto in železniško progo Postojna–Trst, najvažnejšo nalogo pa je dobil 2. bataljon pod poveljstvom Draga Masla: s položajev nad Razdrtom naj bi preprečil nemški vdor v Vipavsko dolino.⁴

Drugi bataljon je ves dan odbijal napade nemške motorizirane kolone, v kateri je bilo 64 kamionov in pet do šest tankov. Pri tem sta odigrala veliko vlogo tudi oba topova, s katerima so — čeprav sta bila brez merilnih naprav — tako uspešno obstreljevali sovražnikove tanke, da so se morali umakniti. Nemci so v teh borbah pretrpeli izredno hude izgube, toda tudi naše niso bile majhne.⁵ Nemški pritisk pa je bil le prehud — posebno nadležna je bila sovražnikova artiljerija in tanki — in bataljon se je proti večeru moral umakniti na Nanos. Tako so Nemci prodrli s petimi tanki čez Razdrto do Podnanosa, kjer so se ustavili.

Hkrati pa je druga nemška kolona s 36 kamioni in večjim številom tankov prodirala proti Idriji, kjer pa je naletela le na slab

² Ivo Juvančič: Slovensko primorje v narodnoosvobodilni borbi. »Istra in Slovensko Primorje«, Beograd 1952, str. 431).

³ Ravno tam, str. 432.

⁴ Po pripovedovanju takratnega politkomisarja Gradnikove brigade Vinka Šumrade-Radoša.

⁵ Po pripovedovanju Franja Kranjca, polkovnika JLA. Precejšnje število naših borcev je tudi dezertiralo. To pa ni bilo nič čudnega, saj je npr. v Kranjčevi četi bilo od približno 80 borcev kar 60 bivših belogardistov, ki so jih bili mobilizirali na Notranjskem.

odpor enot Idrijskega odreda. Že 23. septembra so Nemci prodrli v Idrijo, naslednjega dne pa so bili že v Črnem vrhu nad Idrijo.⁶

Tedaj pa je nastopilo tudi nemško letalstvo: 24. septembra je sedem sovražnikovih letal bombardiralo Ajdovščino, naslednjega dne pa so prispeli tja še s tanki in kamioni.⁷

Tako so se nemške tankovske enote pojavile v globokem zaledju goriške fronte, ki pa še ni popuščala. Zato so 25. septembra Nemci prešli v odločno ofenzivo tudi pred Gorico. Boljšega trenutka si za kaj takega niso mogli izbrati:

»... nemški sunek nas je našel prav pri reorganizaciji, ko so bili nekateri člani štabov še pri nas v štabu brigade na konferenci in ne pri svojih bataljonih. Nemški prodor je uspel na vseh sektorjih. Podprt je bil s precejšnjim številom pehote, oklopnih vozil in pionirjev, ki so se takoj lotili popravljanja komunikacij.«⁸

Nemci so se pri Volčji dragi že v jutranjih urah prebili do Vogrskega. Navzlic temu pa so bile borbe zelo ostre, saj so Nemci samo na tem odseku fronte izgubili tri kamione vojaštva. Nemci pa so tega dne napadli tudi drugod. Prvi njihov napad pri Rdeči hiši je bil sicer odbit, toda navsezadnje so Nemci tudi tu prodrli. V Kromberku se naši tudi niso mogli dalj časa upirati in so se Nemci že v dopoldanskih urah prebili do Lijaka.⁹

Tudi Mirenski bataljon, ki so ga nekaj dni kasneje vključili v Goriško brigado kot njen 4. bataljon, se je moral med neprestano borbo — od štirih zjutraj do šestih zvečer — umikati proti Renčam.¹⁰

Nemška premoč v ljudeh in vojaški tehniki je bila preočitna; samo v smeri Vogrskega je napadalo za 60 do 70 kamionov nemškega vojaštva. Podobno pa je bilo tudi v drugih smereh.¹¹

Nemško prodiranje je na vsej poti spremljalo ubijanje prebivalstva in požiganje vasi. Tako so Nemci požgali Volčjo drago, Bilje in Rožno dolino, v Mirnu so že nekaj dni poprej požgali 82 hiš, Vogrsko pa so zažgali s topovskimi granatami.

Čeprav so Nemci že 25. septembra prebili goriško fronto v vseh glavnih smereh, so se na marsikaterih odsekih borbe nadaljevale še

⁶ Poročilo Operativnega štaba za Zahodno Slovenijo z dne 25. sept. 1943 Glavnemu štabu.

⁷ Ravno tam.

⁸ Poročilo štaba Goriške brigade z dne 26. sept. 1943.

⁹ Ravno tam.

¹⁰ Ljuban Omladič: Septembrski dnevi 1943 na Primorskem (»Slovenski Jadran«, Koper, 4. sept. 1953).

¹¹ Poročilo štaba Goriške brigade z dne 26. sept. 1943.

naslednjega dne. Taki primeri so bili pri Sv. Gabrijelu, pri Volčji dragi, Stari gori in še drugod. Vendar to Nemcev ni oviralo, da ne bi do konca meseca septembra s svojimi tanki in kamioni pregazili celotnega osvobojenega ozemlja, razen v Brdih, na Tolminskem in okrog Cerknega.

Poraz Gradnikove brigade na Nanosu

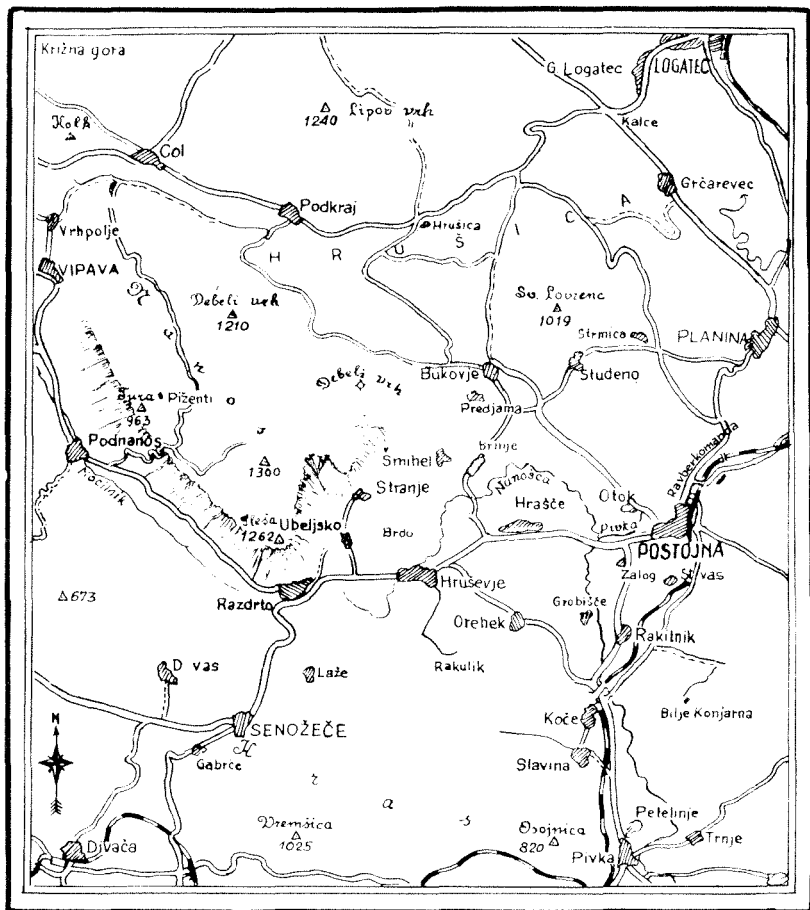
Potem, ko je nemška motorizirane kolona prebila pri Razdrtem položaje 2. bataljona, se je vsa brigada umaknila na Nanos in se zavarovala z vseh strani. Štab brigade je posvečal posebno pozornost potem, ki peljejo v nanoške gozdove iz Podnanosa in Podkrajja.

Nekaj dni je brigada imela pred Nemci popoln mir. Takrat so bili Nemci zaposleni še z borbami pred Gorico in s čiščenjem Vipavske doline. Ko pa je to bilo za njimi, so krenili še proti nanoškim gozdovom. Najprej so v izvidnico poslali dva oklopna avtomobila, ki pa so ju enote Gradnikove brigade brez borbe spustile mimo svojih položajev.

Dva dni kasneje so Nemci z vseh strani obkolili širše področje Nanosa, nato pa ga pričeli z močnimi kolonami temeljito preiskovati. Prve njihove enote so se pritihotapile v nanoške gozdove že ponoči in v jutranjih urah iznenada napadle štab brigade v bivši italijanski postojanki pod vrhom Nanosa. Nemci sicer članov štaba niso dobili v roke, pač pa so ujeli več naših borcev.

To pa je bil šele začetek, kajti naslednja dva dni so Nemci neprestano križarili po nanoškem hribovju, po dolgem in počez. Borbe, do katerih je v teh dneh pogosto prihajalo, so bile izredno srdite. Nemške izgube so bile zelo hude, večkrat pa povsem nepotrebne: ni bil redek primer, da so Nemci, podcenjujoč naše borce, napadali vzvravnano in da so bili spričo tega odličen cilj našim mitraljezcem.

V teh dneh — to se je dogajalo od 29. septembra do 1. oktobra — so se gradnikovci nekajkrat poskušali prebiti, toda nemška blokada je premočna in jih je vselej zavrnila. Poizkus pa jim je uspel šele tretjo noč, ko se jim je naposled le posrečilo prebiti se mimo Stranja in nemških tankov na cesti proti progi, ki so jo prekoračili in tako spet prišli tja, od koder so pred desetimi dnevi krenili na Primorsko. Bila pa je velika razlika med takratno in sedanjo Gradnikovo brigado. Na Nanosu je veliko borcev padlo — po nekaterih poročilih do 100 — še več pa se jih je razbežalo po domovih. Zato je brigada okrog 14. oktobra, ko je varovala napad XIV. divizije na Štampetov most iz smeri Rakeka, štela le kakih 200 do 300 borcev. Ko pa je

Področje Pivke in Nanosa

štab brigade zbral večji del »razhajkancev«, ki so se začasno pridružili Tomšičevi, Šercerjevi in Loški brigadi, se je številčno stanje Gradnikove brigade spet dvignilo na kakih 600 borcev.

Nekaj dni po uspešnem napadu na Štampetov most je bila brigada ponovno na poti proti Primorski. Srečno je prekorčila progo in prišla čez Pivko v Črni vrh nad Idrijo, kjer se je vključila v sestav Triglavske divizije.¹

Po preboju goriške fronte

Kako bi danes ocenili goriško fronto? Ali je to bila za tiste razmere res najbolj ustrezna poteza?

Na to vprašanje ni lahko odgovoriti. Takrat, ko se je sovražnik zadrževal le še v Trstu, Gorici, Tolminu in Vidmu in ko je ljudstvo prišlo do orožja — tudi težkega, je bilo nekako samo po sebi umevno, da je treba z zadostnimi silami blokirati najnevarnejše sovražnikovo izhodišče za morebitne akcije proti osvobojenemu ozemlju, to pa je bila Gorica.

Nestvarno bi bilo, če bi od goriške fronte kaj več pričakovali, kot je dejansko dala. V štirinajstih dneh, kolikor jih je bilo na razpolago, ni bilo moč pri takem pomanjkanju kadra iz tisočev hrabrih in navdušenih posameznikov napraviti pravo vojsko. Dejstvo je, da sovražnik ni mogel nikjer doseči vidnejših uspehov, dokler je napadal samo s pehoto in topništvom. Na osvobojeno ozemlje je prodrli šele takrat, ko je uporabil tankovske enote. Proti njim pa tudi hrabrost in navdušenje ni moglo kaj prida storiti: saj ni bilo ne protitankovskih topov ne min in ne drugih protitankovskih sredstev.

Sovražnik je sicer razbil goriško fronto, se polastil našega težkega orožja, zavrl organizacijo brigad in začasno preplaval osvobojeno ozemlje, vendar trajnih uspehov ni mogel doseči. Brž ko se je z glavnimi silami umaknil v izhodiščne postojanke, je štab Operativne cone spet »pristopil k organizaciji brigad in mu je pri tem uspelo v celoti organizirati Goriško brigado, Vojkovo, Tolminsko in Idrijski odred. Hitro pa napreduje organiziranje vseh ostalih brigad in mobilizacija. Vsi, ki so skrili orožje in odšli po domovih, se javljajo nazaj...«¹

¹ Po pripovedovanju takratnega politkomisarja Gradnikove brigade Vinka Šumrade-Radoša in Franja Kranjca, polkovnika JLA.

¹ Vojaško poročilo Pokrajinskega komiteja KPS z dne 9. okt. 1943 Centralnemu komiteju KPS.

Tudi sovražnik ni bil preveč zadovoljen z rezultati septembrske ofenzive:

»Nemci kontrolirajo trenutno samo občine na desnem bregu Soče, Gorico, Idrijo in Ajdovščino. Kobariško cono drže še vedno uporniki, ki so tam organizirali pravo partizansko republiko. Isto velja za dolino Cerknega, kjer so uporniki tesno povezani s partizani iz bližnjega ljubljanskega področja.«²

Nato pa nadaljuje: »Ne smemo pa sklepati, da je s tem položaj že razčiščen. Nekaj partizanov je skrilo orožje na sigurnem mestu in se vrnilo domov v pričakovanju dogodkov, dobro izvežbane in bolj bojevite skupine pa se še nadalje borijo.«³

² Dnevnik vodstva fašistične republikanske stranke za Goriško pokrajino (Zbornik dokumentov in podatkov o NOV jugoslovanskih narodov VI, knjiga 7, str. 556).

³ Ravno tam.

**TRIGLAVSKA
DIVIZIJA****Ustanovitev Vojkove brigade¹**

XVI. SNOB »Janka Premrla-Vojka«, ki je malo kasneje postala ob Gradnikovi in Prešernovi brigadi tretji sestavni del Triglavske oziroma kasnejše XXXI. divizije NOV in POJ, je bila ustanovljena — kot smo že videli — z odredbo Operativnega štaba za Zahodno Slovenijo z dne 23. septembra 1943.

Brigada se je prvič zbrala 26. septembra na dvorišču bivših italijanskih vojašnic v Cerknem. Tako vsaj poroča njen kronist Andrej Pagon-Ogarev. Nekateri drugi podatki pa navajajo kot dan ustanovitve 29. september, medtem ko je na spominski plošči, ki je vzidana na kraju ustanovitve, omenjen 27. september kot dan, ko se je brigada prvič zbrala.

Po vsej verjetnosti je zbiranje enot, ki naj bi sestavile brigado, trajalo več dni, in odtod izvira tudi omenjena zmeda pri navajanju datuma ustanovitve brigade.

Jedro brigade naj bi bili bataljoni Idrijskega odreda, ki pa je bil prav tedaj spričo nemškega vdora v Idrijo močno razbit in ga zato ni bilo moč takoj reorganizirati v brigado. V tem smislu je napisano tudi poročilo štaba »Idrijske UB NOV in POS« z dne 1. oktobra 1943, v katerem obvešča štab Primorske operativne cone, da je brigada tega dne — 1. oktobra — dokončno sestavljena in odšla na položaje.

Brigada je ob ustanovitvi štela okrog 500 borcev in bork ter je imela tri bataljone.

¹ Ustanovitev Vojkove brigade je podrobneje opisana v knjigi istega avtorja »Kronika Vojkove brigade« (Založba »Borec«, Ljubljana 1963).

Triglavska, Goriška in Tržaška divizija

Konec septembra 1943 na Primorskem še ni bilo divizij. Novo-ustanovljene brigade in Gradnikova brigada so bile podrejene neposredno štabu Primorske operativne cone, ta pa Operativnemu štabu za Zahodno Slovenijo.

Do nadaljnje višje stopnje v razvoju narodnoosvobodilne vojske v Slovenskem Primorju pa je prišlo 6. oktobra 1943, ko je Operativni štab za Zahodno Slovenijo izdal odredbo o ustanovitvi treh divizij na področju Primorske in Gorenjske, hkrati pa je ukinil Primorsko operativno cono. Prvotno divizije še niso imele zaporednih števil, kajti o tem je mogel odločiti le Vrhovni štab NOV in POJ. Zato so dobile začasna imena: »Triglavska«, »Goriška« in »Tržaška«.

Triglavsko divizijo z operacijskim področjem na Gorenjskem, Tolminskem in Idrijskem so sestavljale VII. SNOUB »Franceta Prešerna«, SNOUB »Janka Premrla-Vojka« in SNOUB »Tolminska«.¹

Operacijsko področje Goriške divizije naj bi bila okolica Gorice, Vipavska dolina, Brda in dolina Soče do Mosta na Soči. Divizijo so sestavljale SNOUB »Goriška«, SNOUB »Simona Gregorčiča« in SNOUB »Soška«.

V tretji diviziji, Tržaški, so bile III. SNOUB »Ivana Gradnika«, SNOUB »Srečka Kosovela« in »Brigata Triestina d'assalto«. Operacijsko področje te divizije je bil Trst, Kras, Tržič, železniška proga Pivka—Trst in cesta Postojna—Trst.²

Tako je Triglavska divizija imela tri brigade, od katerih pa je bilo treba SNOUB »Tolminsko« šele ustanoviti. Za prvega komandanta te brigade so imenovali Franca Čopija-Borotina, za komisarja Draga Rebca-Petra Kovača in za namestnika komandanta Slavka-Franca Jereba, ki je bil dotlej namestnik komisarja Vojkove brigade.

Triglavska divizija spčetka ni imela komandanta, ker naj bi ga Glavni štab šele imenoval. Namestnik komandanta divizije in hkrati vršilec dolžnosti komandanta divizije pa je postal dotedanji komandant Prešernove brigade Dušan Švara-Dule, njegovo mesto v brigadi pa je prevzel Branko Karapandža-Matjažek, prav tako le

¹ Zaporedni številki sta tedaj imeli le Gradnikova in Prešernova brigada, pač pa so se takrat vse brigade imenovalе »udarne« (SNOUB); kasneje so od brigad XXXI. divizije priznali ta naziv le Gradnikovi in Prešernovi brigadi, medtem ko je Vojkova brigada bila samo »slovenska narodnoosvobodilna brigada« (SNOB).

² Tržaška divizija je praktično obstajala le na papirju. Tudi Gradnikova brigada, ki je bila sestavni del te divizije, ni nikoli prišla v stik z njenim štabom. Komaj mesec dni po njeni ustanovitvi so Tržaško divizijo dokončno ukinili.

kot vršilec dolžnosti. Za komisarja Triglavske divizije so postavili Cirila Keršiča-Metoda, ki je bil prej komisar Gubčeve brigade.

Glavni štab se s tako organizacijsko strukturo vojske na Primorskem in Gorenjskem ni docela strinjal. Menil je, da so tri divizije glede na številčno stanje brigad preveč. »Brigade naj imajo najmanj po 1000 mož, divizije najmanj 3000. Trenutno imajo brigade po vaših številkah povprečno največ 400 mož.«³

Glavni štab je bil tudi mnenja, da obstoj posebnega oddelka Glavnega štaba — to je bil Operativni štab za Zahodno Slovenijo — ne ustreza več tedanjim razmeram. »V zvezi s formiranjem armad, ki jih pripravlja Vrhovni štab in s čimer bodo odpravljene nacionalne vojske Slovenije, Hrvaške itd., bi pa postala taka formacija sploh nemogoča in škodljiva.«⁴ Zato je Glavni štab NOV in POS ukinil Operativni štab za Zahodno Slovenijo.

³ Povelje Glavnega štaba z dne 17. okt. 1943 Operativnemu štabu za Zahodno Slovenijo.

⁴ Povelje Glavnega štaba z dne 17. okt. 1943 Operativnemu štabu za Zahodno Slovenijo.

Skupina partizanskih borcev odhaja iz Cerkna na Koroško. (Četrty z desne strani pred kamionom je takratni komandant Triglavske divizije Dušan Švara-Dule)

Namesto njega pa ni ustanovil drugega slovenskega korpusa — prvi (VII. korpus NOV in POJ) je bil ustanovljen 3. oktobra 1943 — ker »zaenkrat organizacija vojske nikakor še ni dosegla stopnje, ki bi dovoljevala tako formacijo...«⁵, temveč se je odločil za obnovitev III. operativne cone »Alpske«, z Ladotom Ambrožičem-Novljanom kot komandantom in Dušanom Kvedrom-Tomazem kot politkomisarjem.

Še ena reorganizacija: XXVI. in XXVII. divizija

Medtem je Operativni štab za Zahodno Slovenijo ukinil tudi Dolomitski odred, ki je tedaj štel 257 borcev, oborožen pa je bil s 30 puškomitraljezi, 5 brzostrelkami in 7 lahкими minometalci, zakaj »naloge, ki jih je do sedaj izvrševal Dolomitski odred, postajajo težje in jih more reševati krepkejša in udarnejša enota, kakor je odred.«²

Moštvo odreda so v skladu z navodili Operativnega štaba za Zahodno Slovenijo razdelili med Prešernovo in Vojkovo brigado, kakih 60 mož pa so dodelili Komandi idrijskega področja, ki so jo ustanovili namesto dotedanjega Idrijskega odreda.

Istega dne — 17. oktobra — je Operativni štab za Zahodno Slovenijo ukazal, naj se Goriška in Gregorčičeva brigada, ki sta do takrat bili v Goriški diviziji, priključita Tržaški diviziji.

Do ponovne reorganizacije divizij pa je v smislu navodil Glavnega štaba z dne 17. oktobra 1943 prišlo v začetku novembra.³ Štab III. operativne cone »Alpske« je iz prejšnjih treh divizij (Triglavske, Goriške in Tržaške) sestavil le dve: XXVI. (kasneje se je imenovala XXXI. divizija NOV in POJ) in XXVII. (kasnejšo XXXII., nazadnje pa XXX. divizijo NOV in POJ).

XXVI. divizija je ohranila prejšnje tri brigade (Prešernovo, Vojkovo in Tolminsko), dobila pa je še dve novi (Gradnikovo in Goriško).⁴ Vendar pa ni ostalo pri petih brigadah, ker se je Tolminska priključila Prešernovi brigadi, Goriška pa Gradnikovi brigadi. Tako so v XXVI., oziroma kasnejši XXXI. diviziji ostale tri brigade: III. SNOUB »Ivana Gradnika«, VII. SNOUB »Franceta Prešerna« in XVI. SNOB »Janka Premrla-Vojka«. Divizija je ohranila tak sestav do konca vojne.

⁵ Ravno tam.

² Poročilo štaba Dolomitskega odreda z dne 7. okt. 1943.

³ Povelje Operativnega štaba za Zahodno Slovenijo z dne 17. okt. 1943.

Štab Gradnikove brigade novembra 1943. (Od leve proti desni: komandant brigade Martin Greif-Rudi, njegov namestnik Jože Avsec-Čapajev, načelnik štaba Franjo Rustja-Čanči, namestnik politkomisarja Drago Braniselj-Svarun in politkomisar brigade Drago Flis-Strela)

Gradnikova brigada je imela po združitvi z Goriško brigado pet bataljonov. Komandant brigade je postal Martin Greif-Rudi, njegov namestnik je bil Jože Avsec-Čapajev, za komisarja so imenovali Draga Flisa-Strelo, za njegovega namestnika Draga Branislja-Svaruna, načelnik štaba brigade pa je postal Franjo Rustja-Čanči.⁵

Ob reorganizaciji je prišlo do sprememb tudi v štabih Vojkove in Prešernove brigade. Dotedanji komisar Gradnikove brigade Vinko Šumrada-Radoš je odšel na enak položaj v Vojkovo brigado, dotedanjega komisarja Vojkove brigade Henrika Zdešarja pa so imenovali za vodjo kulturnopropagandnega oddelka v štabu III. operativne cone.⁶

⁴ Poročilo štaba III. operativne cone »Alpske« z dne 3. nov. 1943 Glavnemu štabu.

⁵ Odredba štaba XXVI. divizije »Triglavske« z dne 4. nov. 1943.

⁶ Ravno tam.

Komandant Prešernove brigade je po odhodu Dušana Švare-Duleta in po združitvi s Tolminsko brigado postal Franc Jereb-Slavko (dotedanji vršilec dolžnosti komandanta Branko Karapandža je šel za namestnika komisarja divizije), načelnik štaba pa je bil Rudolf Hribernik-Svarun, dotedanji komandant Dolomitskega odreda. Mesec dni kasneje sta že zamenjala položaje: Svarun je postal komandant, Slavko pa načelnik štaba.⁷

Po končani reorganizaciji je III. SNOUB »Ivana Gradnika« imela 1200 borcev, VII. SNOUB »Franceta Prešerna« 1100 borcev in XVI. SNOB »Janka Premrla-Vojka« okrog 800 borcev. Vse tri brigade XXVI. divizije »Triglavske« so torej štejele okrog 3100 borcev in bork.

XXVII. (kasnejšo XXX.) divizijo so sestavljale štiri brigade: XVII. SNOB (1. soška), XVIII. SNOB (2. soška), XIX. SNOB »Srečka Kosovela« in XX. SNOB (3. soška), ki so skupno štejele 3050 borcev in bork.

Neposredno pod štab III. operativne cone pa so spadali Gorenjski odred z 250 borci, Zahodnokoroški odred s 40 borci in Komanda idrijskega področja s 300 možmi. Skupno je bilo tedaj na Primorskem in Gorenjskem — računajoč še okrog 400 kurirjev, zaščito pokrajinskih komitejev, štab cone in drugo — okrog 8000 oboroženih borcev.⁸

Glavni štab se je z novo organizacijo III. operativne cone »Alpske« povsem strinjal⁹ in je imenoval oziroma potrdil štaba obeh divizij. Za komandanta XXVI. divizije je imenoval Roberta Borštnarja, za njegovega namestnika Dušana Švaro-Duleta, za politkomisarja Cirila Keršiča-Metoda, za njegovega namestnika pa Branka Karapandžo-Matjažka.

Robert Borštnar, tedanji komandant Tržaške divizije, pa ni nikoli prevzel novega položaja. Še pred tem so namreč Nemci v vasi Lipi na Krasu presenetili njegov štab in med štirinajstimi padlimi je bil tudi on.

⁷ Miha Klinar: Kratka kronika VII. SNOUB »Franceta Prešerna« (»Loški razgledi« 5/1958, str. 17).

⁸ Poročilo štaba III. operativne cone »Alpske« z dne 3. nov. 1943 Glavnemu štabu.

⁹ Odredba Glavnega štaba z dne 7. nov. 1943 štabu III. operativne cone »Alpske«.

Zaledna vojaška oblast na operacijskem področju XXVI. divizije »Triglavske«

Z ustanovitvijo takih operativnih vojaških enot, kot so brigade in divizije, katerih torišče v primerjavi s partizanskimi odredi ni omejeno na določeno ozemlje, in z nastankom osvobojenega ozemlja se je pokazala velika potreba tudi po zaledni vojaški oblasti.

Operativni štab za Zahodno Slovenijo je že 22. oktobra 1943 ustanovil dve zaledni vojaški oblasti: Komando idrijskega področja kot zaledno vojaško oblast na operacijskem področju Triglavske divizije in Komando tolminskega področja kot zaledno vojaško oblast na operacijskem področju Goriške divizije.

Komande vojaških področij so skrbele za prehrano vojske, organizirale vojaške delavnice, se borile proti vohunstvu, sabotaži itd. in sploh opravljale vse take posle, ki razbremenjujejo operativne enote, da bi se te mogle posvetiti samo svojim operativnim nalogam. Pri komandah vojaških področij so ustanovili tudi vojaška sodišča.

Pod Komando idrijskega področja so spadali naslednji rajoni: Idrija, Vojsko, Čepovan, Banjska planota, Šentviška planota, Bukovo, Cerkno in vsi osvobojeni predeli Dolomitov in Gorenjske.¹

Na tem področju so vzpostavili komande mest za Cerkno, Vojsko, Čepovan, Črni vrh nad Idrijo in kasneje še v Žireh, po nekaterih večjih vaseh pa so postavili še partizanske straže.²

Komande mest so bile organi komand področij, preko katerih so komande področij izvajale svoje naloge, in so jih načelno ustanavljali po vseh večjih krajih.

Partizanske straže, ki so jih ustanavljale komande področij in komande mest, pa so bile sestavljene iz vrst tistih, ki so bili nesposobni za službo v operativnih enotah.³

Ločiti pa je treba partizanske straže od narodne zaščite, ki so jo ustanavljali po krajih na osvobojenem ozemlju in je bila vojaška sila narodnoosvobodilnih odborov in odborov OF, ne pa — kot partizanske straže — organ komand mest in komand vojaških področij.

Komanda idrijskega vojaškega področja se je takoj lotila dela. Ena od najvažnejših nalog je bilo zbiranje orožja in municije — posebno dosti ga je bilo na področju Črnega vrha nad Idrijo — in

¹ Poročilo štaba III. operativne cone z dne 3. nov. 1943 Glavnemu štabu.

² Lojze Požun: Zaledna vojaška oblast v zahodnih predelih Slovenskega primorja (Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS 1958, str. 158).

³ Poročilo štaba III. operativne cone z dne 3. nov. 1943 Glavnemu štabu.

mobilizacija. Njen delavski bataljon je osposobil za lažji promet tudi nekatere ceste, tako da so lahko že tedaj uvedli vsakodnevno zvezo s tovarnjakom med Žirmi in Cerknim. Razen tega pa so v tej komandi ustanovili tudi nekatere delavnice — čevljarsko v Žireh, krojaško in čevljarsko v Cerknem itd.⁴

V začetku novembra 1943 je komanda idrijskega vojaškega področja skupno s podrejenimi komandami mest in partizanskimi stražami štela že okrog 400 mož⁵.

Nemška novembrska ofenziva je močno prizadela zaledno vojaško oblast. Po nemškem umiku z osvobojenega ozemlja so sicer ponovno vzpostavili Komando idrijskega vojaškega področja, ki pa je praktično delovala samo južno od reke Idrijce, medtem ko je okolica Cerknega, ki so ga naše enote spet zasedle, postala operacijsko področje Triglavske divizije.

Tako stanje je trajalo vse do konca januarja 1944, ko je štab IX. korpusa razpusil še Komando idrijskega vojaškega področja — Komanda tolminskega vojaškega področja je namreč prenehala z delom že 6. decembra 1943 — in iz moštva podrejenih komand mest in partizanskih straž spet ustanovil Dolomitski in Idrijsko-tolminski odred.

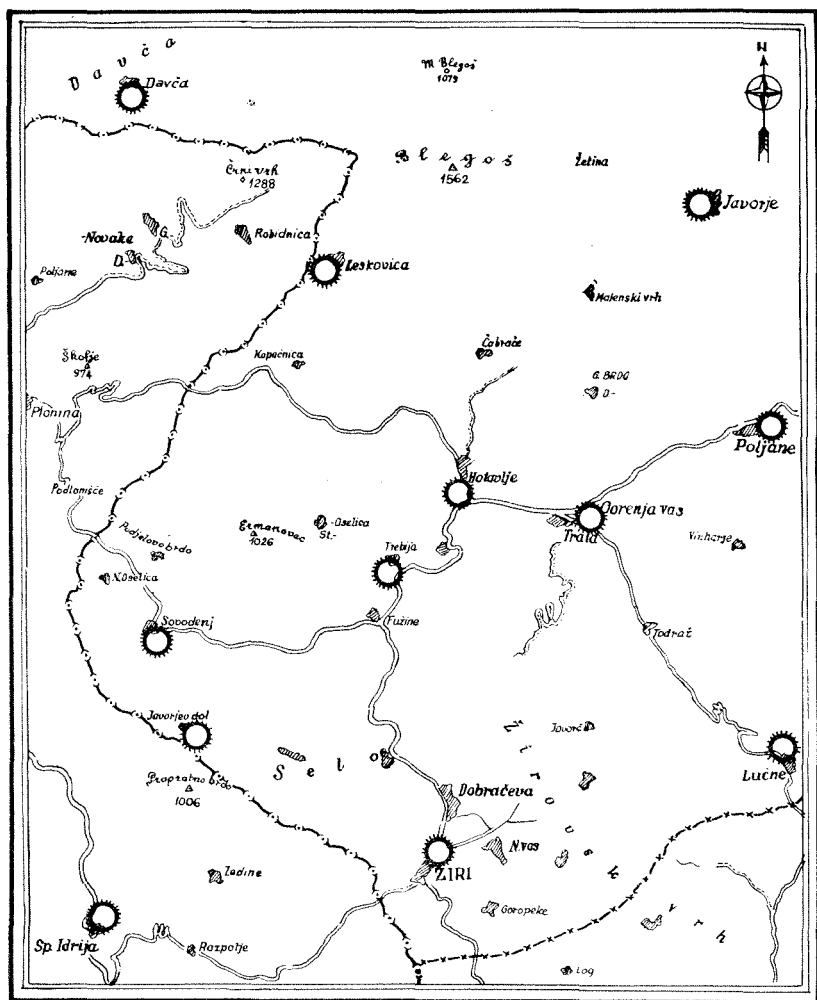
Nemci se umikajo iz manjših postojank

Po ustanovitvi divizije so akcije brigad postajale čedalje smotrnejše in nevarnejše za sovražnika navzlic temu, da so brigade bile organizacijsko še neutrjene, njihovo moštvo pa je imelo še zelo malo izkušenj.

Prva je prišla na vrsto nemška postojanka v Davči, v neposredni bližini bivše jugoslovansko-italijanske meje. Prešernovci so 7. oktobra navsezgodaj obkolili postojanko, ob zori pa so jo pričeli obstreljevati s protitankovskim topom in s težkimi mitraljezi. Borba, med katero so Nemci imeli tri mrtve, je trajala vse do popoldanskih ur, ko so napadeni posadki prihiteli na pomoč Nemci iz bližnje postojanke v Zgornji Sorici. Drugo nemško motorizirano kolono s šestimi kamioni, ki je prav tako šla na pomoč davški posadki, pa je prestregel 3. bataljon Vojkove brigade pri mostu na cesti in pri tem uničil en kamion, ubil štiri Nemce, prav toliko pa jih tudi ranil. Nemci so se za poraz, ki so ga pretrpeli, in za napad na postojanko

⁴ Poročilo štaba III. operativne cone z dne 29. nov. 1943 Glavnemu štabu.

⁵ Poročilo štaba III. operativne cone z dne 3. nov. 1943 navaja samo 300 mož. Številka pa je s svinčnikom prečrtana in pripisano: 400.

Nemške postojanke ob bivši italijansko-nemški meji oktobra 1943

v Davči maščevali tako, da so z letali bombardirali vas Novake, ki leži na primorski strani takratne meje.¹

Dva dni kasneje sta se Vojkove in Prešernova brigada opravili na malo nenavadno, a nič manj pomembno akcijo: med Davčo in Blegošem sta na šest kilometrov dolgem odseku odstranili žično oviro, ki so jo svoječasno postavili Nemci na takratni nemško-italijanski meji, in podrli mejnike.

Naslednjega dne — 10. oktobra — bi Prešernova brigada morala ponovno napasti sovražnikovo posadko v Davči, Vojkova brigada pa nemško posadko v Leskovici. Prešernovci naloge niso opravili spričo goste megle, medtem ko so vojkovci Leskovico sicer napadli, toda brez kakega uspeha. Napadenim Nemcem je namreč prihitel na pomoč lovski oddelek iz Gorenje vasi, ki je prisilil oblegovalce, da so se odmaknili od postojanke.

Ko pa se je zvečer lovski oddelek vrnil nazaj v Gorenjo vas, so enote Vojkove brigade ponovno napadle Leskovicu, tako da je tamkajšnja posadka morala javiti v Gorenjo vas: »Prosimo za pomoč, obroč je čedalje ožji.« Naslednjega dne se je nemški lovski oddelek ponovno prikazal v Leskovici. Prišel pa je samo zato, da bi tamkajšnji posadki pomagal pri izpraznitvi postojanke in umiku v Gorenjo vas. Navzlic temu pa je nekaj opreme in orožja le padlo v roke borcev Vojkove in Prešernove brigade, ki so sodelovali v napadu.²

Tako je Triglavska divizija dosegla izpraznitev prve nemške postojanke ob bivši meji. Naslednjega dne — 12. oktobra — je enako usodo doživela tudi postojanka v Davči.

Nato je Vojkova brigada napadla še nemško postojanko v Sovodnju. Nemci so tudi tokrat hitro odgovorili na napad s tem, da so napadeni posadki poslali na pomoč dve četi 409. grenadirskega bataljona: ena četa je ostala v Trebiji, druga pa je prišla v Sovodnj in olajšala položaj obkoljene posadke. Toda naslednjega dne — 14. oktobra — so bili vojkovci spet pred postojanko.³ Umaknili so se šele

¹ Poročilo Operativnega štaba za Zahodno Slovenijo z dne 8. okt. 1943.

² Poročilo orožniške postaje v Trebiji z dne 11. okt. 1943.

³ Ob tej priložnosti se je zelo izkazala borka Vera Močnik-Živka, doma iz Lazca pri Cerknem. Ponoči je ob napadu prodrla do žične ovire od koder je metala bombe proti postojanki. Ko je v svitu raket opazila onstran žice mrtvega Nemca, zraven njega pa brzostrelko, je skušala priti do nje in se je polastiti. Tedaj pa jo je napadel neki drug Nemec, ki ga je Vera z dobro pomerjenim strelom podrla. Do brzostrelke pa le ni mogla, ker je med potjo naletela na še dva Nemca, od katerih je enega ubila, drugega pa ranila. Ker pa je bila tudi sama ranjena, se je morala vrniti brez brzostrelke.

potem, ko so jih Nemci pričeli obstreljevati s topovi, ki so jih imeli pri Trebiji.⁴

Več sreče je imela Prešernova brigada, ki je napadla Javorje nad Poljanami. Prvi dan so prešernovci obstreljevali nemško postojanko z minometalci in mitraljezi. Borba se je nadaljevala tudi še naslednjega dne, 15. oktobra. Popoldne pa so obkoljenim Nemcem prihiteli na pomoč orožniki iz Kranja, ki so vso opremo naložili na vozove in se nato med neprestanim obstreljevanjem s strani partizanskih mitraljezov vrnili v Poljane. Tako je padla še tretja sovražnikova postojanka.⁵

Toda vojkovci pred Sovodnjem še niso odnehali. Nekaj dni so sicer mirovali, toda le dotlej, dokler se ni četa 409. grenadirskega bataljona umaknila iz Sovodnja. Nato so pa spet pritiskali. Nemci se ne bi mogli dolgo upirati enotam Vojkove brigade, ki so bile številčno močnejše, imele pa so tudi boljšo oborožitev. Zato jim je nemško poveljstvo poslalo na pomoč dva tanka, da se je posadka 19. oktobra 1943 lahko pod njunim varstvom umaknila v Gorenjo vas.⁶

Štiri dni kasneje so Nemci izpraznili še Žiri, posadko iz te postojanke pa potegnili v Trebijo, kjer pa tudi ni našla miru. Že 27. oktobra so vojkovci napadli še to postojanko. Prvega dne ni bilo odločitve. Zato se je borba nadaljevala še naslednjega dne. Tretjega dne napada pa so vojkovci dobili v pomoč topove, s katerimi so pričeli obstreljevati nemško postojanko v Trebiji. Nemškim orožnikom bi vsekakor zelo slaba predla, če jim ne bi v zadnjem hipu prihiteli na pomoč Nemci iz Gorenje vasi in jih odpeljali na varno.⁷

Medtem ko sta Prešernova in Vojkova brigada pregnjali Nemce zdaj z ene zdaj iz druge postojanke in tako širili cerkljansko osvobodeno ozemlje proti Škofji Loki in Dolomitom, tudi Gradnikova in Goriška brigada nista počivali. Gradnikova brigada je konec oktobra in v začetku novembra imela vrsto sicer manjših, toda uspešnih akcij. Tako so 1. novembra njene enote napadle pri Colu nemški kamion ter pri tem prizadejale sovražniku hude izgube in zaplenile tudi nekaj orožja.⁸

Še večje uspehe pa je dosegla Goriška brigada, ki se je le malo kasneje priključila Gradnikovi brigadi. V drugi polovici oktobra je

⁴ Poročilo orožniške postaje v Trebiji z dne 14. okt. 1943.

⁵ Poročilo orožniške postaje v Poljanah z dne 16. okt. 1943.

⁶ Poročilo orožniške postaje v Trebiji z dne 21. okt. 1943.

⁷ Poročilo orožniške postaje v Trebiji z dne 1. nov. 1943.

⁸ Operativno poročilo štaba III. operativne cone z dne 30. nov. 1943.

1. bataljon Goriške brigade presenetil sovražnikovo posadko v Prevalu nad Gorico, ujel pri tem 25 Italijanov ter zaplenil razen drugega orožja tudi dva težka mitraljeza.⁹

Še uspešnejši je bil 4. bataljon te brigade, ki je napadel železniško postajo v Avčah in prisilil 42 italijanskih vojakov k vdaji. Borci tega bataljona so ob tej priložnosti zaplenili tudi sedem težkih mitraljezov in štiri puškomitraljeze.¹⁰

Tretji večji uspeh Goriške brigade pa izvira iz zadnjih dni njene obstoja. Dne 3. novembra so bombaši-prostovoljci 3. bataljona vdrli v Spodnjo Idrijo in pregnali sovražnika iz cerkve v staro postojanko. Pri tem so zaplenili tudi težki minometalec. Ko pa je sovražnik v zgodnjih jutranjih urah dobil okrepiteve, so se borci Goriške brigade morali umakniti s šestimi padlimi in sedmimi ranjenci spet nazaj na izhodiščne položaje.¹¹

Tako je ofenziva XXVI. divizije »Triglavske«, ki je trajala od začetka oktobra do sredi novembra, dosegla popoln uspeh. Nemci so morali v tem času zaradi hudega pritiska naših brigad izprazniti vrsto manjših postojank ob bivši jugoslovansko-italijanski meji (Davčo, Leskovic, Žiri, Sovodenj, Javorjev dol, Trebijo) in med Poljansko in Selško dolino (Javorje, Mlako). Moč brigad je z vsakim dnem vse bolj rasla, prav tako pa tudi izkušnje poveljniškega kadra.

Nemško poveljstvo pa je prihajalo do spoznanja, da partizanske brigade predstavljajo »s svojim težkim orožjem nevarno grožnjo za vso Poljansko dolino, posebno še zato, ker se jim niti orožniki niti cariniki ne morejo upreti z enakovrednim orožjem.« Da bi se partizanskim borcem »z uspehom postavili po robu, je za kraje v Poljanski dolini nujno potreben učinkovit in s težkim orožjem opremljen kontingent vojske.«¹² Ali z drugimi besedami: potrebna je nemška ofenziva večjega obsega, ki naj bi ustavila polet XXVI. divizije »Triglavske«.

⁹ »Goriški borec«, št. 1, 28. okt. 1943.

¹⁰ »Goriški borec«, št. 2, 6. nov. 1943.

¹¹ »Goriški borec«, št. 2, 6. nov. 1943.

¹² Poročilo orožniške postaje v Trebiji z dne 11. okt. 1943.

NEMŠKA NOVEMBRSKA OFENZIVA

Nemški načrt: klešče

V novembrski ofenzivi — Nemci so imeli zanjo šifriran naziv »Traufe« — so s sovražnikove strani sodelovale štiri divizije, med njimi tudi 162. turkestantska s sedežem v Vidmu. Ofenziva je imela dva dela: od 13. do 19. novembra so Nemci čistili gorenjsko in cerkljansko področje, od 18. novembra dalje pa Brda, Slovensko Benečijo in Tolminsko.¹

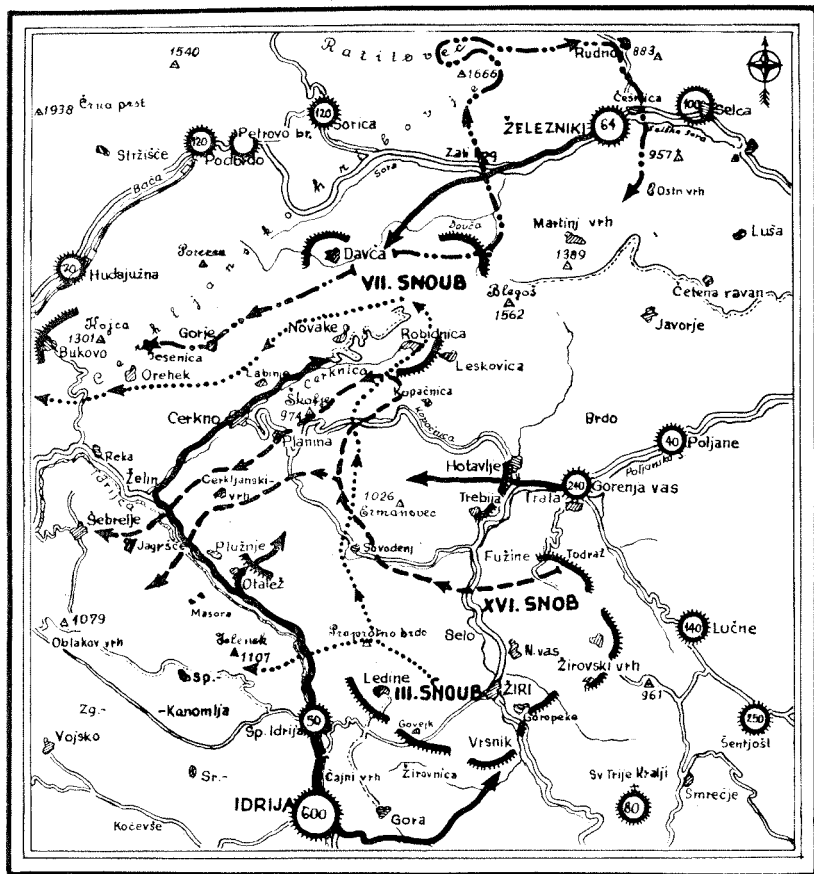
Na področju XXVI. divizije »Triglavske« je sovražnik menda uporabil dve diviziji, od katerih je ena zapirala obroč, druga pa napadala.² Nemci, ki so že prej imeli v Poljanski in Selški dolini sorazmerno močne posadke — npr. v Poljanah 200, v Gorenji vasi pa celo 1000 mož³ — so od 12. novembra zaključili koncentriranje napadalnih čet v Škofji Loki, Idriji in Logatcu.

Nemški načrt je bil dokaj enostaven. Glede na to, da je bila takrat vsa XXVI. divizija »Triglavska« na skrajnem robu osvobojenega ozemlja — Gradnikova brigada med Idrijo in Žirmi, Vojkova brigada na Žirovskem vrhu in nad Trebijo, Prešernova brigada pa na odseku Mlaka—Robidnica—Davča — in da je bil desni bok divizijskega razporeda v smeri Idrija—Želin—Cerkno slabo zavarovan, je bilo bistvo nemškega načrta v tem, da se z močnejšo motorizirano in pehotno skupino prebijejo iz Idrije do Želina, odtod pa čez Cerkno in Novake v globoko zaledje XXVI. divizije »Triglavske«, kjer bi

¹ Poročilo obveščevalnega odseka III. operativne cone z dne 30. nov. 1943.

² Poročilo štaba III. operativne cone z dne 29. nov. 1943 Glavnemu štabu.

³ Poročilo obveščevalnega oddelka Gorenjskega odreda z dne 22. okt. 1943.

LEGENDA:

- POLOŽAJI NAŠIH ENOT OB PRIČETKU NEMŠKE OFENZIVE
- SMER PRODIRANJA NEMŠKIH KOLON
- SMER UMIKA III. SNOUB „IVANA GRADNIKA“
- SMER UMIKA VII. SNOUB „FRANCETA PREŠERNA“
- SMER UMIKA XVI. SNOB „JANKA PREMRLA VOJKA“
- SOVRAŽNIKOVA POSTOJANKA

Nemška novembrska ofenziva

vzpostavili stik z drugim krakom klešč, ki bi ga sprožili iz Selške doline prek Davče. S tem bi dosegli taktično obkolitev divizije. Nato bi s klinom, ki bi ga zabili iz Gorenje vasi prek Hotavelj proti Leskovici in Novakom, razbili obkoljeno XXVI. divizijo »Triglavsko« na dva dela in s stiskanjem obroča vsak del posebej uničili.

Nemci med ofenzivo niso hiteli s premiki svojih enot, temveč so izvajali operacije točno po načrtu, ne glede na to, ali je bil odpor naših enot močan ali pa ga sploh ni bilo. Ko so do večernih ur prodrli do predvidene črte, so se ustavili, se utrdili, zjutraj pa nadaljevali pot. Izvedba njihove ofenzive »Traufe« močno spominja na »žirovsko hajko« proti Prešernovi brigadi v prvih dneh avgusta na Žirovskem vrhu s to razliko, da je bila novembrska ofenziva nepri- merno večja glede na obseg, trajanje in število angažiranih enot.⁴

Protiukrepi štaba XXVI. divizije »Triglavske«

Divizijsko in brigadna poveljstva so bila pravočasno obveščena o nemških koncentracijah v Idriji, Dolomitih, Poljanski dolini, Selški dolini in Škofji Loki, vendar se niso zadostno pripravila na bližajočo se nemško ofenzivo.

Že sama razporeditev brigad ob pričetku nemške novembrske ofenzive ni bila ugodna. Gradnikova brigada je imela svoj 1. bataljon na Govejku, drugi bataljoni pa so bili na področju Vrsnika in Ledin. V zasedi nad Otaležem, kjer naj bi Nemcem preprečili prodor po dolini Idrijce proti Želinu, pa sta bili le dve četi. Res je tudi to, da so Nemci s svojim drznim prodorom po ozki in globoki dolini reke Idrijce napravili veliko presenečenje. Človek bi pričakoval, da bodo Nemci — gledano z vojaškega stališča — najprej očistili višinska področja na vzhodni strani doline in s tem zavarovali cesto v dolini. Tega pa niso storili in tako se je zgodilo, da so Nemci prodrli že v Cerkno, ko so gradnikovci še vedno bili tik nad Idrijo.

Vojkova brigada je ob pričetku ofenzive imela položaje na Žirovskem vrhu in v neposredni bližini: 1. bataljon je s položajem nad Trebijo zapiral smer Gorenja vas—Cerkno, 2. bataljon je bil na samem Žirovskem vrhu, 3. bataljon na Goropekah in v Novi vasi, 4. bataljon pa v rezervi pri Selu.

Prešernova brigada je imela položaje na levem krilu divizije: 1. bataljon v Davči, 2. bataljon v Farjem potoku, 3. bataljon v Robid-

⁴ Takratni komandant III. operativne cone »Alpske« Lado Ambrožič-Novljan sodi, da je Triglavsko divizijo imela v teh dneh opravka s kakimi 40 pehotnimi in motoriziranimi četami, dvema oddelkoma domobrancev in več baterijami topništva.

nici, 4. bataljon pa v Bukovem, kjer je varoval cerkljansko dolino pred sovražnikovim vdorom iz Baške grape.

Štab divizije je 15. novembra razposlal štabom brigad posebno odredbo, v kateri jim naroča, naj njihove enote prekopljejo vse prometne zveze, ki bi mogle biti koristne za okupatorja, in hkrati vsem trem brigadam določil smeri umika v primeru prehudega sovražnikovega pritiska. Ta navodila pa so v štabe brigad prispela prepozno, kajti tedaj je sovražnikova ofenziva bila že v polnem teku.

Nemci prodirajo — brigade čakajo

Prvega dne nemške ofenzive — 13. novembra — je kakih 700 moč močna nemška kolona, v kateri je bilo tudi več tankov in oklopnih avtomobilov, prodrla iz Idrije mimo zasede Gradnikove brigade pri Otaležu, ki se je po kratki borbi umaknila, do Želina, kamor je prispela ob treh popoldne. Tu se je glavna sovražnikova kolona ustavila, manjše motorizirane patrulje pa so tipale v obeh smereh — proti Cerknemu in proti Reki. Nemci so med Idrijo in Želinom puščali ob cesti precej na gosto zasede, njihovi oklopni avtomobili pa so stalno patroljirali po tej cesti.

Tako so Nemci brez večjih ovir sprožili levi krak svojih klešč v zaledje XXVI. divizije »Triglavske«. Napravili so tisto, česar ni nihče pričakoval: prodrli so po globoki in ozki dolini in se pri tem niso ozirali na pet bataljonov Gradnikove brigade, ki so jih pustili nad sabo. Predor je bil drzen, toda uspešen.

Ceprav je bilo tedaj že povsem jasno, da se je pričela nemška ofenziva, in čeprav je nemški predor do Želina razločno odkril sovražnikove načrte, so vse tri brigade ostale na svojih močno izpostavljenih položajih in pasivno čakale na nadaljnji razvoj dogodkov.

Tudi drugega dne sovražnikove ofenzive, ko so Nemci prodrli čez Cerkno do Novakov, se brigade še vedno niso premaknile s svojih položajev niti niso skušale ovirati sovražnika pri izvajanju njegovih načrtov.

V obroču

Tretjega dne ofenzive — 15. novembra — so Nemci zaprli obroč okrog naših sil s spojitvijo levega kraka, ki je čez Želin, Cerkno in Novake prodiral proti Davči, in desnega, s katerim so iz Selške doline zabili klin čez Davčo proti Novakom.

Tedaj šele so stopile v akcijo tudi njihove druge sile in pričele frontalno pritiskati na naše položaje. Prvi je stopil v borbo 2. bataljon Vojkove brigade. Po hudih borbah, v katerih je padla tudi namestnica politkomisarja tega bataljona Mihaela Škapin-Drina — kasneje so jo proglasili za narodnega heroja — se je bataljon v večernih urah umaknil z Žirovskega vrha proti Selu. Spričo tega pa tudi 3. in 4. bataljon nista mogla več ostati na dotedanjih položajih in tako je ponoči celotna Vojkova brigada zasedla nove obrambne položaje na levem bregu Poljanske Sore.

Prešernova in Gradnikova brigada tega dne nista imeli hujših borb.

Tako se je Gradnikova brigada četrtega dne sovražnikove ofenzive — 16. novembra — znašla v izredno nevarnem položaju. S predorom nemške kolone proti Želinu 13. novembra je bil ves njen desni bok odprt, isto pa se je zgodilo z njenim levim bokom po umiku Vojkove brigade z Žirovskega vrha in iz žirovske doline. Ko so Nemci in belogardisti iz Dolomitov tega dne z vso silo udarili po njej, ni vzdržala napada — čeprav je sovražniku zadala zelo hude izgube¹ — in se je morala hitro umakniti. Umik je bil sila težaven ne samo zaradi stalnega zasledovanja s strani sovražnikovih enot in zaradi nevarnosti, da jo Nemci odrežejo od glavnine Triglavske divizije — Nemci so tedaj prodrli že do Fužin, kjer jih je odbijala Vojkova brigada, medtem ko je druga nemška kolona poskušala prodreti iz Otaleža proti Sovodnju — temveč tudi zato, ker je prav v teh dneh zapadlo okrog pol metra snega. Večji del brigade se je srečno umaknil proti Sovodnju, le 5. bataljon in deli 2. bataljona s štabom brigade vred je ostal odrezan na področju Praprotnega brda, kjer je počakal do mraka, ponoči pa se je umaknil čez reko Idrijco, na njen levi breg, in se tako izognil sovražnikovi ofenzivi.²

¹ »Komaj smo pojedli kosilo, smo že zaslišali 'petje' strojnic in grom minometalcev. Sovražnik se je približeval skozi Žirovnico in napadel Vrsnik, kjer se je nahajal štab brigade skupno z enim bataljonom. Hitro za tem zapazimo, da se z Gore proti našim postojankam v Razpotju bliža neka druga sovražnikova kolona. Sovražnik ni računal na naše zasede pri Razpotju, ki so ga močno iznenadile.

V tej borbi so se posebno dobro izkazali vodnik tov. Jože Kuštrin, Mirko Humar in Andrej Škert, ki so pustili sovražnika prav pred njihovo zasedo, nakar so začeli 'žeti' s težko 'bredo' in puškomitraljezi. Sovražnik je takoj odgovoril s puškami in eno strojnico. Naša težka 'breda' je dobro delala, rafal za rafalom, dokler ni sovražnik razpršen umolknil.« (»Goriški borec«, štev. 4, 22. nov. 1943).

² Lado Ambrožič-Novljan: Osvobodilni boj primorskega ljudstva (V arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja¹.)

Narodni heroj Mihaela Škapin-Drina. Rojena je bila 29. septembra 1924 v Velikem polju pri Sežani. Februarja 1943 je vstopila v Prvo kraško četo, kjer je kmalu postala namestnica politkomisarja. Po kapitulaciji Italije je prišla za namestnico politkomisarja bataljona najprej v Gradnikovi brigadi, nato pa še v Vojkovi brigadi. Padla je 15. novembra 1943 na Žirovskem vrhu

Vojkova brigada je tega dne imela hude borbe pri Fužinah s sovražnikovo kolono, ki je skušala prodreti proti Sovodnju in še naprej proti Cerknemu. »Tako je ostala pot proti severu odprta, nemška namera, da bi v rajonu Ledin napravili prvi žep, se je po zaslugi 16. brigade izjalovila.«³

Prešernova brigada od tega dne dalje ni bila več pod enotnim vodstvom: dva bataljona sta ostala na primorski strani — 3. bataljon južno od Davče, 4. bataljon pa na področju Bukovega — medtem ko sta se 1. in 2. bataljon umaknila čez Selško dolino na Jelovico.

Nemška ofenziva je dosegla višek 17. in 18. novembra, ko je sovražnik stisnil Triglavsko divizijo na sorazmerno majhno področje

³ Ravno tam.

Kopačnice, Sovodnja in Robidnice. Izredno slabo vreme in visok sneg je štabom brigad onemogočal pregled nad lastnimi enotami in sovražnikom, tako da so se bataljoni morali v glavnem čisto samostojno reševati iz nevarnih situacij.

Petega dne sovražnikove ofenzive — 17. novembra — se je glavina Gradnikove brigade (brez 5. bataljona in dveh čet 2. bataljona, ki so se že prejšnjo noč med Spodnjo Idrijo in Otaležem umaknili v Kanomljo) pod zaščito Vojkove brigade, ki je imela pri Trebiji, Fužinah in Sovodnjem ostre spopade z Nemci, umaknila proti Blegošu. Ponoči pa se je prek Cerkljanskega vrha in doline Idrijce prebil v Masoro še 2. bataljon Vojkove brigade in tako je bila tudi zanj nemška ofenziva končana.

Kaj takega pa ne moremo trditi za 1. in 2. bataljon Prešernove brigade, ki sta tega dne imela pod Ratitovcem zelo hude borbe. Iz Bohinjske Bistrice je namreč prodirala močnejša nemška kolona proti Ratitovcu, da bi ga zasedla in udarila prešernovcem, ki so taborili na Pečani, v hrbet. Prešernovci pa so bili pravočasno obveščeni o sovražnikovem približevanju in so Nemce pričakali na položajih. Že v prvem spopadu je padlo precej sovražnikovih vojakov, še več pa so Nemci pretrpeli pri brezuspešnih poizkusih, da bi rešili ranjence, ki so po prvih rafalih obležali pod našimi položaji. Tega dne bi bilo vse v redu, če se ne bi med borbo oddvojila od obeh bataljonov skupina naših borcev in kakih 60 Angležev, ki so se nato izgubili v nepreglednih jelovških gozdovih. Tako še je zgodilo, da so vsi Angleži⁴ in kakih dvajset borcev Prešernove brigade padli v nemške roke.⁵

Zvečer sta se 1. in 2. bataljon Prešernove brigade, ki ju je vodil namestnik komandanta brigade Rudolf Hribernik-Svarun, umaknila z Jelovice skozi Češnjico, kjer pa nemška zaseda iz nerazumljivih razlogov ni napadla kolone, na Martinj vrh.

Osemnajsti november ni prinesel nobenega izboljšanja. Nasprotno, Nemci, ki so s tanki prodrli celo v dolino Kopačnice, so še bolj zožili obroč okrog Kladja, Leskovice in Novakov, kjer so se gnetli trije bataljoni Vojkove brigade, trije in pol bataljona Gradnikove brigade in bataljon Prešernove brigade. Naše enote so se le še s težavo premikale iz kraja v kraj, zakaj borci so bili že tretji

⁴ Angleži so po kapitulaciji Italije pobegnili iz italijanskih koncentracijskih taborišč proti severu in se priključili začasno 2. bataljonu Prešernove brigade.

⁵ Po pripovedovanju kasnejšega komandanta Prešernove brigade Karla Leskovca.

dan skoraj brez vsakršne hrane, premočeni in močno utrujeni. Razen tega je pritisnila še gosta megla, pokalo pa je že povsod.⁶ Ali se bo Nemcem ni posrečila namera, da bi uničili glavino Triglavске divizije?

Na varnem

Ponoči se je položaj dokončno razbistril. Vojkova brigada se je mimo nemških patrulj in zased na cesti Sovodenj—Kladje—Cerkno pretihotapila na Cerkljanski vrh, kjer so se borci po daljšem času spet pošteno najedli, nato pa se je spustila v dolino ter blizu Želina

⁶ Položaj je postal že tako nejasen, da so se naši in Nemci kar mešali med seboj. Tako npr. se je borec Gradnikove brigade Pepi Kofolj-Jaka v gosti megli nenadoma znašel med dvema Nemcema, ki sta ga zgrabila vsak z ene strani. Jaka pa je bil dovolj priseben in močan, da se ju je otrešel, nato pa ju je s svojo brzostrelko dokončno zravnal z zemljo. Omenimo naj še to, da se je Jaka udeležil tudi pohoda Gregorčičeve brigade v Beneško Slovenijo in da je septembra 1943 s svojim francoskim mitraljezom sestrelil pri Solkanu nemško letalo, ki je bombardiralo naše položaje.

Skupina borcev Prešernove brigade. (V zadnji vrsti je četrti z leve strani komandant brigade narodni heroj Rudolf Hribnik-Svarun, šesti miner Marko Kališnik in sedmi načelnik štaba brigade Franc Jereb-Slavko)

prebredla ledenomrzlo Idrijco, ne da bi Nemci opazili, kako se jim brigada izmika iz obroča. Ko je tako brigada srečno prispela onstran Idrijce, se je en njen bataljon ustavil v Kanomlji, drugi pa so se napotili proti Jagrščam in Šebreljam.

Od trinajstih bataljonov, kolikor so jih imele vse tri brigade Triglavske divizije, so 19. novembra ostali v obroču le še trije bataljoni Gradnikove in en bataljon Prešernove brigade. Vendar so se tudi te enote rešile. Še ponoči so se premaknile čez Davčo nad Labinje, ko pa so jih Nemci tudi tam odkrili, so se po manjših borbah umaknile proti Orehku in Jesenici. Tako ni ostalo v obroču nikogar več in nemški udar je padel v prazno. To pa je bil hkrati tudi zadnji dan nemške ofenzive »Traufe«.

Naslednjega dne — 20. novembra — se je Vojkova brigada zbrala na Šebreljah, Prešernova brigada na področju Orehka in Jesenice, Gradnikova brigada pa na Šentviški planoti. Po nekajdnevnem počitku so se brigade Triglavske divizije vrnile skoraj na iste položaje, na katerih so bile neposredno pred nemško ofenzivo.

Kaj so Nemci dosegli z novembrsko ofenzivo?

Nemci se glavnemu cilju, ki so ga hoteli doseči v tej ofenzivi — uničenju XXVI. divizije »Triglavske« — niso niti približali, saj od trinajstih njenih bataljonov in drugih štabnih enot niso uničili nobene ter so se jim vse naše enote — čeprav nekatere v zadnjem hipu — prebile ali izmuznile iz obroča.

Če so naše enote težko prenašale sneg, so ga Nemci še težje. Razen tega pa spričo slabega vremena in visokega snega tudi njihova tehnika ni mogla priti do polnega izraza niti niso mogle nemške pehotne enote trdno skleniti obroč okrog glavnine Triglavske divizije. Vse to je šlo v prid naši vojski, ki se je tudi tokrat pokazala vzdržljivejša in odpornejša od nemške vojske.

V novembrski ofenzivi brigade XXVI. divizije »Triglavske« niso nikjer doživele vojaškega poraza ali pretrpele večjih izgub. Celo Vojkova brigada, ki je od vseh brigad imela največ opravka z Nemci, je neposredno v borbah izgubila le kakih dvajset borcev. Navzlic temu pa se je številčno stanje brigad med ofenzivo močno znižalo: v Gradnikovi brigadi od 1455 na okrog 1000, v Vojkovi brigadi od 930 na okrog 500, medtem ko se je v Prešernovi brigadi celo nekoliko povečalo (od 766 na okrog 800). Triglavska divizija, ki je pred ofenzivo štela 3213 borcev, je po ofenzivi imela le še 2300 borcev.¹

¹ Operativno poročilo štaba III. operativne cone z dne 30. nov. 1943 Glavnemu štabu.

Kar zadeva gradnikovce, se jih je precej porazgubilo že na Ledinah, kjer je brigada imela prve borbe. Večji del manjkajočih borcev pa je odšel — kot se je to pogosto dogajalo — domov v Vipavsko dolino »po toplo obleko« in se je kasneje spet vključil nazaj v brigado. Huje pa je bila prizadeta Vojkova brigada, v kateri številni novinci niso znali prenesti vseh težav, ki jim jih je povzročalo partizansko življenje, in so se vrnili na svoje domove. Iz okolice Žirov jih je bilo takih okrog 120, prav toliko pa tudi iz Idrije. Nemci so tem zadnjim dali celo 20-dnevni dopust ter jim obljubili, da jih bodo po njegovem izteku tudi zaposlili. V sramoto teh partizanskih dezertterjev je treba priznati, da se je večina raje zaposlila v nemški službi, ko pa da bi se vrnila v brigado.²

Triglavska divizija, ki je »iz novembrske ofenzive izšla zelo malo oslabljen, se je po izmeni nekaterih članov štabov bataljonov in brigad dobro učvrstila in vodstva enot so postala močnejša. Dvignila se je borbenost, povečala udarnost enot, a politično se edinice izgrajujejo.«³

Česa pa so se naučili v ofenzivi naši štabi?

Čeprav je XXVI. divizija »Triglavska« nemško ofenzivo navzlic veliki nemški premoči in izredno slabemu vremenu sorazmerno dobro prestala, bi se ji bilo moč izogniti, če bi naši štabi le malo pozorneje spremljali situacijo in bili pri ukrepanju elastičnejši.

Sovražnikove namere niso bile za nikogar tajnost, saj so Nemci pričeli zbirati svojo vojsko na robu našega osvobojenega ozemlja že precej pred pričetkom ofenzive. Ko pa so nemški tanki vdrl v Cerkno in Novake, se ni smelo več odlašati. Ker ni bilo več kaj braniti — saj so Nemci bili že v središču osvobojenega ozemlja — se bi bilo treba takoj umakniti izven obroča, kar je prvi storil 5. bataljon Gradnikove brigade, nato 2. bataljon Vojkove brigade, nazadnje pa še glavnina Vojkove brigade. Vsekakor ni bilo prav, da so brigade tri dni čakale, kdaj bodo Nemci zaprli obroč in ga pričeli vedno tesneje stiskati okrog njih, ne da bi jih poskušale pri tem ovirati.

Po končani nemški novembrski ofenzivi so po vseh enotah Triglavske divizije ugotavljali napake, ki so jih zagrešili, in se pri tem

² Poročilo obveščevalnega odseka III. operativne cone z dne 30. nov. 1943 Glavnemu štabu.

³ Poročilo štaba IX. korpusa z dne 31. dec. 1943 Glavnemu štabu.

marsičesa naučili. Razen partijskih sestankov¹ in vojaških konferenc, ki so jih imeli po brigadah, sta tudi štaba Triglavske divizije — v teh dneh se je preimenovala v XXXI. divizijo — in Operativne cone »Alpske« podrobno analizirala potek ofenzive in ugotovila:

Zveza med štabi in enotami je bila zelo pomanjkljiva. Zato bi bilo treba pregledati delovanje kurirjev med ofenzivo in odstraniti vse tiste, ki službe niso v redu opravljali. Prav tako pa je tudi zatajila obveščevalna služba in bi bilo treba med ofenzivo pošiljati na vse strani več obveščevalnih patrolj, da bi štabi imeli pregled nad sovražnikovimi premiki.

»Večina našega komandnega sestava tudi ni razumela bistva partizanske taktike za časa sovražne ofenzive. Razumela ni tega, da morajo partizanske edinice tudi za časa sovražne ofenzive biti v ofenzivi.«²

Spričo tega je nepravilno čakati sovražnika na položajih in mu omogočiti, da pokaže svojo premoč. Taktika naših enot bi morala biti takale: hiter premik in iznenadni jurišni napadi na posamezne sovražnikove kolone.

»Ako bi bilo za časa te ofenzive več odločnosti, udarnosti in jurišnega razpoloženja ter manj defenzivnega čakanja oziroma neorganiziranega umikanja, bi sovražnik lahko utrpel neprimerno večje žrtve.«³

Štabi brigad naj bi v primeru večjih sovražnikovih koncentracij obrnili glavno pozornost na to, »da očuvajo živo silo in ohranijo borbenost tovarišev na višini.«⁴

Vsestranska analiza napak, ki so jih naši štabi in enote zagrešile med novembrsko sovražnikovo ofenzivo, je bila zelo potrebna, kajti »mi moramo izkoristiti izkušnje iz te in iz prejšnje ofenzive, da bomo lahko tudi morebitne bodoče ofenzive prešli s čim manjšimi žrtvami.«⁵

¹ V Vojkovi brigadi — podobno pa je bilo tudi v Prešernovi in Gradnikovi — so imeli sestanke vseh partijskih celic in birojev, ki so se jih udeležili tudi Leskošek Franc-Luka, Bojan Štih in dr. Aleš Bebler. Namen teh sestankov je bilo paraliziranje moralnega vpliva nemške ofenzive in krepitev partijske organizacije, v katero so v teh dneh sprejeli kakih petdeset do šestdeset novih članov. (Lado Ambrožič-Novljan: Osvobodilni boj primorskega ljudstva. V arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, str. 242).

² Odredba štaba III. operativne cone z dne 28. nov. 1943 štabom podrejenih enot o odpravi pomanjkljivosti.

³ Ravno tam.

⁴ Odredba štaba XXXI. divizije z dne 7. dec. 1943.

⁵ Odredba štaba III. operativne cone z dne 28. nov. 1943 štabom podrejenih enot o odpravi pomanjkljivosti.

**DVA
ČRNA MESECA****Nadaljevanje ofenzive XXXI. divizije**

Okupatorjeve sile se po končani nemški novembrski ofenzivi na Gorenjskem in Primorskem niso bistveno spremenile glede na stanje, ki je bilo na tem področju pred ofenzivo. Sovražnikove posadke v večini postojank so bile številčno šibke. Močnejše posadke so bile le v Trstu — 4000 vojakov, Gorici — 500 vojakov, Škofji Loki — 700 do 800 vojakov in Kranju — 1200 vojakov.

V vsem Slovenskem primorju je tedaj bilo le 14 000 do 16 000 sovražnikovih vojakov, od katerih je bilo kakih 9000 Nemcev, 3000 Italijanov, drugi pa so bili bivši sovjetski vojaki, predvsem Mongoli, ki so jih bili Nemci zajeli v borbah na vzhodni fronti in jih kasneje vključili v posebne okupacijske enote. Še manj vojaštva so Nemci imeli na Gorenjskem — kakih 8000 mož, medtem ko se je v Dolomitih zadrževalo do 3000 domobrancev in Nemcev. To pomeni, da je bilo takrat na vsem operacijskem področju kasnejšega IX. korpusa okrog 25 000 sovražnikovih vojakov.¹

Postojanke, v katerih so bile nemške posadke, niso bile tako močno utrjene ko pa tiste, kjer so bili domobranci ali Italijani. Po končani ofenzivi se je okupator omejil le na patroljiranje okrog postojank, od primera do primera pa si je privoščil tudi drznejše sunke proti osvobojenemu ozemlju. Dejstvo pa je, da so Nemci bili glede tega manj prizadevni ko domobranci v Dolomitih, ki so neprestano drezali v naše enote, kadarkoli so prišle v bližino njihovega ozemlja.

¹ Poročilo štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 31. dec. 1943 Glavnemu štabu.

Zanimivo je tudi to, da se Nemci spočetka niso preveč oslanjali na Italijane in da niso takoj pričeli vzpostavljati starih karabinjerskih in kvesturinskih postaj. Nasprotno, višji SS in policijski vodja Globočnik je celo izdal letake o organiziranju narodne zaščite, pomožne policije in narodne garde iz vrst Slovencev, ki naj bi — po njegovih besedah — ohranila slovenski narod pred propadom. V tej »slovenizaciji« so šli tako daleč, da so s posebnimi letaki pozivali prebivalstvo, naj si samo izbere župane. Pričeli so tudi odpirati slovenske šole in urade.

Največji dokaz nemške slabosti pa so bili njihovi poizkusi, da bi s partizani sklenili nekak kompromis:

»S strani nemških oblasti je prišla bodisi na lokalne organe OF ali celo na Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo ponudba o premirju med Narodnoosvobodilno vojsko in nemško vojsko. Glavna vsebina teh ponudb je bila, da prepustimo Nemcem neovirano uporabo komunikacijskih linij ter da ne napadamo nemških oddelkov, oni pa v zameno ne bodo napadali nas in nam celo dobavljali živež. Najbolj presenetljiva pa je bila ponudba, ki je prišla s strani nemških oblasti v Gorici in nemškega župana, da naj Narodnoosvobodilni svet za Slovensko primorje določi člane goriškega mestnega odbora in da naj partizansko poveljstvo pošlje v Gorico 300 starih partizanov, ki bi v mestu izvajali policijsko službo.«²

O nadaljnji usodi takih ponudb ni vredno govoriti, kajti z okupatorjem ni bilo in ni moglo biti nobenega kopromisa. Pač pa so naše enote kmalu po nemški ofenzivi začele izvajati številne ofenzivne akcije. Brigade so za urejanje svojih vrst rabile le nekaj dni, nato pa so v prvih dneh decembra spet odšle na stare položaje, od koder sta Vojkova in Gradnikova brigada pritiskali proti Idriji in Dolomitom, Prešernova pa na postojanke v Poljanski in Selški dolini.

Vendar pa ofenziva XXXI. divizije ni več tako uspešno potekala, kot pa je to bilo v oktobru in prvi polovici novembra. Navzlic nekatrim lepim uspehom so enote divizije v decembru 1943 in januarju 1944 doživele vrsto hudih porazov, česar pa ne gre pripisati zmanjšani borbeni sposobnosti in udarnosti naših brigad, temveč povsem drugim faktorjem: izdajstvu in nezadostni budnosti.

² Poročilo obveščevalnega odseka štaba III. operativne cone z dne 30. nov. 1943.

Začelo se je na Mrzlem vrhu

Tiste dni je pritiskal hud mraz. Peti bataljon Gradnikove brigade se je takrat zadrževal na Mrzlem vrhu nad Idrijo. Spričo hudega mraza so se borci stiskali po hišah, na položajih pa jih je bilo le najnujnejšo število. Edina nevarnost je bataljonu grozila iz Idrije, zato so njeni posadki posvetili veliko pozornost in stalno pošiljali patrulje v to smer, da jih Nemci ne bi mogli presenetiti.

Bilo pa je vse zaman. Našel se je namreč izdajalec, ki je pripeljal Nemce k hišam ne po poti, ki so jo nadzirale naše patrulje, temveč po skoraj neprehodni strmini, ki se je spuščala od hiš proti dolini. Tako je sovražnik napadel borce po hišah s spodnje strani, od koder ga ni nihče niti najmanj pričakoval. Nemci so silovito napadli z bombami in brzostrelkami. Po kratki in silno ostri borbi so se borci 5. bataljona pričeli umikati: največ jih je skušalo najti rešitev v umiku v hrib nad hišami, drugi pa so planili v dolino, kajti tretje možnosti ni bilo. Tisti, ki so se umikali v hrib, so bili odlična tarča sovražnikovim mitraljezcem in marsikateri naš borec je med umikom po čistini obležal zadet od sovražnikove krogle. Nič bolje pa se ni godilo tistim, ki so mimo sovražnika planili v dolino: zašli so na minsko polje ob nekdanji italijansko-nemški meji, tako da je bilo sedem naših borcev ranjenih od eksplozij min.¹

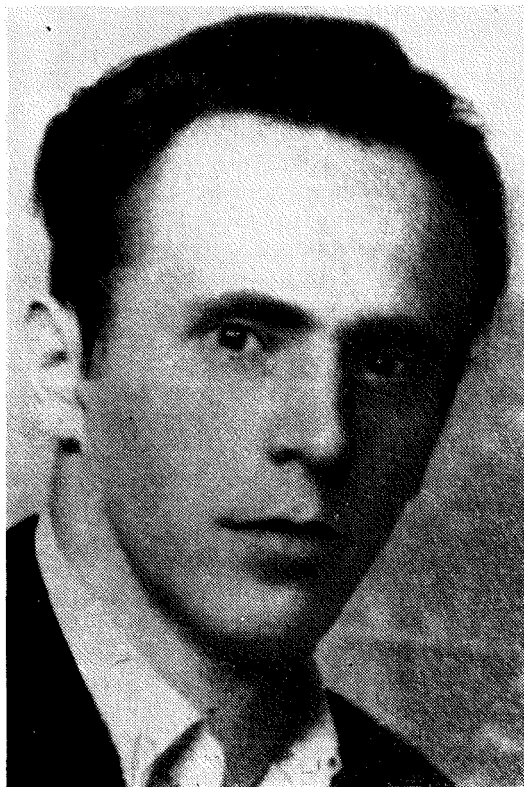
Peti bataljon je ob tem napadu pretrpel tako hude izgube, da so ga morali nato razpustiti in njegove ostanke vključiti v druge štiri bataljone Gradnikove brigade. Po naših podatkih sodeč je tega dne — 3. decembra — padlo šestnajst borcev 5. bataljona, medtem ko nekateri očividci² trdijo, da so dejanske izgube bile dvakrat ali celo trikrat večje.

Enote Vojkove brigade, ki niso bile daleč stran, so napadenemu bataljonu Gradnikove brigade takoj prihitele na pomoč. Navzlic temu pa je sovražnik vztrajal na položajih do večernih ur, ko se je moral umakniti s hudimi izgubami: vojkovci so pobili kakih dvajset sovražnikovih vojakov, enega pa ujeli, razen tega pa so zaplenili še puško-mitraljez in šest pušk.

V naslednjih dneh so enote XXXI. divizije imele več uspešnih, čeprav manjših akcij. Tako so se gradnikovci lotili Italijanov v Baški grapi. Najprej so v njihovo postojanko v Hudajužni zmetali precej ročnih bomb, nato pa so ob progi počakali še italijansko patruljo in napadli vlak, ko je pripeljal mimo. V vlaku je sovražnik imel štiri mrtve, patrulja pa enega mrtvega in enega ranjenega.

¹ Po pripovedovanju Franja Kranjca, polkovnika JLA.

² Npr. Franjo Kranjc.

Narodni heroj Ivan Likar-Sočan. Rojen je bil 9. septembra 1921 v Logu pod Mangartom. V Severnoprimerjski odred je vstopil leta 1943. Najprej je bil vodnik, kasneje pa je v Gradnikovi brigadi postal komandir čete. Udeležil se je borb na Kolobarju, Stolu in Krnu. Kasneje so ga imenovali za komandanta Rezijskega odreda, nazadnje pa za komandanta Briškobeneškega odreda

V teh dneh bi Prešernova brigada kmalu izgubila svojega komandanta. Ko se je 9. decembra zvečer skupina borcev 2. bataljona približevala vasi Pevnu nad Škofjo Loko, je šel na čelu kolone komandant brigade Rudolf Hribnik-Svarun. Nenadoma pa je kolona padla v nemško zasedo. Svarun, hudo ranjen od krogel nemške brzostrelke, se je že ob prvih streljih zgrudil. Borci Prešernove brigade, ki so se v prvem hipu nekoliko zmedli, so takoj nato z odločnim jurišem pregnali nemško zasedo in rešili svojega komandanta.

Tudi vojakovci so v teh dneh dosegli še dva uspeha: najprej je zaseda njihovega 1. bataljona napadla močnejšo nemško patroljo, ji prizadejala precejšnje izgube in jo nagnala v beg, drugo nemško patroljo pa je čakala enaka usoda med Gorenjo vasjo in Hotavljami.

Prvi napad na Hotedršico

Vse te akcije pa so bile le manjšega pomena v primerjavi s tistima, ki sta se ju lotili Prešernova in Gradnikova brigada 12. decembra zvečer.

Takrat je Prešernova brigada napadla majhno, toda močno utrjeno postojanko pri mostu v Praprotnem na cesti Škofja Loka—Selca—Železniki. Postojanko, v kateri je bilo enajst Nemcev, sta napadla 4. bataljon in del 1. bataljona. Najprej so poskušali razbiti bunkerje s težkim minometalcem, toda njegove mine niso mogle prebiti debelih betonskih stropov na bunkerjih. Juriš čez čistino tudi ni prinesel nobenega uspeha, ker so Nemci odgovorili nanj s hudim ognjem iz avtomatskega orožja. Tako so se prešernovci morali umakniti, ne da bi opravili svojo nalogo. Pokazalo se je, da naše enote še niso dovolj izurjene za napade na močno utrjene sovražnikove postojanke.

Gradnikova brigada je isto noč napadla domobransko postojanko Hotedršico, ki leži ob cesti Logatec—Idrija in v kateri je takrat bilo kakih 80 domobrancev. Po načrtu naj bi neposredno napadel postojanko 3. bataljon, medtem ko bi 2. bataljon postavil zasedo proti Logatcu, 4. bataljon pa proti Godoviču. Čeprav je 3. bataljon napadel pozno ponoči — malo pred polnočjo — sovražnika ni presenetil. To pa je odločilno vplivalo na nadaljnji potek borb. Naši so sicer prodrli prav do hiš, v katerih so se domobranci utrdili, in jih obmetavali z bombami, vendar vanje niso mogli vdreti.

Več sreče so imele enote, ki so bile po zasedah. Tako se je 3. četa 2. bataljona spopadla z nekaj sto sovražnikovimi vojaki, ki so hiteli iz Logatca proti Hotedršici. Njihova kolona ni imela nobene predhodnice. To pa se jim je temeljito maščevali. Zaseda je sovražnikovo kolono spustila tik pred svoje položaje in šele nato pričela streljati iz enega težkega in sedmih lahkih mitraljezov. Učinek tolikšnega orožja, in še iz neposredne bližine, je moral biti strahoten. In zares, po naših poročilih je sovražnik imel okrog 60 mrtvih, medtem ko so borci v zasedi imeli le enega ranjenca. Zaseda pa, žal, uspeha ni mogla izkoristiti, ker je medtem sovražniku prispela pomoč in so se zato naši borci morali umakniti.

Nekaj podobnega se je zgodilo tudi pri zasedi 4. bataljona, ki je bila na položajih med Hotedršico in Godovičem. Že po prvih streljih, ki so padli v Hotedršici, se je iz Godoviča prikazala nemška patrulja, ki je štela trinajst mož. Naša zaseda je z njimi dokaj hitro opravila: osem Nemcev je obležalo, drugi pa so ušli. Kmalu zatem se je na kamionih pripeljalo še 100 Nemcev. Blizu zasede so Nemci

izstopili in peš nadaljevali pot. Naši so jih spet napadli iz neposredne bližine in jih — kot poročajo — kakih 35 potolkli.¹

Čeprav gradnikovci niso dosegli glavnega cilja — osvojitve domobranske postojanke v Hotedršici — so na splošno lahko s to borbo kar zadovoljni, saj so njihove zasede pobile in ranile veliko Nemcev.

Gradnikova brigada je tiste dni dosegla vrsto lepih uspehov prav z napadi iz zased. Naslednjega dne — 14. decembra — je 3. bataljon postavil zasedo med Godovičem in Črnim vrhom. V zasedi je bilo dvajset borcev, ki so imeli tri puškomitraljeze. Ko se jim je približala nemška patrulja s šestimi možmi v predhodnici, jo je zaseda napadla in pobila vso predhodnico do zadnjega moža.

Še večji uspeh je dosegla zaseda 2. bataljona Gradnikove brigade med Godovičem in Hotedršico. Borci so prišli na položaje 21. decembra ponoči in se pritajili. Zjutraj ob devetih pa se jim je pričela približevati kolona s 16 vozovi, ki jih je spremljalo kakih 50 Nemcev. Naši mitraljezi — bilo je kar dvanajst puškomitraljezov in dva težka mitraljeza — so med Nemci in konji povzročili pravo klavnico: pobitih je bilo 28 konj in večina Nemcev iz spremstva. Škoda, da borci niso mogli do orožja in opreme na vozovih. Nemcem je namreč takoj prihitela pomoč, borci pa so se morali umakniti iz zasede.

Ob zaključku moramo omeniti še eno uspešno akcijo, ki jo je izvedla Prešernova brigada. Drugi bataljon te brigade je 16. decembra ponoči vdrl v Hellerjevo tovarno v Stražišču pri Kranju in ob tej priložnosti razorožil tri stražarje, medtem ko se je četrti upiral in s streljanjem opozoril Nemce na prisotnost naših borcev v tovarni. In zares, Nemci so takoj prihiteli na pomoč — celo z oklopnimi avtomobili — toda naša zaseda, ki je imela položaje nad mostom

¹ Mitraljezec Anton Žnidaršič takole opisuje to borbo: »Nismo dolgo čakali in že se je bližala sovražnikova kolona, ki je šla na pomoč belim. Najprej sem mislil, da so naši, toda ko sem spoznal, da je sovražnik, sem počakal, ga spustil v neposredno bližino, pripravil težki mitraljez in potem spustil prvi rafal, drugi, s tretjim pa sem že lovil posamezne Nemce in bele, ki so se panično razbežali. Isto tako dobro so opravili moji tovariši s puškomitraljezi in na cesti se je kar kopičilo mrtvih.

Približno čez 20 minut se je zopet zaslišalo brnenje strojev, bila je nova pomoč belogardistični posadki v Hotedršici. Ti pa niso prišli tako blizu. Ustavili so se nekoliko prej, kot da bi vohali nevarnost. Na slepo srečo so pričeli streljati s težkimi minometalci, toda mi smo odgovorili krepkeje od njih. Strojnice so regljale, da je bilo veselje, in po nekaj minutah smo razločno slišali ukaz: zurück in slavna nemška armadica je pobrala šila in kopita ter po najkrajši poti šla, od koder je prišla.« (»Goriški borec«, št. 6, 7. jan. 1944.)

čez Savo, jih ni pustila blizu. Še več: težki minometalci so s točnimi streli po železniški postaji in tovarni Jugočeški vnašali v njihove vrste veliko zmedo. Brž ko je 2. bataljon v Hellerjevi tovarni opravil svoje — razbil stroje in zaplenil večje količine blaga — se je brez kakršnihkoli izgub umaknil.

Katastrofa 3. bataljona Prešernove brigade na Pokljuki

Prešernova brigada je čedalje huje pritiskala na Nemce. Istega dne, ko je 2. bataljon vdrl v Hellerjevo tovarno v Stražišču pri Kranju, se je tudi štab brigade skupno s 1. in 4. bataljonom premaknil na področje Mohorja, da bi tako prenesel ofenzivne akcije iz Poljanske in Selške doline bliže Kranju in Škofji Loki. Nemci, ki so se dotlej že nekako pomirili z neprestanim zadrževanjem Prešernove brigade in drugih naših enot med Selško in Poljansko dolino, so se hkrati z vsemi silami upirali, da bi težišče borb prešlo s hribovitih obmejnih predelov v neposredno bližino glavnih industrijskih, prometnih in upravnih središč na Gorenjskem.

Še neprimerno bolj pa so Nemci bili občutljivi za približevanje večjih partizanskih enot takemu industrijskemu središču, kot so bile Jesenice. Spričo tega je prihodu 3. bataljona Prešernove brigade na Pokljuko takoj sledil uničujoč protiudarec nemških sil. Zgodilo pa se je takole:

Štirinajstega decembra zvečer je del bataljona s komandantom na čelu odšel po hrano v Češnjico v Bohinju. Medtem se je glavnina bataljona premaknila s Koprivnika na Goreljek in se nastanila v letoviščarskih hišicah in v Lovčevem hotelu. Zjutraj so se jim pridružili še borci, ki so se vrnili iz Češnjice, in šli počivat. Novo taborišče pa ni bilo zadostno zavarovano: imeli so le dve stražarski mesti in patroljo, ki je nadzirala smer proti Koprivniku.

Opoldne je štab bataljona sklical sestanek s četnimi poveljstvi v hišici, ki je bila oddaljena okrog sto metrov od Lovčevega hotela. Tedaj pa sta počila dva strela. Naknadno so ugotovili, da je ustrelil stražar na bližajoče se Nemce.

Njegovo opozorilo pa je prišlo že prepozno. Nemci so medtem namreč v polkrogu obkolili letoviščarske hišice in jih zasuli z gostim in koncentričnim ognjem. Izven sovražnikovega obroča je bila le hišica, v kateri je bataljonsko poveljstvo imelo sestanek s četnimi komandirji in politkomisarji. Čeprav so ti napadli Nemce, da bi tako omogočili svojim borcem umik iz Lovčevega hotela, je bilo vse zaman. Njih je bilo premalo, Nemcev pa preveč, da bi proti njim

mogli kaj prida opraviti. Kasneje se je zvedelo, da je pri napadu sodelovalo okrog 500 Nemcev, ki so imeli s seboj precej težkih mino-metalcev in mitraljezov. Funkcionarji 3. bataljona so dvakrat napadli, toda obakrat so jih Nemci odbili. Tako so bili borci v Lovčevem hotelu dokončno prepuščeni sami sebi. Le redkim med njimi se je posrečilo prebiti se in se priključiti štabu bataljona ter drugim, ki jih nemški obroč ni zajel.

Borba je trajala polnih pet ur. Nemci so postajali čedalje bolj nestrpni. Vedeli so, da morajo z obkoljenimi borci obračunati do mraka, kajti v nasprotnem primeru bi se jim utegnili ponoči izmuzniti iz rok. Na večkratne pozive, naj bi se vdali, so obkoljeni borci odgovarjali Nemcem z novimi rafali. Nato so Nemci večkrat zapored jurišali po čistini proti hotelu. Tudi to je bilo zaman. Vsi njihovi juriši so se zlomili pod točnimi strelji obkoljenih prešernovcev. Šele takrat, ko je oblegancem že zmanjkalo municije in ko so bili že skoraj vsi mrtvi ali ranjeni, so Nemci prodrli do hotela. Tu so našli 46 mrtvih borcev, 10 ranjencev so pa zajeli¹, vendar so jih kasneje vse postrelili.

Bataljon je v tej borbi izgubil precej orožja — lahki minometalec, deset lahkih mitraljezov in triinpetdeset pušk.² Poraz na Pokljuki je bil hud udarec za Prešernovo brigado, vendar tudi Nemcem ni bilo lahko. Juriši, s katerimi so hoteli čim hitreje zlomiti odpor oblegancev in jih še pred mrakom prisiliti k vdaji, so jih veljali razen številnih ranjencev — kot se je kasneje zvedelo iz nemških virov — tudi 74 mrtvih, med njimi celo tri oficirje.³

Kje je treba iskati vzroke za katastrofo 3. bataljona? Nekateri jih vidijo v izdajstvu. Dan pred katastrofo je namreč iz bataljona dezertiral borec, ki so ga poslali iz 2. bataljona za vodiča.⁴ Vse kaže, da je bilo zares izdajstvo vmes, ker sicer Nemci ne bi tako načrtno in iznenadno obkolili letoviščarskih hišic.

Vendar pa to ne bi smel biti glavni vzrok, kajti na taka prese-nečenja bi morala vsako enota vedno računati. Če bi bataljon imel straže in opazovalce dovolj daleč od bivališča, bi bila glavna bataljona pravočasno opozorjena na bližajočo se nevarnost in bi se lahko nemškemu udaru izognila brez izgub ali pa le z malenkostnimi žrtvami. Glavni vzrok katastrofe je treba torej iskati v nebudnosti in v nezadostnem zavarovanju bataljona.

¹ Poročilo komandanta varnostne policije in varnostne službe v Spodnji Štajerski z dne 23. dec. 1943.

² Poročilo štaba Prešernove brigade z dne 22. dec. 1943.

³ Miha Klinar: Kratka kronika VII. SNOUB »Franceta Prešerna« (»Loški razgledi« 5/1958, str. 19).

⁴ Poročilo štaba Prešernove brigade z dne 22. dec. 1943.

Na vrsti je 3. bataljon Gradnikove brigade

Osem dni kasneje — 23. decembra 1943 — je podoben udarec doživel tudi 3. bataljon Gradnikove brigade, ki se je takrat zadrževal na Javorniku nad Črnim vrhom. Bataljon je bil nastanjen v dveh hišah, varovala pa ga je zaseda in straža. Vse kaže, da je zaseda prepozno opazila sovražnikovo kolono, razen tega pa so ji zaradi hudega mraza še vsi mitraljezi odpovedali, tako da ni mogla svojih opozoriti na nevarnost, ki jim je grozila v prihodu 250 do 300 Nemcev in domobrancev iz Hotedršice. Ko pa je neki borec planil v hišo, kjer je bil štab bataljona, in sporočil, da prihajajo Nemci, je bilo že prepozno. Skoraj hkrati z njegovimi besedami so tudi Nemci in domobranci z bombami in mitraljeznimi rafali oznanili svoj prihod.

Sovražnikov napad je bil tako iznenaden, da borci niso dajali skoraj nobenega odpora. Še celo za umik ni bilo več časa. Precej borcev so podrle nemške in domobranske krogle, še več pa so jih zajeli v obeh hišah in jih takoj nato postrelili. Sovražniku pa klanja še ni bilo dovolj: ubili so tudi dva otroka, hiši, v kateri je bil nastanjen 3. bataljona, pa zažgali.¹

Tako je 3. bataljon izgubil tega dne 37 mrtvih, drugih 7 borcev pa je bilo ranjenih. Razen tega pa je padel še en borec iz patrulje, ki se je vračala iz Lomov in je na poti v svojo enoto padla v nemško zasedo.²

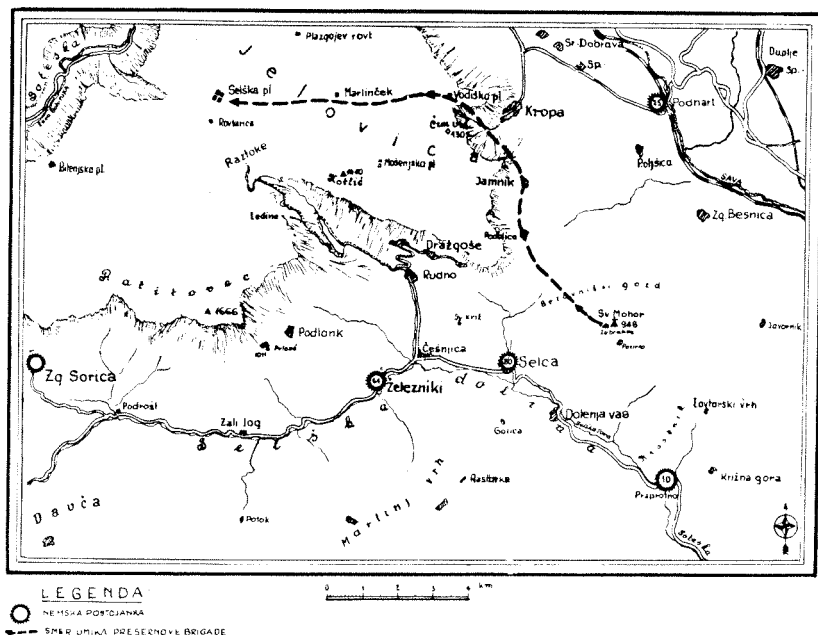
Za konec leta — dvakratni umik na zasneženo Jelovico

Glavnina Prešernove brigade, ki so se ji naknadno — 21. decembra — pridružili še ostanki razbitega 3. bataljona s Pokljuke, se je medtem zadrževala na področju Mohorja in izvajala naloge, ki jih je pred odhodom na ta teren dobila od štaba XXXI. divizije najprej ustno, kasneje pa še pisмено:

»...Svojo ofenzivnost usmerite predvsem na progo in cestne komunikacije, poleg tega pa ne pozabite na drzne vdore z manjšimi silami. Ne smete pa razumeti pod 'manjše sile' samo patrulje. To naj bodo brigadne akcije v sovražnikove centre, kot so Kranj, Škofja

¹ Poročilo propagandnega odseka Gradnikove brigade z dne 26. dec. 1943.

² Ravno tam. Kaže pa, da je bilo število žrtev nekoliko večje. Franjo Kranjc, ki jih je s svojimi borci po napadu pokopal, trdi, da so tedaj našli 46 mrtvih borcev, 6 do 8 jih je živih zgorelo, 11 pa so jih menda Nemci in domobranci odpeljali s seboj.

Umik Prešernove brigade na Jelovico decembra 1943

Loka, Kropa itd., z večjimi silami pa postavljajte tudi zasede. S temi vdori nameravamo razbiti nemško industrijo v centrih ter hkrati izvesti masovno mobilizacijo gorenjskega delavstva...¹

Enote Prešernove brigade so mobilizirale na desni strani Save, sprejemale pa so tudi novince, ki jim jih je pošiljal Gorenjski odred z nasprotni strani Save.

Nemcem kajpak to ni bilo niti najmanj všeč. To se je najbolj videlo po njihovih naporih, da bi potisnili brigado čimbolj stran od Savske doline.

Nemci so prvič napadli z močnejšimi silami položaje Prešernove brigade pri Pozirnem že 21. decembra. Štab brigade, ko mu je postal jasen nemški obkoljevalni manever, je tedaj sklenil, naj se brigada umakne tja pod Jelovico, da bi imela v primeru hujšega pritiska varno zaledje. Tako se je brigada umaknila na področje Jamnika.

¹ Odredba štaba XXXI. divizije NOV in PO Jugoslavije z dne 24. dec. 1943.

Nemci pa se s tem niso zadovoljili in so brigado zasledovali prav do Jamnika. Tu pa so naleteli na zasedo 2. bataljona, ki jih je zadržala in jim med borbo zadala hude izgube. Ko so Nemci ugotovili, da ne bodo mogli nikamor naprej, so pričeli obstreljevati položaje zasede in vas Jamnik s težkimi minometalci, zvečer so se pa umaknili.

Navzlic temu brigada ni ostala na Jamniku, saj ji ni mogel nihče zagotoviti, da je Nemci ne mislijo naslednji dan napasti čez Jelovico v hrbet. Zato se je brigada zvečer napotila najprej proti žagi nad Kropo, nato pa po strmi stezi navzgor proti vrhovom Jelovice. Pot je bila sila utrudljiva: borci so bili lačni — v Jamniku ni bilo kaj skuhati, a tudi časa ni bilo — pot je bila izredno strma in slaba, snega pa skoraj do pasu. Ko da drugih težav še ni bilo dovolj, so med potjo nekajkrat zašli.

V poznih nočnih urah so se bolj privlekli, ko pa prišli na Vodiško planino, od koder so nadaljevali pot na Selško planino. Tu so se nastanili po pastirskih kočah in ostali dva dni. Nekateri borci, ki so bili doma iz Bohinja, so izkoristili priložnost, ki se jim je ponujala, in obiskali domače, vendar bi se za nekatere izmed njih ti obiski kmalu žalostno končali.²

Kmalu nato, 26. decembra, je brigada zapustila negostoljubno Jelovico — vsaj kar zadeva hrano — in se vrnila na prejšnje položaje okrog Mohorja. Brž ko so to Nemci zvedeli, so jo 28. decembra ponovno napadli. Tokrat jih je bilo še več kot pred tednom dni.

Prvi streli so padli na Mohorju, kjer je bila četa težkega orožja, in na položajih 1. bataljona pri Zabrekvah. Položaj je postajal čedalje bolj nevaren, kajti Nemci so dobro vedeli, kaj hočejo doseči. Za vsako ceno so nameravali prodreti na greben, ki se vleče od Mohorja proti Jelovici in tako brigadi presekati pot umika. Tako so kanili brigadi vsiliti frontarno borbo na Mohorju, medtem pa bi jo obkolili z vseh strani. Štabu in borcem Prešernove brigade je bilo povsem jasno, kaj bi to pomenilo. Ura je bila šele enajst, borba je bila v polnem zagonu, po dolinah pa je bilo slišati ropot kamionov, s katerimi so Nemci dovažali nove okrepitve.

Ni bilo več časa za premišljevanje. Bilo je treba hitro ukrepati. Zato je namestnik komandanta brigade Albin Drole-Krtina s 3. in 4.

² Tako so borca 1. bataljona Skalo — kasneje je padel pri napadu na Ribno — v domači hiši presenetili nemški orožniki. Na srečo je Skala bil hraber in iznajdljiv borec ter je izmed dveh orožnikov, ki sta prva stopila skozi vrata, enega ubil, nato pa skočil mimo drugega ven v sneg in jo srečno odnesel. Tokrat se je njegov obisk doma srečno končal, a koliko je bilo takih primerov, ko so borci trenutek zadovoljstva pri srečanju z domačimi plačali z glavo.

bataljonom dvakrat jurišal na nemško desno krilo in ga potisnil po bregu navzdol. S tem je olajšal položaj pri 1. bataljonu in četi težkega orožja ter jima omogočil, da sta se skupno z drugimi brigadnimi enotami v redu umaknila po grebenu proti Jamniku.

Nemci, ki so videli, da se jim plen izmika iz rok, so ves čas zasledovali brigado, vendar jih je zaščitnica Prešernove brigade uspešno zadrževala daleč stran od glavne kolone. Brigada se je v poznih popoldanskih urah približala Jamniku in nadaljevala pot — kot pred tednom dni — na Jelovico, medtem ko je 2. bataljon s položajev pred vasjo odbijal vse do mraka nemške napade.

Navzlic ostrim borbam, ki so se pričele že ob desetih dopoldne, končale pa šele pozno zvečer, so prešernovci izgubili le dva borca, osem pa jih je bilo ranjenih, med njimi tudi namestnik komandanta brigade Krtina.

Neprimerno huje pa je bilo za Nemce, saj je menda v borbah tega dne bilo ranjenih čez sto njihovih vojakov, 102 pa sta padla. Neki nemški vod je šel v borbo s 56 vojniki, vrnil pa se je samo s petnajstimi. Spet neka druga nemška skupina je — kot poročajo — po končani borbi pripeljala v Dolenjo vas v Selški dolini tri vozove mrtvih nemških vojakov.³

Brigada je v zgodnjih jutranjih urah prispela na planino Rovtarico, kjer se je odpočila, popoldne pa je že krenila na Prtovč, oddala ranjence v tamkajšnjo partizansko bolnišnico, ponoči pa prešla Selško Soro in se ustavila v Farjem potoku pod Blegošem. Brigada je pričakala konec leta na Martinj vrhu.

Organizacijsko utrjevanje in izpopolnjevanje vojaških enot

Velik korak naprej v razvoju naše vojske na Primorskem in Gorenjskem je bila ustanovitev IX. korpusa NOV in POJ namesto dotedanje III. operativne cone »Alpske«. To se je zgodilo 21. decembra 1943. Vrhovni komandant je ob tej priložnosti imenoval tudi štab novoustanovljenega IX. korpusa: komandant je postal Lado Ambrožič-Novljan, komisar Janez Hribar, njegov namestnik Branko Babič, načelnik štaba Milutin Dapčević, operativni oficir pa Danilo Šorović, nekdanji komandant Gradnikove brigade.

Ob istem času sta Triglavska in Goriška divizija dobili novi številki: XXVI. divizija »Triglavska« je postala XXXI. divizija NOV

³ Miha Klinar: Kratka kronika VII. SNOUB »Franceta Prešerna« (»Loški razgledi« 5/1958, str. 21).

Štab IX. korpusa (Politkomisar Janez Hribar, načelnik štaba Albert Jakopič-Kajtimir in komandant Lado Amrožič-Novljan). Posneto 1. 1944

in POJ, XXVII. divizija »Goriška« pa najprej XXXII. divizija, mesec dni kasneje pa XXX. divizija NOV in POJ.

Po smrti Roberta Borštnarja-Radeta, ki je bil prvotno imenovan za komandanta XXVI. divizije »Triglavske«, ni pa nikoli prevzel tega položaja, je Glavni štab imenoval novega komandanta — Pera Popivodo. Vendar tudi tega komandanta ni bilo v njegovo divizijo, ker je medtem postal komandant VII. korpusa, namesto njega pa je prišel za komandanta XXXI. divizije Stane Potočar-Lazar, toda šele 13. januarja 1944.

Hkrati s temi organizacijskimi ukrepi pa so pričeli po naših enotah izpopolnjevati tudi širše štabe. »Zavedati se moramo, da mora naša partizanska vojska samostojno vršiti težke operativne, organizacijske in vzgojne naloge. Vse to pa more izvrševati uspešno le tedaj, ako ima za to na razpolago dobro organiziran aparat.«¹ Ta

¹ Odredba štaba III. operativne cone »Alpske« z dne 12. dec. 1943.

aparati pa so v štabu divizije razen ožjega štaba — komandanta, politkomisarja, njunih namestnikov in načelnika štaba — sestavljali še operativni odsek, obveščevalni odsek s četo obveščevalcev, odsek za zveze, ekonomski odsek, sanitetni odsek in propagandni odsek.

V štabu brigade so imeli iste odseke kot v štabu divizije, razen tega pa še brigadno sodišče, ki je dostavljalo poročila prek štaba korpusa neposredno sodnemu oddelku pri Glavnemu štabu NOV in POS.

Štab bataljona ni imel odsekov, temveč so njihove posle vodili posamezni referenti — operativni oficir, propagandni referent, intendant, obveščevalec, vodnik voda za zveze, bataljonski bolničar itd.

Teže kot ukrepe organizacijske narave pa je bilo uresničiti spremembe glede načina vojskovanja, kajti le v tem primeru bi bilo moč govoriti o brigadah in divizijah kot o višjih oblikah vojaškega združevanja v primerjavi s partizanskimi odredi, bataljoni in četami. Čeprav je od ustanovitve brigad in divizij preteklo že precej časa, je bilo vojskovanje še vse preveč »partizansko«.

»Vojska je vse preveč raztresena po širokem terenu. Treba je pripraviti načrtno predvidene napade z večino moštva cele divizije ali celo korpusa na eno postojanko ali nekaj bližnjih postojank... Za organizacijo teh operacij mora štab korpusa dajati divizijam zelo konkretne naloge...«²

Dotlej takih koordiniranih akcij še ni bilo, zato pa jih je bilo v kasnejših mesecih čedalje več.

Napad na štab Vojkove brigade v Žireh¹

Vojkova brigada je dočakala novo leto 1944 na Žirovskem. Štab brigade se je najprej nastanil v Novi vasi pri Žireh, 3. januarja pa se je premaknil v žirovsko župnišče.

Nemci v Idriji in Lučnah ter domobranci v dolomitskih postojankah so že več dni mirovali in morda je prav to uspavalo budnost bataljonov Vojkove brigade, ki so bili v polkrogu razmeščeni okrog žirovske doline: 1. bataljon je z Žirovskega vrha nadziral Lučne, Suhi dol in Gorenjo vas, na nasprotni strani žirovske doline je 3. bataljon na Vrsniku zapiral dostope iz Idrije, medtem ko sta bila

² Navodila Glavnega štaba z dne 21. dec. 1943 štabu III. operativne cone »Alpske«.

¹ Dogodek je podrobneje opisan v knjigi Stanka Petelina »Kronika Vojkove brigade« (Založba »Borec« 1963).

2. in 4. bataljon v sredini brigadnega razporeda ter sta z Goropek in Loga varovala Žiri pred vdorom domobrancev iz Dolomitov.

Navzlic temu pa so se 4. januarja Nemci zgodaj zjutraj pojavili v Žireh, ne da bi jih pred tem kdo opazil, odkod in kdaj so prišli. Nemci so naleteli le na slab odpor. To je bilo spričo presenečenja, ki so ga dosegli, povsem razumljivo. Ko pa je še druga nemška skupina pričela obkrožati Žiri po pobočjih Žirka, od koder je imela odličen pregled nad vso dolino, je moral štab brigade kar najhitreje izprazniti Žiri. Ob napadu in med umikom iz Žirov je padlo osem vojakovcev.

Za poraz, ki ga je štab Vojkove brigade pretrpel v Žireh, se je Nemcem vsaj delno oddolžil njen 3. bataljon, ko je napadel nemško kolono, ki se je umikala iz Žirov čez Govejk proti Idriji, s težko bredo v hrbet in ji prizadejal kakih petnajst mrtvih in ranjenih.

Tega dne je imel tudi 1. bataljon ostro borbo s sovražnikovo kolono, ki se je skušala prebiti iz Lučen čez Žirovski vrh v Žiri. Čeprav je bataljon imel hude izgube — pet padlih — mu je uspelo odbiti sovražnika nazaj proti Lučnam.

Politkomisar in komandant Vojkove brigade. (Jože Kuk-Branko in Jože Avsec-Čapajev)

Veliko vnemo so pokazali tudi dolomitski domobranci, ki sicer niso neposredno napadali položajev 2. in 4. bataljona, temveč so jih zato tem bolj prizadevno obstreljevali s težkimi minometalci. V enem samem dnevu so njihove mine ubile pet naših borcev, nekaj pa jih je bilo tudi ranjenih. Spričo tega je štab divizije odpoklical brigado ter jo poslal na nove položaje na Cerkljanskem vrhu in v Novi Oselici.

V Trebčah pri Črnem vrhu — 32 padlih

Samo dva dni kasneje je prišlo do še hujšega pokola v Trebčah, kjer se je takrat zadrževal 4. bataljon Gradnikove brigade, medtem ko je bil 3. bataljon iste brigade na položajih nad Črnim vrhom. Nemci so prodrli iz Idrije čez Zadlog in se pojavili bataljonu za hrbtom. Tako so presenetili pratež 4. bataljona in ga popolnoma razbili.¹

Po prvih streljih so borci 4. bataljona pohiteli na položaje nad Trebčo, od koder so se nekaj časa uspešno upirali nemškemu napadom, naposled pa so se morali pred številčno močnejšim sovražnikom umakniti na višje položaje.

Bataljon je v tej sorazmerno kratkotrajni borbi imel izredno hude izgube: padlo je okrog trideset borcev, nekaj pa jih je bilo ranjenih. Čeprav je bilo Nemcev okrog 200, bi jih bataljon brez večjega truda odbil, če ne bi izdajalci pripeljali sovražnikove kolone v zaledje 4. bataljona. Vendar pa izdajstvo ni glavni vzrok poraza. Katastrofi bi se bilo moč izogniti, če bi bil bataljon zadostno zavarovan z vseh strani.

Ko da žrtev še ni bilo dovolj, je tega dne padla v nemško zasedo patrulja, ki jo je poslal štab 1. bataljona proti Lomem. Ob tej priložnosti sta padla dva borca, druga dva pa sta bila ranjena.

Svetel trenutek v januarju — osvojitve Kamne gorice

V začetku januarja se je 2. bataljon Prešernove brigade, ki je bil tiste dni najuspešnejši bataljon v vsej brigadi in celo v diviziji, napotil čez Selško dolino na področje Sv. Mohorja, da bi nadaljeval delo tam, kjer ga je brigada morala prekiniti v zadnjih dneh meseca decembra spričo prehudega sovražnikovega pritiska.

¹ Po pripovedovanju kasnejšega komandanta Gradnikove brigade Ivana Suliča-Iztoka.

LEGENDA:

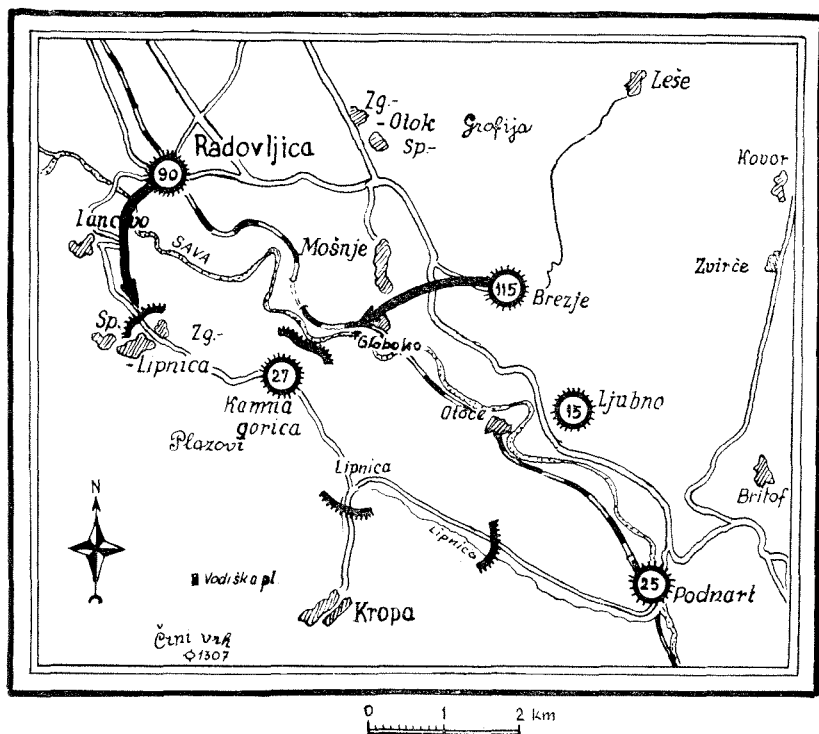
NEMŠKA POSTOJANKA

POLOŽAJI NAŠIH ZASED MED NAPADOM NA POSTOJANKO

SMERI PRODIRANJA NEMŠKIH KOLON IZ SOSEDNJIH POSTOJANK.

Napad 2. bataljona Prešernove brigade na nemško postojanko v Kamni gorici

Nemška posadka v Kamni gorici, ki leži med Kropo in Radovljico, je takrat štela 27 orožnikov. Priznati pa je treba, da so bili Nemci, ki so komaj nekaj dni prej doživeli napad Gorenjskega odreda, zelo lahkomišelní, saj niso niti straže imeli pred postojanko. Vendar ta okolnost ne zmanjšuje zasluge štaba 2. bataljona s komandantom Francem Jernejcem-Milčetom in politkomisarjem Ferdinom Gartnerjem-Mitjo na čelu, ki sta izdelala zelo premišljen načrt o napadu na postojanko in zavarovanju pred morebitnimi presene-

čenji iz sosednjih nemških postojank. Za vse to pa sta imela na razpolago en sam bataljon.

Bataljon sta razdelila v več skupin. Z dvema skupinama naj bi onemogočili pobeg posadke iz postojanke skozi prednja in zadnja vrata. V tretji skupini so bili minerji in bombaši z nalogo, da zaminirajo postojanko. Z drugimi štirimi skupinami pa sta postavila zasede pri Lipnici proti Radovljici, proti Kropi, v smeri Podnarta in na grebenu med Kamno gorico in Globokim.¹

Minerji so se neopazno približali postojanki in jo zaminirali z deset kilogramov težko kepo plastika. Še preden se je polegel trušč eksplozije, so borci že jurišali na postojanko. Toda Nemci, čeprav jih je eksplozija popolnoma presenetila, so se hitro znašli: kar jih je ostalo živih, so se umaknili v zgornje nadstropje in odtod odbijali napade prešernovcev.

Vsak hip je bilo pričakovati prihod nemške pomoči iz sosednjih postojank. Zato je bilo treba pohiteti. Borci 2. bataljona so zlomili odpor nemških orožnikov v prvem nadstropju na pol porušene postojanke na zelo izviren način. Z lahkim minometalcem so poslali dve mini skozi okno, in njuni eksploziji sta napravili svoje. Nikogar več ni bilo, da bi se mogel še upirati. Spričo tega zadnji juriš na postojanko ni bil težaven. Žal, niso mogli več pobrati orožja, ki je ostalo pod ruševinami. Medtem so namreč pričeli že iz vseh strani pritiskati Nemci, kar je bilo moč sklepati po streljanju pri zasedah.

Prvi so prispeli na štirih tovornjakih Nemci iz Radovljice. Zaseda je tri njihove kamione dobro prerešetala, s četrtega pa so Nemci še ob pravem času poskakali in udarili zasedi v bok. Druga nemška skupina, ki je prihitela sovražnikovi posadki v Kamni gorici na pomoč, je bila z Brezij. Z njo je imela opravka zaseda nad Globokim.

Ker pa so naši medtem že dosegli svoj glavni cilj — uničenje postojanke v Kamni gorici — so se zasede pod neprestano borbo počasi umikale proti vasi, nazadnje pa so zasedle položaje tik nad njo. Nato pa se je 2. bataljon brez večjih težav napotil nazaj proti Jelovici.

Težko je reči, kdo je bolj zaslužen za uspeh: poveljstvo bataljona, ki je tako odlično organiziralo akcijo, ali pa skupine borcev, ki so vse brez izjeme opravile postavljene naloge. Še prav posebej se je v tej akciji odlikoval vodja bataljonskih minerjev Marko, ki

¹ Miha Klinar: »Kratka kronika VII. SNOUB Franceta Prešerna«, (»Loški razgledi« 5/1958, str. 23).

Drugi bataljon Prešernove brigade na Martinj vrhu

je svojo nalogo — kot vselej — odlično opravil, prav tako pa tudi komisar 3. čete Nastran z Martinj vrha, bombaš Svoboda, vodnik v 3. četi Žan in — edina žrtev tega napada — terenski obveščevalec Jošt, doma iz Kroke.

Nemške izgube niso točno ugotovljene. Brez dvoma pa je razen orožniške posadke v Kamni gorici precej Nemcev obležalo tudi pred položaji naših zased.

Drugič nad Hotedršico in drugič neuspeh

Gradnikova brigada je mesec dni po prvem napadu na Hotedršico še enkrat poskušala srečo. Po načrtu štaba divizije naj bi njen napad na to domobransko postojanko varovala Vojkova brigada tako, da bi z 2. bataljonom demonstrativno napadala Idrijo, s 3. bataljonom pa Godovič, medtem ko bi njen 4. bataljon zasedel položaje med Godovičem in Hotedršico.

Napad na Hotedršico je bil tokrat zelo skrbno pripravljen. Prvi streli so počili 14. januarja ob pol desetih ponoči, ko je pričela divizijska četa težkega orožja s tremi minometalci obstreljevati sovražnikovo postojanko. To noč je na postojanko padlo 111 težkih min.

Nato je napočil odločilni trenutek — juriš. Sprva je šlo vse po načrtu. Opolnoči je bil 1. bataljon z brigadnim politkomisarjem Dragotom Flisom-Strelo na čelu že v vasi. Kmalu so osvojili prve štiri hiše ob robu vasi. Nato pa se je zataknilo. Naše borce je zaustavil silovit ogenj iz sosednjih hiš. Zato so sklenili, da bodo počakali na top, s katerim bi kaj hitro zlomili odpor domobranske posadke.

Čakali so na top, pričakali pa so — nemške tanke. Ko so namreč Nemci v Idriji zaslišali pred Godovičem in Hotedršico borbo, so nemudoma poslali pomoč napadenim postojankam. To je bilo malo nenavadno, saj so Nemci ob takih priložnostih raje počakali do zore, ko pa da bi se odpravljali na pot ponoči. Tokrat so enote, ki so jih že ponoči poslali iz Idrije proti Godoviču, okrepili še s tanki in oklopnim avtomobilom, ki je s svojimi žarometi osvetljeval cesto in njeno neposredno okolico.

Nemci so prispeli do Godoviča brez kakih večjih ovir. Tu so šele ugotovili, da je pravzaprav napadena sosednja postojanka v Hotedršici. Zato so takoj nadaljevali pot. Med Godovičem in Hotedršico bi jih moral prestreči 4. bataljon Vojkove brigade in jih zavrniti. Tega pa ni storil in se je skoraj brez borbe umaknil.

Tako so nemška oklopna vozila s pehotnimi oddelki, ki so jih spremljali, vdrla v Hotedršico takrat, ko so jih tam — vsaj naši — najmanj pričakovali. Borci Gradnikove brigade so se morali nato pod sila težavnimi okolnostmi umikati iz vasi po čistini proti precej oddaljenemu gozdu. Ves čas pa so jih silovito obstreljevali nemški tanki, njihovo spremstvo in domača posadka, ki se je spet ojunačila.

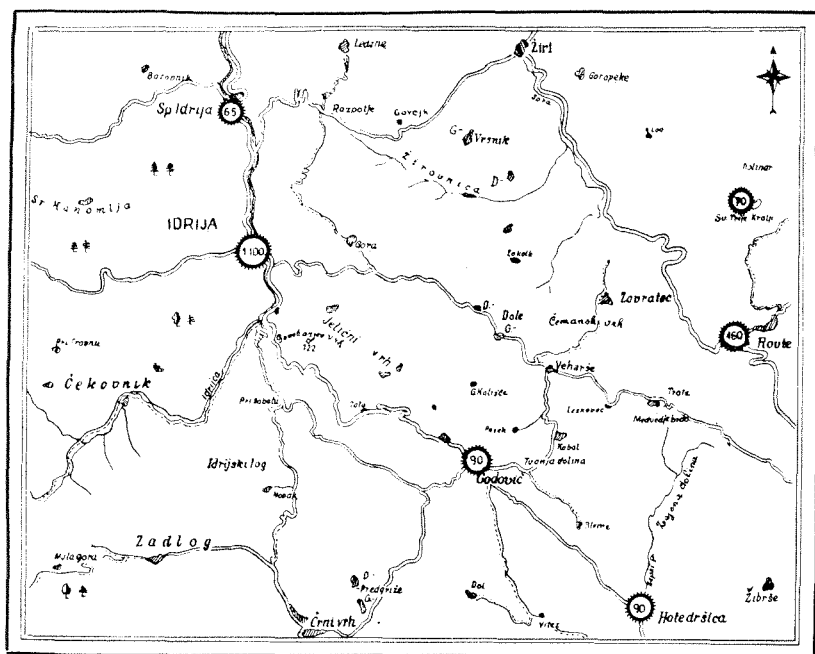
Gradnikova brigada je v tej borbi namesto blesteče zmage, ki je bila že na vidiku, doživela hud poraz: deset njenih borcev je padlo, drugih devet pa je bilo ranjenih.

Krivca za ta poraz je lahko najti. Neuspeha ali pa vsaj tako občutnega poraza ne bi bilo, če bi bil 4. bataljon Vojkove brigade v redu opravil svojo nalogo. Moral bi zaminirati cesto — s tem bi zadržal nemške tanke — in ustaviti nemško pehoto. Celo v primeru, da mu to ne bi uspelo, bi s streljanjem opozoril gradnikovce v Hotedršici na bližajočo se jim nevarnost.

Tri dni kasneje — 17. januarja — je Gradnikova brigada doživela še en udarec. Pripetil se je na Vojskem, kamor se je umaknil štab brigade po neuspešnem napadu na Hotedršico. Takrat se je močnejša nemška patrulja, ki je štela 40 do 50 mož, napotila proti Vojskemu. Ko jo je med potjo napadla zaseda 1. bataljona, se ji je izognila in previdno prodirala proti cerkvi na Vojskem. Brž ko so

v štabu brigade opazili približevanje Nemcev, so nemudoma zasedli položaje na hribu nad cerkvijo. Položaji niso bili slabi, dokler bi jih obdržali v svojih rokah, huje pa bi bilo v primeru umika, kajti vsepovsod je bila čistina.

Ob prvih strelah so se Nemci razvili v strelce in pritisnili proti cerkvi. Ko pa so prodrli do nje in postavili mitraljez v zvonik, se gradnikovci niso mogli več upirati. Pričeli so se umikati. Nemci, ki so prav na to čakali, so jih zasuli s svincem in pri tem niso varčevali z municijo. In ne zaman. Na okrog dvesto metrov dolgi poti, ki so jo borci morali preteči po čistini, je obležalo pet naših borcev — med njimi tudi namestnik brigadnega politkomisarja Drago Braniselj-Svarun — eden pa je bil ranjen. Tudi Nemci niso bili čisto brez izgub. Naši so poročali, da jih je padlo od tri do pet.

LEGENDA:

SOVRAŽNIKOVA POSTOJANKA

Področje Idrije in Hotedršice

Morda bi štab brigade bolje storil, da se ne bi umaknil. To pa ne samo zato, ker je bilo Nemcev malo, temveč da bi počakal na prihod pomoči 2. bataljona, ki je bil nastanjen precej blizu. Ko je 2. bataljon prispel do cerkve, tam ni bilo že nikogar več. Nemci so svoj posel opravili in vedeli so, da je zanje najbolje, če se čim hitreje zgube proti Idriji.

Nezaslužen poraz v Železnikih najboljšega bataljona v diviziji

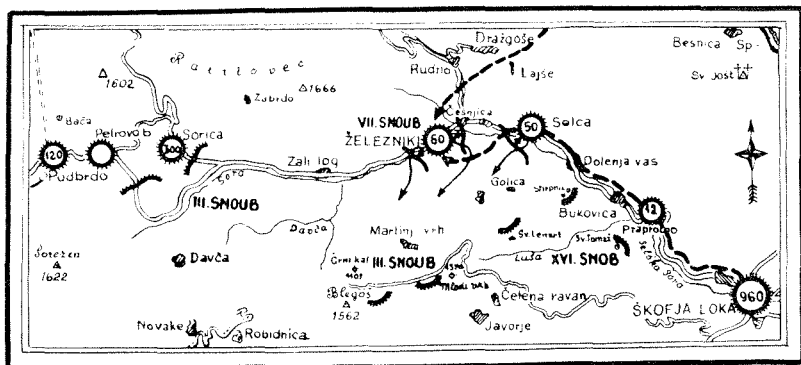
O 2. bataljonu Prešernove brigade je krožil glas, da je najboljši ne le v brigadi, temveč celo v vsej XXXI. diviziji. Bataljon je prvič opravičil to slavo že na Žirovskem vrhu, ko se je z drznim prebojem iz nemškega obroča rešil pred hudo nevarnostjo skoraj brez vsakršnih izgub. Še bolj pa mu je slava porasla na Turjaku, kjer so mu povedrili najvažnejšo vlogo: juriš na grajsko obzidje. Po vrnitvi na Gorenjsko so mu dajali najtežavnejše naloge, saj so vedeli, da jih bo zanesljivo opravil. Tako so poslali 2. bataljon decembra 1943 kot nekako predhodnico brigade na področje Sv. Mohorja, da bi ugotovili, kako bodo Nemci odgovorili na pojav naših enot nad Savsko dolino. Le malo kasneje je bil spet 2. bataljon tisti, ki je vdrl v Hellerjevo tovarno v Stražišču. Višek slave pa je 2. bataljon dosegel z uspešno likvidacijo nemške postojanke v Kamni gorici. Kdo bi po vsem tem še mogel izpodbijati dejstvo, da je 2. bataljon v zadnjih mesecih dosegel največ uspehov in da ni doživel nobenega poraza?

Prav zato so mu pri prvi veliki akciji, v kateri so sodelovale vse tri brigade XXXI. divizije, zaupali najvažnejšo nalogo — osvojitve nemške postojanke v Železnikih. Štab divizije je napravil takle načrt:

Prešernova brigada naj bi 22. januarja ponoči napadla s 1. bataljonom nemško postojanko v Selcih, ki je štela okrog 50 mož, hkrati pa bi ta bataljon postavil zasedo proti Škofji Loki. Glavno nalogo sta dobila 4., predvsem pa 2. bataljon, ki naj bi uničila sosednjo postojanko v Železnikih. Pri tem naj bi 2. bataljon napadal s severne strani — iz smeri Zalega loga, 4. bataljon pa z juga — iz smeri Selc.

Vojkova brigada naj bi preprečila sovražnikovo intervencijo proti Selcam in Železnikom iz Škofje Loke, Gradnikova brigada pa iz smeri Podbrda in iz Poljanske doline.

V tistih dneh je bilo v Podbrdu kakih 100 Italijanov in 20 Nemcev, v Sorici okrog 300 Nemcev in oboroženih domačinov, pri mostu v Praprotnem 10 do 12 stražarjev in v Škofji Loki 800 esesovcev, 100 policistov, 30 orožnikov in 30 gestapovcev. Razen tega pa so

LEGENDA:

- NEMŠKA POSTOJANKA
- ZASEDE 3. IN 16. BRIGADE
- BATALIONI 7. BRIGADE V NAPADU
- SMER PRODIRANJA NEMŠKIH KOLON

Neuspešen napad Prešernove brigade na Železnike

Nemci so imeli postojanke že v sosednji Poljanski dolini, kjer je bilo v Gabrku 13 orožnikov, v Poljanah 40 orožnikov in v Gorenji vasi 200 financarjev in 40 orožnikov.

V Selcih so se orožniki utrdili v župnišču in kaplaniji, medtem ko je bila posadka v Železnikih nastanjena v več poslopjih, katerih okna so zadelali z deskami in s peskom. Naša obveščevalna služba pa je še zvedela, da Nemci večkrat postavljajo zasede tudi po drugih hišah, posebno v severnem delu Železnikov.

Bataljoni Prešernove brigade so v mraku krenili z izhodiščnih položajev na Martinj vrhu proti Selcam in Železnikom. Prvi strelji so padli ob mostu v Gornjih Železnikih, kjer so Nemci imeli zasedo v bližnjih hišah. Borci 2. bataljona so po krajšem medsebojnem obstreljevanju napadli nemško zasedo z ročnimi bombami in jo pregnali proti središču vasi. Nato so zasedli položaje nasproti sovražnikovim postojankama v prosvetnem domu in župnišču, ki so ju Nemci močno utrdili. Približno ob istem času je z južne strani prodiral proti središču Železnikov tudi 4. bataljon, ki pa ni med potjo naletel na nobene večje ovire.

Tako so se Nemci znašli med dvema ognjema. Prava borba pa se je pričela šele takrat, ko je prišla na položaje divizijska četa težkega orožja s protitankovskim topom in težkim minometalcem. Prva naloga, ki je čakala protitankovski top, je bilo uničenje nem-

škega mitraljeza v zvoniku, ki je močno oviral približevanje borcev k postojankam in njihove priprave na zadnji obračun z nemško posadko. Protitankovec je nalogo uspešno opravil: zadostovalo je le nekaj strelav in sovražnikov mitraljez iz zvonika se ni več oglašal.

Medtem se je zdanilo. Prvi bataljon, ki je napadal Selca, je le delno uspel. Ponoči so se njegovi minerji približali sovražnikovi postojanki in jo zaminirali. Postojanke pa navzlic temu niso osvojili, ker jih je oviral sovražnikov mitraljez iz zvonika in posadka iz sosednje hiše. Nemci se namreč niso zadrževali le v obeh utrjenih postojankah, temveč tudi po drugih hišah. To pa je napadalce precej zmedlo, borba pa se je močno zavlekla, kajti sovražnika je bilo treba metati iz vsake hiše posebej. Ob zori, ko je že postalo očitno, da postojanke ne bo moč zavzeti, je štab bataljona sklenil, da bo prenehal z nadaljnjimi napadi in da se bo umaknil iz vasi. Nemci so imeli kasneje priložnost ugotoviti, da je »v Selcih velika škoda na stavbah. Poštna stavba poškodovana od težkih minometalcev.«¹

To noč pa ni pokalo le v Selcih in Železnikih, temveč tudi na obeh skrajnih koncih Selške doline. Gradnikova brigada, ki je s 1. in 2. bataljonom blokirala sovražnikovi postojanki v Sorici in Podbrdu, s 3. in 4. bataljonom pa zasedami pri Črnem kalu, Mladem vrhu, na Stirniku in pri Sv. Lenartu zaprla poti iz Poljsanske proti Selški dolini, je ob enajstih ponoči demonstrativno napadla nemško postojanko v Sorici in jo obstreljevala s težkim minometalcem. Dve uri kasneje pa je sovražnik prešel v napad. Močnejša sovražnikova skupina je poskušala priti 3. četi 2. bataljona za hrbet, toda med potjo je naletela na 2. četo istega bataljona, ki je sovražnika povsem razpršila. To je bil prvi, hkrati pa tudi zadnji poizkus sovražnikove posadke v Sorici, da bi kakorkoli že pomagala napadeni postojanki v Železnikih.

Še slabše se je godilo Nemcem, ki so hiteli na pomoč iz Škofje Loke. Prvi bataljon Vojkove brigade je že ponoči zažgal most pri Dolenji vasi, 2. in 4. bataljon pa sta medtem v Soteski — štiri kilometre pred Škofjo Loko — zaminirala cesto s protitankovskimi minami in postavila zasedo. Ker pa do zore ni bilo nikogar blizu, a položaji zasede tudi niso ustrezali, sta se bataljona v prvem jutranjem svitu umaknila proti Sv. Tomažu. Prav tedaj pa je iz Škofje Loke pripeljala po Soteski nemška motorizirana kolona, v kateri je bilo sedem tovornjakov, polnih sovražnikovih vojakov. Dva tovornjaka sta imela smolo, da sta zapeljala na mine. Nemci so pri tem

¹ Izvod iz dnevnika nemškega propagandnega urada v Radovljici z dne 21. do 24. jan. 1944.

pretrpeli izredno hude izgube: po pripovedovanju domačinov so odpeljali nazaj v Škofjo Loko okrog 60 mrtvih vojakov.

Kaže pa, da je okrnjena nemška kolona peš nadaljevala pot proti Dolenji vasi in Selcam, ker je malo po deveti uri dopoldne štab Prešernove brigade opozoril enote, ki so se borile v Železnikih, na približevanje nemških okrepitev: »Dobili smo vest, da prodira iz Škofje Loke proti Selcam kolona Nemcev, in sicer po cesti.«²

Tako so se nemškim enotam, ki so prodrle že v zgodnjih jutranjih urah v Selca iz Kranja prek Jamnika, pridružile še sile, ki so se prebile do Selc iz smeri Škofje Loke. Po sovražnikovih poročilih je njihov policijski bataljon prispel v Selca ob 8. uri in da je orožniška »einsatz« četa odtod takoj nadaljevala pot proti Železnikom.

S prihodom nemških okrepitev v Selca je sicer vsaka misel na osvojitve te sovražnikove postojanke padla v vodo, vendar bi bilo navzlit temu moči napad na postojanko v Železnikih izpeljati do konca, če bi 1. in 4. bataljon zadržala Nemce v Selcih vse dotlej, dokler ne bi 2. bataljon dokončno obračunal z nemško posadko v Železnikih.

Drugi bataljon je s tem računal, sicer ne bi nadaljevali napada. Nihče pa ni pričakoval tudi kakršnegakoli presenečenja, saj ga je že sama lega Železnikov skoraj povsem izključevala. Železniki namreč leže v ozki soteski s skoraj neprehodnimi pobočji na obeh straneh doline, ki pa jih je pokrival sneg.

In vendar so borci 2. bataljona opozorili svojega komandanta Karla Leskovca na skupine ljudi, ki so se po teh na videz neprehodnih pobočjih prebijali naravnost proti njim. Komandant je zaslutil, da bi to utegnili biti Nemci in je v tem smislu takoj poročal štabu brigade v Gornjih Železnikih. Tam so ga prepričevali, da to ne morejo biti Nemci, saj sta vendar pred Selcami 1. in 4. bataljon. Komandant se je nato iz štaba brigade vrnil na položaje svojega bataljona. Ni še dobro prišel do tja, ko so na pobočjih švigile v zrak raznobarvne rakete, hkrati pa se je v vas vsul dež nemških krogel.³

Sedaj ni moglo biti nobenega dvoma več. To so bili Nemci, ki so prodrli iz Selc. Prvi bataljon, ki se je že zgodaj zjutraj umaknil izpred Selc na Golico, jih je sicer opazil in za njimi poslal četo, ki jih je iz daljave napadla, ni pa jim mogla več preprečiti, da ne bi prodrli nad Železnike in presenetili 2. bataljon v vasi.

² Miha Klinar: »Kratka kronika VII. SNOUB Franceta Prešerna« (»Loški razgledi« 5/1958, str. 29).

³ Po pripovedovanju takratnega komandanta 2. bataljona Karla Leskovca.

Tedaj se je pričela tragedija. Borcem 2. bataljona ni kazalo drugega, ko da se čim hitreje umaknejo iz globeli. Nemci so jih imeli pod seboj ko na dlani in so jih podirali drugega za drugim. Naši pravzaprav niso imeli nobenega pravega kritja, saj so bili Nemci na obeh straneh doline. Še največje možnosti za rešitev so imeli tisti, ki so se umikali po strugi Selške Sore, ki teče skozi vas.

Nekateri borci so poskušali zadržati Nemce, da bi olajšali umik tudi tistim svojim tovarišem, ki jih je iznenadni nemški napad presenetil na najbolj izpostavljenih in oddaljenih položajih v bližini cerkve. To je storil tudi mitraljezec Avgust Krajnik-Spaso, doma iz Godešiča pri Škofji Loki, ki se je izkazal kot zelo hraber borec že pri preboju z Žirovskega vrha.

Ko so se po končani borbi ostanki bataljona spet zbrali na Martinj vrhu, so ugotovili, da je deset borcev ranjenih, drugih sedemnajst pa pogrešanih — med njimi tudi vodnik Avgust Krajnik-Spaso, ki se je sam žrtvoval, da bi rešil druge, in namestnica politkomisarja 3. čete Lidija Kodrič-Čeda, Čehinja po rodu. Od pogrešanih se ni nihče več vrnil, kajti »ob akciji 23/24. I. 44 je bilo ubitih 18 banditov, med njimi ena žena. Zaplenjeno: 5 puškomitraljezov, puške in municija, ujeta dva bandita.« Tako se glasi kratko in surovo nemško poročilo o tej borbi.⁴

Poraz, ki ga je doživel 2. bataljon Prešernove brigade v Železnikih, ni bil nujen. Lahko bi se mu povsem izognili, če bi 1. in 4. bataljon po prihodu nemških okrepitev v Selca zasedla položaje na Zvernem vrhu in na jugovzhodnih obronkih Sv. Križa, ki leži na nasprotni strani doline, in tako onemogočila nepričakovan napad na 2. bataljon. Razen tega pa bi po vsej verjetnosti postojanka dotlej tudi že lahko padla, če ne bi ponoči odlašali z uporabo težkega minometalca in protitankovskega topa.

Drugemu bataljonu ni kaj zameriti, saj je naloge, ki so mu jih dali, vse do zadnjega opravil v največji možni meri. Če pa je navzlic temu doživel poraz, se je to zgodilo spričo napak, ki so jih zagrešili drugi.

Pokol v Cerknem¹

Vrsto udarcev, ki so jih decembra 1943 in januarja 1944 naše enote doživljale drugega za drugim, je 27. jan. 1944 zaključil vdor nemške udarne skupine pod poveljstvom poročnika Teichmanna

⁴ Izvod iz dnevnika nemškega propagandnega urada v Radovljici z dne 21. do 24. jan. 1944.

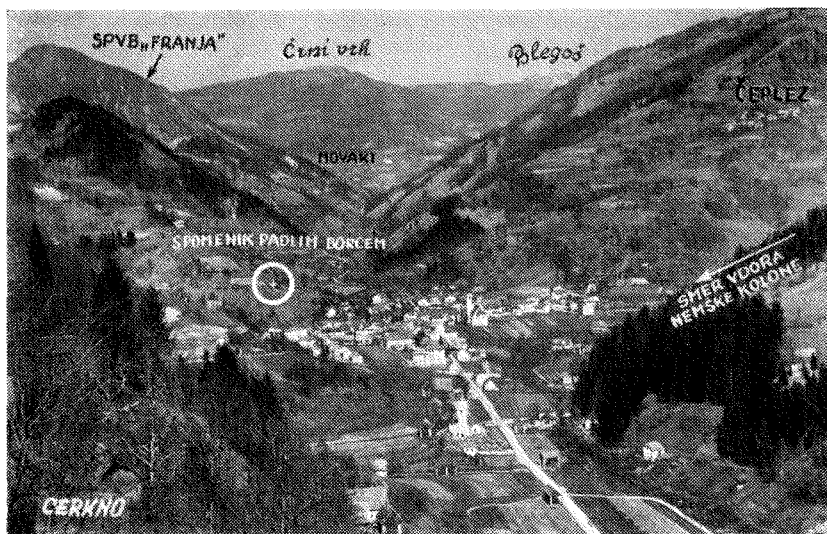
¹ Vdor v Cerkno je podrobneje opisan v knjigi Stanka Petelina »Kronika Vojkove brigade« (Založba »Borec«, 1963).

v Cerkno in pokol 47 mladih žrtev — predvsem tečajnikov srednje partijske šole, ki je vzgajala politične kadre za potrebe vojaških enot in za politično delo na terenu.

Nemška skupina iz 2. lovskega gorskega bataljona »Heine« iz Idrije — štela je 138 mož — je krenila na pot sredi noči, da se je do zore približala mimo naših položajev Cerknemu in okrog osmih zjutraj iznenada vdrla v vas. V Cerknem je bilo tedaj vsaj 250 do 300 oboroženih partizanov — partijska šola s 120 tečajniki, 40 mož zaščite, komanda mesta z zaščitno četo in zaledne ustanove XXXI. divizije in IX. korpusa — okrog njega pa celotna XXXI. divizija: Vojkova brigada na Cerkljanskem vrhu, Prešernova brigada na področju Davče, Gradnikova brigada v Robidnici in Leskovici, divizijska podoficirska šola v Jesenici in štab divizije v Planini.

In vendar je nemška udarna skupina povzročila v Cerknem tako presenečenje, da ni bilo skoraj nobenega odpora. Umik se je spremenil v beg. Večji del borcev, ki jih je nemški napad zalotil v Cerknem, se je rešil, sedeminštirideset pa jih je obležalo.

To je bil prvi poraz, ki so nam ga tega dne Nemci zadali. Drugi poraz — v moralnem pogledu — pa so naše enote doživele, ko so pustile, da so se nemški morilci nekaznovano umaknili iz cerkljan-

Cerkljanska kotlina

skega kotla in skoraj brez izgub — imeli so le enega mrtvega in enega ranjenega — utekli nazaj v Idrijo. Brigade in podoficirska šola so sicer skušale intervenirati, toda prepozno in v nepravih smereh. Pač pa moramo štabu divizije zapisati v dobro, da je pričel takoj po nemškem vdoru v Cerklno obstreljevati vas z mitraljezi in težkim minometalcem. Tako je prisilil Nemce, da so se hitreje umaknili, ko pa bi se sicer. S tem je bil obseg katastrofe vsaj zmanjšan — v Cerklnem se je namreč med sovražnikovim vdorom precej naših borcev poskrilo po hišah, ki bi jih Nemci zanesljivo našli, ko se jim ne bi tako zelo mudilo nazaj v Idrijo — če je že ni bilo moč preprečiti.

Bilanca: v dveh mesecih sedem hudih porazov in čez dvesto mrtvih

Bilanca dejavnosti XXXI. divizije v mesecu decembru 1943 in januarju 1944 je porazna: enote divizije so v tem času razen nekaterih uspehov — npr. v Kamni gorici — doživele sedem hudih udarcev: na Mrzlem vrhu, Pokljuki, Javorniku, v Trebčah, Žireh, Železnikih in Cerklnem. V teh porazih je izgubilo življenje čez dvesto borcev, veliko pa jih je bilo tudi ranjenih. Ironija usode je še toliko večja, ker so Nemci te, brez dvoma zelo velike uspehe, dosegali s sorazmerno majhnimi silami: na Pokljuki je bilo 500 Nemcev, na Javorniku 250 do 300, v Trebčah 200, v Žireh 150, v Železnikih verjetno še manj, v Cerklnem 138. Kako je le bilo to mogoče?

Dva glavna vzroka sta Nemcem omogočila take uspehe. Prvi je njihova nova taktika. Nemci so prav tedaj pričeli uporabljati posebne udarne enote, ki so tolkle partizane z njihovo lastno taktiko: te enote so se največkrat že ponoči približale objektu njihovega napada in z iznenadnim jurišem povzročale paniko in zmedo med napadenci. To pa je bilo že pol uspeha.

Vendar pa se Nemci tudi s to taktiko ne bi dosti opomogli, če ne bi bilo domačih izdajalcev, ki so jih obveščali o premikih naših enot in stanju na osvobojenem ozemlju, ali pa so celo vodili njihove napadalne skupine mimo položajev naših enot do objekta napada.

Leta 1943 je na stotine mladih gorenjskih fantov dezertiralo iz nemške vojske in se priključilo našim enotam. Nemci tega niso mogli preprečiti, zato pa so to okolnost vsaj dobro izkoristili: pod videzom dezertirjev iz njihove vojske so v naše vrste vtihotapili marsikaterega agenta in vohuna, ki je na tak ali drug način obveščal svoje gospodarje o stanju v naših enotah. Ti ljudje so naše enote

notranje razkrajali z različnimi govoricami, v borbah pa povzročali paniko ali pa celo streljali v hrbet komandirjem in komisarjem.¹

Največ takih sovražnikovih agentov je bilo v Prešernovi in Vojkovi brigadi. Tako npr. so v Prešernovi brigadi odkrili skupino gestapovcev, ki so se izsolali v Celovcu, nato pa so jih Nemci poslali v naše enote, od koder so dostavljali njihovim obveščevalnim centrom poročila o gibanju naših enot in njihovih namerah itd. Nekateri gestapovci so se prerinili celo do poveljniških položajev, kar jim je omogočalo še učinkovitejšo dejavnost.²

Vzemimo samo primer Hojana. Bivši jugoslovanski oficir, major Bojan Hojan, se je že jeseni 1942 vrnil v Pokrajinski odbor OF za Gorenjsko, kjer je dobil ilegalno ime »Marko«. On in še nekateri so z vednostjo drugih članov Pokrajinskega odbora OF vzdrževali zvezo z načelnikom gestapovskega oddelka na Bledu Rozumekom, ki je prek teh zvez vrinjal v naš politični aparat svoje agente, ti pa so kasneje že znali poskrbeti, da so pravi aktivisti drug za drugim padali v nemške roke.

Rozumek pa je hkrati prek Hojana in drugih uspaval naše vodstva na Gorenjskem z obljubami, da jim bo dobavljajl orožje in

¹ V Vojkovi in Gradnikovi brigadi vemo tudi za primere, ko so sovražnikovi agenti v naših vrstah pri protitankovskih minah odstranili glavne varovalke, pomožne pa nadomestili z zarjavelo žico. Zato so mine eksplodirale že ob manjšem stresljaju. To se je med drugim zgodilo tudi 27. januarja, ko je nekemu minerju Vojkove brigade mina slučajno padla na tla in se razletela. Tedaj so bili trije vojkovci pri priči mrtvi, sedem pa jih je bilo ranjenih.

² Iz primera, ki ga navaja takratni komandant IX. korpusa Lado Ambrožič-Novljan v svojih spominih (»Osvobodilni boj primorskega ljudstva«, str. 148, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja), lahko vidimo, kakšne svojevrstne metode so Nemci uporabljali pri novačenju agentov:

»Eden od tako odkritih agentov, 24-letni dobro razvit in močan fant, nam je pripovedoval:

„Pred letom so prišli v našo vas (nekje na Gorenjskem) Nemci in so pred mojimi očmi ubili očeta in mater. Nato so me odpeljali v Celovec, kjer sem obiskoval gestapovsko šolo. Učili so nas vohuniti, vzdrževati zveze in poročati. Pokazali so nam razne sisteme znakov sovraževanja. Naučili so nas obnašanja v partizanih, konspiracijskih pravil in podobnega, nato so nas poslali v partizane.“ Fant je odkritosrčno razkrival vse večšine, ki se jih je bil naučil pri nemški tajni policiji. Ko pa smo ga vprašali, zakaj uboga Nemce, saj so vendar njegovi sovražniki, je odgovoril: „Zato, ker so mi tako ukazali!“ Nikakor ga nismo mogli privedi do tega, da bi razumel vso tragiko svojega početja. Bil je kakor zaklet in hipnotiziran. Ali je zadostoval strašen terorističen pritisk z umorom staršev, da je ta mlad fant, ki sicer ni imel preveč dobro razvit intelekt, postal tako zvest pes svojim smrtnim sovražnikom?

opremo. Naposled je moral v tej zadevi posredovati celo Centralni komite KPS:

»Da vam bo dotični Marko preskrbel 1000 brzostrelk, je velika iluzija; to je najbrže kak mihailovičevski agent, če ne gre za kaj hujšega. Razčistite to stvar in nam pošljite čimprej detaljne podatke.«³

Ko je Hojan začutil, da mu gorijo tla pod nogami, se je umaknil v vojsko. Tako je med novembrsko ofenzivo prišel skupno s Francem Novakom-Tonetom — tudi bivšim jugoslovanskim oficirjem — v Vojkovo brigado, kjer je Tone postal komandant 1. bataljona, Hojan pa operativni oficir brigade, dokler ga niso januarja 1944 postavili za šefa operativnega odseka divizije. Ko se je kasneje za ta dva — a tudi še za nekatere druge — odkrilo, da sta gestapovska agenta, se ni nihče več čudil, kako da Nemcem tako sijajno uspeva njihova nova taktika.

Tu pa se začenja že drugi vzrok, ki je Nemcem omogočal take uspehe. Tu mislimo predvsem na pomanjkljivo budnost tako v smislu preverjanja ljudi, ki so prihajali v enote, in kontrole nad njihovimi postopki, kakor tudi glede vojaških ukrepov v zvezi z zavarovanjem enot med počitkom, premikom in borbo.

Varnostnoobveščevalna služba je kaj hitro odkrila in razčistila račune z večjim delom gestapovskih elementov, ki so jih Nemci vrinili v naše enote.

Posredoval pa je tudi Glavni štab: »V zadnjih borbah imate velike žrtve, zlasti v kadru. Vzroki: prevelika razbitost edinic, osamljenost bataljonov, premajhna pozornost na kader, premajhna opreznost edinic. Grupirajte brigade, za ofenzivne akcije grupirajte divizijo, pa jo potem zopet razporedite po brigadah na širšem terenu... Vse edinice naj pogosto menjajo svoje položaje.«⁴

Vojaška poveljstva so odslej posvetila večjo pozornost zavarovanju svojih enot, kajti odgovornost za tako stanje je ležala predvsem na njih samih: »Odgovorni funkcionarji niso predvzeli dovolj varnostnih ukrepov, kar je imelo za posledico, da so v zadnjem času imele naše edinice nepotrebne izgube v moštvu in orožju.«⁵

Opozarjala so tudi na pomoč, ki jo okupator lahko prejme od domačih izdajalcev: »Zavedati se moramo, da so v sovražnikovih

³ Navodila Centralnega komiteja KPS z dne 7. julija 1943 Pokrajinskemu komiteju KP za Gorenjsko.

⁴ Telegram Glavnega štaba z dne 28. dec. 1943 štabu IX. korpusa.

⁵ Odredba štaba XXXI. divizije NOV in PO Jugoslavije z dne 25. dec. 1943.

vrstah domači izdajalci, belo in plavogardisti, katerim so poznana vsa pota skozi gozdove ter da se Nemci s pomočjo teh lahko neopazno približajo našim edinicam.«⁶

Nato štab divizije daje podrobna navodila, kako je treba okrepiti zavarovanje enot in pri tem poudarja obveznosti, ki jih ima poveljniški kader:

»Po prihodu edinic na nove položaje, bodisi v logor, na zasede ali v naseljene vasi in mesta, morajo komandanti o s e b n o pregledati teren ter razporediti straže, opazovalce in zasede, kakor tudi odrediti število oz. moč enot na posameznih mestih. Izdati morajo o s e b n o potrebna navodila in povelja komandirjem zavarovalnih oddelkov o poverjenih nalogah. Osebno in preko funkcionarjev morajo k o n t r o l i r a t i i z v r š e v a n j e izdanih odredb o zavarovanju edinice.«⁷

Ukrepi so bili učinkoviti in odslej presenečenja niso Nemcem več uspevala.

⁶ Odredba štaba XXXI. divizije NOV in PO Jugoslavije z dne 25. dec. 1943.

⁷ Istotam.

SOVRAŽNIKOVE SILE NA PRIMORSKEM IN GORENJSKEM

Na podlagi podatkov naše mlade in še neizkušene obveščevalne službe — deloma pa tudi na osnovi podatkov zavezniške vojaške obveščevalne službe — je Glavni štab NOV in PO Slovenije dobil za tiste čase in razmere izredno točno podobo o sestavu, razporeditvi in poveljniškemu kadru nemških in kvislinških enot na slovenskem ozemlju.¹ Spričo tega, ker nas zanima predvsem operacijsko področje XXXI. divizije, se bomo pri opisovanju sovražnikovih obo-roženih sil omejili le na tiste njegove enote, ki so delovale v Slo-venskem primorju, na Gorenjskem in v Dolomitih.

»Jadranska operativna cona«

Celotno nemško ozemlje je bilo med vojno razdeljeno na 22 vo-jaških področij (»Wehrkreis«). Nas zanima predvsem 18. vojaško področje s sedežem v Salzburgu, ker je po letu 1941 spadala vanj tudi Gorenjska in Spodnja Štajerska.

Po italijanski kapitulaciji Nemci niso priključili Reichu tistih slovenskih pokrajin, ki so do takrat bile pod italijansko okupacijo, temveč so iz njih ustanovili tako imenovano »Jadransko operativno cono«, ki so jo sestavljale bivše italijanske province Ljubljana, Pula, Trst, Gorica in Videm. »Jadranska operativna cona« je bila neposredno podrejena komandantu armijske skupine »Jug« maršalu Kesserlingu.

Nemške enote, ki so prihajale na ozemlje »Jadranske operativne cone« na počitek in reorganizacijo, so še nadalje spadale v sestav

¹ »Podroben opis sovražnih edinic na teritoriju, kontroliranem po NOV in POS«. Izdal obveščevalni oddelek Glavnega štaba NOV in PO Slovenije (17. jan. 1945).

svojih korpusov na bojiščih, medtem ko so disciplinsko bile podrejene generalpodporočniku Küblerju, komandantu »Jadranske operativne cone«, ki jih je lahko na podlagi posebnega Kesselringovega pooblastila uporabljal tudi za vzdrževanje okupacijske oblasti na tem področju.

Sovražnik je na ozemlju 18. vojaškega področja formiral XVIII. in XIX. planinski korpus s šestimi divizijami gorskih lovcev (»alpenjäger«). Oba korpusa sta bila nekje na Vzhodni fronti. Razen tega pa so na tem ozemlju ustanovili še 188. rezervno divizijo gorskih lovcev, ki so jo poslali v »Jadransko operativno cono«, in dve diviziji za posebno uporabo: 438. divizijo s sedežem v Celovcu in 537. divizijo s sedežem v Innsbrucku.

Nemške taktično-operativne enote

Na področju Slovenskega primorja in Furlanije se je stalno zadrževalo po več nemških divizij, ki so bile razbite na frontah in so prihajale v zaledje na počitek in reorganizacijo, ali pa so to bile novoustanovljene enote, ki so se pripravljale na odhod proti bojišču. Razen tega pa so Nemci na tem področju držali tudi svojo strateško rezervo za primer zavezniškega izkrcaja na jadranskih obalah.

Omenili smo že, da je v borbah na Goriški fronti sodelovala tudi 71. pehotna divizija, ki je imela 191. pehotni polk v okolici San Giovannija, 194. pehotni polk na področju Gorice, 211. pehotni polk na področju Trbiža, 171. topniški polk v okolici Vidma in 171. pionirski bataljon prav tako v okolici Vidma. V tej diviziji, ki je štela okrog 5000 mož in ki so jo konec leta 1944 po enoletnem bivanju v Furlaniji in Slovenskem primorju poslali na madžarsko bojišče, so bili Rusi, Poljaki, Slovaki, Italijani, največ pa je bilo Nemcev.

Sredi avgusta 1944 je prišla z italijanskega bojišča v okolico Tržiča in Udin 94. pehotna divizija, ki so jo po tromesečnem počitku spet poslali tja, od koder je bila prišla.

Jeseni 1944 so opazili v okolici Gorice enote 159. pehotne divizije, ki pa je prav tako že konec novembra odšla na madžarsko bojišče.

Razen tega pa so se zadrževale ali pa šle skozi Slovensko primorje še mnoge druge nemške operativne divizije, ki so po potrebi sodelovale pri ofenzivnih akcijah proti našim brigadam na tem področju.

Nemške rezervne enote

V Slovenskem primorju in na Gorenjskem so Nemci imeli enote dveh rezervnih divizij: 188. rezervne divizije gorskih lovcev — v Slovenskem primorju in 438. divizije za posebno uporabo — na Gorenjskem.

188. rezervno divizijo gorskih lovcev so sestavljale enote:

- 136. polk gorskih strelcev s sedežem na Občinah pri Trstu,
- 137. polk gorskih strelcev s sedežem v Valdobitri,
- 138. polk gorskih strelcev s sedežem na Reki,
- 139. polk gorskih strelcev s sedežem v Postojni,
- 112. topniški polk s sedežem na Občinah pri Trstu,
- 499. grenadirski bataljon v Matuljah,
- 83. pionirski bataljon s sedežem na Občinah pri Trstu,
- štirje zaščitni bataljoni (med njimi 509. na Občinah in 705. v Pivki na Krasu) in še nekatere druge manjše enote. Med njimi je treba omeniti bataljon »Heine«, ki je bil prvotno v Istri, nato pa so ga premestili v Idrijo, kjer je odigral važno vlogo v borbah z enotami XXXI. divizije.

188. rezervna divizija gorskih lovcev je štela 16 800 moških. V njenih enotah so bili predvsem Štajerci, Korošci in Tirolci. Divizijo so

Dokument nemške vojaške »slave« — nemška vojaka z ukradenimi kozami in perutnino

ustanovili v Innsbrucku že leta 1942, v Slovensko primorje pa je prišla v začetku leta 1944. Hkrati so jo prevedli iz III. v II. razred, kar pomeni, da je kot rezervna divizija dobila naloge, ki jih sicer opravljajo le operativne enote.

Glavna naloga divizije je bila obramba pred morebitnim zavezniškim izkrcajem v Istri. To pa ni izključevalo njene uporabe za akcije proti našim enotam. Divizijska oborožitev je bila pehotna, brez tankov in protitankovskega orožja. Njene čete so štejele 120 do 150 mož, ki so bili oboroženi s puškami »Mauser 98«. Po četah so imeli še 10 do 12 puškomitraljezov, dva do tri lahko minometalce, poveljniški kader pa je bil oborožen z brzostrelkami.

Na Gorenjskem so delovale enote 438. divizije za posebno uporabo, ki so jo sestavljale enote deželnih strelcev (»landesschutz«) in enote graničarjev. Pod to divizijo je spadal tudi 184. polk deželnih strelcev s štabom v Kranju. Od njegovih štirih bataljonov je bil 921. bataljon s sedežem v Kranju (dve četi v Kranju, po ena pa v Stražišču in Medvodah), 517. bataljon s sedežem v Radovljici (po eno četo v Kranju, Radovljici, Žirovnici in na Jesenicah), 927. bataljon na Bledu (po eno četo v Bohinjski Beli, Bohinjski Bistrici, Žirovnici in na Jesenicah) in 928. bataljon s sedežem v Šentvidu pri Ljubljani (s četami v Lazah, Medvodah, Kamniku in Črnučah).

Razen tega pa se je zadrževala v Radovljici še ena četa 392. bataljona deželnih strelcev, ki je imel sedež v Beljaku.

438. divizija za posebno uporabo je spadala v V. razred nemških divizij in je bila kakovostno zelo slaba. Pripadniki obmejnih straž so bili sami starejši ljudje od 45 do 55 let starosti, medtem ko je bilo v enotah deželnih strelcev stanje nekoliko boljše.

Glavna naloga divizije je bilo zavarovanje komunikacijskega omrežja z zasedbo postojank in bunkerjev ob posameznih komunikacijah. Vendar pa to ni bila prepreka, da ne bi tudi teh enot pritegovali skupno s policijskimi silami k ofenzivnim akcijam proti našim enotam (npr. obkoljevanje Prešernove brigade na Žirovskem vrhu med 2. in 4. avgustom 1943).

Taktične policijske enote

Nemške policijske enote so imele glavno besedo v skoraj vseh borbah proti naši Narodnoosvobodilni vojski. Na slovenskem ozemlju je bilo kar devet SS policijskih polkov (»SS-Polizei Regiment«). Te esesovske enote so imele v vsakem pogledu privilegiran položaj: bile so odlično opremljene, motorizirane in dobro oskrbovane. Zato je bila tudi morala pripadnikov teh enot na višku. V policijskih enotah

Za esesovskimi policijskimi oddelki so ostajala pogorišča ter trupla žena, starcev in otrok

so bili skoraj sami prostovoljci, njihova plača pa je bila precej večja, kot pa so jo prejeli pripadniki drugih enot.

Vsem devetim SS policijskim polkom — razen 10. SS policijskemu polku, ki je bil razmeščen v Slovenskem primorju — je poveljeval višji SS in policijski vodja Rösener. Pod njegovo poveljstvo so spadale tudi slovenske domobranske enote.

SS policijski polki so imeli v treh bataljonih skupno dvanajst pehotnih čet, razen tega pa še pionirsko četo, četo oklopnih lovcev, četo lahkega topništva in nekaj posebnih enot (signalisti, telegrafisti itd.).

V Slovenskem primorju se je zadrževal 10. SS policijski polk, ki je imel 1. bataljon na področju Trsta, 2. bataljon v Idriji in Godoviču ter 3. bataljon v Gorici, Ajdovščini in Vipavi.

Na Gorenjskem je bil razmeščen 28. SS policijski polk »Todt« s štabom polka v Hellerjevi vili v Stražišču pri Kranju. Prvi bataljon tega polka je bil na področju Šentvida pri Lukovici, štab 2. bataljona je bil v Naklem, čete pa v Goričah, Predvdvoru, Bitnjah in Naklem, medtem ko je bil štab 3. bataljona na Brezjah, njegove čete pa v Trziču, Kamni gorici, Mošnjah in Poljčah. Oklopni lovci tega polka so se zadrževali v Šenčurju.

Skupno s policijskimi enotami so proti naši vojski sodelovale tudi enote divizije »Brandenburg«, ki je bila neposredno podrejena vodji nemške obveščevalne in protiobveščevalne službe Canarisu. Junija 1944 je prispel na Gorenjsko šolski polk te divizije in se je razmestil takole: 1. bataljon na področju Bleda, 2. bataljon v Šentvidu nad Ljubljano, 3. bataljon v Kamniku, 4. bataljon pa v Domžalah.

Divizijo »Brandenburg« so sestavljali skoro izključno Nemci, predvsem pa Prusi. Pripadnike te divizije so uporabljali največ za izvajanje diverzantskih akcij v sovražnikovem zaledju, na okupiranih področjih pa za borbo proti narodnoosvobodilnim gibanjem. Na Gorenjskem je vojaštvo te enote večkrat hodilo po terenu preoblečeno v civilne obleke in se izdajalo za partizane ali pa vsaj nasprotnike nacističnega režima.

Med policijskimi enotami na Gorenjskem je treba omeniti še motorizirano žandarmerijo »Alpenland III« s štabom v Kamniku in s četami v Kamniku, Kranju in Savinjski dolini ter policijsko gorsko lovsko četo »Alpenland« (»Polizei Gebirgsjäger Kompanie«) v Radovljici. Razen tega pa sta bili na Gorenjskem še dve SS zaščitni četi (»SS-Siecherungs Kompanie«): prva v Kranju, druga pa na Ljubelju. Sestavljali so ju predvsem Ukrajinci.

Junija 1944 je prispela na Bled četa nemških vojakov, ki so po narodnosti bili predvsem Belorusi. Četa je štela kakih 100 mož.

Na Primorskem pa so bile še enote posebnega SS stražarskega bataljona (»SS-Wachmannschaft«). Prva četa s pripadniki slovenskega porekla je bila v Gorici, 4. četa, sestavljena iz Hrvatov, v Senožečah, 5. četa v Banah pri Občinah, 7. četa v Trstu in 9. četa v Banah pri Občinah.

Druge nemške posebne enote

Med temi je treba omeniti dopolnilni bataljon gorskih lovcev 319 (»Gebirgsjäger Ersatz«) s sedežem v Škofji Loki, ki je imel precej posla z XXXI. divizijo, in posebno enoto v Bohinjski Beli — štela je okrog 800 mož — ki je bila neka šolski center za urjenje kemičnih enot (»Gebirgs Nebelwerfer Lehr Ausbildungs Batterie No 6«). Pripadniki te enote so decembra 1943 napadli — kot smo že omenili — 3. bataljon Prešernove brigade na Pokljuki. Pod uradnim nazivom »Baterija št. 6 za zameglitev« je dejansko bila plinska enota, v kateri sicer niso uporabljali pravih bojnih strupov, temveč so pri vajah izstreljevali granate, napolnjene s kemičnimi snovmi, ki so pri eks-

plोजiji razvijale meglo. Enota v Bohinjski Beli je razen druge oborožitve imela tudi šest posebnih topov.

V Bohinjski Bistrici so Nemci imeli še manjše dele 112. dopolnilnega topniškega polka, v Kranju, na Jesenicah, v Koroški Beli, Mojstrani, Dovju in Trziču pa oddelke protiletalskega topništva.

Žandarmerijske in graničarske enote

Najnižja enota njihove žandarmerije je bila žandarmerijska postaja, ki se je teritorialno večkrat ujemala z orožniško postajo v bivši Jugoslaviji. Število žandarjev na posameznih postajah je bilo zelo različno glede na stvarne potrebe in možnosti. Prav tako se je po potrebah ravnala tudi njihova oborožitev. Prvotno so žandarmerijske postaje sestavljali predvsem Nemci, kasneje pa so jih nadomestili Avstrijci, toda s Prusi na čelu.

Na Gorenjskem so bile tri komande žandarmerijskih področij: v Radovljici (z oddelki v Radovljici, na Bledu, Jesenicah, v Podnartu in Trziču), v Kranju (z oddelki v Kranju, pri Sv. Križu, v Železnikih, pri Sv. Juriju, v Gorenji vasi in Šentvidu nad Ljubljano) in v Kamniku.

Nemci so v tistem delu Gorenjske, kjer je delovala XXXI. divizija, imeli naslednje žandarmerijske postaje: Kranjska gora, Dovje, Jesenice, Žirovnica, Begunje, Brezje, Gorje, Nomenj, Bohinjska Bistrica, Podnart, Podbrezje, Ljubno, Trzič, Sv. Ana, Kovor, Besnica, Žabnica, Mavčiče, Križe, Golnik, Šenčur, Preddvor, Cerklje, Predoslje, Železniki, Selca, Gorenja vas, Poljane, Gabrk, Šmartno pod Šmarno goro, Smlednik in Medvode.

Razen tega pa je nemška žandarmerija imela še straže pri nekaterih važnejših objektih (pri elektrarnah v Zasipu, Dobravi in Žirovnici, pri mostu v Praprotnem, pri nekaterih tovarnah itd.), v jetnišnicah (Begunje) itd.

Za vzdrževanje javnega reda (v ožjem smislu besede), vohunsko in protivohunsko službo itd. so Nemci imeli upravno policijo, kamor so bili vključeni tudi gorenjski belogardisti — »Slowenische Hilfswillige«.

Nemški graničarji so imeli postojanke v naslednjih naseljih ob nekdanji italijansko-nemški meji: pri Sv. Katarini, v Črnem vrhu nad Škofjo Loko, Lučnah, Trati (Gorenja vas), Sorici, na Petrovem brdu, v Bohinjski Bistrici, Mojstrani, na Mojstrovki, v Gozdu-Martuljku, Kranjski gori, Radečah, na Peči in v Podkorenu.

Italijanske enote na področju »Jadranske operativne cone«

Italijanske kvislinške enote, ki so jih sestavljali razen prostovoljcev tudi prisilno mobilizirani Italijani iz nemških delovnih in koncentracijskih taborišč, so Nemci razporedili le po Istri in Slovenskem primorju. Vrednost teh enot je bila slaba in jih zato okupator navadno ni uporabljal za ofenzivne akcije proti naši vojski, temveč le za varstvo prometnih zvez.

Tako npr. so Nemci ustanovili razen drugih enot tudi polk italijanskih prostovoljcev (»Italienische Freiwillige«). Štab njegovega 2. bataljona je imel sedež v Koprivi, dve četi tega bataljona — kasneje so ju združili v eno — pa sta bili nastanjeni v Štanjelu.

Na področju Slovenskega primorja so bile tudi nekatere enote italijanske divizije »Giulia«. Njen 8. planinski polk s sedežem v Vidmu je imel 1. bataljon na sektorju Kobarid—Tolmin—Podbrdo, 2. bataljon na sektorju Gorica—Šempeter in 3. bataljon na sektorju Most na Soči—Solkan. Bataljoni so bili številčno zelo šibki, prav tako pa tudi njihova bojna vrednost navzlic zagrizenosti poveljniškega kadra.

Nemci so iz pripadnikov italijanske narodnosti ustanovili še bataljon kolesarjev na področju Mosta na Soči, bataljon strelcev s sedežem v Solkanu in bataljon finančnih stražnikov s sedežem v Gorici.

Železniško progo med Mostom na Soči in Podbrdom so varovale enote »15. bataglione Italiano Fortificazione Costiera«, ki se je preje imenoval bersaljerski bataljon »Bruno Mussolini«. Bataljon je imel tri čete in je štel 500 do 600 mož, predvsem prostovoljcev in zagriženih fašistov. Drugi tak bataljon — z redno številko 14 — je imel sedež v Gorici.

Naposled moramo omeniti še civilno gardo (»Guardia civica«), ki so jo sestavljali predvsem tisti Tržačani italijanske narodnosti, ki so se hoteli tako izogniti službi v nemški vojski oziroma v italijanski republikanski vojski. Morala teh enot je bila še slabša kot v drugih italijanskih enotah.

Slovensko domobranstvo

Domobranske enote na ozemlju bivše »Ljubljanske pokrajine« so se delile na šolske, posebne (npr. topniške), posadne in gibljive enote.

Med gibljive enote prištevamo štiri udarne bataljone, ki jih je domobransko vodstvo ustanovilo z ukazom dne 16. maja 1944 in ki

sta se jim v novembru istega leta pridružila še dva udarna bataljona — V. udarni bataljon s sedežem v Velikih Laščah in VI. udarni bataljon s sedežem v Novem mestu. Enote XXXI. divizije pa so od vseh teh šestih udarnih bataljonov prišle v stik le z II. gibljivim bataljonom, ki mu je poveljeval stotnik Vuk Rupnik in je imel sedež na Rakeku.

Medtem ko je bilo pri posadnih četah skoraj že pravilo, naj jih sestavljajo predvsem domačini kot odlični poznavalci svojega domačega terena, so bili pripadniki gibljivih bataljonov iz različnih krajev doma, da bi tako imeli v vsakem bataljonu poznavalce različnih terenov. Sicer pa so udarni bataljoni bile domobranske elitne enote in so vanje vključevali najboljše in politično najzanesljivejše ljudi.

Drugi gibljivi bataljon je imel štiri čete — 17., 47., 48. in četo težkega orožja — ki so bile med posameznimi pohodi nastanjene na Rakeku. Od drugih domobranskih enot, ki so zasedale dolomitsko področje in ki so večkrat prihajale v stik z XXXI. divizijo, pa je treba omeniti 6. in 7. četo na Rakeku, 42. četo na področju Polhov gradec—Horjul—Hotedršica, 43. četo na področju Št. Jošt—Koreno—Horjul, 44. četo pri Sv. Treh kraljih in v Rovtah, 45. četo v Logatcu in Hotedršici ter 46., 70. in 71. četo na Vrhniki.

Precej drugače pa je bilo z domobranstvom v Slovenskem primorju, ki ni spadalo v sestav domobranstva onstran bivše jugoslovansko-italijanske meje in ki je kot popolnoma ločena vojaška organizacija nosilo ime »Slovenske varnostne straže na Primorskem«.

»Slovenske varnostne straže« so ustanovili z ukazom dne 12. novembra 1944. Njihov poveljnik je bil polkovnik Tone Kokalj, ki je imel sedež svojega štaba v Trstu. Domobransko vodstvo, ki je hotelo posnemati organizacijske oblike domobranskih enot na Dolenjskem in Notranjskem, si je zamislilo ustanovitev štirih gibljivih bataljonov, ki naj bi jih sestavljalo vseh dvanajst domobranskih čet, kolikor jih je tedaj bilo v Slovenskem primorju. Tako so že v novembru 1944 ustanovili štiri gibljive bataljone s sedeži na Veharšah, v Postojni, Prestranku in Ilirski Bistrici. Po številčnem stanju — 3. bataljon je npr. imel le 200 mož — in po udarnosti pa so bili le senca tistih na Dolenjskem in Notranjskem.

V Slovenskem primorju pa so se domobranske postojanke navzlic zastraševanju prebivalstva razvile v glavnem le ob bivši jugoslovansko-italijanski meji in v Trstu, kar je moč ugotoviti tudi iz razmestitve posameznih čet »Slovenskih varnostnih straž«: 1. četa v Trstu, 2. četa v Prestranku, 3. četa v Ilirski Bistrici, 4. četa se je priključila 2. četi v Trstu, 5. četa v Gorici, kasneje v Ajdovščini, 6. četa v Tolminu, kasneje v Kobaridu, 7. četa v Pivki, 8. četa v Postojni,

9. četa se je priključila 6. četi v Kobaridu, 10. četa na Veharšah, 11. četa v Prestranku, 12. četa se je priključila 10. četi na Veharšah, 13. četa v Prestranku, 14. četa tudi v Prestranku in 15. četa v Trstu. Tako je po združitvah nekaterih čet ostalo v Slovenskem primorju konec leta 1944 še dvanajst domobranskih čet.

Četniški odredi

V letu 1944 je na slovenskem ozemlju obstajalo pet četniških odredov: Dolenjski, Notranjski, Gorenjski, Soški in Kraški.

Dolenjski četniški odred se je v glavnem zadrževal na Dolenjskem in je le včasih odhajal v Dolomite. Štel je kakih 180 mož.

Notranjski četniški odred je bil še šibkejši, saj je bilo v njem le okrog 80 mož — četnikov in prebežnikov iz domobranskih enot. Zadrževal se je v Dolomitih — okrog Št. Jošta in Horjula. Odred je imel štiri čete, vsaka četa — čeprav je štela le 15 do 20 mož — pa je bila oborožena s tremi puškomitraljezi in s tremi brzostrelkami, ne računajoč puške.

Gorenjski četniški odred so ustanovili šele septembra 1944. Imel naj bi tri čete po 35 mož. Komaj pa je bil odred ustanovljen, ga je 23. septembra napadla Vojkova brigada in ga na Samotorici popolnoma razbila.

Tudi Soški četniški odred si ni upal iz Dolomitov, kjer se je zadrževal na sektorju Hotedršice in Rovt. Štel je okrog 80 mož.

Kraški četniški odred ni spadal v sestav slovenskih četniških odredov, temveč je bil podrejen neposredno vojvodi Jevdjeviču. Menda je štel 250 do 300 mož in se je zadrževal okrog Ilirske Bistrice.

Za vse četniške odrede, ki so operirali na slovenskem ozemlju, je značilna njihova izredno slaba bojna sposobnost. Spričo tega so se tudi izogibali borb z našimi enotami in se v glavnem skrivali v Dolomitih, kjer so se med domobranskimi postojankami čutili še najbolj varne.

Skupno število sovražnikovega vojaštva na Primorskem in Gorenjskem

Že takoj v začetku je treba omeniti, da se je število sovražnikovega vojaštva neprestano spreminjalo. Spričo naraščajoče aktivnosti enot IX. korpusa in čedalje večjega pomena Slovenskega primorja v zvezi s približevanjem front, je sovražnik na operacijsko področje IX. korpusa iz dneva v dan dovažal nove okrepitve, vzpo-

stavljajl nove postojanke in ustanavljajl nove formacije iz vrst italijanskih in slovenskih kvislingov. Medtem ko je bilo konec leta 1943 na Gorenjskem in v Slovenskem Primorju le kakih 25 000 sovražnikovih vojakov, je IX. korpus, ki je štel skupno z zalednimi ustanovami in enotami kakih 10 000 borcev, imel konec leta 1944 opraviti že z okrog 75 000 nemškimi in kvislinškimi vojaki.

Po obveščevalnih podatkih štaba IX. korpusa¹ je bilo 31. decembra 1944 na posameznih sektorjih naslednje stanje:

1. Na sektorju **Trst—Tržič** je okupator imel v 19 postojankah 15 410 vojakov (9049 nemških vojakov, 906 nemških policistov, 600 orožnikov, 3646 italijanskih vojakov, 868 fašistov, 325 domobrancev in 16 drugih vojakov). Najmočnejši garniziji sta bili v Trstu (10 000 mož) in Tržiču (1220 mož).

2. Na sektorju **Tržič—Gorica** je bilo v 17 postojankah 10 723 sovražnikovih vojakov (4818 nemških vojakov, 505 nemških policistov, 4220 italijanskih vojakov, 505 fašistov in 675 drugih vojakov). Najmočnejši postojanki sta bili v Gorici (5200 mož) in v Gradiški (3250 mož).

3. Na sektorju **Gorica—Videm** je bilo v 9 postojankah 3626 sovražnikovih vojakov (2299 nemških vojakov, 20 gestapovcev, 1295 italijanskih vojakov in 12 fašistov). Najmočnejša postojanka je bila v Vidmu s 1900 možmi.

4. Na sektorju **Gorica—Most na Soči** je bilo v 16 postojankah 2716 sovražnikovih vojakov (950 nemških vojakov, 30 nemških policistov, 1326 italijanskih vojakov, 370 fašistov in 40 domobrancev). Največ sovražnikovih vojakov je bilo v Solkanu (450), Avčah (843) in Mostu na Soči (590).

5. Na sektorju **Videm—Kobarid** je bilo v štirih postojankah 1576 sovražnikovih vojakov (671 nemških vojakov, 735 italijanskih vojakov, 70 fašistov in 100 drugih vojakov). Najmočnejša postojanka na tem sektorju je bila v Čedadu (1300 mož).

6. Na sektorju **Most na Soči—Trbiž** je bilo v 14 postojankah 1968 sovražnikovih vojakov (463 nemških vojakov, 576 nemških policistov, 15 orožnikov, 482 italijanskih vojakov, 120 fašistov, 212 domobrancev in 100 drugih vojakov). Najmočnejše postojanke so bile v Tolminu (417 mož), Kobaridu (290 mož) in Trbižu (450 mož).

7. Na sektorju **Most na Soči—Podbrdo** je bilo v 11 postojankah 831 sovražnikovih vojakov (127 nemških vojakov, 10 nemških policistov in 694 italijanskih vojakov). Najmočnejša postojanka je bila v Podbrdu (260 mož).

¹ Glej zemljevid operacijskega področja IX. korpusa z vrisanimi sovražnikovimi postojankami na koncu knjige.

8. Na sektorju **Videm—Trbiž** je okupator imel v 21 postojankah 4360 mož (1950 nemških vojakov, 1150 nemških policistov, 220 orožnikov, 50 italijanskih vojakov in 990 drugih).

9. V **Vipavski dolini** je bilo takrat 7 postojank, njihove posadke pa so skupno štejele 1585 mož (138 nemških vojakov, 255 nemških policistov, 45 italijanskih vojakov, 97 fašistov, 300 domobrancev in 750 drugih). Takrat jih je bilo največ na Colu (650) in v Ajdovščini (450).

10. Na sektorju **Trst—Pivka** je bilo 31 postojank in 10 716 sovražnikovih vojakov (5236 nemških vojakov, 700 policistov, 6 orožnikov, 760 italijanskih vojakov, 200 fašistov, 250 domobrancev in 3564 drugih — največ četnikov iz Srbije). Na tem sektorju je bila najmočnejša postojanka v Pivki (1180 mož).

11. Na sektorju **Pivka—Ljubljana** je bilo 21 postojank in 5582 sovražnikovih vojakov (1494 nemških vojakov, 100 nemških policistov, 2568 domobrancev in 1420 drugih). Najmočnejše postojanke so bile v Postojni (1780 mož), v Prestranku (1000 mož) in Velikem Otoku (360 mož).

12. V **Dolomitih** je bilo konec leta 1944 v 17 postojankah 2531 sovražnikovih vojakov (515 nemških vojakov, 170 graničarjev in 1846 domobrancev). Največ jih je bilo v Idriji (455 mož) in na Veharšah (300 mož).

13. Na sektorju **Ljubljana—Kranj** je bilo v 29 postojankah 5730 sovražnikovih vojakov (3409 nemških vojakov, 854 nemških policistov, 178 orožnikov, 102 gestapovca, 227 graničarjev in 960 domobrancev). Najmočnejši postojanki sta bili v Škofji Loki (1980 mož) in Kranju (1080 mož).

14. Na sektorju **Kranj—Trbiž** je bilo v 30 postojankah 4144 sovražnikovih vojakov (1954 nemških vojakov, 1477 policistov, 190 orožnikov, 64 gestapovcev, 173 graničarjev, 166 domobrancev in 120 drugih). Največ jih je bilo na Jesenicah (1140 mož).

15. V **Selški in Poljanski dolini** je bilo v 10 postojankah 959 sovražnikovih vojakov (328 orožnikov, 324 graničarjev in 307 domobrancev).

16. Na sektorju **Kranj—Jezersko—Ljubelj** je bilo v 17 postojankah 1285 sovražnikovih vojakov (260 nemških vojakov, 725 nemških policistov, 145 orožnikov in 155 domobrancev).

17. Na sektorju **Jesenice—Bohinj** je bilo v 8 postojankah¹ 2167 sovražnikovih vojakov (1663 nemških vojakov, 108 nemških policistov, 107 orožnikov, 65 gestapovcev, 104 graničarji in 120 drugih).

¹ Podatki za pet postojank so po stanju z dne 13. dec. 1944.

Najmočnejši postojanki sta bili na Bledu (1105 mož) in v Bohinjski Beli (480 mož).

Če seštejemo vse te številke, lahko ugotovimo, da je bilo 31. decembra 1944 na operacijskem področju IX. korpusa 281 sovražnikovih postojank, v katerih je bilo 45 420 vojakov nemškega porekla (34 996 vojakov, 7396 policistov, 1789 žandarjev, 998 graničarjev in 241 gestapovcev), 15 495 Italijanov (2242 fašistov in 13 253 vojakov), 7129 slovenskih domobrancev in 7855 drugih vojakov, med katerimi je bilo največ srbskih nedičevcev in četnikov, ki so se tedaj pričeli iz Srbije umikati na slovensko ozemlje.

Tako je okupator konec leta 1944 imel na tem področju 75 899 vojakov. Že ta podatek zadostno dokazuje pomen in zasluge IX. korpusa za splošno zavezniško stvar.

**SPOMLADANSKA
MOBILIZACIJA****Brigade kopnijo . . .**

Brigade, ki so ob ustanovitvi štele po 500 in več borcev, ob združitvi z Goriško in Tolminsko brigado pa celo več kot 1000 borcev, so se po Novem letu tako skrčile, da se je že resno postavljalo vprašanje, kako naj pri tako maloštevilnem moštvu sploh izvajajo naloge. Vzemimo samo primer 2. bataljona Vojkove brigade, ki je v prvih dneh februarja imel, vštevši poveljniški kader, le 66 ljudi. Od tega je bilo pri štabu bataljona 27 borcev, v vseh treh četah pa le 39, kar pomeni, da so čete imele povprečno po 13 borcev. In od teh trinajstih bi bilo treba izločiti še poveljstvo čete, tri komandirje vodov in prav toliko politdelegatov, da o deseterjih niti ne govorimo. Morda je bilo v drugih bataljonih divizije nekoliko boljše stanje, vendar še vedno daleč od tega, da bi bilo zadovoljivo.

Kako se je moglo zgoditi, da so se brigade v slabih petih mesecih tako močno skrčile? Ali so bile izgube, ki so jih brigada pretrpele v tem času, res tako občutne? Bilo je več vzrokov za to, najvažnejši med njimi pa so vsekakor naslednji:

Izgube enot XXXI. divizije v zadnjih mesecih zares niso bile majhne. Omenili smo že, da je decembra in januarja samo v sedmih večjih borbah padlo čez 200 borcev. Iz tega podatka lahko sklepamo -- drugih podatkov nimamo -- da je divizija med novembrsko ofenzivo in v kasnejših borbah imela vsaj 300 do 400 mrtvih, ne dosti manj borcev pa se je moralo spričo zadobljenih ran zdraviti po partizanskih bolnišnicah, ali pa so bili na okrevanju v gibljivi bolnišnici divizije. Verjetno pa bodo izgube naših enot v tem obdobju še večje, saj borci niso padali le v pomembnejših akcijah -- o čemer je dokumentacija vsaj delno ohranjena -- temveč tudi takrat, kadar

Štab Vojkove brigade. (V prvi vrsti drugi z desne je komandant brigade Jože Avsec-Čapajev, za njim stoji politkomisar brigade Jože Kuk-Branko, tretji z desne v zadnji vrsti pa je namestnik politkomisarja brigade Petar Alfirevič)

je bilo sorazmerno mirno stanje (spopadi na prehranjevalnih akcijah, patrulje, kurirji, obveščevalci itd.).

Številčno stanje brigad se je zmanjšalo tudi spričo ustanavljanja novih enot in zalednih ustanov štaba divizije in štaba korpusa — zaščitne čete, čete težkega orožja, komande mest in njihove zaščitne čete, delavnice, skladišča itd. — ki jih je bilo treba izpopolnjevati z borci iz brigad in z rekonvalescenti, ki so prihajali iz bolnišnic in ki niso bili več sposobni za operativne enote.

Pri štabu divizije in štabu korpusa ter pri Pokrajinskem komiteju KPS so ustanovili vrsto šol in tečajev — vojaške, politične, za specialiste itd. — v katerih je bilo iz vsake brigade stalno po 30 in še več borcev. Precej od teh se ni nikoli več vrnilo v svoje matične enote, temveč so jih poslali v druge, predvsem novoustanovljene enote in ustanove.

Vprašanje za sebe, hkrati pa tudi glavni vzrok za naglo upadanje številčnega stanja brigad so bili »razhajkanci«. To niso bili dezertarji

v pravem smislu besede, ki bi iz brigad pobegnili zato, da bi se prijavili sovražniku in se celo vključili v njegove oborožene sile, kot se je to pogosto dogajalo npr. na Dolenjskem in Notranjskem. To so bili borci, ki so zelo težko prenašali borbe in druge tegobe partizanskega življenja. Če pa so bili naporji zanje le preveliki, je domotožje in želja za sorazmerno mirnim in varnim življenjem v domačem okolju prevladala nad občutkom dolžnosti in discipline. Takrat so si sami vzeli »dopust« in brez vprašanja odšli domov, dobro vedoč, da se bodo morali prej ali kasneje spet vrniti v brigado. Eden izmed teh »razhajkancev« takole opisuje svoj pobeg iz Gradnikove brigade:

»... Tedaj so padli prvi strelji. Nemci so nas napadli. Odhiteli smo na položaje, kjer se je vnela srdita borba. Zahotelo se mi je, da grem domov. Takoj sem se odpravil, seveda brez vednosti našega komandanta.

Potoval sem stalno po gozdu in tam tudi prenočil. Drugo noč sem tudi prebil v gozdu prav ob železnici. Zjutraj sem se hotel obuti, toda zaman — čevlji so se zaradi mraza strdili. Vso pot pa mi je rojila samo ena misel po glavi: »Se se boš vrnil na Primorsko, dvakrat si že šel, tretjič gre rado.« In kasneje se je res tako zgodilo.¹

Takih vojaških obveznikov, ki so se po dvakrat ali celo večkrat »razhajkali«, je bilo kar precej. Če bi to bili pravi dezertarji, bi jih čakala smrtna kazen, kot se je to zgodilo s tistimi prebežniki, ki so jih naše enote zaletile med domobranci ob zavzetju njihove postojanke v Črnem vrhu nad Idrijo 1. septembra 1944. Tako pa so jih navadno kaznovali z milejšimi kaznimi: prenašanje težje opreme na pohodih, disciplinski ukori in podobno.

Čeprav »razhajkanci« s svojimi pobegi iz brigad niso neposredno podpirali in krepili sovražnikovih oboroženih sil, vendar so s svojo samovoljo močno slabili udarnost in moralo drugih borcev v brigadi.

Priprave na spomladansko mobilizacijo

Nemci so s svojimi ofenzivnimi akcijami proti enotam naše vojske skušali potisniti naše brigade čimbolj daleč od prometnih zvez in tako čimbolj omejiti njihov vpliv in delovanje. Spričo tega je Glavni Štab NOV in PO Slovenije svetoval štabu IX. korupusa, naj posveti večjo pozornost mobilizaciji, posebno na področjih, ki so jih brigade začasno zapustile. Tu je mislil predvsem na Gorenjsko in Slovensko Benečijo. Po njegovem mnenju bi bilo napačno, če bi mobilizacijo prepustili le Gorenjskemu odredu, temveč bi bilo

¹ »Naš glas«, 9. V. 1944 (Glasilo Gradnikove brigade).

treba poslati iz divizije kak bataljon na jeseniško področje in celo onstran Save na področje, ki leži med Kamnikom in Kranjem. Te bataljone naj bi vsakih štirinajst dni zamenjali z drugimi in tako razen mobilizacije dosegli tudi vojaško kontrolo nad posameznimi sektorji.¹

Na podlagi takih navodil je štab IX. korpusa sklenil, naj XXX. divizija krene v Beneško Slovenijo, XXXI. divizija pa bi medtem mobilizirala po Primorskem in Gorenjskem. Podrobne naloge o izvajanju mobilizacije so prejeli tudi štabi odredov: Briško-beneškega, Dolomitskega, Idrijsko-tolminskega in Zahodnokoroškega.

XXXI. divizija se je temeljito pripravila za nalogo, ki jo je prejela. Štabom brigad in bataljonov je bilo naročeno, naj takoj po prihodu na sektor, kjer bodo izvajala mobilizacijo, vzpostavijo stike s pokrajinskimi, okrožnimi in rajonskimi odbori OF, ki jim bodo preskrbeli sezname moških in pomagali pri mobiliziranju.

Vsaka brigada je dobila svoj sektor za mobiliziranje: Gradnikova brigada naj bi mobilizirala na Šentviški planoti, Banjški planoti, v Vipavski dolini, na Krasu in na Pivki; spričo tega, ker je bilo na tem področju raztresenega še obilo orožja in municije, je dobila tudi nalogo, da zbira orožje in ga spravlja v skladišča.

Vojkovi brigadi so dali za izvajanje mobilizacije Selško in Poljansko dolino, Idrijo z okolico, Dolomite in Medvode z okolico.

Najtežavnejši sektor je dobila Prešernova brigada, ki bi morala mobilizirati severno od ceste Podbrdo—Škofja Loka in — kar je še huje — celo onstran Save ter pripeljati mobilizirance po dolgi in nevarni poti čez Savo, železniško progo in glavno cesto Ljubljana—Kranj—Jesenice na Cerkljansko.

Štab divizije je predvidel, naj brigade prično mobilizacijo na dan 1. februarja 1944.²

Od Trsta do Kamniških planin

Brigade so nato nemudoma krenile vsaka v svojo smer in se na svojih sektorjih porazdelile po bataljonih in celo po četah. Splošna mobilizacija se je pričela. Prvi uspehi so se pokazali že po nekaj dneh: Gradnikova brigada je že v prvem tednu zbrala okrog 500

¹ Navodilo Glavnega štaba z dne 18. jan. 1944 štabu IX. korpusa. Še pred tem (8. dec. 1943) pa je Glavni štab dostavil štabu IX. korpusa naslednjo brzojavko: »Razvijte kampanjo za mobilizacijo. To je vojaška akcija; ne se izgovarjati na terence. Načrtno pošiljati čete, bataljone in patrolje, da izvrše mobilizacijo na določenem sektorju in se vrnejo.«

² Odredba štaba XXXI. divizije z dne 31. jan. 1944.

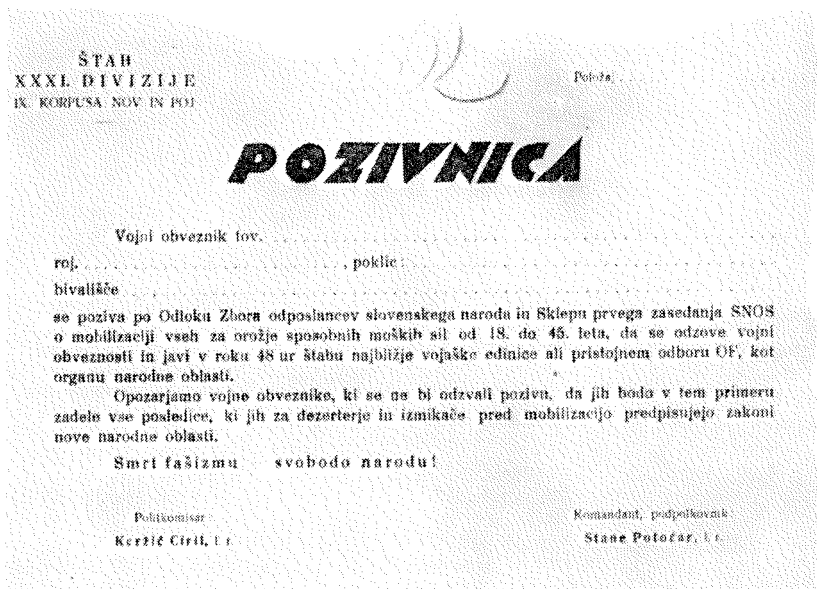
mobilizirancev, ki so bili vsi oboroženi, Prešernova brigada 250, Vojkova brigada pa nad 200.¹

Postopek pri izvajanju mobilizacije je bil zelo različen. Na Primorskem so npr. najprej prek organizacij OF ljudem pojasnili njihovo državljansko dolžnost, da vstopijo v enote NOVJ. Važno vlogo je pri tem odigral tudi naš tisk. Gradnikova brigada je npr. osmo številko svojega glasila »Goriški borec« v celoti posvetila vprašanju mobilizacije. Številka je izšla v dveh nakladah: ena za borce, druga pa za prebivalstvo Vipavske doline.²

Neposredno mobilizacijo na osvobojenem ozemlju Slovenskega primorja so izvajali narodnoosvobodilni odbori, ki so najprej sesta-

¹ Poročilo štaba IX. korpusa z dne 14. febr. 1944 Glavnemu štabu.

² »Če bi za neko delo doma, ki ga lahko opravlja invalid ali otrok, pustili zdravega, krepkega borca, bi bil to pravi zločin in zapravljanje narodnih moči. Zdaj je prva in najvažnejša naša dolžnost — borba. Zato mora vse sposobno v borce. Brez svobode pa propade vse: vzamejo ti dom, posestvo, pobijejo družino. Po toči zvoniti pa je prepozno.« (Odlok iz enega od člankov, objavljenih v tej številki »Goriškega borca«.)

Pozivnice, ki so jih dostavljali vojaškim obveznikom

vili seznam vseh moških v vasi. Vanj so vključili tudi tiste za orožje sposobne moške, ki so sicer imeli funkcije v terenskih organizacijah, niso pa bili nenadomestljivi. Ko je bilo to napravljeno, so seznam oddali najbližji vojaški enoti (brigadi, odredu, bataljonu, četi, področju, komandi mesta, partizanski straži), ki je izdala pozivnice z rokom dveh ali treh dni. Če se vojaški obveznik v tem času ni javil v enoto ali na zborna mesto, so šle ponj patrolje in ga ponovno pozvale v vojsko. Tokrat pa ni moglo biti več odlašanja in novinci ter »razhajkanci« so se naposled le morali vrniti v vojaške enote navzlic morebitnim njihovim poizkusom, da bi ostali »na terenu« ali pa vsaj v kakšni odredni enoti. Tako se je zgodilo tudi z našim »razhajkancem«, ki je pobegnil iz Gradnikove brigade:

»... Čez praznike sem ostal doma, po praznikih pa se je pričel zame pravi križev pot. Pregarjali so me od Poncija do Pilata. Nazadnje sem ostal na štabu odreda. Seveda se je odred obrnil na Gradnikovo brigado, ki se je tedaj kot nalašč nahajala v naši bližini. Zahtevali so me nazaj. Po dvajsetih dneh odsotnosti sem se zopet moral vrniti v brigado. Uresničilo se je prerokovanje, da v tretjič rado gre. Za svojo nepremišljenost pa prestajam kazen že več dni.«³

Prav zato, ker se je marsikdo skušal izogniti mobilizaciji tako, da se je vrnil med terenski politični aparat, je Pokrajinski odbor OF za Slovensko primorje še posebej opozoril okrožne odbore OF in okrožne narodnoosvobodilne odbore, naj budno pazijo, »da se ti dezertjerji — dokler jih vojaška oblast pušča doma — ne prikrijejo v terenu potrebne funkcionarje ali zaščitnike«. Zato jim je treba odrekati vse državljanske pravice, tj. oni ne smejo voliti ne biti voljeni, ne smejo imeti nobenih funkcij v OF in ZSM ali drugih organizacijah in ne smejo služiti v narodni zaščiti. Nasprotno pa je treba biti pri njih posebno nepopustljiv v izterjavanju narodnega davka in izvajanju prisilnih odkupov.«⁴

Navzlic tako ostrim navodilom in veliki aktivnosti, ki so jo v tem smislu razvile politične organizacije na terenu,⁵ so dva meseca kasneje ugotovili, da je pri terenskih in rajonskih odborih še vedno »precejšnje število takih, ki niso neobhodno potrebni za terensko delo in katere bi lahko zamenjale tovarišice.«⁶

³ »Naš glas«, 9. V. 1944 (Glasilo Gradnikove brigade).

⁴ Obvestilo Pokrajinskega odbora OF za Slovensko primorje z dne 4. jan. 1944.

⁵ Briška dekleta so npr. napisala in nabila na telefonske drogove letake z naslednjo vsebino: »Nočemo fantov, ki lenuharijo in postopajo po vasi, nočemo strahopetcev, ki se skrivajo. Me hočemo le fante, ki se borijo za svobodo.« (»Partizanski dnevnik«, 22. maja 1944.)

⁶ Operativno poročilo štaba IX. korpusa z dne 14. aprila 1944.

Na terenu pa je bilo tudi precej takih političnih aktivistov — kot npr. sekretar Zveze komunistične mladine na Žirovskem Jože Mravle-Jur⁷ — ki so sami prosili, naj jih razrešijo dolžnosti na terenu in jih puste v vojsko.

Čeprav so bili na Gorenjskem težavnejši pogoji za izvedbo mobilizacije kot na Primorskem — sovražnik je še vedno imel sorazmerno dobro kontrolo prav nad tistim delom Gorenjske, ki je najgosteje naseljen — so tudi tu dosegli izredno lepe uspehe. Za vojaško službo sposobni moški so bili nanjo že pripravljeni in so samo čakali na prihod mobilizacijskih patrolj.⁸

Vendar ni bilo povsod tako. Nekateri vojaški obvezniki so se izmikali mobilizaciji s tem, da so odhajali na Koroško ali pa so si poiskali službe v večjih krajih z nemško posadko, kamor naši niso mogli priti ponje. Ponekod so nekateri hodili ponoči spat celo v nemške postojanke, podnevi pa so bili doma. Tako je bilo med drugim tudi v Ribnem pri Bledu. To pa se je skrivačem kmalu krvavo maščevalo. Ko je namreč 26. maja Prešernova brigada napadla in minirala nemško postojanko v Ribnem, je pod razvalinami razen nemških vojakov našlo tudi osem domačinov, ki so se v postojanki skrivali pred našimi mobilizacijskimi patroljami.

Bili pa so tudi taki, ki so se namenoma ranili, samo da jim ne bi bilo treba iti v partizane. To se je zgodilo npr. v Komendi. Ko so prišli prešernovci mobilizirati tudi v ta kraj, so najprej z dvema mitraljezoma blokirali nemško postojanko. Nemci so jih sicer začutili, vendar so mirovali. Samo luči so pogasili. »V trgovini pa se je skrival nekdo, ki smo ga iskali po vsej vasi. Prijeli smo ga in mu povedali, da je mobiliziran in da bo šel z nami. Tedaj je nenadoma pograbil nož in si ga zasadil pod srce. Njegov namen je bil, da bi se onesposobil za v partizane. Zasilno smo ga obvezali in moral je z

⁷ Prošnja štaba Prešernove brigade z dne 24. jan. 1944 Ledinskemu rajonu.

⁸ »Začelo se je mračiti. Z ženo sva sedela in se pogovarjala o življenju partizanov. Vse nama je prišlo na misel, tudi to, kako bi bilo, če bi me mobilizirali. Take pogovore sva imela pozno v noč in končno odšla spat.

Nisva še trdno zaspala, ko nekdo potrka na okno. Na vprašanje, kdo je, mi je moški glas odgovoril: ‚V imenu Jugoslovanske vojske, odpri!‘ Ženi je menda postalo slabo, vsaj nobenega odgovora nisem dobil od nje, čeprav je bila budna. Šel sem odpirat. Kmalu se je tudi žena zavedla in mi molče pripravila nahrbtnik. Zelela mi je srečo in mi med jokom stiskala roko. Končno sva se oba potolažila z zavestjo, da grem tja, kamor me kliče dolžnost.« (»Mi vstajamo«, št. 1. Glasilo 2. bataljona Prešernove brigade.)

Narodni heroj Stane Počar-Lazar. Rojen je bil 27. aprila 1919 v Mirni peči pri Novem mestu. V partizane je vstopil marca 1942. Kmalu je postal komandant bataljona Krškega odreda, kasneje pa tudi komandant Gubčeve brigade. V prvih dneh leta 1944 je prišel za komandanta XXXI. divizije, septembra istega leta pa so ga imenovali za komandanta IX. korpusa

nami. Vso pot je godel, da je bolan in da je tudi zato prišel iz nemške vojske na dopust. Toda zvedeli smo drugače. Ta mladenič je bil namreč tajni gestapovec.«⁹

Takih je bilo, na vso srečo, le malo. Skoraj nič manj nadležni pa niso bili tisti, ki se mobilizaciji niso upirali, so pa kasneje sprožili ves terenski aparat, tako da so nekaj tednov zaporedoma kar deževale prošnje od najrazličnejših terenskih organov, da brez njih ne morejo in da jih je treba vrniti nazaj na teren. Seveda se štabi bataljonov in brigad — razen v res opravičenih primerih — na take prošnje niso mogli ozirati.

Tako je XXXI. divizija izvajala mobilizacijo kot svojo glavno nalogo ves februar in še prve dni marca. S tem pa ni rečeno, da se mobilizacija ni nadaljevala tudi kasneje. Posebno to velja za odrede,

medtem ko so se brigade spet z vso zagrizenostjo vrgle na vojaške akcije, vmes pa vključevale v svoje enote vse tiste moške, na katere so spotoma naletele in ki so bili sposobni za službo v operativnih enotah.

Ko so kasneje ugotavljali število mobiliziranih vojaških obveznikov na področju Gorenjske in Slovenskega primorja¹⁰, so ugotovili, da so v prvih petih mesecih v IX. korpusu mobilizirali 7612 vojaških obveznikov. Od tega števila jih je XXXI. divizija mobilizirala 2451. Največ novincev je prišlo v vojsko meseca februarja. Tudi XXXI. divizija je imela v tem mesecu pri mobilizaciji največje uspehe, saj so njene enote takrat vključile v našo vojsko kar 1500 novincev.

Bataljoni in brigade so pošiljale mobilizirance najprej v posebna šolska taborišča, kjer so jih seznanjali s cilji naše narodnoosvobodilne borbe in jih tudi v vojaškem smislu malo pripravili za vstop v brigade. Tu so ostali kakih štirinajst dni, nato pa so jih porazdelili po enotah.

S tem pa skrb za novince še ni prenehala. Novomobilizirance je še dolgo mučilo domotožje in jim je bilo treba pomagati, da bi se čim hitreje vključili v novo okolje. To pa ni bilo lahko, zakaj »cpaziti je še vedno, da se partizani družijo s sebi ‚enakimi‘, t.j. stari partizani se družijo s starimi, novinci pa z novinci.«¹¹ S skupnimi vojaškimi akcijami in vztrajnim političnim delom pa so sčasoma tudi te razlike popolnoma izginile.

⁹ »Gorenšči fantje«, št. 4 (Glasilo Prešernove brigade).

¹⁰ Po poročilu štaba IX. korpusa z dne 9. sept. 1944 Glavnemu štabu, so posamezne korpusne enote v prvih petih mesecih 1944 mobilizirale naslednje število vojnih obveznikov:

	januar	februar	marec	april	maj	skupno
XXX. divizija	53	91	137	98	341	725
XXXI. divizija	500	1500	100	100	251	2451
Gorenjski odred	—	400	600	954	246	2210
Dolomitski odred	6	22	46	33	41	198
Idr.-tolm. odred	—	119	85	21	17	243
Briško-Ben. odred	20	180	120	110	100	530
Južnopr. odred	456	392	242	109	58	1257
S k u p n o	1040	2704	1330	1485	1053	7612

¹¹ Politično poročilo XXXI. divizije z dne 18. maja 1944.

Čeprav so Nemci verjetno bili kar zadovoljni, da se je glavna pozornost naših enot vsaj začasno premaknila z njih na novomobilizirance, so le poskušali, kjerkoli je bilo mogoče, ovirati naše enote pri njihovem opraviilu. Nekajkrat so hoteli z iznenadnimi sunki celo presenetiti posamezne bataljone, vendar jim to spričo povečane budnosti naših štabov ni šlo več od rok.

Pravzaprav je še najmanj posla z Nemci imela v tem času Gradnikova brigada. Znani so nam trije večji spopadi. Prvič se je to zgodilo 18. februarja, ko se je kakih sto mož močna sovražnikova kolona napotila iz Ajdovščine proti Planini, kjer pa je pred vasjo naletela na zasedo 4. bataljona. Borba je trajala ves dan, zvečer pa se je sovražnik le moral umakniti nazaj v postojanko.

Dva dni kasneje je 1. četa 3. bataljona postavila zasedo nad cesto, ki pelje iz Ajdovščine proti Gorici. Gradnikovci niso čakali zaman. Ko so mimo pripeljali trije kamioni, polni Nemcev, so jih pozdravili rafali naših mitraljezov. Poročajo, da so Nemci in domobranci v tem spopadu imeli 29 mrtvih in 12 ranjenih, razen tega pa so naši malo kasneje ujeli še enega domobranca, ko so ga z osebnim avtomobilom peljali v goriško bolnišnico.

Le dan pred to borbo je kakih petdeset domobrancev krenilo iz Ajdovščine proti vasi Dolenje. Za mostom čez reko Vipavo pa jih je čakala 2. četa 4. bataljona in jih napadla v hipu, ko so bili prvi domobranci na mostu. Sovražnik se je najprej razbežal, nato pa se spet zbral in obnovil napade, tokrat pa že ob podpori protitankovskega topa. Bilo pa je vse zaman: domobranci tega dne niso prišli v Dolenje, čeprav so imeli 12 mrtvih.

Precej opravila je imela v teh dneh Vojkova brigada. Tako je 2. februarja prodrlo kakih 180 Nemcev in domobrancev iz Idrije v Sovodenj, od tu pa so nastopali v treh kolonah proti položajem 3. bataljona na Novi Oselici. Navzlic hudemu odporu¹ se je bataljon moral naposled umakniti skozi prehode v minskih poljih in žičnih ovirah na bivši jugoslovansko-italijanski meji na primorsko stran. Pri tem pa je pretrpel hude izgube — pet padlih in tri ranjene borce — ker so Nemci ves čas umika obstreljevali prehode s hudim mitraljeznim ognjem.

¹ V tej borbi se je med drugimi izkazal tudi mitraljezec Pavle Viler, ki je najprej iz zvonika zadrževal Nemce, nato pa se umaknil na sosednji grič, od koder je stoje streljal po sovražniku. Omeniti pa je treba tudi Dominka, ki je s svojo težko bredo z izpostavljenih položajev do zadnjega varoval umik bataljona čez bivšo jugoslovansko-italijansko mejo, nato pa se še sam umaknil za njim.

Uspešnejša pa je bila tista četa 3. bataljona, ki je šla mobilizirat proti Medvodam, spotoma pa je napadla Nemce v Preski, razrušila železniško progo med Medvodami in Mednim, ob vrnitvi pa napadla še nemške vojake, ki so se urili v bližini Škofje Loke. Nekaj dni kasneje je na isto pot krenil še 2. bataljon Vojkove brigade. Ko pa je bataljon 8. februarja prispel k Sv. Andreju, ga je sovražnik hkrati napadel iz dveh smeri — iz Škofje Loke in Črnega vrha. Bataljonska izvidnica, ki je prva padla pod sovražnikov udar, je imela tri mrtve in enega ranjenega borca. Štab brigade je spričo tega menil, da stori najbolje, če se umakne nazaj čez Poljansko Soro na Gabrško goro.

Istega dne je Vojkove brigado zadel hud udarec: njenemu komandantu Jožetu Avsecu-Čapajevu se je po nesreči sprožila brzostrelka in ga ubila. Za novega komandanta brigade so imenovali Albina Drolca-Krtino, dotedanjega namestnika komandanta Prešernove brigade.

Prešernova brigada je pričela mobilizacijo v neposredni okolici Kranja, ko je 4. februarja zvečer pobrala vojaške obveznike iz Stražišča, Labor, Brega in Drulovke. Nemci v Kranju so dokaj hitro zavohali, da onstran Save nekaj ni v redu in so tja poslali na ogled oklopni avtomobil. Naša zaseda pa je bila na mestu in je oklopnjak onesposobila, štiričlansko posadko pa pobila. Nato so se iz Kranja oglasili nemški topovi in minometalci, vendar je bilo vse to odveč in prepozno, kajti Prešernova brigada je medtem svojo nalogo že izvršila in se umaknila iz Stražišča in sosednjih vasi.

Nemci so naslednjega dne poslali oddelke svoje vojske v Stražišče in še nekatere druge vasi okrog Kranja. Zato je Prešernova brigada preusmerila svojo mobilizacijsko dejavnost v vasi, ki leže na severovzhodnih obronkih Jelovice.

Ko je bila mobilizacija na desnem bregu Save v glavnem končana, je bilo treba enako nalogo opraviti še onstran Save. Na to tvegano pot sta krenila 1. in 2. bataljon (brez 1. čete), pred odhodom pa sta pri 3. in 4. bataljonu pustila vse slabotnejše borce in tudi novince. Savo sta prekoračila pri Smledniku, toda že pri Vodicaх sta naletela na Nemce. V borbi, ki se je pri tem razvila, so naši sicer uničili nemški osebni avtomobil z njegovo posadko vred, vendarle so se morali spričo prehudega sovražnikovega pritiska naposled umakniti proti Komendski Dobravi.

To je bilo 24. februarja. V naslednjih dneh sta oba bataljona več ali manj nemoteno izvajala mobilizacijo v Komendi, Cerkljah in okoliških vaseh, novake pa sta oddajala enotam Gorenjskega odreda, ki so jih nato varno vodile na drugo stran Save. Manj sreče

je imel 4. bataljon Prešernove brigade, ki je zvečer prebredel Savo, mobiliziral po vaseh na njenem levem bregu in se pred zoro spet vrnil po isti poti nazaj na nasprotno stran reke. Ko pa je bil bataljon že na desnem bregu Save, so ga nenadoma napadli Nemci. Med spopadom se je nekaj novincev razpršilo, nekaj so jih polovili Nemci, večji del mobilizirancev pa je skupno z bataljonom srečno prispel na Jamnik.

Prvi in 2. bataljon, ki sta se še vedno zadrževala na levi strani Save, sta pripravila tudi nekaj napadov na nemške postojanke. Tako je 2. bataljon 27. februarja — žal, brez uspeha — napadel nemško orožniško postojanko v Komendi, medtem ko je 1. bataljon mobiliziral po vasi. Naslednjo noč se je 1. bataljon vrnil z 200 novinci čez Savo, 2. bataljon pa je ostal onstran reke še do 5. marca. Pred vrnitvijo je napadel in miniral postojanko v Vodica, ni pa mu uspelo, da bi jo do kraja osvojil in uničil.²

Medtem se je tudi Vojkova brigada odpravila na daljšo pot. Na Cerkkljanskem je pustila le 3. bataljon, da bi varoval osvobojeno ozemlje pred morebitnim nemškim napadom iz Idrije, z vsemi drugimi enotami pa se je 27. februarja premaknila v Farji potok pod Blegošem. Tedaj pa je pričelo močno snežiti. Brigada je dva dni čakala, da bi se vreme izboljšalo, nato pa je nadaljevala pot čez Selško dolino na Jelovico in naprej proti Bohinju in Pokljuki. Čeprav je Nemci na poti niso ovirali, se je morala vrniti, ne da bi opravila glavno nalogo — mobilizacijo vojaških obveznikov v Bohinju. Vreme je bilo namreč tako slabo in na Jelovici toliko snega — ponekod do pasu — da se brigada ni mogla niti premikati niti oskrbovati s hrano, še manj pa izvajati mobilizacijo. Zato se je 2. marca ponoči vrnila čez Selško dolino nazaj v Davčo.

380 metrov globoko v idrijskem rudniku

Vrniti se moramo nekoliko nazaj, kajti to akcijo — eno najuspešnejših in najdrznejših diverzantskih akcij v Sloveniji med zadnjo svetovno vojno — so borci Vojkove brigade in divizijski obveščevalci izvedli že 5. februarja ponoči.

To noč se je skupina dvanajstih borcev približala Ferdinandovemu jašku — okrog 1500 metrov oddaljenemu od glavnega vhoda v rudnik — po katerem naj bi se spustili v jamo. Najprej so poskušali odpreti vhodna vrata z vitrihi, ki so jih imeli s seboj. Ko pa se jim to ni posrečilo, so odšli po ključe k stražarju v kolonijo. Ker

² Miha Klinar: Kratka kronika VII. SNOUB »Franceta Prešerna« (»Loški razgledi« 5/1958).

pa bi ta utegnil obvestiti Nemce o partizanskem vdoru v rudnik, je eden izmed naših borcev ostal pri njem in ga stražil.

Medtem so se drugi borci spuščali po zaledenelih železnih stopnicah v globine rudnika. Pot je bila sila nevarna. Tako je Ivan Beričič stopil nekje na preperelo desko, ki se je vdala pod njegovo težo: če ga ne bi vodja skupine Evgen Matejka-Pemc v zadnjem hipu potegnil k sebi, bi Beričič zdrvel v globino in se zanesljivo ubil.

Tako so prispeli do sedmega polja, ki leži 257 metrov globoko. Tu so ob glavnih črpalkah naleteli na dva paznika, ki sta jih v prvem hipu imela za Nemce. Minerji so se nemudoma lotili dela: čeprav so imeli precej razstreliva s seboj, so iz rudniškega skladišča vzeli še 20 kilogramov eksploziva in ga prislonili h glavnim črpalkam, ki so imele zmogljivost 3000 litrov vode na minuto.

Medtem sta se dva minerja spustila prav do štirinajstega polja, kjer so bile male črpalke z zmogljivostjo 1000 litrov na minuto.

Ko je bilo vse nared, so minerji prižgali vžigalne vrvice in se hitro povzpeli po lestvah navzgor. Prvo eksplozijo so zaslišali, ko

Skupina borcev Vojkove brigade. (Drugi z desne strani je miner in diverzant Tadek Sadewsky-Tomo, Poljak po rodu)

so prispeli do šestega polja. Takrat so zletele v zrak črpalke na štirinajstem polju. Nekaj minut kasneje, ko so bili diverzanti že na prostem, pa je enaka usoda doletela tudi glavne črpalke.

Tako so diverzanti XXXI. divizije s to izredno tvegano akcijo za daljše obdobje ustavili izkoriščanje idrijskega rudnika, v katerem so takrat Nemci proizvajali okrog 25 000 kilogramov živega srebra mesečno. Štab korpusa je o tem uspehu obvestil vse enote s posebnim dnevnim poveljem:

»V noči med 5. in 6. februarjem je oddelek XXXI. divizije pod vodstvom tov. Matejke Evgena, vodje obveščevalnega odseka pri štabu XXXI. divizije, ter tov. Beričiča Ivana-Rajka, politkomisarja štabne patrulje 16. SNOB »Janka Premrla-Vojka« pod najtežjimi okoliščinami in z največjo požrtvovalnostjo, hrabrostjo in spretnostjo vdrl v drugi največji evropski živosrebrni rudnik v Idriji ter ga z miniranjem vseh črpalnih naprav v globini 380 metrov uničil. S tem je prizadejan okupatorju eden izmed največjih udarcev, nemški vojaški industriji pa prizadejana neprecenljiva škoda. Hrabri oddelek je dokazal, da se da z odločnim nastopom, vestno pripravo in brezobzirno odločnostjo tudi z majhnimi silami prizadejati okupatorju najtežje udarce.

Pri udaru na idrijski rudnik so sodelovali tovariši: Matejka Evgen, vodja obveščevalnega odseka pri štabu XXXI. divizije, Beričič Ivan-Rajko, politkomisar štabne patrulje XVI. SNOB »Janka Premrla-Vojka«, Oblak Bogdan, vodja minerskega odseka pri štabu XXXI. divizije, Močnik Miha, komandir minerskega voda, Komac Leopold, miner, Tomo, namestnik brigadnega obveščevalca, Saksida Danilo, obveščevalec, Lipičar Milan, obveščevalec, Černe Stanko, obveščevalec, Tušar Srečko, partizan, Bolčina Janko, partizan.

Vsem imenovanim tovarišem izrekamo za njihovo hrabro dejanje pohvalo.¹

Tri dni kasneje — 10. februarja — je tudi Glavni štab izrekel za junaško dejanje priznanje in pohvalo Evgenu Matejki-Pemcu in Ivanu Beričiču-Rajku.

S tem pa napadov na idrijski rudnik še ni bilo konec. Dvajsetega februarja so minerji Vojkove brigade uničili še električno centralo v Spodnji Idriji. Štab korpusa je o tem uspehu takoj obvestil s telegramom Glavni štab:

»Dvajsetega edinice 16. brigade uničile električno centralo v Spodnji Idriji. Isto noč uničile vse vodne naprave, ki so dovažale

¹ Dnevno povelje štaba IX. korpusa z dne 7. febr. 1944.

RECEIVED
U. S. DEPARTMENT OF JUSTICE
FEB 11 1944
FEB 11 1944
FEB 11 1944

[illegible][illegible]

1991-1992 - 1993-1994

Politikwiss.:
James Priker I.R.

Robert J. Rouse

**Dnevno povelje štaba IX. korpusa v zvezi z diverzijo
v idrijskem rudniku**

»Idrijski rudnik popolnoma uničen. Sedaj ne delujejo niti nadzemne črpalke za vodo. Vse delavstvo je odpuščeno.«³

Zares je bilo takrat med delavstvom, ki so ga Nemci odpustili, precej godrnjanja na račun naše vojske, češ da jih je s to svojo akcijo spravila ob delo. Bilo pa jim je čisto prav, saj je večina delavcev — takrat je bilo zaposlenih v rudniku 300, pri zunanjih opravilih pa 180 delavcev — bila mladih, ki so raje delali za okupatorja, kot pa da bi odšli v partizane, kjer je bilo njihovo mesto. Med njimi je bilo tudi dosti takih, ki so že bili v partizanih, pa so se ob prvih težjih preizkušnjah skesali in »razhajkali« ter se udinjali okupatorju kot delavci v rudniku.

Bataljon »Heine« doživi neuspeh

Ko je Vojkova brigada konec februarja odšla proti Bohinju, kjer naj bi mobilizirala vojaške obveznike, je na Cerkljanskem vrhu pustila za varstvo osvobojenega ozemlja le 3. bataljon.

Nemci v Idriji so bili o tem hitro obveščeni: »O sovražniku smo zvedeli, da se jih je 200 do 300 utrdilo na Bevkovem vrhu, k. 1050, sev. vzh. od Otaleža.«¹

Njihove informacije pa niso bile povsem točne, saj je 3. bataljon štel le kakih 50 za borbo sposobnih borcev. Nemci niso hoteli zamuditi te izredne priložnosti za ponoven vdor v Cerkno in zato je »štab bataljona sklenil, da bo 29. februarja s 1. in 2. četo vdrl v Cerkno.«²

Prva četa je štela 140 mož, druga 143, v štabu pa je bilo 10 mož. Skupno se je torej udeležilo napada z nemške strani 293 vojakov, podoficirjev in oficirjev. Oboroženi pa so bili z 22 puškomitraljezi, 4 mitraljezi, 5 lahкими minometalci, 2 srednjima minometalcema in 9. trombloni. Četi sta zapustili Idrijo ob pol štirih zjutraj.

Po podatkih 3. bataljona sta naše položaje napadli dve sovražnikovi koloni: prva je štela okrog 150 mož in je prodirala čez Otalež proti Cerkljanskemu vrhu, druga, ki je imela kakih 200 mož, pa iz Sovodnja proti Kladju. Sovražnik je imel veliko premoč ne le v ljudeh, temveč tudi v oborožitvi: proti 26 nemškimi puškomitraljezom in mitraljezom je 3. bataljon mogel postaviti le tri puškomitraljeze in en težki mitraljez.

³ Brzjavka štaba IX. korpusa z dne 26. februarja 1944 Glavnemu štabu.

¹ Poročilo rezervnega gorskega bataljona »Heine« o akciji na Cerkno dne 29. febr. 1944.

² Ravno tam.

Nemci pa navzlic temu dolgo časa niso mogli prebiti položajev 3. bataljona, ki jih je presenetil z odlično taktiko: neprestano je menjal položaje in napadal sovražnika tam, kjer ga je ta najmanj pričakoval. Ni pa ga napadal le z ognjem, temveč je tudi nanj jurišal: »Juriše, ki jih je sovražnik izvajal ob vzklikih ‚Hura!‘ na našo zaporno črto, smo odbili s koncentričnim ognjem...»³

Nemci so šele ob dveh popoldne potisnili 3. bataljon s položajev predvsem po zaslugi izredno hudega ognja iz minometalcev in mitraljezov: »Spričo koncentričnega ognja mitraljezov in srednjih minometalcev je sovražnik zapustil utrdbe položaje na k. 953.«⁴

Tedaj je 3. bataljonu prihitela na pomoč tudi divizijska vojaška šola in zaščitna četa štaba divizije, poveljstvo nad obrambo Cerknega pa sta prevzela osebno komandant in politkomisar divizije.

Čeprav je sovražnik bil tedaj že na Kladju in nekaterih drugih vrhovih nad cerkljansko dolino, je pretil še precej znoja in krvi, preden je v mraku prispel do Cerknega. Nemci so poslali v borbo tri skupine. Prvo njihovo udarno skupino je pri spuščanju proti Čeplezu močno oviral odpor naših enot s Škofja (trig. 974). Na podoben odpor sta naleteli tudi drugi dve udarni skupini.

Nemci so se morali še potem, ko so vdrli že v Cerkno, boriti »v sami vasi prsi ob prsi s sovražnikom, ki se je ogorčeno upiral.«⁵ Borba v Cerknem se je nadaljevala. Šele ob pol sedmih zvečer, ko so se zadnji naši borci umaknili proti Zakrižu in Labinjam, je nastopilo zatišje, ki pa so ga pogosto prekinjale eksplozije naših min, ki so padale po Cerknem.

Nemci se v Cerknem niso počutili varne. Ko so videli, da se 27. januar — takrat so ob iznenadnem vdoru v Cerkno pobili 47 borcev — ni ponovil in ker so se bali nočnega napada, so v naglici zažgali nekaj hiš in se ob osmih zvečer po isti poti, koder so prišli, umaknili nazaj v Idrijo.

V tej borbi so Nemci imeli — po lastnem priznanju⁶ — štiri mrtve, šest huje in osem laže ranjenih vojakov. Glede na ostrino borb bi bilo pričakovati, da so dejansko morali imeti hujše izgube.

Neuspeh, ki so ga doživeli pri tem poizkusu ponovitve 27. januarja, so v poročilih opravičevali s tem, da je baje na partizanski strani sodelovalo v borbah okrog 16 mitraljezov, 16 do 20 puško-mitraljezov in 8 do 10 srednjih minometalcev ter da so partizani imeli »ugotovljeno 195 mrtvih, vendar so njihove izgube verjetno

³ Ravno tam.

⁴ Ravno tam.

⁵ Ravno tam.

⁶ Ravno tam.

še večje.«⁷ Ta »ugotovitev« pa je morala biti celo za nemško poveljstvo nesprejemljiva, saj je v očitnem nasprotju z njihovimi lastnimi podatki o številu partizanskih borcev, ki so sodelovali v teh borbah (200 do 300), še bolj pa z dejanskim stanjem, saj se je v zadnji fazi udeležilo borbe z naše strani največ 100 do 120 borcev. V tej borbi so naše enote imele le tri padle, nekaj pa jih je bilo ranjenih.

Zelo zanimive so nemške ugotovitve o partizanski taktiki: »Kaže, da morajo banditi imeti v zadnjem času ruska pravila ali pa njihove inštruktorje, ker se je njihov način vojskovanja v zadnjem času močno izboljšal. Za razliko od dosedanjega, največkrat nenačrtnega streljanja, smo tokrat opazili krepko in v taktičnem pogledu spretno poveljevanje. Objekti poljske fortifikacije so po svojem značaju izrazito ruskega tipa.«⁸

Nemci so hkrati ugotovili tudi to, da so dokončno minili časi, ko so mogli z majhnimi udarnimi enotami presenečati in razbijati številčnejše enote naše vojske, in so zato predlagali svojemu poveljstvu: »Za popolno uničenje banditov v Cerknem bi bilo treba pritegniti močnejše enote.«⁹

Zatišje pred viharjem

Prve dni marca so se vse tri brigade XXXI. divizije spet zbrale okrog Cerknega.

Gradnikova brigada je zadnje dni februarja krenila iz Vrtovina v Vipavski dolini čez Trnovski gozd in Čepovan v Cerkno, odtod pa na Kladje, kamor je prispela 3. marca. Vojkova brigada je bila tedaj tudi že na Cerkljanskem vrhu — na svojih položajih.

Le Prešernova brigada je ostala še nekaj dni onstran Blegoša, od koder so njene zasede odhajale vznemirjat Nemce, minerske skupine pa rušit transformatorje in druge objekte. Povsem nepotreben poraz pa je 5. marca doživela skupina iz njenega 2. bataljona, ki je odšla na prehranjevalno akcijo v Hotavlje pri Gorenji vasi. Nemci so spričo nezadostnega zavarovanja obkolili vas in skupino povsem razbili: naši so imeli šest mrtvih in pet ranjenih, razen tega pa so Nemci ujeli štirinajst borcev. Komandir in vodnik, ki sta bila v prvi vrsti odgovorna za ta poraz, se nista več vrnila v brigado.¹

⁷ Ravno tam.

⁸ Ravno tam.

⁹ Ravno tam.

¹ Miha Klinar: Kratka kronika VII. SNOUB »Franceta Prešerna« (»Loški razgledi« 5/1958, str. 38).

Nekaj dni kasneje je Prešernova brigada doživela še en hud udarec. Močnejša nemška patrulja, ki je štela kakih 60 mož, je 15. marca prodirala proti Leskovici in Robidnici, kjer je naletela na 3. in 4. bataljon Prešernove brigade, ki sta se nekaj dni poprej tja premaknila. Sovražnik je bil sicer po krajši borbi odbit, toda slučaj je hotel, da je prva krogla, ki je bila v tem spopadu izstreljena, prebila čelo politkomisarja brigade Ludvika Petelinška-Črta.

Toda Vojkova brigada ga je še istega dne maščevala. Ko je kakih 300 Nemcev prodiralo iz Idrije čez Otalež proti Bevkovemu vrhu, so jih borci 1. bataljona spustili v neposredno bližino svojih položajev. Nemci so bili tako presenečeni, da so se razbežali na vse strani in so dajali le slab odpor. Ko so vojkovci naslednjega dne podrobneje preiskovali bojišče, so našli v grmovju še dva mrtva in štiri hudo ranjene Nemce, ki jih njihovi sobojevniki niso utegnili več vzeti s seboj. V tej borbi so Nemci imeli skupno sedemnajst mrtvih in večje število ranjenih, vojkovci pa enega padlega in enega ranjenega borca.

Omenimo naj še to, da so naši borci tri dni poprej — 12. marca — priredili neljubo presenečenje celo prezidentu Rupniku, ki bi moral tega dne govoriti na zboru, ki so ga domobranci sklicali v Idriji. Malo pred pričetkom zbora — napovedan je bil za četrto uro popoldne — pa so začele po Idriji treskati partizanske mine. Z napovedanim zborom pa seveda ni bilo nič.

Ko so Nemci videli, da so po prvem uspešnem vdoru v Cerkno doživeli kar dva ponesrečena poizkusa, ki sta jih stala veliko mrtvih in ranjenih, in ko so ugotovili, da niso kos obrambi Cerknega, so se — kot že tolikokrat prej in tudi kasneje — znesli nad prebivalstvom. Tako je Cerkno 18. marca doživelo najhujše bombardiranje od vseh dotedanjih letalskih napadov. Že ob sedmih zjutraj so se nad Cerknim pojavila tri nemška letala in v nizkem poletu spustila na to prijazno vas tovore rušilnih in zažigalnih bomb, hkrati pa v večkratnih naletih mitraljirala ljudi, ki so bežali iz ruševin in ognja. Čez dve uri so se letala vrnila z novim tovorom bomb. Še preden pa so končala bombardiranje, so se visoko v zraku pojavili zavezniški lovci. Nemški bombniki so se ustrašili, da jih ne bi odkrili in napadli, ter so jo jadorno odkurili proti svojim bazam.

Istega dne se je sprožila spomladanska ofenziva IX. korpusa proti sovražnikovim postojankam na robu Dolomitov — proti Godoviču, Hotedršici in Idriji, ki se je malo kasneje preusmerila proti za sovražnika izredno važni železniški progi Ljubljana—Postojna—Trst.

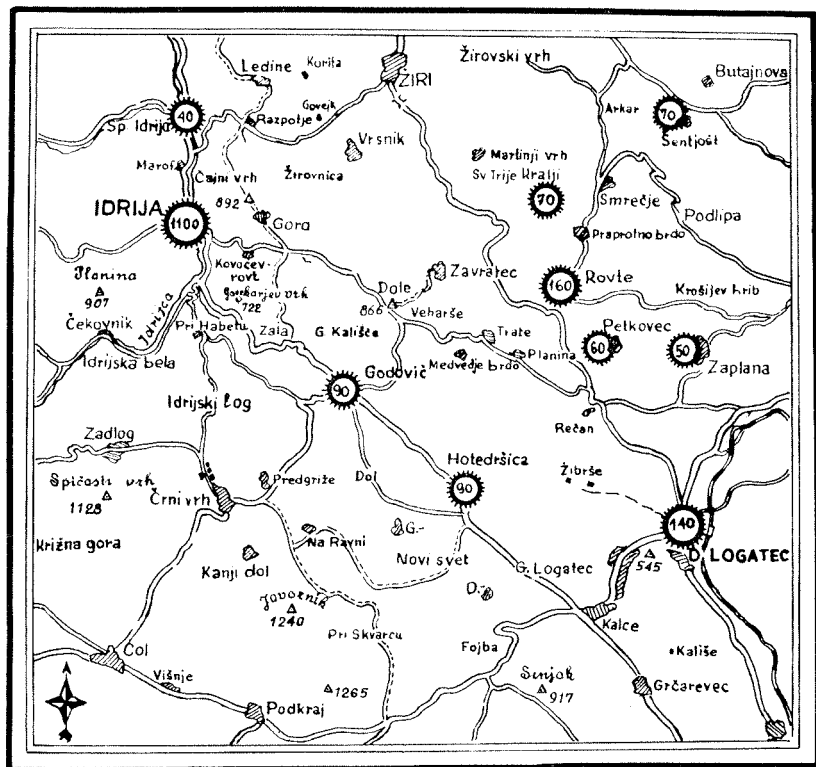
**HOTEDRŠICA,
GODOVIČ, IDRİJA ...****Načrt za napad na Godovič in Hotedršico**

Nemci so imeli ves čas vojne na vzhodnih mejah našega osvobojenega ozemlja dve izpostavljeni in močno utrjeni postojanki, ki so ju uporabljali za izhodišče v vseh svojih ofenzivnih akcijah proti cerkljanskemu delu našega osvobojenega ozemlja. To sta bili Gorenja vas na gorenjski strani in Idrija na primorski strani bivše jugoslovansko-italijanske meje.

Gorenja vas je imela nekoliko boljši položaj, saj je bila sorazmerno dobro povezana s Škofjo Loko z vmesnima postojankama v Poljanah in Gabrku, z Dolomiti pa prek postojank v Lučnah in Šentjoštu.

V neprimerno slabšem položaju je bila nemška postojanka v Idriji s svojo predstražo v štiri kilometre oddaljeni Spodnji Idriji, ki se je kot oster klin zabijala v naše osvobojeno ozemlje in od koder so Nemci pogosto izvajali nevarne izpade v vseh smereh: proti Žirem, Cerknemu, Želinu, Vojskemu in Črnemu vrhu. Vojaško topografski položaj Idrije pa ni prav nič ugoden za branilca, saj mesto leži v ozki in, glede na sosednje vrhove, 500 metrov globoki dolini reke Idrijce. Nemška posadka je imela edino zvezo z zaledjem po cesti, ki se iz Idrije vzpenja v ostrih serpentinah na Godovič, od tu pa pelje prek poraščenega zemljišča čez Hotedršico in Kalce v Logatec.

Spričo takega geografskega položaja Idrije našim enotam ni bilo težko s sorazmerno majhnimi silami nadzirati tamkajšnjo nemško posadko in s pogostimi zasedami in miniranjem ceste Idrija—Godovič—Hotedršica—Logatec povzročati občutne izgube sovražnikovim oskrbovalnim kolonom in patruljam.

LEGENDA:

SOVRAŽNIKOVA POSTOJANKA

Sovražnikove postojanke v jugovzhodnem delu Dolomitov spomladi 1944

Vseeno pa je bilo zemljišče v primeru, da bi se naše enote odločile za neposreden napad na Idrijo, zelo neugodno, kajti borci, ki bi se spuščali po strmih pobočjih navzdol proti mestu, bi bili izpostavljeni smrtonosnemu navskrižnemu ognju iz številnih nemških bunkerjev in drugih utrjenih objektov, sama dolina pa je bila tako ozka, da ni dovoljevala razvoja večjih sil. Razen tega pa so Nemci imeli v Idriji ves čas okupacije močno posadko okrog 1000 mož.

V slabšem položaju kot Idrija bi bili v primeru partizanskega napada vmesni sovražnikovi postojanki v Godoviču in Hotedršici, ki ju je branila ne le šibkejša posadka, temveč je tudi rahlo valovito in poraščeno zemljišče okrog teh dveh vasi bilo dokaj ugodno za napadalca.

Spričo tega se je štab IX. korpusa spomladi 1944 odločil, da bo z napadom in osvojitvijo nemške postojanke v Godoviču in domobranske postojanke v Hotedršici prekinil edino zvezo nemške posadke v Idriji z njenim zaledjem.

V tistih dneh je bilo v Godoviču 90 Nemcev, ki so se utrdili v dveh hišah sredi požgane vasi. Oboroženi so bili s topom, težkim minometalcem, protiletalskim mitraljezom, štirimi šarci in z brzo-strelkami ter puškami. Ob postojanki so si postavili tudi tri bunkerje.

Hotedršico je branilo prav tako 90 domobrancev — prostovoljcev, ki so se vzgnezдили v šoli in župnišču. Imeli so več težkih in lahkih bred, tri težke minometalce in protitankovski top. Okrog vasi so postavili žične ovire. Ponoči so na več krajih držali zasede, da jih partizani ne bi mogli presenetiti.

V Idriji je bilo tedaj okrog 1100 nemških vojakov, ki so bili oboroženi s tremi topovi, osmimi težkimi minometalci, osmimi protiletalskimi mitraljezi kal. 20 mm, tremi protitankovskimi topovi (od teh so enega imeli v Spodnji Idriji), osmimi lahkimi minometalci in 30 do 40 šarci. Razen tega so imeli v Idriji še tri tanke.

Jugovzhodno od Idrije — v Dolomitih — je bilo več sovražnikovih postojank. Tako npr. je bilo v Rovtah 160 domobrancev s štirimi topovi, štirimi lahkimi minometalci in kar 23 težkimi in lahkimi mitraljezi. Pri Sv. Treh kraljih je bilo 70 do zob oboroženih domobrancev: imeli so med drugim devet težkih mitraljezov in puškomitraljezov. Enako število domobrancev je bilo tudi v postojanki v Sentojoštu, ki so bili oboroženi z enim težkim in devetimi lahkimi mitraljezi itd.

Štab IX. korpusa je moral ob napadu na postojanki v Godoviču in Hotedršici računati z najverjetnejšimi smermi morebitne sovražnikove intervencije. Če izvzamemo idrijsko posadko, je bilo treba pričakovati nemško vmešavanje predvsem iz smeri Logatca, od koder bi mogla priti napadenim postojankam na pomoč predvsem logaška posadka (140 mož z več težkimi minometalci in 24 mitraljezi), enako pa tudi posadke z Vrhnike (300 domobrancev), Rakeka (60 domobrancev), Planine (140 Nemcev) in okrepitev iz Ljubljane.

Druga nevarnost je pretila s Pivke, kjer je bilo tedaj v Postojni 700 nemških gorskih lovcev in 40 Italijanov, v Prestranku pa 1200 Nemcev. Pomoč napadenim postojankam bi utegnili priti tudi iz

Poljanske doline in Škofje Loke, kjer je bilo v tistih dneh 700 esesovcev in čez 300 navadnih vojakov, policistov, žandarjev in graničarjev. Nevarni bi utegnili postati tudi italijanski alpinci iz Vipavske doline, saj jih je bilo v Ajdovščini okrog 900, v Vipavi pa celo 1000 z več havbicami.

V skrajnem primeru je bilo treba računati celo s sovražnikovimi posadkami na zahodnih mejah osvobojenega ozemlja, ki bi s koncentracijo skoraj vseh enot IX. korpusa okrog Idrije, Godoviča in Hotedršice ostale takorekoč brez nadzorstva. V Gorici je bilo tedaj okrog 4000 Nemcev, v Tolminu več kot 1000 in v Mostu na Soči 390 Nemcev, Mongolov in Italijanov.¹

Take so bile razmere v tem delu Slovenskega primorja in Gorenjske ob napadu IX. korpusa na Godovič in Hotedršico, malo kasneje pa še na Idrijo. Na podlagi tega je štab korpusa odločil, naj enote XXX. divizije napadejo in osvojijo Hotedršico ter se zavarujejo iz smeri Logatca, Rakeka in Postojne, XXXI. divizija pa naj uniči nemško postojanko v Godoviču, a hkrati naj blokira Idrijo in demonstrativno napada Spodnjo Idrijo. Dolomitski odred je dobil nalogo, naj blokira domobransko postojanko v Rovtah, Idrijsko-tolminski odred pa naj bi z zasedbo položajev na Colu zavaroval napad iz smeri Ajdovščine in Vipave.

Štab XXXI. divizije je za napad na Godovič določil Gradnikovo brigado, kar naj bi storila z dvema bataljonoma, ki bi ju podpirala dva težka minometalca, protitankovski top in havbica kal. 100 mm, medtem ko bi en bataljon zadržala v rezervi na področju Črnega vrha nad Idrijo.

Vojkova brigada bi po načrtu štaba divizije s tremi bataljoni blokirala Idrijo, s četrtnim bataljonom, ki bi bil v rezervi na Gori nad Idrijo, pa bi nadzirala cesto Idrija–Kovačev rovt–Rovte.

Prešernova brigada, ki je takrat imela še štiri bataljone, naj bi z enim blokirala Spodnjo Idrijo, z drugim bi zasedla položaje pred Veharšami, s tretjim pa v Fužinah na cesti Gorenja vas–Žiri, medtem ko bi četrti bataljon zadržala v rezervi na Govejku.

Bataljoni naj bi položaje zasedli že ponoči, napad pa bi se pričel 18. marca ob pol šestih zjutraj z močnim artilerijskim in minometalskim ognjem, ki bi ga borci izkoristili za približevanje k postojanki, nato pa bi ob podpori mitraljezov jurišali na napol porušene bunkerje in druge utrdbe.²

¹ Povelje štaba XXXI. divizije z dne 14. marca 1944 za napad na Godovič.

² Povelje štaba XXXI. divizije z dne 14. marca 1944 za napad na Godovič.

Napad je bil odbit...

Napad se je pričel ob napovedani uri. Komaj se je dobro zdani, so naši topovi in minometalci pričeli silovito obstreljevati sovražnikove utrdbe v Godoviču in Hotedršici; pol ure kasneje, ko so topovi in minometalci utihnili, so borci Gradnikove brigade vdrli v vas Godovič in zasedli položaje po ruševinah okrog sovražnikove postojanke. Do takrat je še vse potekalo po načrtu. Kazalo je, da se sovražnik ne bo mogel več dolgo upirati.

Medtem je Vojkova brigada sklenila obroč okrog Idrije. Najvažnejšo nalogo je imel 1. bataljon, ki naj bi skupno z 2. bataljonom Prešernove brigade preprečil sovražniku izpad iz Idrije proti Godoviču.

Kmalu zatem, ko so se izpred Godoviča in Hotedršice oglasili naši topovi, je iz Idrije pripeljal osebni avtomobil, ki se je navzlic

Funkcionarji Vojkove brigade. (Med njimi je načelnik štaba brigade Tone Bavec-Cene — peti z leve — in trije komandanti brigade: tretji z leve Franc Nemgar, četrti z leve Albin Drolc-Krtina in šesti z leve Oto Vrhunec-Blaž Ostrovrhar)

hudemu obstreljevanju srečno prebil proti Godoviču. Zato pa so naše zasede razbile nemški tovarnjak, ki je kmalu nato pripeljal tod mimo v spremstvu oklopnega avtomobila.

Nemci so nato pričeli obstreljevati položaje Prešernovega in Vojkovega bataljona s topovi iz Idrije, takoj nato pa se je pred našimi položaji prikazala večja sovražnikova kolona. Naša dva bataljona sta se ji najprej uspešno uprla, vendar Nemci so ju naposled s spretnim manevriranjem in z bočnimi napadi prisilili k umiku. S tem pa jim je bila pot do Godoviča prosta. To pa je hkrati pomenilo, da je napad Gradnikove brigade na nemško posadko v tej vasi dokončno propadel. Gradnikovci so se morali umakniti iz vasi, da jih ne bi Nemci, ki so se približevali iz Idrije, napadli v hrbet in jih razbili.

Na drugih sektorjih se tega dne ni pripetilo nič posebnega. Podjetnejši so bili le Nemci v Spodnji Idriji, ki so se našim enotam, ki so blokirale njihovo postojanko, prikradli z močnejšo skupino za hrbet in jih prisilili na umik proti Ledinam. Naposled pa se je našim le posrečilo, da so sovražnika potisnili nazaj v Spodnjo Idrijo.

Medtem se je napad na Hotedršico nadaljeval. Ker naši tudi ponoči niso dosegli nobenega uspeha, je štab korpusa sklenil, naj enote XXX. divizije zjutraj ob petih prekinejo napad in se umaknejo iz vasi, vendar pa naj bi se blokada sovražnikovih postojank nadaljevala. To je bilo storjeno zato, da bi naši borci sovražnikove kolone pričakali na odprtem polju in jih tu iz zased potolkli, nato pa obnovili napade na postojanki v Godoviču in Hotedršici.

Udarci in protiudarci

V naslednjih dneh so si sledili nemški udarci in naši protiudarci naglo drug za drugim. Dne 19. marca — dan po napadu na Godovič in Hotedršico — je močnejša nemška kolona, oborožena z brzostrelnim topom, dvema težkima minometalcema in dvema oklopnima avtomobilima, prebila blokado Vojkove brigade pred Idrijo in se približevala Črnemu vrhu nad Idrijo. Drugi bataljon Gradnikove brigade je pravočasno zasedel položaje na robu gozda med Črnim vrhom in Gornjimi Predgrizami ter iz zasede napadel nemško predhodnico. Ko pa se je nemška glavna razvila v strelsko črto in ob podpori brezostrelnega topa pritislila na položaje zasede, se je ta morala umakniti na nove položaje tik pred Črnim vrhom. Nemci pa so jo zasledovali in neki njihovi skupini se je celo posrečilo, da se je prebila do roba vasi in zažgala prvo hišo, na katero je med potjo naletela.

Zaplenjeni nemški brzostrelni top

Medtem pa je Nemce napadla v bok četa 4. bataljona, s katero so bili tudi skoro vsi brigadni funkcionarji. Nemci tega napada niso prenesli in so se pričeli najprej počasi, potem pa čedalje hitreje umikati proti Predgrižam. Nemški umik se je kmalu spremenil v divji beg. Nekateri nemški vojaki so poskušali rešiti vsaj brzostrelni top in so ga samotež vlekli nazaj. Rafali naših mitraljezov pa so jim tudi to preprečili. Tako je top obtičal ob cesti, Nemci pa so na vse pretege bežali v Idrijo. Gradnikovci so razen topa zaplenili v tej borbi še dve puški in nekaj municije za top. Tega dne so Nemci imeli šest mrtvih in ranjenih, medtem ko na naši strani ni bilo nobenih izgub.

Tudi tiste enote 2. bataljona, ki so bile tega dne v zasedi med Godovičem in Hočedršico, je spremljala sreča. Razbile so namreč močnejšo sovražnikovo kolono in ji prizadejale občutne izgube.

Naslednjega dne — 20. marca — so se Nemci spet prikazali pred Črnim vrhom. Verjetno so prišli po top in po drugo orožje, ki so ga prejšnjega dne odvrgli med begom proti Idriji. Med njimi in enotami

Gradnikove brigade se je razvila huda borba. Nemcem se je najprej posrečilo vdreti v vas, toda gradnikovci so jih ob dveh popoldne z odločnim protinapadom pregnali nazaj v Idrijo. Tega dne so Nemci imeli deset mrtvih — dva so pustili kar na položajih — in dvanajst ranjenih.

Omenili smo že, da je štab korpusa predvideval obnovitev napada na postojanki v Hotedršici in Godoviču. To naj bi se zgodilo 22. marca ob desetih ponoči s tem, da bi enote XXX. divizije napadle in osvojile Hotedršico, XXXI. divizija pa bi blokirala Godovič in Idrijo.

Enote XXXI. divizije so v skladu s tem novim načrtom že v zgodnjih večernih urah krenile proti predvidenim položajem. Vojkova brigada je spet dobila nalogo, naj blokira Idrijo: z enim bataljonom naj bi zasedla položaje na serpentinah ceste Idrija—Črni vrh, z drugim bataljonom, ki naj bi imel položaje na Govekarjevem vrhu, bi zaprla cesto Idrija—Godovič, z dvema bataljonoma pa naj bi se utrdila na Idrijskih Ravnah in na Gori.

Medtem ko je Gradnikova brigada blokirala Godovič, je Prešernova brigada ostala v divizijski rezervi v Dolah in na Veharšah, le en njen bataljon je zasedel položaje na Medvedjem brdu, kjer bi moral vzpostaviti zvezo s XVII. brigado pred Rovtami.

Brigade so zasedle položaje, ki so jim jih odredili, do napada na Hotedršico pa navzlic temu ni prišlo. Nemci so namreč v zadnjem hipu poslali v Godovič in Hotedršico večje okrepitve, tako da je napad na ti dve postojanki postal nesmiseln. Zato pa so se vse naše enote v naslednjih dneh zapletle v hude borbe s sovražnikovimi kolonami, ki so pritiskale proti našim položajem.

Prva je to občutila Prešernova brigada. Nemci in domobranci so že v dopoldanskih urah napadli iz smeri Rovt njen 2. bataljon, ki je imel položaje na Medvedjem brdu. Naši so nekaj časa vzdržali, nato pa so se morali umikati proti položajem 1. bataljona na Veharšah. Kmalu je tudi ta stopil v borbo. Spričo odločnega odpora obeh bataljonov je sovražniku šele v popoldanskih urah uspelo potisniti naše borce na nove položaje, kjer se je borba nadaljevala do večernih ur, ko se je sovražnik naposled umaknil v postojanke.

Do borbe je prišlo tudi na Dolah, kjer so bili deli 3. in 4. bataljona Prešernove brigade. Sovražnik je imel to prednost, da je teren dobro poznal in je zato s spretnim manevriranjem potisnil naše z nekaterih položajev. Naposled ga je 4. bataljon le ustavil in ga s protinapadom pogнал na izhodiščne položaje.

Tega dne so prešernovci izgubili pet borcev, medtem ko sovražnikove izgube niso ugotovljene.

Na drugih sektorjih je bilo mirno, le med Idrijo in Godovičem so vojkovci zaminirali cesto in pričakali dva nemška kamiona. Prvi je zletel v zrak, drugega pa je naša zaseda obstreljevala, z jurišem pregnala Nemce in pri tem zaplenila brzostrelko.

Ponoči je Prešernova brigada skupno s štabom divizije napravila premik. Ko je naša kolona hotela v jutranjih urah prekorati cesto Idrija—Godovič, je pri Zali padla v sovražnikovo zasedo. V krajši borbi, ki se je razvila ob tej priložnosti, je štab divizije zaplenil dve puški. Nato je kolona spremenila smer in se napotila proti Gori in Govejku ter se ustavila v Koritih, dva dni kasneje pa se je čez dolino Idrijce premaknila v Zadlog.

V zadnjih dneh marca je sovražnik postal izredno podjeten. Dne 25. marca so namreč Nemci pričeli očiščevalno akcijo — imenovali so jo »Dachstein« — ki pa naših enot ni kdove kako prizadela.

Do prvih spopadov z Nemci je prišlo 27. marca med Zadlogom in Idrijo. Tudi naslednjega dne je Prešernova brigada, ki se je zadrževala na tem sektorju, doživela več spopadov z nemškimi kolonami in patruljami, ki so iz Idrije rinile na vse strani. Najuspešnejši je bil 4. bataljon, ki je s položajev nad serpentinami južno od Idrije pričakal, napadel in zavrnil nemško motorizirano kolono, ki je štela osem tovornjakov in ki je bila namenjena proti Godoviču. Tudi 29. marca je bilo še nekaj manjših spopadov, predvsem okrog Godoviča.

Še bolj nadležni pa so bili Nemci na nasprotni strani Idrije, kjer je bila Vojkova brigada na položajih. Do sila ostrih borb je prišlo zlasti 27. marca, ko so Nemci najprej potisnili s položajev med Idrijo in Godovičem zasedo 3. bataljona, nato pa v gosti megli napadli 3. in 4. bataljon na Gori nad Idrijo. Ko so Nemci pričeli obkoljevati naše položaje in so razmere postale že skrajno kritične, sta se morala bataljona pod zelo težavnimi okolnostmi izvleči iz obroča. Njuna glavnina pri tem ni imela večjih izgub, zato pa je od štirinajstih borcev v zaščitnici — ta je namreč zadrževala Nemce in domobrance, da bi se bataljona lahko v redu umaknila — ostalo po končani borbi le še pet živih.¹

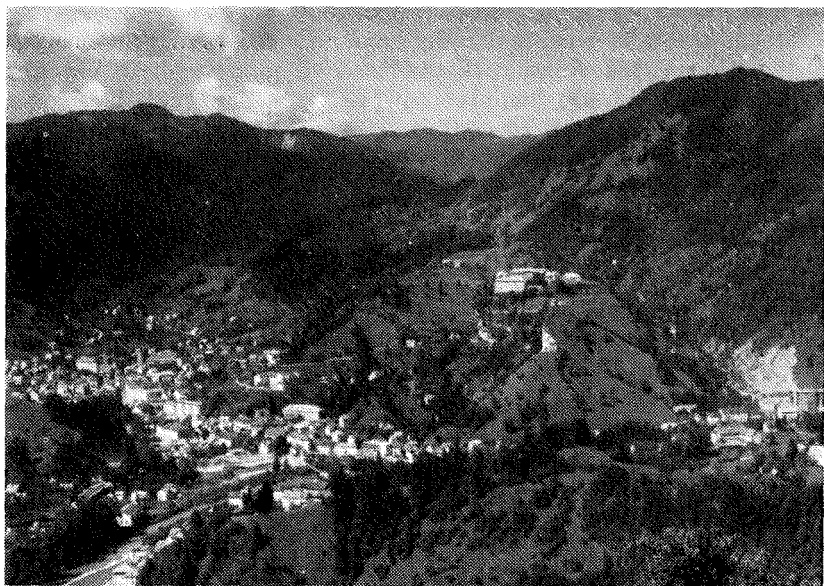
Naslednjega dne — 28. marca — se je pred novimi položaji Vojkove brigade na Ledinah spet pojavilo kakih 300 sovražnikovih vojakov, ki pa tokrat niso imeli sreče. Borba je trajala ves dan, zvečer pa so se sovražnikovi vojaki vrnili v Idrijo, medtem ko se je Vojkova brigada ponoči vrnila na prejšnje položaje na Gori nad Idrijo.

² Borbe Vojkove brigade so podrobneje opisane v knjigi Stanka Petelina »Kronika Vojkove brigade« (Založba »Borec«, 1963).

Tudi Idrija naj bi prišla na vrsto

V zadnjih dneh marca se je vreme naglo poslabšalo in zapadel je celo sneg. Morda je bilo to vzrok, da so Nemci prenehali z izpadi iz postojank, ali pa so mislili, da jim ne grozi več nevarnost in da so naše enote spričo njihovih ofenzivnih sunkov dokončno nehale z blokado Idrije, Godoviča in Hotedršice. Če so zares tako mislili, so že čez dva dni lahko ugotovili, da so se temeljito zmotili.

Štab IX. korpusa si je tokrat zastavil zelo težavno nalogo: naše enote naj bi najprej napadle in uničile nemško postojanko v Spodnji Idriji ob istočasni blokadi Idrije in Godoviča, nato pa bi glavni napad prenesle na Idrijo s ciljem, da jo osvoje. Osvojitev Idrije je bila — po mnenju štaba korpusa — potrebna iz dveh razlogov: v Idriji se je pričela bela garda čedalje intenzivneje ukvarjati z razpredanjem svojih niti tudi po osvobojenem ozemlju, razen tega pa je bila Idrija — kot smo že ugotovili — izhodišče za skoraj vse okupatorjeve ofenzivne akcije proti našim enotam, ki so se zadrževale v vzhodnem delu Slovenskega primorja.

Pogled na Idrijo

Glavno nalogo pri napadu naj bi odigrala XVIII. brigada, ki bi z dvema bataljonoma in s pomočjo topniškega diviziona — sestavljala sta ga dva protitankovska topova in havbica — napadla Spodnjo Idrijo, medtem ko bi XVII. brigada varovala napad pred sovražnikovim vmešavanjem iz Rovt in Sv. Treh kraljev, XIX. brigada pa bi bila v divizijski rezervi, z enim bataljonom v zasedi med Idrijo in Spodnjo Idrijo.

XXXI. divizija je imela nalogo, da blokira Idrijo, Godovič, Hotedršico in da napad XXX. divizije na Spodnjo Idrijo zavaruje pred sovražnikovo intervencijo iz smeri Vipave in Ajdovščine.

Vojkova brigada je v skladu s tem načrtom zasedla položaje okrog Idrije z desne strani, Gradnikova brigada pa z leve strani reke Idrijce. Prešernova brigada je z dvema bataljonoma obkolila Godovič, z enim je blokirala Hotedršico, četrtega pa je imela v rezervi v Grižah. XXXI. diviziji so začasno priključili tudi Dolomitski odred, ki je zasedel položaje na Colu z nalogo, da odbije sovražnika, če bi šel iz Vipavske doline napadeni postojanki na pomoč.¹

Blokado je bilo treba izvesti 1. aprila do devetih zvečer. Medtem ko so se enote pripravljale na novo akcijo, je kakih 300 Nemcev, ki so tega dne dopoldne nenadoma prodrli iz Idrije proti Zadlogu, skoro iznenadilo Gradnikovo brigado. Nemci so namreč med potjo na Čekovniku ujeli dve terenki, ju pretepli in prisilili, da jim kažeta pot. Do Lampreta so prišli gologlavi, da jih naši ne bi prepoznali. Zares so presenetili štabnega administratorja in kurirja Franceta, ki sta se skušala rešiti z begom, toda nemške krogle so ju med umikom prestregle. Smrtno ranjeni kurir Francelj je bil toliko priseben, da je pošto skril v sneg in je Nemci niso dobili v roke. Streli pa so opozorili gradnikovce na nemško navzočnost v njihovi bližini. Borci 4. bataljona so takoj pohiteli na položaje in Nemce zapodili v beg proti Lampretu. Tam pa jih je čakala še druga naša zaseda in sovražnika napadla z boka. Nato so jo Nemci ucvrli po strmem pobočju navzdol v grapo, med potjo pa so odmetavali čelade, bele halje in orožje. V tej borbi je padlo deset nemških vojakov, precej pa jih je bilo tudi ranjenih.²

Napad na Spodnjo Idrijo se je pričel z zamudo, ker enote XVIII. brigade niso pravočasno zasedle položajev. To je bil hkrati vzrok, da niso mogle ponoči doseči nobenih bistvenih uspehov.

¹ Povelje štaba XXXI. divizije z dne 31. marca 1944 za blokado Idrije.

² »Partizanski dnevnik«, 14. aprila 1944.

Čez dan je nato delovala le naša artilerija in obstreljevala sovražnikove cilje v Spodnji Idriji, da bi tako pripravila kar najboljše pogoje za ponovni nočni napad borcev XVIII. brigade.

Pač pa se je še podnevi poskušala večja nemška kolona prebiti iz Idrije v Spodnjo Idrijo. Daleč pa ni prišla, ker so jo gradnikovci in vojkovci z obeh pobočjih sprejeli s tako silovitim ognjem, da se je morala umakniti nazaj v Idrijo. Okrog Godoviča in Hotedršice je bilo tega dne sorazmerno mirno. Iz Godoviča se je kakih 30 Nemcev skušalo sicer prebiti proti Idriji, toda v Zali so jih naši tako temeljito razbili, da so se sovražnikovi vojaki v gručah vračali nazaj. Zvečer so prešernovci demonstrativno napadli nemško posadko v Godoviču, ki je na izzivanje odgovorila z vso močjo, misleč, da jih je Prešernova brigada prav zares napadla.

Tega dne — 2. aprila zvečer — sta 2. bat. XVIII. brigade in 3. bat. XIX. brigade ponovno napadla nemško postojanko v Spodnji Idriji. Začetek borbe je veliko obetal, saj so naši borci že v prvih naletih osvojili več bunkerjev, nazadnje pa so napadli še utrjeno župnišče. Ko so ga po hudih bojih osvojili, so notri našli dvanajst trupel nemških vojakov. Sovražnik se je spričo hudega pritiska naših enot moral odtod tako naglo umakniti, da je na položajih pri cerkvi pustil celo dva topa — eden je bil protitankovski, drugi pa brzostrelni. Zadnja nemška postojanka, ki jo je bilo treba v Spodnji Idriji še osvojiti, je bila šola in nekaj bunkerjev. Vse je kazalo, da se tudi te sovražnikove odporne točke ne bodo mogle več dolgo upirati.

Tedaj pa se je zgodilo nekaj nepredvidenega, kar je povsem spremenilo potek borbe. Nenadoma je padla nemška mina v skupino naših borcev in napravila med njimi strahovit pokol: štirje naši borci so bili takoj mrtvi, drugih štirinajst pa je bilo ranjenih. Medtem ko so naši odnašali ranjence na varno, je sovražnik ponovno uredil svoje vrste in okrepil pritisk na napadalce. Razen tega pa se je pričelo že daniti. Sovražnik je tedaj še bolj pritisnil in bataljona sta se morala umakniti iz Spodnje Idrije, kjer sta ostala ne le oba topova, temveč tudi drugo orožje, ki so ga borci zaplenili v prvem naletu.

Čez dan je bilo pri Spodnji Idriji sorazmerno mirno, zato pa je na drugih odsekih toliko bolj pokalo. Gradnikova brigada, ki je bila ves dan v borbi, je obstreljevala Idrijo s težkim minometalcem. Po golem naključju je ena izmed min padla na nemški brzostrelni top v Idriji, ga uničila, razen tega pa je njena eksplozija ubila še šest nemških vojakov, osem pa jih je ranila.

Nemci so tega dne — 3. aprila — poskušali prebiti blokado najprej na južni strani in so napadli Gradnikovo brigado. Ko pa jim to ni

uspelo, so se obrnili proti severu in poskušali prodreti skozi položaje Vojkove brigade. Tudi tu niso ničesar opravili.

Kmalu nato je močnejša nemška motorizirana kolona, v kateri sta bila dva tanka in enajst kamionov, krenila iz Idrije proti Godoviču. Med potjo pa so prvi kamioni zapeljali na mine, ki so jih gradnikovci zakopali na cesti. Tu so Nemci izgubili dva kamiona, poškodovan pa je bil tudi en tank, ki je obstal ob robu ceste. Druga vozila so nadaljevala pot navzlic hudemu odporu 1. bataljona Gradnikove brigade, ki je bil tod na položajih. Kasneje mu je priskočil na pomoč še 3. bataljon Prešernove brigade. Vendar pa tudi to ni zaleglo, kajti močno oslabljena nemška kolona je naposled le prispela v Godovič.

Godoviški posadki so poslali okrepitve tudi iz smeri Hotedršice. Zato je bila dovolj močna, da je že v dopoldanskih urah pričela z napadi na vzpetine tik nad Godovičem, ki jih je branil 1. bataljon Prešernove brigade. Sovražnik je najhuje pritiskal na k. 817, ki je gospodovala nad vso okolico. Druga četa 4. bataljona je precej časa vzdržala na položajih in odbijala sovražnikove napade, toda v popoldanskih urah se je naposled le morala umakniti. Z njenim umikom pa je bila oslabljena celotna obramba 4. in 1. bataljona severno od Godoviča, tako da sta se oba bataljona morala premakniti na nove položaje v bližini Veharš. Vendar tudi tu nista imela miru, ker ju je sovražnik vso pot zasledoval in ju skušal pregnati tudi od tod. To pa se mu ni posrečilo in se je zaman zaletaval ob naše položaje. Naposled se je unesel in se pričel umikati nazaj proti Godoviču.

Sovražnik je imel tega dne v borbah z enotami XXXI. divizije zelo hude izgube. Po nekaterih podatkih sodeč, so samo prešernovci pobili kar 38 Nemcev, kakih 60 jih pa ranili, medtem ko je 1. bataljon Gradnikove brigade prizadejal Nemcem 23 mrtvih in 22 ranjenih.³

V času, ko so med Godovičem in Idrijo ter na položajih nad Godovičem ropotali mitraljezi gradnikovcev in prešernovcev, je naša artilerija obstreljevala še preostale cilje v Spodnji Idriji, enote XXX. divizije pa so se pripravljale na tretji nočni napad na sovražnikovo posadko v tej vasi. Vendar pa napad, ki je trajal vso noč, ni dosegel pričakovanega uspeha. Borci so bili že preveč utrujeni, saj so napadali že tri noči zapored. Enote, ki so sodelovale v neposrednem napadu, pa so bile tudi precej oslABLJENE spričo hudih izgub: mrtvih je bilo sicer le šest, zato pa kar 63 ranjenih, med katerimi jih je pet umrlo

³ Miha Klinar: Kratka kronika VII. SNOUB »Franceta Prešerna« (»Loški razgledi« 5/1958, str. 46).

med prevozom v bolnišnico. Občutne izgube je imela tudi XXXI. divizija — 18 padlih in 11 ranjenih borcev.

Ko je štab korpusa ugotovil, da spričo utrujenosti, velikih izgub in prihoda novih nemških okrepitev ni upati, da bi nemška postojanka v Spodnji Idriji padla, je ukazal umik. To se je zgodilo 4. aprila ob petih zjutraj.

Neostvarljive želje?

Glede na to, da so bile šestnajstdnevne borbe okrog Hotedršice, Godoviča in Idrije prva skupna akcija, v kateri so sodelovale skoraj vse enote IX. korpusa, je prav, če se malo podrobneje zadržimo na analizi teh borb.

Ugotoviti moramo predvsem to, da so se skoraj vse enote brez izjeme odlično znašle v pogojih manevrskega vojskovanja — da so lahko delovale samostojno, se umikale, ko je sovražnikov pritisk bil prehud, in prehajale v protinapade in zasledovanje sovražnika, če je njegov pritisk popustil ali pa se je pričel umikati.

Manj pa so našim enotam ustrezali pogoji, ko je bilo treba blokirati sovražnikove postojanke in njegovim posadkam onemogočiti, da bi priskočile na pomoč sosednjim napadenim postojankam. V takih primerih je sovražnik dokaj lahko prebil blokado. Tega pa ne bi bilo, če bi naše enote dobro minirale ceste in neprestano napadale sovražnikove kolone v bok in hrbet, celo v primeru, da bi prebile našo blokado. Naši položaji so bili tudi preplitvi in zato sovražnikove kolone po njihovem proboju niso navadno na vsej poti naletele več na nobeno oviro.

Štabi bataljonov so tudi premalo računali s tem, kakšne posledice utegnejo njihovi ukrepi imeti za celoto, in so v zvezi s tem nekateri komandanti bataljonov pokazali precejšnjo mero neodgovornosti. Tako npr. se je po nemškem prodoru v Godovič 1. bataljon Gradnikove brigade brez dovoljenja umaknil proti Črnemu vrhu, naslednjega dne — 19. marca — pa sta 1. in 2. bataljon samovoljno zapustila položaje pred Črnim vrhom in krenila proti Otlici, tako da so morali brigadni funkcionarji reševati situacijo, toda »osebno hraber komandant, ki brez vojske zapleni top — ni dober komandant. Dober je oni komandant, katerega borci zaplenijo top. Komandanti morajo biti organizatorji.«¹

Cilj, ki si ga je štab korpusa zastavil pred to veliko akcijo, je jasen: z osvojitvijo Hotedršice in Godoviča naj bi se vrata v Dolomite

¹ Poročilo štaba IX. korpusa z dne 26. marca 1944.

odprla na stežaj. Povsem pravilna je bila odločitev — potem ko je bilo že jasno, da cilja ni moč doseči — da je treba prenehati z napadi na postojanki in da je treba sovražnikove kolone zvabiti na odprto bojno polje, kjer bi naše enote sovražniku lahko vsilile lastne pogoje vojskovanja. Ta taktika se je pokazala zelo uspešna.

Manj pa je razumljivo, kako da se je štab korpusa odločil za napad na Spodnjo Idrijo, ki naj bi se nadaljeval in končal z osvojitvijo Idrije. Taka naloga je bila takrat in tudi kasneje za IX. korpus pretežavna, saj je sovražnik imel v tej postojanki okrog 1100 odlično oboroženih vojakov, razen tega pa še nekaj tisoč v sosednjih postojankah.

V vsakem primeru pa so bile borbe okrog Idrije odlična šola za naše enote, kar se je najbolje pokazalo v vseh kasnejših borbah.

OKROG
POSTOJNE

Novi porazi nemških kolon

Enote XXX. divizije so se po končanih borbah za Idrijo zbrale na področju Vrsnika in Ledin (med Idrijo in Žirni), brigade XXXI. divizije pa so se osredotočile na nasprotni strani Idrije — okrog Črnega vrha in Cola. Medtem so se Nemci vneto pripravljali na večjo ofenzivno akcijo proti našim enotam.

Nemci so še pred pričetkom svoje najnovejše ofenzive nekajkrat poskušali prodreti iz Idrije čez Črni vrh in Col proti Vipavski dolini, prav tako pa tudi iz Vipavske doline v nasprotni smeri proti Idriji. Do prvih večjih borb je prišlo 8. aprila, ko se je kakih 200 Nemcev pojavilo pred položaji Vojkove brigade okrog Črnega vrha. Tega dne se je spustila gosta megla nizko nad zemljo. Nevarnost za presenečenje je bila izredno velika. Ali tokrat so vojkovci bili tisti, ki so izkoristili meglo in dosegli presenečenje. Pritihotapili so se v neposredno bližino nemške kolone, jo napadli in ji prizadejali hude izgube, nato pa se hitro umaknili. Nemci so menda imeli ob tem napadu 22 mrtvih vojakov.

Tega dne je bil zelo uspešen tudi 1. bataljon Gradnikove brigade, ki je imel položaje pod Colom. Nemci so se takrat pripeljali s tremi kamioni čisto blizu naših položajev, se ustavili in se, nič hudega sluteč, postavili v vrste. Tedaj pa se je oglasil naš težki mitraljez in jih v hipu razbil. Ob tej priložnosti je precej Nemcev bilo mrtvih, poškodovani pa so bili tudi njihovi kamioni.¹

Vse kaže, da je bila sovražnikova skupina na teh treh kamionih le predhodnica glavne sovražnikove kolone, ki je prodirala iz Vi-

¹ »Goriški borec«, štev. 10 (15. maja 1944), (Glasilo Gradnikove brigade).

pavske doline čez Col proti Idriji, da bi se združila z drugo nemško kolono, ki jo je Vojkova brigada napadla že pred Črnim vrhom. Gradnikovci so se, po nekaterih poročilih² sodeč, pri Colu še vso noč borili z nemško kolono ter jo v gosti megli neprestano napadali ne le z mitraljezi, temveč tudi z ročnimi bombami, tako da so Nemci imeli 56 mrtvih in 30 ranjenih vojakov. Nemška kolona je štela ckgrog 1000 mož s 60 mulami, ki so nosile težko orožje, spremljalo pa jo je tudi pet tankov.³

Tudi zaseda Gradnikove brigade med Idrijo in Godovičem se je izkazala, saj je istega dne — 8. aprila — napadla štiri kamione, ki so pripeljali mimo, in ubila pet Nemcev.

Borbe z Nemci na področju Črnega vrha so se nadaljevale še naslednja dva dni, posebno pa 10. aprila, ko se je Vojkova brigada spet morala boriti z dvema manjšima nemškima kolonama, ki sta iz Idrije prodrli pred njene položaje. Vojkovci so po dveurni borbi zavrnilo nemški napad.

Prešernova brigada je imela opravka z Nemci šele 12. aprila, ko je v bližini Idrije postavila mine na cesto. Nanje je zavezil nemški kamion, poln vojaštva. Deset Nemcev je bilo ob eksploziji mrtvih, vsi drugi, ki so se peljali na tovarnjaku, pa huje ali laže ranjeni. Kamion se je vnel in zgorel. Neka druga zaseda Prešernove brigade pa je istega dne napadla in pobila pet Nemcev, ki so se pripeljali do njenih položajev med Idrijo in Godovičem z vlačilcem za topove.⁴

Nemški protiudarec — »Ledinska ofenziva«

Sovražnikova ofenzivna akcija proti osvobojenemu ozemlju, ki je trajala od 11. do 23. aprila 1944 in ki jo poznamo pod imenom »Ledinska ofenziva«, se je v nekaterih ozirih močno razlikovala od prejšnjih nemških ofenziv.

Ena izmed njenih značilnosti je v tem, da je imela samo dve izhodišči — Idrijo in Most na Soči. Vse kaže, da Nemcem ni bil glavni cilj razbitje in uničenje naših vojaških enot, temveč so hoteli s sistematičnim pregledom celotnega osvobojenega ozemlja odkriti naše bolnišnice, skladišča, delavnice itd. Zato so Nemci prodirali počasi in temeljito preiskovali sektor za sektorjem. Z glavnimi silami so se

² Operativno poročilo štaba IX. korpusa z dne 1. maja 1944.

³ Stanko Petelin: Kronika Vojkove brigade (Založba »Borec«, 1963).

⁴ Miha Klinar: Kratka kronika VII. SNOUB »Franceta Prešerna« (Loški razgledi 5/1958, str. 47).

premikali samo po cestah in se niso spuščali v zasledovanje naših enot, če so med potjo naleteli nanje.

Nemci so posvetili največjo pozornost obema središčema osvobojenega ozemlja: Cerknemu in Čepovanu. Njihova akcija je imela dve etapi: najprej so pregledali cerkljanski sektor, nato pa še čepovanski. Med ofenzivo so začasno osredotočili večje sile v Cerknem, na Slapu, v Čepovanu in na Colu.

Zadnje sovražnikove priprave za ofenzivo so bile končane 10. aprila, ko je v Idrijo prišlo še 1000, na Col pa kakih 300 nemških vojakov.

Naslednjega dne je okrog 1500 mož močna nemška kolona prodrla iz Idrije na Ledine, kjer se je zapletla v hude boje z vsemi tremi brigadami XXX. divizije. Kaže, da se je sovražniku posrečilo presenetiti nekatere enote XXX. divizije, ki so v teh borbah pretrpele hude izgube v ljudeh in oborožitvi.

Zvečer so se Nemci umaknili v Idrijo, zato pa so naslednjega dne — 12. aprila — spet prišli na Ledine, vendar zaman: XXX. divizija se je namreč že pred njihovim prihodom umaknila na Cerkljanski vrh in se tako izognila borbi.

V naslednjih dneh so Nemci dobili še nadaljnje okrepitve — 15. aprila je prišlo v Idrijo 1000 novih vojakov, 16. aprila pa še nadaljnjih 2000 — in so s tem vojaštvom ob pomoči še treh drugih kolon, ki so prodrle na Cerkljansko iz Poljanske doline, iz Mosta na Soči in iz Bohinja, temeljito preiskali ves cerkljanski sektor. Do kakih večjih borb ni več prišlo, ker so se medtem enote XXX. divizije umaknile na levo stran reke Idrijce. Po osmih dneh ropanja, požiganja in ubijanja pa so se Nemci 19. aprila umaknili iz Cerknega proti Idriji, Podbrdu, Hudajužni in čez Šentviško planoto proti Mostu na Soči.

S tem je bil končan prvi del nemške ofenzive na osvobojeno ozemlje. Naši bi lahko bili s končnim izidom kar zadovoljni, če ne bi bilo začetnih neuspehov, ki jih je XXX. divizija doživela na Ledinah: tam je imela 54 mrtvih in 26 ranjenih, razen tega pa je izgubila še dva protitankovska topa, protitankovsko puško, tri težke mitraljeze in še nekaj drugega orožja. Toda tudi nemške izgube niso bile majhne: kasneje se je zvedelo, da so bili na nemški strani mrtvi celo trije oficirji.

Neprimerno manj uspeha pa so Nemci dosegli pri iskanju bolnišnic, saj niso nobene odkrili. Našli so le centralno mehanično delavnico, v kateri je bil prav tedaj na popravilu naš protitankovski top. Nemci so seveda uničili top in vse stroje v delavnici. Našli so

tudi kamion na oglje in ga prav tako uničili. Izmed vseh skladišč so odkrili le eno manjše, v katerem je bilo 6000 nabojev za težko brezo in trije pokvarjeni mitraljezi.

Po preiskavi cerkljanskega sektorja so se Nemci lotili še pregleda čepovanskega dela osvobojenega ozemlja. Izhodišče za njihove akcije v tej smeri je najprej bil Most na Soči, kasneje pa še Čepovan in Col. Ko so brez kakšnega posebnega uspeha opravili svoje delo, so se 23. aprila umaknili nazaj v svoje postojanke.

Vzporedno z nemško ofenzivo — ofenziva XXXI. divizije

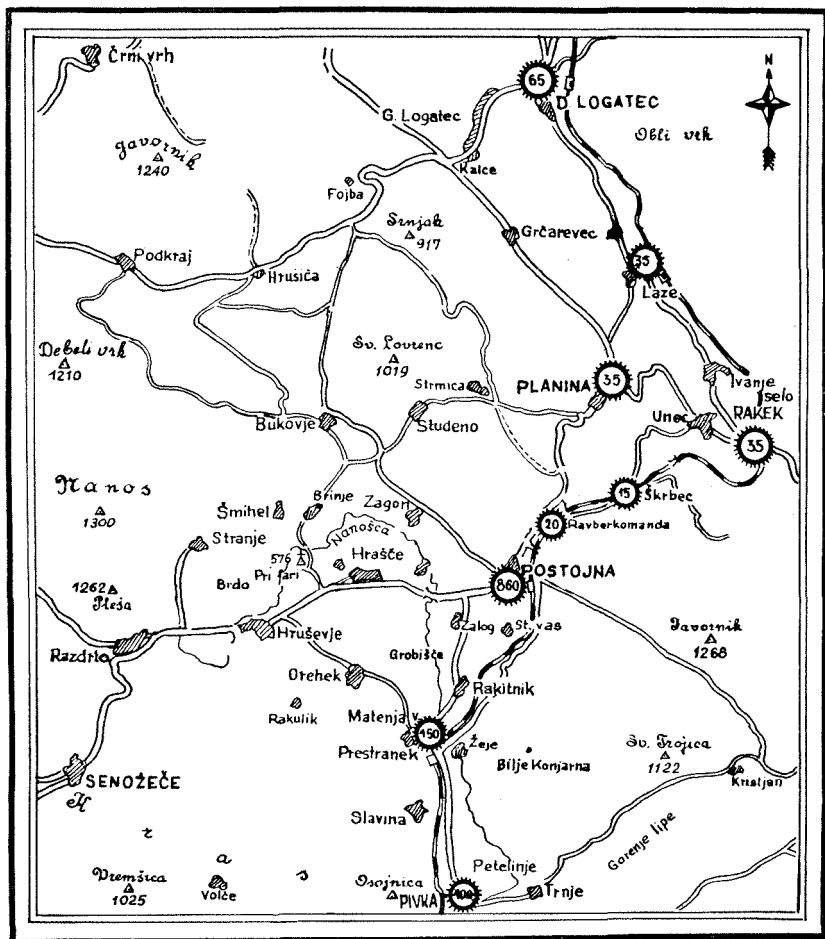
Štab IX. korpusa je že ob pričetku »Ledinske ofenzive« svetoval obema divizijama, izogibati se nemškim manevrom in se prebiti v nemško zaledje in tam izvajati lastne ofenzivne akcije.

Tako se je tudi zgodilo. Enote XXX. divizije, ki se sicer prvim borbam niso uspele izogniti, so bile že sredi sovražnikove ofenzive izven sektorja, ki so ga Nemci preiskovali, in so zasedle položaje zahodno od Idrije. S tem so zavarovale hrbet XXXI. divizije, ki se je lotila ene najuspešnejših ofenzivnih akcij: v petdnevni borbi na Pivki je najprej temeljito razrušila železniško progo na odseku Rakek—Postojna—Košana, nato pa so njene enote pričakale na položajih sovražnikove kolone in jim prizadejale občutne izgube. Višek vsega pa je po svoji drznosti bila diverzantska akcija obveščevalcev Vojkove brigade v Postojnski jami.

V dneh, ko se je XXXI. divizija zadrževala na Pivki, je sovražnikova garnizija v Postojni štela 400 Nemcev, 200 Mongolov in 260 domobrancev, ki so bili med drugim oboroženi tudi s štirimi hvabicami in dvema protitankovskima topoma. Železniška proga je bila močno zastražena: v Logatcu je bilo 65 sovražnikovih vojakov, v Planini 35, na Rakeku tudi 35, v Ravberkomandi 20, pri Škrbcu 15, v Prestranku 450 s štirimi topovi, v Sezani 250 in v Štorjah 210.

Glavna naloga, ki jo je imela divizija, je bilo temeljito rušenje proge od Rakeka do Divače z istočasnim uničenjem sovražnikove postojanke pri Škrbcu (med Postojno in Rakekom) in rušenjem cest Postojna—Razdrto—Trst in Razdrto—Vipava.

Najtežavnejši nalogi sta prejeli Prešernova in Gradnikova brigada. Prva bi se morala spraviti nad železniško progo med Postojno in Košano, minirati železniški vodovod med Staro vasjo in Zalogom ter mobilizirati za vojsko sposobne moške po okoliških vaseh, druga pa rušiti progo med Rakekom in Postojno, zavzeti sovražnikovo postojanko pri Škrbcu ter mobilizirati po vaseh ob progi.

LEGENDA:

SOVRAŽNIKOVA POSTOJANKA

Sovražnikove postojanke ob železniški progi Logatec—Postojna—Pivka
aprila 1944

Vojkova brigada naj bi zavarovala napad Prešernove in Gradnikove brigade na progo tako, da bi postavila zasede med Razdrtim in Senožecami ter med Razdrtim in Vipavo, hkrati pa minirala ceste in porušila most čez Pivko pri Hraščah.

Predvideno je bilo, da pri uničevanju železniške proge sodelujejo tudi nekatere enote XXX. divizije. To nalogo naj bi opravljale med Logatcem in Rakekom. Te velike akcije sta se udeležila tudi Dolomitski in Pivši bataljon Južnoprimskega odreda: prvi je blokiral sovražnikovo postojanko v Planini, drugi pa je miniral progo na odseku med Košano in Divačo.

Proga leti v zrak

Brigade XXXI. divizije, ki jih je povelje štaba divizije za napad na progo Ljubljana—Trst zateklo na področju Otlice, Cola in Črnega vrha nad Idrijo, so 17. aprila zvečer krenile proti Pivki. Le Vojkovo brigado bi Nemci kmalu zadržali, ker so tik pred odhodom napadli njen 2. bataljon v Gozdu med Colom in Otlico. Po dveurni borbi, v kateri je padlo šest sovražnikovih vojakov, so se Nemci morali umakniti nazaj proti Colu.

Brigade so ves naslednji dan počivale med Bukovjem in Šmihelom, 19. aprila zvečer pa je zaropotalo od Planine do Divače.

Prešernova brigada je med Košano in Rakekom na 250 krajih pretrgala železniško progo in pri tem uničila okrog 400 železniških tračnic. Nemci iz Prestranka so jo sicer skušali pri njenem opraviilu ovirati in so jo neprestano obstreljevali z mitraljezi in minometalci, toda brez kakršnegakoli uspeha. Nazadnje so poskušali še z izpadom, toda borci Prešernove brigade so jih hitro in odločno zavrnil. Prešernovci pa se to noč niso zadovoljili le z uničevanjem železniške proge na deset kilometrov dolgem odseku, temveč so zrušili še dvajset električnih drogov in šest daljnovodnih stolpov.

Gradnikova brigada je medtem blokirala sovražnikovo postojanko na Rakeku in med Postojno in Rakekom na več krajih pretrgala železniško progo. Njen napad na postojanko pri Škrbcu pa je bil odbit, pri čemer je padel en naš mitraljezec. Skratka, Gradnikova brigada postavljenih nalog ni izvršila. To pa zato, ker obveščevalni podatki o moči sovražnikovih postojank na progi niso bili v skladu z dejanskim stanjem. Sovražnik je namreč imel na progi neprimerno več bunkerjev in močnejše posadke, kot pa je to naša obveščevalna služba ugotovila pred napadom.

Vojkova brigada je — kot ji je bilo ukazano — najprej podrla most čez reko Pivko med Postojno in Hraščami, nato pa je med

Razdrtim in Senožecami postavila močnejšo zasedo. Tega ni storila zaman. Naslednjega dne — 20. aprila — so v bližino zasede pripeljali trije kamioni s petnajstimi karabinjerji, tremi nemškimi vojaki in šestimi delavci. Ko so sovražnikovi vojaki opazili naše borce, kako ob cesti podirajo telefonske drogove, so poskakali s kamionov in jih napadli. Naši so se pričeli umikati, sovražnik pa se je opogumil in jih zasledoval. Tedaj pa se je oglasila naša zaseda in presenečene sovražnikove vojake povsem razpršila, tri izmed njih ujela in zalepnila dve brzostrelki, tri pištole in puško.

Istega dne so gradnikovci demonstrativno napadli Postojno. Čeprav napad ni bil resno mišljen, so dosegli večji uspeh, kot so ga sami pričakovali: njihova mina je padla na nemški top, ga uničila in pri tem ubila pet, ranila pa tri sovražnikove vojake.

Zvečer so se enote XXXI divizije spravile nad telefonske in električne drogove. Do jutranjih ur so podrle 95 telefonskih drogov, 14 električnih daljnovodnih stolpov in 28 električnih drogov.¹

¹ Miha Klinar: Kratka kronika VII. SNOUB »Franceta Prešerna« (»Loški razgledi«, 5/1958, str. 47).

**Minerski vod Gradnikove brigade pred odhodom na rušenje proge
Ljubljana—Trst**

Nemci tonejo v Nanošci...

Na napad XXXI. divizije na železniško progo Ljubljana—Trst so Nemci odgovorili šele dva dni kasneje, ko so napadli najprej četo Vojkove brigade Pri Fari, nato pa so se zapletli v borbo še s Prešernovo brigado, ki je Vojkovi prihitela na pomoč in udarila Nemcem v bok. Kaže, da je to presenetilo Nemce, ki so se pričeli naglo umikati proti mostu čez potok Nanošca. Ker pa je bil most že pod ognjem naših mitraljezov, so Nemci skušali potok prebresti. To pa je za marsikaterega izmed njih postalo usodno. Nanošca je sicer majhen potok, toda z globokimi tolmini. Tako so od 450 sovražnikovih vojakov, ki so sodelovali v tej borbi, v neposrednem spopadu le štirje izgubili glavo, medtem ko je v navidezno nenevarni Nanošci utonilo 36 vojakov z vso opremo in orožjem.

Nemce je ta neuspeh — še bolj pa uspešno izvedena diverzantska akcija v Postojnski jami dne 22. aprila — tako razkačil, da so naslednjega dne, 23. aprila, prišli pred Šmihel s 700 vojaki. Iz Postojne so krenili po glavni cesti do Hrašča. Tu so pustili tri topove in dva težka minometalca, nato pa so se razvili v štiri kolone in pričeli prodirati proti Fari.

Njihov pohod proti Šmihelu je zaustavila zaseda Vojkove brigade, ki je imela položaje v tem naselju. Položaji so bili izredno ugodni za borbo, saj naselje leži na hriščku, naokrog pa je sama čistina. Tako se je tod že v zgodnjih jutranjih urah razvila ostra borba. Nemci dolgo niso mogli nikamor naprej, ker jih je oviral naš mitraljez iz zvonika. Šele potem, ko so granate iz nemškega brzostrelnega topa pregnale našega mitraljezca iz zvonika in ko so Nemci lahko začeli obkoljevalni manever, je morala četa, ki je bila tu v zasedi, misliti na umik.

Bilo pa je že prepozno. Hrib, na katerem je četa imela položaje, namreč zadaj s treh strani oklepa potok Nanošca, čezenj pa drži en sam most, ki so ga Nemci že obstreljevali. Kazalo je, da bo četa doživela enako usodo, kot so jo Nemci prejšnji dan. Na vso srečo so granate iz nemškega brzostrelnega topa zažgale nekaj poslopij in je gost dim prikrival od časa do časa most in umikajoče se borce pred nemškimi pogledi ter njihovimi mitraljezi. Pri tem se je izkazal mitraljezec Cvetko Carl, ki je do zadnjega varoval umik svojih borcev in se nato še sam rešil.

V tej borbi so padli trije naši borci, štirje pa so bili ranjeni. Nemške izgube so bile še precej hujše, kajti vojkovci so imeli ves čas borbe napadajoče Nemce pred seboj kot na dlani. Poročajo, da so Nemci imeli kakih 30 mrtvih in prav toliko ranjenih. Med padlimi

Štab Vojkove brigade in štabi njenih bataljonov po reorganizaciji aprila 1944. (Stojijo z leve proti desni: Radovan Dolenc-Perun, Ivan Puntar-Gubec, Jože Kuk-Branko, Tone Bavec-Cene, Djuro Latinica, Viktor Kirn, Adolf Novak; v prvi vrsti pa so z desne proti levi Damjan Brus, Jože Sagadin, Mirko Dukič, medtem ko je zadnji na levi strani Ferdo Tolar-Mirko)

je bil tudi neki njihov major, ki ga je ubil borec Vojkove brigade, ko se je spustil iz zvonika in se čez pokopališče, kjer so bili že Nemci, prebijal proti svojim.¹

Po osvojitvi naselja Pri Fari so Nemci prodirali naprej proti Šmihelu. Tu jih je na položajih pred vasjo pričakala glavšina Vojkove brigade. Borba, v katero se je tega dne zapletla pred Šmihelom Vojkova brigada, je ena izmed najhujših pozicijskih borb v vsej njeni zgodovini. Nemci so polnih sedem ur napadali, obstreljevali položaje vojakov z minami in granatami, jurišali, se umikali in spet jurišali, ne da bi se Vojkova brigada umaknila s teh položajev. Med borbo pa je vojakovce doletela huda nesreča: nemška mina je priletela naravnost na njihov minometalec in ga razbila, hkrati pa je njega eksplozija ubila tri borce, enega pa ranila.

¹ Borba je podrobneje opisana v knjigi Stanka Petelina: »Kronika Vojkove brigade« (Založba »Borec«, 1963).

Proti večeru so Nemci morali prvi odnehati in se umakniti proti Postojni. Izgubili so 32 vojakov, veliko pa jih je bilo tudi ranjenih.

Dan kasneje je prišla na vrsto Prešernova brigada. To pa je bil le manjši spopad, v katerem je njen 2. bataljon sovražnika prepodil in mu pri tem prizadejal nekaj izgub.

Istega dne — 24. aprila zvečer — se je XXXI. divizija, potem ko je uspešno zaključila svojo »turnejo« po Pivki, premaknila proti Otlici in Predmeji, kamor je prispela naslednje jutro. Pred opisovanjem nadaljnjih dogodkov pa se je treba zaustaviti še na diverzantski akciji v Postojnski jami, v kateri so borci Vojkove brigade uničili dvanajst vagonov bencina.

Požar v Postojnski jami

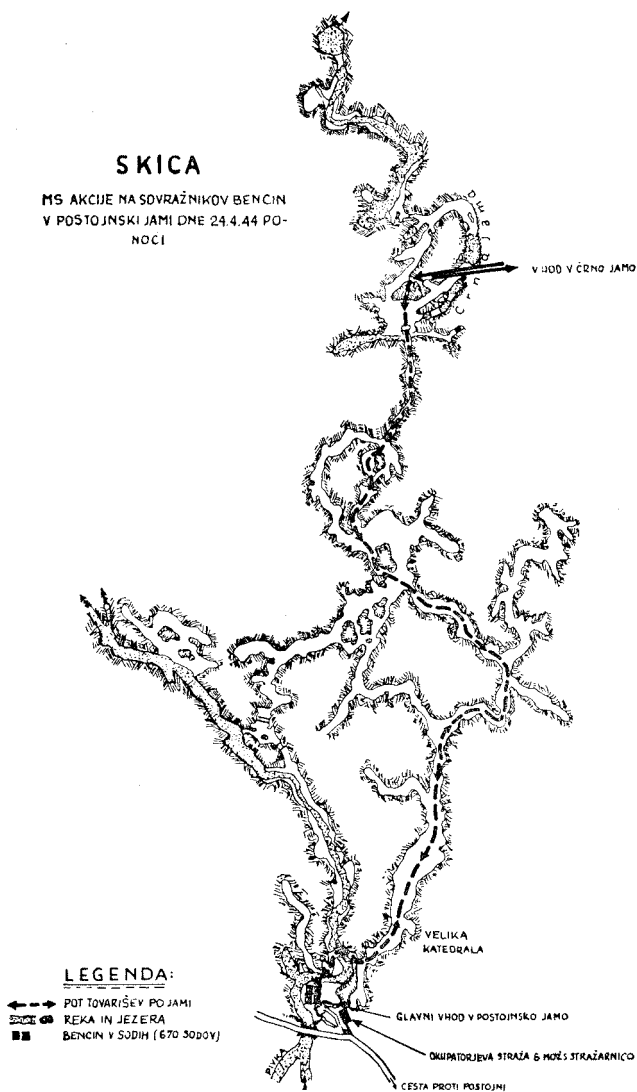
Največ zaslug za uspešno izvedbo diverzantske akcije v Postojnski jami dne 22. aprila 1944 ima vsekakor namestnik brigadnega obveščevalca v štabu Vojkove brigade Tomo, ki je tudi vodil vso akcijo. Tadek Sadewsky-Tomo, Poljak po rodu, je imel dotlej za seboj že burno preteklost. Ob nemškem napadu na Poljsko se je prostovoljno javil v vojsko, nato pa se je umaknil v Rusijo. Leto dni kasneje je bil že na Češkem, odtod pa je čez Nemčijo prišel v Francijo, kjer so ga Nemci zaprli in ga obtožili vohunstva. Tomo pa jim je kmalu ušel in prišel na Koroško. Tam se je povezal s partizani in vstopil v našo vojsko. S Koroške je odšel na Dolenjsko, nazadnje pa se je zaustavil v Vojkovi brigadi na Primorskem. Padel je 14. oktobra 1944 pri napadu na most v Praprotnem pri Škofji Loki.

Tomu, enemu izmed najdrznejših vojakovcev, postojnska akcija ni bila prva — saj je med drugim sodeloval tudi pri miniranju črpalk v idrijskem rudniku — vsekakor pa njegova najuspešnejša diverzantska akcija. Kasneje jo je takole opisal:

»Okoli osme ure zvečer smo krenili proti Postojni in okrog polnoči po čudovitih stezah in poteh prispeli do stranskega vhoda v bencinsko skladišče. Deset tovarišev sem postavil v zasedo in na stražo, osem pa nas je odšlo na delo. S seboj smo imeli vse priprave, da bi čimbolj uspešno odpirali vrata in vsi smo hodili bosi, da nas ne bi stražar zavohal in alarmiral ostalih. Toda vse naše prizadevanje je bilo zaman in nazadnje smo morali s krampi razbiti vrata. Pri drugih se je ponovilo isto. Potem pa smo prišli do največje zapreke, do debelega zida. Po tihem se ni dalo, pa smo razbili še tega. Vstopili smo v ogromno skladišče, kjer je bilo dvanajst vagonov

SKICA

MS AKCIJE NA SOVRAŽNIKOV BENCIN
V POSTOJNSKI JAMI DNE 24.4.44 PO-
NOČI

Diverzija v Postojnski jami. (Po originalni skici iz leta 1944)

bencina. Stražar nas še ni začutil in si je pred vrati žvižgal neko ljubavno melodijo.

„Tovariši, na delo. Minerci minirajte, ostali pa bomo navrtali sode.“

V začetku je šlo skoro neslišno. Že je navrtan prvi sod. Toda takoj sem uvidel, da tako ne pridemo nikamor in da se do jutra ne bo nateklo dovolj bencina po tleh, da bi potem zažgali. Kot da se nas je polotila neka besnost, smo pričeli razbijati sode in dragocena tekočina se je razlivala po tleh.

Tedaj pa so se odprla vrata in dva rafala iz brzostrelke ter ročn bomba sta nas prekinila tik pred ciljem.

Kaj sedaj? Ali hitro naprej iz jame ali v skladišče in tvegati, da se ujamemo v past?

„Tovariši, nazaj!“

Skočili smo nazaj, bencina je bilo že do kolen, in zažgali. Celo skladišče se je na mah razsvetlilo, vrata so se odprla drugič.

Nazaj nisem več gledal, kajti če bi ostal še nekaj trenutkov, bi bilo po meni.

Ko smo prišli na varno, so nam veliki ognjeni zublji in močne detonacije oznanjale popoln uspeh naše akcije. Škoda je milijonska!«¹

Minerji XXXI. divizije — v Trstu

Ko je že beseda o uspešnih diverzantskih akcijah, ki jih je XXXI. divizija izvedla spomladi 1944, ne bi bilo prav, če ne bi razen Tadeka Sadewskega-Toma in Evgena Matejke-Pemca omenili še dveh najuspešnejših diverzantov XXXI. divizije — Marka Kališnika in Mihajla-Mehdija Gusjenova.

Prešernovec Marko Kališnik je bil v primerjavi z drugimi borci že precej v letih — rojen je bil 1893. leta. Svoje čase je živel v Ameriki, kjer je bil kamnosek, nato pa se je vrnil v domovino.

Ob vstopu v partizane je najprej deloval v minersko-sabotažnem vodu »Grintavec« in vneto spuščal v zrak sovražnikove kamione in vlake. Med njegove največje uspehe je treba prištevati miniranje nemškega vlaka pri Škofji Loki, kjer je bilo 105 Nemcev mrtvih in 72 ranjenih.

Ko je prišel v Prešernovo brigado, je izvajal minerske naloge skupno z njenimi enotami ali pa tudi povsem samostojno. On je bil tisti, ki je zaminiral nemško postojanko v Kamni gorici, pognal v zrak pet kamionov na cesti med Hotedršico in Godovičem ter

¹ »Partizanski dnevnik«, 1. maja 1944.

Skupina oficirjev IX. korpusa. (V sredini stoji najuspešnejši diverzant na Primorskem, Mihajlo)

25 Nemcev na cesti pri Radovljici, ki so se pojavili nad minami namesto pričakovanih kamionov, itd. Nemci so ga pogosto zasledovali in se jih je večkrat le s težavo ubranil s svojo brzostrelko. Februarja 1944 pa se mu je zgodilo tudi to, da je moral v Žabnici vso noč prečepeti v ledeno mrzli vodi, kajti Nemci so obkolili in natančno preiskovali ves teren, da bi ga našli.

Ni bil redek primer, da je Marko sam — seveda brez orožja — odhajal v Kranj, Škofjo Loko, Radovljico in celo na Bled, pa je potem tudi tod Nemcem kakšno zagodel.

Jeseni 1944 pa je Marko skupno z VDV enoto pripravil odlično diverzantsko akcijo: v obe postojanki v Selcih so s pomočjo nekega nemškega vojaka podtaknili tempirani mini. Prva je eksplodirala 8. septembra ob sedmih zjutraj in pokopala pod ruševinami dvanajst Nemcev. Takoj nato je eksplodirala tudi druga mina, vendar je bila ob njeni eksploziji postojanka prazna, ker so nemški vojaki ogledovali zunaj škodo, ki jo je povzročila mina v prvi postojanki. Nato je stopila v akcijo enota VDV in je osem preživelih Nemcev ujela, dva pa sta ušla v Dolenjo vas.

Izredne uspehe pa je dosegel tudi Mihajlo iz 1. (ruske) čete 1. bataljona Gradnikove brigade.

Mehdi Gusjenov-Mihajlo se je rodil v Bakuju, v Azerbejdžanu. Nemci so ga ujeli leta 1942 pri Stalingradu in ga vtaknili v svojo kvislinško vojsko, odkoder pa je februarja 1944 zbežal v partizane in se z drznimi in zelo uspešnimi diverzantskimi akcijami odkupil za svoje — čeprav neprostoovoljno — sodelovanje v nemški vojski. Njegova specialnost je bila, da je — preoblečen v nemškega oficirja — postavljajl pakete z eksplozivom tja, kjer so se zbirali nemški vojaki, predvsem pa nemški oficirji.

Tako je bilo tudi 2. aprila 1944 na Občinah pri Trstu, ko je k zadnji filmski predstavi, ki so se je udeležili izključno nemški oficirji in podoficirji ter nekaj njihovih prijateljic, prinesel dva zaboja razstreliva s tempiranimi vžigalniki. Enega je pustil pri sedežih prvega razreda, drugega pa je postavil k sedežem drugega razreda. Nato je zapustil dvorano, ne da bi kdo izmed navzočih nemških oficirjev in podoficirjev bil nanj pozoren.

Na tej filmski predstavi je bilo kakih 350 gledalcev. Eksplozija je povzročila strahotno razdejanje: vrata je vrglo s tečajev, okna so bila popolnoma razbita, poškodovana pa je bila tudi streha. Med gledalci filmske predstave pa verjetno ni bilo nikogar, ki bi ostal cel. Kasneje se je razvedelo, da je bilo takoj mrtvih okrog 80, v bolnišnici pa je umrlo še 35 nemških oficirjev in podoficirjev. To je povsem razumljivo, saj ima eksplozija v zaprtem prostoru nekajkrat večji učinek, kot pa če bi enaka količina razstreliva eksplodirala na prostem.

O drugi, še uspešnejši diverziji, pa je Mihajlo kasneje napisal tole:

»Že dolgo sem mislil, kako bi jo Nemcem zagodel. Iskal sem ugodno priložnost in naposled se mi je posrečilo, da sem v tržaškem ‚Soldatenheimu‘ v oficirski menzi izvršil svoj načrt. Bil sem lačen in stopil sem v oficirsko menzo. V dvorani je bilo vse polno oficirjev. Premišljeval sem, da bi tudi sam kosil, toda dvorana bi se med tem časom izpraznila in moja akcija ne bi imela pravega učinka.

Takrat je bilo v dvorani kakih 450 nemških oficirjev. Približal sem se nekemu omizju in vprašal, če lahko prisedem. Neki višji oficir mi je dejal, da bo takoj končal s kosilom in da bom lahko zasedel njegov prostor. Kovčeg, v katerem sem imel eksploziv, sem pustil v dvorani, češ da grem še po nakaznico za kosilo. Počasi sem zapustil poslopje.

Ob 13.30 je nastala eksplozija. Po točnih podatkih je bilo od 450 navzočih 150 mrtvih, med njimi 40 višjih oficirjev, 200 hudo

ranjenih, drugi pa so bili laže ranjeni. Z zadovoljstvom sem opazoval dim, ki se je vil s kraja eksplozije. Videl sem tudi deset nemških tovornih avtomobilov, ki so prevažali mrtvece.«¹

Mihajlo pa je razen teh opravil še vrsto drugih, nič manj uspešnih diverzij. Sodiijo, da je bil skupni rezultat vseh njegovih akcij okrog 1000 mrtvih sovražnikov — največ oficirjev. Razen tega je prepričal še okrog 150 svojih sonarodnjakov, pripadnikov nemških okupatorskih enot, da so zbežali v partizanske enote.

Spričo vsega tega ni čudno, da so ga Nemci hoteli brezpogojno dobiti v svoje roke. To se jim je junija 1944 tudi posrečilo, vendar jim je takrat Mihajlo, čeprav ves pretepen, srečo ušel in se vrnil v partizane.

Toda, nekaj mesecev kasneje, 2. novembra 1944, so ga Nemci ponovno obkolili v Vitovljah v Vipavski dolini. Tedaj mu ni bilo več rešitve. Mihajlo se je boril do zadnjega naboja, nato pa so ga pre-reševali sovražnikovi rafali.

Partizanske diverzije so v tem času zajele tak obseg, da je moralo nemško poveljstvo s posebnim letakom seznaniti svoje vojaštvo o razmerah v Slovenskem primorju:

»... Ozemlje Jadranske operativne cone v velikem delu nadzorujejo partizani. Z napadi je računati povsod in ob vsakem času. Partizani nosijo večkrat nemške uniforme in govorijo nemško. Partizani se gibljejo tudi v večjih mestih, v katerih odlagajo oziroma minirajo prostore, kjer se zadržujejo enote, menze itd. Z njihovim pojavom je treba računati povsod, posebno na manj prometnih cestah. Spričo tega je treba biti vedno previden. Orožje naj bo vedno pripravljeno. Hoditi je treba vselej v skupinah in nikoli posamič. Bivališča je treba zavarovati. Izven bivališč se ni treba gibati posamič, zlasti ne ponoči. Neznanih in prepovedanih lokalov ni dovoljeno obiskovati. Treba je biti previden tudi pri srečanju s tujimi avtomobili, ker se morda v njih prevažajo banditi...

Nevarnost vohunstva je zelo velika. Agenti sovražnikove obveščevalne službe, ki velikokrat govore nemško in so v nemških uniformah, so stalno na delu. Telefonskim razgovorom prisluškujejo. Spričo tega: previdnost pri razgovorih, nobenih prijateljstev s tujimi osebami, posebno previdnost v gostilniških prostorih in proti ženskam. Sumljive osebe je treba takoj prijaviti, v primeru potrebe pa aretirati...«

Strah ima sicer velike oči, toda v tem primeru je bil povsem na mestu.

¹ »Odmev«, štev. 1 (Glasilo 1. bataljona Gradnikove brigade).

NENEHNA KREPITEV BRIGAD

Nova formacija brigad

Med partizanskimi odredi in brigadami kot vojaškimi enotami je bila zelo velika razlika. Odredi so navadno delovali po četah ali bataljonih, pri brigadah pa je bila težnja za izvajanjem večjih akcij, v katerih je včasih sodelovalo po več brigad ali celo divizij skupaj. Zato so odredi delovali na tipično partizanski način: tj. postavljali so zasede, izvajali so diverzije in se običajno niso spuščali v dolgotrajne borbe, medtem ko so brigade morale pogosto reševati tudi težavnejše naloge, kot so npr. napadi na sovražnikove utrdbe in postojanke, pozicijska obramba važnejših položajev itd., kar se močno približuje načinu delovanja katerekoli redne vojske.

Odredne enote so bile navadno oborožene z lažjim pehotnim orožjem, brigade pa so razen tega imele tudi težke mitraljeze, težke minometalce, večkrat tudi topove, kasneje pa še protitankovske puške, ročne metalce min itd. Spričo tega je bila tudi organizacija brigade neprimerno bolj zamotana zadeva, saj je bilo treba imeti po brigadah precej več specialnih organov in enot kot pa po odredih. Vse to je zahtevalo od starešin in borcev v brigadi dosti več znanja, kot pa bi ga rabili, če bi bili v partizanskem odredu.

Vendar brigada še ni postala prava vojska s tistim dnem, ko je bila ustanovljena. Približevanje pravi vojski je bil dolgotrajen in naporen postopek. Najboljša šola za prevzgojo naših enot v prave vojaške enote je bila borba, toda ta šola je bila predraga. Zato je bilo treba razvoj vojske pospešiti z vsakodnevnim političnim, vojaškim in kulturnim izpopolnjevanjem borcev in starešin.

Organizacijska shema brigad je bila ob njihovi ustanovitvi dokaj skromna. Imele so tri do pet bataljonov, pri štabu brigade pa na-

Mongoli, bivši sovjetski vojaki, ki so iz nemške vojske zbežali k partizanom

vadno ni bilo niti odsekov niti kakšnih posebnih enot. Še enostavnejša je bila organizacijska struktura bataljonov.

Sčasoma pa se je pokazala potreba po posebnih enotah in organih pri štabih brigad in bataljonov. Tako npr. najdemo že decembra 1943 pri štabih divizij in brigad minersko-pionirske odseke, pri štabih bataljonov pa minerske vode, ki so šteli deset do dvanajst mož. Štabi brigad so tedaj imeli tudi že posebne obveščevalne vode z desetimi do dvanajstimi obveščevalci.

Posli, ki so jih sprva opravljali posamezniki, so postajali čedalje obsežnejši, tako da je bilo treba okrepiti aparat pri štabih. Postopoma so pri štabih brigad nastajali odseki — operativni, obveščevalni, ekonomski, propagandni itd., pri štabih bataljonov pa so enak posel opravljali ustrezni referenti. Štab Prešernove brigade je npr. imel

januarja 1944 že naslednje odseke: operativni, obveščevalni, za zveze, ekonomski, sanitetni, propagandni, sodni, tehnični, pisarniški in minersko-pionirski odsek. Mesec dni kasneje se jim je pridružil še odsek za kadre.

Tako se je število v bistvu administrativnega, v vsakem primeru pa neoperativnega osebja v brigadah stalno večalo, dostikrat brez prave potrebe. Nesorazmerje med tem kadrom in številom borcev po četah in bataljonih je doseglo višek spomladi 1944. To je bil razlog več za dokončno ureditev stanja.

XXXI. divizija se je novi formaciji prilagodila že pred odhodom na Pivko — 12. aprila — ko so se vse tri brigade zbrale na področju Otlice in Črnega vrha.

Po tej formaciji, ki je bila enaka za vse tri brigade, so bili v ožjem štabu divizije komandant, politkomisar in načelnik štaba. Pri štabu divizije je bilo sedem odsekov: operativni (z inženirsko-tehničnim referentom, referentom za oborožitev in municijo ter geodetskim referentom), ekonomski (z intendantom, blagajnikom, referentom za delavnice in referentom za skladišča), obveščevalni (s četo obveščevalcev), za zvezo (z referentom za radio-telefonijo, referentom za telefonijo in referentom za signalizacijo), sanitetni (z zdravnikom, veterinarjem in giblivo bolnišnico), propagandni (propaganda in tehnike) in za kadre.

Pri štabu divizije je bila še štabna četa s kurirji in zaščitna četa, ki je imela dva voda po dve desetini.

V ožjem štabu brigade so bili razen komandanta in politkomisarja še načelnik štaba, namestnik komandanta in namestnik politkomisarja. Pri štabu brigade je bilo osem odsekov: operativni, ekonomski, sanitetni, za zvezo, kadrovski, propagandni, obveščevalni in sodni.

Neposredno štabu brigade so bile podrejene štabna patrulja, četa težkega orožja in inženirsko-tehnični vod. Štab brigade z vsem pomožnim osebjem je štel 42 ljudi, štabna patrulja 27 mož, inženirsko-tehnični vod 33 mož in četa težkega orožja z dvema težkima minometalcema prav tako 33 mož. V vseh teh enotah je bilo skupno 135 mož.

Bataljon je po novi formaciji imel dve četi, vsaka četa pa dva voda in vsak vod po dve desetini. Četa je štela 49 borcev in je bila med drugim oborožena s šestimi puškomitraljezi in dvema lahkima minometalcema. V bataljonu so imeli še mitraljezni vod z dvema težkima mitraljezoma in inženirski vod s protioklopno, minersko in pionirsko desetino. Reorganiziran bataljon je tako štel 172 borcev in bork.

Padala z zavezniško pomočjo nad Cerknim

Ko so brigade končale z reorganizacijo v skladu z novo formacijo, sta jih obiskala komandant in politkomisar divizije — Stane Potočar-Lazar in Ciril Keršič-Metod — ter pregledala enote. Tako sta se 13. aprila ustavila v Gradnikovi brigadi, dva dni kasneje pa sta pregledala še Vojkovo brigado. Hkrati so po brigadah zaprisegli vse nove in tiste stare borce, ki še niso položili prisega. Prisega pa se je glasila:

»Prisegam s častjo svojega naroda, da bom v vrstah narodno-osvobodilne vojske zvesto služil svojemu narodu v borbi proti okupatorju in proti vsem domačim izdajalcem — sovražnikom narodne svobode in narodnih pravic. Prisegam, da bom disciplinirano in vestno vršil svojo dolžnost in izvrševal odredbe svojih predstojnikov. Zaklinjam se, da ne bom izpustil iz svojih rok orožja, dokler ne bo

naša domovina očiščena okupatorja, dokler ne bodo narodu zagotovljene njegove pravice in svoboda. Pripravljen sem sprejeti vsako kazen za prestop ek proti tej svoji prisegi. Smrt fašizmu — Svobodo narodu!»

Mimogrede naj omenimo še to, da je bila tedaj v Gradnikovi brigadi 1. četa 1. bataljona sestavljena iz samih bivših rdečearmejcev skoro izključno mongolskega porekla, ki so pribežali v partizane iz nemških kvislinških enot. V četi je bilo prvotno 32 bivših sovjetskih vojakov in nekaj Slovencev, ki jim naj bi bili vodiči po neznanem terenu. To četo so ustanovili januarja 1944, pred tem pa so bili takratni njeni pripadniki razmetani po vseh enotah.

Ruska četa je ostala v Gradnikovi brigadi do 7. avgusta 1944, ko so jo priključili 2. (ruskemu) bataljonu XVIII. SNOUB »Bazoviške«.

Razen teh borcev je bilo takrat v XXXI. diviziji še veliko pripadnikov drugih narodnosti kot Srbov, Črnogorcev, Hrvatov, Poljakov, Italijanov, Francozov itd. Ko je 2. avgusta 1944 prišlo v Vojkovo brigado 74 Francozov, ki jih je Prešernova brigada rešila iz nemškega taborišča na Jesenicah, so osnovali posebno francosko četo. Njen komandir je bil Ivan Leban, politkomisar pa Pierre Ogier, ki je že jeseni 1943 ušel iz nemškega ujetništva v Italiji. Konec avgusta 1944 so četo razpustili, borce pa porazdelili, po bataljonih.¹

Čedalje več orožja in opreme

Nova formacija je bila značilna tudi po tem, ker je predvidevala močnejšo oborožitev (na 49 borcev v četi je prišlo kar šest puškomitraljezov, inženirski vodi po bataljonih in pri štabih brigad; oborožitev s protitankovskimi puškami po bataljonih itd.).

To je bilo moč ostvariti spričo izdatnejše zavezniške pomoči, ki so jo prinašala njihova letala in spuščala s padali na naše osvobojeno ozemlje. Do aprila 1944 je IX. korpus prejel po tej poti protitankovski top, 2 puškomitraljeza, 14 protitankovskih pušk, 54 brzo-strelk, 4313 kilogramov eksploziva, 253 protitankovskih min, 518 protipehotnih min, 338 bomb itd.

Še obilnejša je bila zavezniška pomoč v naslednjih mesecih. Samo v štirih tednih (med 1. in 15. majem in med 15. in 30. junijem 1944) so zavezniki odvrkli 9475 kilogramov razstreliva, 210 protitankovskih min, 139 zažigalnih bomb, 77 protitankovskih pušk, 32

¹ Stanko Petelin: Kronika Vojkove brigade (Založba »Borec«, 1963).

mitraljezov, 73 brzostrelk, 201 puško, 235 000 nabojev za puške in mitraljeze itd.

Tudi sredstva za vzdrževanje zveze so se v tem času močno povečala. Po bataljonih so razen signalnih zastavic imeli že posebne signalne aparate in telefonske aparate, štabi brigad pa so dobili zavezniške radijske postaje tipa »SCR-284 A« s pogonom na ročni generator. Vsaka brigada je imela po eno postajo, štab divizije pa dve: prva je rabila za vzdrževanje zveze s štabi brigad, druga pa s štabom korpusa in štabom XXX. divizije.

Omeniti je treba tudi to, da so pri štabu korpusa že v zgodnji pomladi ustanovili dva topniška diviziona, v katerih je bila po ena havbica in po dva protitankovska topa. En divizion so priključili XXX., druga pa XXXI. diviziji. S topovi še ni bilo toliko težav, saj jih je sorazmerno še precej ostalo iz časa italijanske kapitulacije, kot pa je primanjkovalo granat.

Za vzdrževanje in popravila vse to vojaške tehnike, s katero so razpolagale naše enote, pa so morali ustanoviti tudi ustrezne delavnice. Z manjšimi popravili so se ukvarjali orožarji pri štabih bataljonov in brigad, za odpravo večjih pomankljivosti pa so že januarja 1944 ustanovili posebno divizijsko orožarsko delavnico v Cerknem. Kasneje jo je prevzel štab korpusa — čeravno je še nadalje obratovala za račun XXXI. divizije — in razen nje osnoval na cerkljanskem sektorju še tri puškarske in eno avtomehanično delavnico. V sklopu centralne delavnice, ki so jo premestili iz Cerknega na varnejši kraj, so ustanovili tudi ortopedski oddelek. V vseh teh delavnicah je bilo zaposlenih 25 ljudi.

Naše partizanske delavnice so se ukvarjale tudi s sorazmerno zahtevnimi nalogami. Tako npr. so spomladi 1944 v centralni delavnici izdelali libele za merilne naprave topov. Pričeli pa so tudi pripravljati orodje za serijsko izdelavo min, ki bi imele lesen oklop in aluminijast vžigalnik, da jih sovražnik ne bi mogel odkriti v svojimi minodetektorji. Izdelali pa naj bi po sto min na dan. Ukvarjali so se tudi s predelovanjem italijanskih ofenzivnih bomb v defenzivne. Ugotovili pa so, da to ni rentabilen posel: »Defenzivne bombe predelujemo iz italijanskih ofenzivnih bomb tipa OTO, vendar stane predelava bombe približno 3,20 Lit in se nam zdi to zelo drago.«¹

¹ Operativno poročilo štaba IX. korpusa z dne 14. aprila 1944 Glavnemu štabu.

Vojaške in politične šole in tečaji

Posebno pozornost so v XXXI. diviziji posvečali vzgoji kadrov. Po četah so imeli vsak dan — razen takrat, ko je bilo moštvo na pohodih in v akcijah — vojaške ure, na katerih so borce urili v vojaških veščinah: poznavanje in uporaba orožja, stražarska služba, postavljanje zased, napad na bunkerje in postojanke, vprašanja discipline, analize posameznih akcij itd.

Še večjega pomena pa je bila vzgoja starešinskega kadra. Pri štabu divizije je že 27. oktobra 1943 pričela delovati nižja vojaška šola. Do konca leta so se zvrstili že trije tečaji s skupno 82 tečajniki, do marca 1944 pa šest tečajev z okrog 180 tečajniki. Šolo so ukinili konec maja 1944, ker jo je tedaj nadomestila podoficirska šola korpusa.

Razen tega so pri štabu divizije organizirali še različne tečaje za specialiste, kot npr. za signaliste, moštvo pri minometalcih itd.

Velikega pomena za razvoj starešinskega kadra v diviziji je bila tudi oficirska šola korpusa, ki je pričela delovati 10. marca 1944 in je imela več tečajev: obveščevalni, minerski in pehotni. Meseca maja pa je prišlo do temeljite reorganizacije. Po ukinitvi divizijskih oficirskih šol so pri štabu korpusa osnovali dve šoli: oficirsko in podoficirsko. Oficirska šola naj bi v skladu z navodili Glavnega štaba imela vrsto tečajev: pehotni, artilerijski, za zvezo, inženirsko-tehnični, intendantski, medtem ko je štab korpusa samoiniciativno osnoval še minometalski tečaj. Enake tečaje — razen minometalskega — je imela tudi podoficirska šola.

Precej višjega kadra — komandantov bataljonov, načelnikov štabov in komandantov brigad — pa je odšlo tudi v višjo oficirsko šolo, ki je bila na Dolenjskem pri Glavnem štabu.

Tudi vzgoji političnega kadra so posvečali veliko pozornost. Zanj so po brigadah, v diviziji in korpusu ter pri Glavnem štabu organizirali vrsto tečajev in šol. Po brigadah so navadno imeli le krajše tečaje. Tako npr. so maja 1944 organizirali v Gradnikovi brigadi dva petdnevna tečaja.¹

Zelo velikega pomena pa je bila divizijska partijska šola, ki so jo ustanovili konec februarja 1944. Tečaji so trajali po 14 dni, obiskovali pa so jih politični funkcionarji ne le iz XXXI. divizije, temveč tudi iz Dolomitskega, Gorenjskega, Idrijsko-tolminskega, Briško-beneškega in Južnoprimorskega odreda ter iz 2. brigade VDV.²

¹ »Naš glas«, 21. maja 1944 (Glasilo Gradnikove brigade).

² Politično poročilo štaba XXXI. divizije z dne 6. julija 1944.

Vodja šole je bil Vrleta Krulj, za njim pa Lovro Kleindienst. Politkomisararka šole je bila Marija Pervanja-Anamarija, nato najboljši tečajnik s prejšnjega tečaja. Med inštruktorji je treba omeniti člana politoddela divizije Matjaža Žigona.

V začetnem obdobju je bil program preveč teoretičen. Po obisku Lidije Šentjurg, članice CK KPS, pa so večjo pozornost posvetili praktičnim vprašanjem.³ Vsako dopoldne so imeli 3 do 4 ure predavanja, popoldne pa vsaj dve uri skupnega učenja. Zvečer so eno uro namenili spraševanju, nato pa so sledili samostojni referati tečajnikov in celični sestanki.

Tečajniki so bili iz vrst politdelegatov, namestnikov politkomisarjev in politkomisarjev čet ter sekretarjev SKOJ. Tako je v štirih mesecih njenega obstoja — ukinili so jo konec julija in namesto nje ustanovili skupno šolo za IX. korpus in za oblastna komiteja KPS za Primorsko in Gorenjsko — šel skoznjjo skoraj ves nižji politični kader v XXXI. diviziji, medtem ko so višje politične funkcionarje pošiljali v ustrezno šolo pri Centralnem komiteju KPS na Dolenjskem.

³ Po pripovedovanju Matjaža Žigona.

Udeleženci obveščevalnega tečaja XXXI. divizije v Dolenji Trebuši

Organizacija zaledja

Vojaške enote svojih operativnih nalog ne bi mogle s takim uspehom opravljati, če ne bi bilo v njihovem zaledju posebnih organov, ki so skrbeli za vrsto poslov, ki bi jih sicer morale opravljati operativne enote.

Konec marca 1944 so razen idrijskega vojaškega področja, ki so ga že nekoliko prej ponovno vzpostavili in ki je imelo komande mest v Cerknem, Čepovanu, Črnem vrhu in na Vojskem, ustanovili še vipavsko in tolminsko vojaško področje¹, vendar so zadnje spričo izredno težavnih razmer v tem delu Slovenskega primorja kmalu nato spet ukinili. Vipavsko vojaško področje pa je imelo štiri komande mest — Ajdovščine, Sežane, Dornberka in Senožeč.

Komande mest so imele vsestranske naloge: izvajale so mobilizacijo, nadzirale teren in izdajale dovolilnice za odhod na okupirano področje, zbirale orožje, organizirale delavnice, zbirale goveje kože in jih oddajale v usnjarne, organizirale etapne kuhinje za prehodnike itd.

V zvezi s temi nalogami so pri komandah področij in mest imeli npr. posebne mobilizacijske vode z nalogo, da mobilizirajo »vse, kar je sposobno za orožje brez izjeme razen onih političnih delavcev, ki imajo propustnice od okrožnega odbora, odnosno propustnice od divizijskega sanitetnega referenta.«² Na Idrijskem niso imele dosti dela, ker je bila mobilizacija že prej izvedena skoraj stoo odstotno. Podobno je bilo tudi z zbiranjem orožja, ki je na terenu ostalo po italijanski kapitulaciji: v Vipavski dolini, na Krasu in na Pivki ga je bilo še precej, zelo malo pa na Cerkljanskem in Idrijskem.

Razen delavnic, ki so spadale pod komande vojaških področij in komande mest, so tudi nekatere operativne enote imele lastne delavnice. Tako npr. je XXXI. divizija konec maja 1944 imela dve čevljarški delavnici s štirinajstimi čevljarji in s kapaciteto 40 parov novih čevljev tedensko, sedlarsko delavnico s štirimi sedlarji in kovaško delavnico. O potrebi zadnjih dveh delavnic priča dejstvo, da so takrat imeli v XXXI. diviziji 40 mul, 16 vprežnih konj in 20 jahalnih konj.

V mnogih vaseh so imeli vaško zaščito (posebno na Vipavskem), ki so jo sestavljali za operativno vojsko nesposobni moški, razen njih pa tudi dekleta. O približevanju sovražnika so podnevi obveščale izvidnice, ponoči pa straže.

¹ Odredba štaba IX. korpusa z dne 27. marca 1944.

² Poročilo odseka za mobilizacijo Vojne oblasti Glavnemu štabu z dne 4. julija 1944.

Organizacija zaledja se je v kasnejših mesecih še bolj izpopolnila. Pri komandah mest so iz mobilizirancev, ki niso bili sposobni za operativno vojsko, ustanovili delavske vode in čete za obdelavo polj, prav tako pa tudi za popravilo požganih hiš. Razen vrste najrazličnejših delavnic so pri idrijskem vojaškem področju obnovili tudi pet žag na vodni pogon.

Vipavsko vojaško področje je imelo celo lastne sabotažne skupine, ki so na sovražnikovih prometnih zvezah uspešno izvedle številne diverzije: samo komanda mesta Dornberk je v sedemnajstih dneh imela dvanajst akcij, v katerih je bilo sedem sovražnikovih vojakov ubitih, prav toliko pa ranjenih.

Poleti 1944 so spet obnovili tolminsko vojaško področje s komandami mest za Tolmin, Kojsko in Kobarid, hkrati pa so mislili tudi na ustanovitve gorenjskega vojaškega področja.

Vsaka komanda vojaškega področja je tedaj imela štiri odseke. Odsek za mobilizacijo je skrbel za izpopolnjevanje delavskih enot in zbiral orožje, konje in mule. Ekonomski odsek je skrbel za prehrano vojske in prebivalstva, sanitetni odsek pa za zdravstveno stanje v vojski in na terenu ter je zato ustanavljal ambulante in antiskabične postaje.³ Odsek za promet je razen cestnega prometa prevzel tudi telefonske zveze in ustrezne delavnice.⁴

Naše brigade so se spričo tako dobro organiziranega zaledja lahko povsem posvetile svojim operativnim nalogam in brez vsakega dvoma je treba tudi tu iskati vzroke za njihove vojaške uspehe, ki so bili iz dneva v dan čedalje večji.

Politična vojska

»Naša vojska ni zgolj vojaška organizacija, ampak je obenem tudi politična. Naš borec ni le vojak v ožjem pomenu besede, biti mora tudi politični delavec. Važno je, da sovražnika ne uničujemo samo z orožjem, uničevati ga moramo tudi z našo politično zavestjo.« Tako je napisal komandant Gradnikove brigade v »Tolminskem puntarju«, glasilu Gradnikove brigade, septembra 1943.

³ Operativno poročilo štaba IX. korpusa z dne 3. julija 1944 Glavnemu štabu.

⁴ Zanimiv je podatek, da je dvakrat dnevno vozil avtobus in kamion s točno določenim voznim redom na progi Cerkno—Trebuša—Čepovan—Lokve (avtobus med Cerknim in Trebušo ter kamion med Trebušo in Lokvami) in da je konec leta 1944 imel IX. korpus med svojim voznim parkom razen avtobusa še enajst osebnih avtomobilov, 24 kamionov in 27 motociklov.

Za politično vzgojo v naših vojaških enotah so bili odgovorni predvsem politkomisarji divizije, brigad, bataljonov in čet, njihovi namestniki ter politdelegati vodov. Med glavnimi oblikami političnega dela z moštvom so bile predvsem politične ure, ki so jih — podobno kot vojaške ure — imeli po četah vsak dan, razen če ni bila enota na pohodu ali v borbi. Skoraj ni vprašanja, ki ga ne bi obravnavali na političnih urah: o stari Jugoslaviji, ciljih fašizma, zahodnih zaveznikov, beli in plavi gardi, Osvobodilni fronti in njenih ciljih, Rdeči armadi, disciplini, tovarištvu itd.

Poglejmo, kakšna je bila vsebina političnih ur npr. na dan 28. aprila 1944 v Gradnikovi brigadi:

Tega dne so v 1. bataljonu po četah razpravljali o ustanovitvi Osvobodilne fronte, o begunski jugoslovanski vladi in o potrebi vstaje proti okupatorju. V 2. bataljonu so po četah obravnavali razliko med belo in plavo gardo. V 3. bataljonu so govorili o narodnih herojih, v inženirski četi o Osvobodilni fronti, v četi težkega orožja pa o Teheranski konferenci.

Posebno zanimanje so v teh dneh pokazali za vprašanja, kaj bo s Prekmurjem, Koroško in Primorsko po končani vojni. Razvile pa so se tudi »precej živahne debate o belogardistih, o njihovi usodi po vojni, kaj bo z njihovim imetjem, njihovimi družinami...«¹

Med »precej nejasnimi vprašanji« je bil takrat odnos begunske vlade proti Narodnoosvobodilni vojski, sklepi Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, vprašanja Turčije, Španije, jugoslovanskega kralja Petra itd.

Vendar pa politične ure niso bile edina oblika politične vzgoje naših borcev. O nekaterih drugih oblikah — kot so tisk, mitingi itd. — bomo govorili posebej.

Posebno pozornost so posvečali liku starešine, zakaj vsak starešina je moral biti v vsakem pogledu primer borcem. Če ni bil tak, ni mogel ostati starešina. Ko se je neki komandant bataljona Prešernove brigade opil in s tem dajal svojim borcem slab zgled, so ga odstavili in postavili pred vojaško sodišče. Podobno se je zgodilo z nekaterimi funkcionarji 3. bataljona po katastrofi na Pokljuki, ker niso poskrbeli za zadostno varnost bataljona. Dva bataljonska komandanta Gradnikove brigade sta bila prav tako odstavljena, ker sta se brez ukaza umaknila s svojima bataljonoma izpod Hotedršice in Črnega vrha nad Idrijo proti Vipavski dolini. Spet neki drugi namestnik bataljonskega politkomisarja je prejel strogi ukor in izgubil svoj položaj, ker je zbežal iz borbe. Le s takimi ostrimi ukrepi proti starešinam, ki niso pokazali zadostne odgovornosti in politične

¹ Politično poročilo štaba XXXI. divizije z dne 16. junija 1944.

Narodni heroj Franc Pokovec-Poki. Rojen je bil 16. februarja 1921 v Ljubljani. Septembra 1941 je vstopil v Šerčerjev bataljon na Krimu, pozimi pa se je vrnil v Ljubljano, kjer je postal funkcionar Varnostnoobveščevalne službe. Leta 1943 je odšel na Primorsko in je v Gradnikovi in Gregorčičevi brigadi organiziral obveščevalno službo. Sodeloval je tudi v pohodu v Beneško Slovenijo. Konec leta 1944 je odšel na Štajersko za politkomisarja UDV brigade

zrelosti, je bilo moč zagotoviti zaupanje borcev v komandante, komisarje in komandirje ter doseči brezpogojno izvajanje ukazov tudi z njihove strani.

Hrbtenico naše vojske so predstavljali komunisti, kandidati za sprejem v Partijo in člani Zveze komunistične mladine. To so bili zares najboljši borci, ki so bili lahko v vsakem pogledu za zgled svojim tovarišem, zakaj za drugačne ljudi v Partiji ni bilo prostora.

Partijske organizacije so bile izredno delavne: samo v prvih štirinajstih dneh meseca aprila so navzlic neprestanim premikom in borbam imele 99 rednih, 39 izrednih, 8 letelih in 35 študijskih sestankov. Glede na to, da je bilo takrat v vsaki brigadi po 20 celic in da so v istem obdobju imeli v Prešernovi brigadi 68, v Vojkovi brigadi 53 in v Gradnikovi brigadi 44 sestankov, je moč ugotoviti, da je vsaka partijska organizacija imela mesečno štiri do osem

sestankov. Spričo tega, ker so na sestankih razpravljali predvsem o tekočih in perečih vprašanjih, ni treba posebej poudarjati, kakšno neprecenljivo pomoč so komunisti in člani ZKM nudili svojemu vodstvu pri izvajanju vsakodnevnih nalog.

Spomladi 1944² je bilo v XXXI. diviziji 606 komunistov, 70 kandidatov za člane KP in 394 članov Zveze komunistične mladine, kar hkrati pomeni, da je bilo takrat v teh organizacijah 30 do 40 % vseh borcev in bork divizije.

O mitingih

Mitingi so bili zelo važna oblika politično-kulturnega — ne le zabavnega — delovanja naše vojske in povezave s prebivalstvom. Čeprav ljudje niso bili zahtevni glede vsebine mitingov, so naši štabi — predvsem pa propagandni odseki pri štabu divizije in štabih brigad ter referenti za propagando pri štabih bataljonov — tudi temu vprašanju posvečali veliko pozornost.

Vsak miting se je navadno pričel z razvitjem zastave in petjem slovenske himne. Sledil je govor kakega političnega funkcionarja o mednarodnem političnem in vojaškem položaju in o aktualnih domačih dogodkih. Včasih sta nastopila celo dva govornika, ki pa sta si snov porazdelila. Spored so nadaljevali s pevskimi točkami bataljonskega ali brigadnega pevskega zbora, recitacijami ter resnimi in šaljivimi igricami.¹

² Iz partijskega poročila štaba XXXI. divizije z dne 16. aprila 1944 posnemamo, da je bilo takrat v posameznih divizijskih enotah naslednje število komunistov, kandidatov in skojevcev:

E n o t a	članov	kandidatov	skojevcev	skupno
Štab divizije	46	7	33	86
Gradnikova brigada	215	7	121	343
Prešernova brigada	174	27	133	334
Vojkova brigada	162	29	106	297
Topniški divizion	6	—	—	6
Vojaška šola	6	—	1	7
Partijska šola	3	—	—	3

¹ Ko je 2. bataljon Gradnikove brigade 21. julija 1944 priredil miting v Gaberju v Vipavski dolini, se ga je navzlic temu da je to bilo v času največjega poljskega dela, udeležilo čez 300 domačinov. Najprej je go-

Mitingi, ki so jih prirejali bataljoni, so bili seveda neprimerno skromnejši od brigadnih ali celo divizijskih mitingov. V bataljonih niso imeli ne ljudi, ki bi mogli sodelovati v zahtevnejšem programu, ne časa za pripravo programa.

Propagandni odsek brigade je imel večje možnosti za kvalitetnejšo izvedbo mitingov, saj so posamezne »talente«, ki so jih odkrili na bataljonskih mitingih, kaj hitro »prekomandovali« k štabu brigade.

Niti brigada niti divizija pa se ni mogla meriti s štabom korpusa, kjer so imeli »profesionalno« igralsko skupino, ki je imela prav vse možnosti, da naštudira celo za tiste čase zelo kakovostne točke.

Medtem ko je bil sprva poudarek na čim množičnejšem kulturno-političnem udejstvovanju — tako npr. so samo enote Gradnikove brigade v dveh mesecih in pol, od 1. marca do 15. maja 1944, priredile 21 mitingov² — so postopoma posvečali čedalje večjo pozornost kakovosti:

»Miting. Tovariš komisar drži uvodni govor. Vsebinsko je odličen. Toda čemu takšne dramatične spake? Čemu ta poza in neprirodni glas, od vsega začetka prisiljena patetična teatralnost, ki močno spominja na Hitlerjeve govore. To odbija, posebno na začetku govora, ko vsebina še nikakor ne opravičuje patosa, ko se poslušalstvo še ni moglo vživeti v tok govornikovih misli.

voril brigadni komisar Ivan Franko-Iztok, nato je sledila recitacija pesmi »Napad«, ki jo je napisal partizanski pesnik in načelnik štaba Gradnikove brigade Oto Vrhunec-Blaž Ostrovrhar, za njo kratka humoreska »Fric in Grog«, burjo smeha pa je sprožil »Trebušnik«, ki ga je igral štabni administrator Srečko. Po recitaciji Kajuhove pesmi »Dekle v zaporu« je nastopila tamkajšnja učiteljica s svojimi učenkami, ki so deklamirale pesem »Šola«. Največji vtis pa je napravila zaključna točka pod imenom »Eдинost«:

»Prva je prišla na oder ‚Slovenija‘, deklica, oblečena v našo trobojnico z rdečo zvezdo. Nato ji je pristopila ‚Jugoslavija‘, ki jo je predstavljala druga deklica, ogrnjena z jugoslovansko zastavo. Njej so v besedni igri sledile ‚Sovjetska zveza‘, ‚Velika Britanija‘ in ‚Združene države Amerike‘. Gledalci so dobili mogočen vtis solidarnosti naših zaveznic in vsakomur se je ob tem pogledu še bolj utrdila vera v našo zmago in zmago zaveznic. Med sporedom je navdušen narod pogosto vzklikal našemu modremu voditelju Titu, kakor tudi našim velikim zaveznicam. Vzklikali so tudi naši slavni brigadi in posebno pa prirejaljočemu 2. bataljonu, ki je zaslovel po svojih uspehih. Da je bil narod res navdušen, je videti tudi iz tega, da je bil ves 2. bataljon povabljen za ves dan brez lastne oskrbe v Gaberje...« (Viljem Gruber-Drago, vojni dopisnik in kronist Gradnikove brigade).

² »Naš glas«, 21. maja 1944 (Glasilo Gradnikove brigade).

Potem pa igrice! Joj, koliko diletantizma! Lepo je vzpodbujati mlado vojsko k pisanju igric, skečev, k dramskemu udejstvovanju. Toda, če je igrico napisal partizan, to ni izgovor, da bi smela v njej manjkati osnovna načela dramskega umetništva... Naše poslušalstvo ni razvajeno. Skromno je. Hvaležno je za vsako stvar. Toda, če mu daš boljše, bo prav dobro razumelo, da je boljše. In mi moramo dvigati okus, zahteve, kulturno in sčasoma tudi umetniško razumevanje našega poslušalstva.«³

Najvišjo kakovostno stopnjo je nedvomno dosegla igralska skupina XXXI. divizije, katere ustanovitelj je tržaški dramski igralec Danilo Turk-Joco. Ta je prispel v XXXI. divizijo konec decembra in takoj pričel z delom. Čeprav je bila igralska skupina XXXI. divizije formalno ustanovljena šele sredi januarja 1944 po prihodu nekaterih novih moči, je Joco s prištabskimi enotami do takrat organiziral že kakih pet mitingov. Žal, njegova igralska skupina ni ostala dolgo v diviziji, le do 27. februarja, ko si jo je »prilastil« štab korpusa. Navzlic temu pa je v tem kratkem času priredila kar sedemnajst mitingov za vojsko in prebivalstvo.

Igralska skupina je naštudirala sorazmerno zelo obsežen program. Oglejmo si ga:

Izmed iger je pripravila naslednje: »Mati«, »Morale je zmanjkalo«, »Na straži«, »Hlapec Jernej« (2. in 4. slika). »Pred sodnikom«, »Gospod Lisjak«, »Rovtar in fotograf«, »Hitler in Mussolini«. Od recitacij: »Slovenska pesem«, »Sin materi«, »Mati sinu«, »Mi gremo«. Od pesem: »Hej brigade«, »V boj za rodni dom«, »Ob tabornem ognju«, »Stoji v gori partizan«. Od solističnih pevskih točk: »Glejte, že sonce zahaja«, »Bledi mesec«, »Čr nolaska«, »Tam za goro«.

Večji del teh točk so kasneje povzeli propagandni odseki brigad in jih uporabljali pri lastnih mitingih.

Jocova igralska skupina — uradno se je imenovala »Igralska skupina IX. korpusa«, ki je štela v začetku 8. poletja 1945 pa že 23 članov — je v kasnejših mesecih prirejala miting za mitingom v vseh delih Slovenskega primorja in Gorenjske za vojsko, terenske politične delavce, ranjence, mladino in drugo prebivalstvo.

Naj omenimo le to, da je 26. junija 1944 odšla na 3300 kilometrov dolgo turnejo po Tolminskem, Bovškem, Reziji, Beneški Sloveniji, Brdih, Idrijskem in Gorenjskem, da je v 110 dneh imela 61 mitingov in da se je v tem času njenih mitingov udeležilo 20 000 gledalcev.

³ »Naš glas«, 20. okt. 1944 (Glasilo XXXI. divizije).

Partizanski tisk – ogledalo naše borbe in življenja po brigadah

Že konec 1943 so vse tri brigade XXXI. divizije imele lastna glasila: Prešernova brigada »Gorenšče fante«, Gradnikova brigada »Goriškega borca« in Vojkova brigada »Za Vojkom«, medtem ko je štab divizije izdal »Triglavske odmeve« in »Partizanski dnevnik«.

Tudi Glavni štab se je zelo pohvalno izrazil o kakovosti primorskega partizanskega tiska:

»Literatura, ki jo je izdal propagandni odsek XXXI. divizije (»Triglavski odmevi« in »Partizanski dnevnik«), propagandni odsek XXXII. divizije (»Matajur«) in propagandni odsek Gorenjskega odreda (»Gorenjski partizan«) je vsebinsko in oblikovno tako dobra, da nas je presenetilo. Zato predlagamo, da pošljete propagandnim odsekom teh enot pismo pohvalo z utemeljitvijo...«¹

Kolikor nam je sedaj še znano, je v XXXI. diviziji izhajalo 26 različnih glasil.

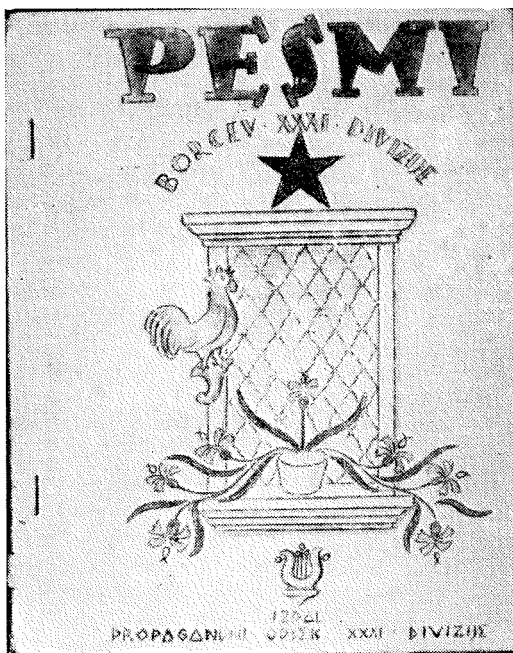
Glasilo Prešernove brigade so bili – kot smo že videli – »Gorenšči fantje«, ki so se odlikovali za tiste čase z izredno lepimi slikami in kakovostnimi prispevki. Prva številka tega glasila je izšla že leta 1943, medtem ko je julija naslednjega leta pričel izhajati še tednik »Prešernovci pišejo«. Od bataljonskih glasil je treba omeniti »Mi vstajamo«, glasilo 2. bataljona Prešernove brigade.

Iz Vojkove brigade so ohranjena tri brigadna glasila (»Za Vojkom« iz 1943. in 1944. leta, »Glasilo Vojkove brigade« iz 1944. leta in tednik »Naša borba« iz 1944. leta) in dve bataljonski glasili: »V borbo« iz 1. bataljona in »V svobodo« iz 3. bataljona.

Največ partizanskega tiska je imela Gradnikova brigada. To ni nič čudnega, saj so bili Primorci najbolj željni slovenske besede. Še pred združitvijo Goriške z Gradnikovo brigado je Goriška brigada izdajala »Goriški borec«, po združitvi pa ga je prevzela Gradnikova brigada in je odtlej izhajal kot njeno glasilo. Razen tega je propagandni odsek Gradnikove brigade v letu 1944 tiskal še »Naš glas«, »Naš klic«, »Tolminski puntar« in »Vojni dopis III. SNOUB Ivana Gradnika«. Vrsto glasil pa so imeli tudi po bataljonih: v prvem – »Jek Triglava« in »Odmev«, v drugem – »Naš glas« in »Mali poročevalec« ter v tretjem – »Naše delo« in »Zrcalo«.

Izmed drugih glasil naj omenimo še »Kurir« (glasilo zaščitne čete XXXI. divizije), »Odmeve naših topov« (glasilo topniškega diviziona) in »Pesem naših minometov« (glasilo čete težkega orožja XXXI. divizije).

¹ Dopis Glavnega štaba z dne 6. febr. 1944 štabu IX. korpusa.

Naslovna stran ene izmed knjižic, ki so jih izdali propagandni odseki naših brigad in divizij

Propagandni odsek divizije je izdajal »Radio poročila«, tednik »Naš glas«, »Novice« in »Triglavske odmeve«.² Najbolj znan pa je »Partizanski dnevnik«, ki je zagledal luč sveta že oktobra 1943 v Vojkovi brigadi³, po novembrski ofenzivi pa je postal divizijsko glasilo. Najprej so ga tiskali na koži v 60 izvodih, kasneje pa so ga razmnoževali na ciklostilu z naklado 600 izvodov. Že takrat je bil dnevnik. Ko pa ga je sredi februarja 1944 prevzel štab korpusa, se je njegova naklada dvignila na 2000 izvodov. Toda tudi korpus ga ni dolgo zadržal, ker je junija 1944 postal glasilo Osvobodilne fronte za Primorsko in Gorenjsko.

Za vsa naša glasila iz časov vojne veljajo besede, ki jih je napisal takratni politkomisar Prešernove brigade v prvi številki »Gorenških fantov«:

»Pred tabo, dragi tovariš, je razgrnjen nov list. Težko bi ugotovili, na kakšno višino partizanske literature bi ga postavili, lepo-

² »Slovenski obzornik«, Ljubljana 1946, str. 660.

³ Podrobneje v knjigi Stanka Petelina »Kronika Vojkove brigade« (Založba »Borec«, 1963).

slovci in kritiki bi se obregnili obenj — stari partizani iz drugih brigad in divizij bi sodili: skromen listič. Toda nas navdaja ponos, da je tako majhen listič, ki nosi nam tako svojski naslov ‚Gorenšči fantje‘, naš.«⁴

Naša glasila so imela pomembne naloge: »Mi sami bomo morali prevzeti oblast. Zato se vzgajajmo in postanimo dobri vzgojitelji našega naroda. Pri tem delu in nalogah nam bo v veliko korist naš novoustanovljeni ‚Goriški borec‘, ki nas bo vodil in nam dajal smer-nice ter pobude za to naše veliko in potrebno delo!«⁵

O pomenu tega tiska za vzgojo — vojaško, politično ali kulturno-prosvetno — naše vojske lahko sodimo najbolje, če se ozremo na bogato vsebino sicer po obliki in zunanji opremi precej skromnih lističev. V vsa ta številna glasila divizije, brigad, bataljonov in čet niso pisali le komisarji, komandirji in komandanti, temveč predvsem navadni borci.⁶

Če izvezamo divizijska glasila, kjer je bilo težišče na radijskih poročilih o dogodkih doma in na tujih bojiščih, so borci najpogosteje opisovali svojo pot v partizane, prva doživetja in borbe. Ustavljali pa so se na drugih — danes bi rekli aktualnih vprašanjih. Eno od teh je bilo tudi vprašanje, kako dvigniti ugled starešinam. Odgovor je bil preprost in globoko resničen: »Ugled bomo dvignili le na ta način, da bodo vsi funkcionarji brez razlike dajali sami vzgled naši vojski.«⁷

Tudi o disciplini se je velikokrat govorilo in pisalo: »Če pa govorimo o partizanski disciplini, pomeni to nekaj več kot zgolj pokorščino ukazu svojega nadrejenega do zadnje besede in črke, točnost v izvrševanju službe in čut za samoodgovornost in odgo-vornost napram tovarišem. Partizanska disciplina pomeni osebno prepričanje slehernega borca, vključenega v živo telo partizanskega gibanja, ki se bori za vzvišene cilje v tej težki osvobodilni borbi, da je prav nam, partizanom, naši mladi vojski, najstrožja in vse-stranska disciplina potrebna za doseg skupnega cilja in naših idealov, za katere žrtvujemo vse.«⁸

Sodelavci naših glasil so tudi opozarjali svoje tovariše na pri-stojno obnašanje: »V zadnjem času opažamo po naših enotah kletev

⁴ »Gorenšči fantje«, štev. 1 (Glasilo Prešernove brigade).

⁵ »Goriški borec«, štev. 1 (Glasilo Goriške brigade).

⁶ Samo v Gradnikovi brigadi so od 1. marca do 15. maja 1944 napi-sali 507 dopisov in prispevkov za svoja glasila in stenske časopise (»Naš glas«, 21. maja 1944).

⁷ »Kurir« (Glasilo zaščitne čete XXXI. divizije).

⁸ »Naša borba«, 3. sept. 1944 (Glasilo Vojkove brigade).

in razne grobe ,vice', kar nikakor ni v skladu z obnašanjem pravih partizanov. Isto tako se opaza, da posebno novinci radi moledujejo po hišah za vse mogoče stvari. S takimi početji kvarimo ugled partizanske vojske, ki ni samo nositeljica svobode in novega pravičnejšega reda, ampak tudi nove naprednejše kulture.«⁹

Naši borci o naravi niso veliko pisali. To pa še ne pomeni, da niso opazili sprememb okrog sebe in jih povezovali z borbo: »Vsako bitje občuti neko posebno notranjo srečo, ko opazi, da se prične narava prebujati. Pomlad! Pomlad je tu! Vsak dan opazuješ nove spremembe na drevju, v travi, na polju. Nepopisna radost te prevzame, ko vidiš, da se je za dolgo poslovila mrzla starka zima. Tudi mi Slovenci se radujemo v tem letu naši pomladi, prebujenju našega naroda, ki ga že 1300 let tlači zima suženjstva. Da, na lastne oči vidimo, da trud vseh naših del in borb ni zaman. Letošnja pomlad je že vzknila, a prihodnja bo že v svobodi.«¹⁰

Omenili smo že, kako negativno je na udarno moč naše vojske vplival lokalpatriotizem, katerega najhujša oblika je bilo dezerterstvo. Tudi o teh vprašanjih so pisali v naših glasilih: »Vseeno je, kje se borim, tu ali v domačem kraju. Kolikor uspešnejša bo naša borba tu, toliko lažje bo našim tovarišem, ki so ostali na Soči, in obratno, koliko večje uspehe bodo imeli tovariši ob Soči, tem lažje bo nam v borbi proti skupnemu sovražniku.«¹¹

Le malo je bilo takih, ki tega niso mogli razumeti. Navzlic temu pa je bilo prešernovcem najtopleje pri srcu takrat, če jim je bila ledena kapa Triglava čim bliže, gradnikovci pa so se od velike sreče kar topili, ko so z ostrih robov Trnovskega gozda pod seboj zagledali sonca polno Vipavsko dolino. Kdo bi jim pri tem zameril, če je Vipavska dolina celo mulam mnogo pomenila:

»Naš bataljon se kobaca preko zametov po Trnovskem gozdu.

Na ovinku steze pade težko obložena mula in ne kaže nobene volje, da vstane. Komandir komore in konjevodci se zaletavajo vanjo, toda vse zaman. Kolona odhaja, mula pa se ne gane. Pa pride mimo partizan Janez.

„Kaj, ali je ta mula tista, ki smo jo sneli v Č.,“ vpraša.

„Je, ja. Kaj te pa briga zdaj, od kje je?“ se zadere komandir.

„Čakaj malo,“ pravi Janez, stopi k muli in ji nekaj zašepeta na uho. In glej čudo! Mula vstane in jo jadrno ubere za kolono.

„Kaj pa si napravil,“ vpraša začuden komandir. „Povej, da bomo vedeli za vnaprej!“

⁹ »Goriški borec«, števil. 3 (13. nov. 1943).

¹⁰ »Naše delo«, števil. 7 (Glasilo 3. bataljona Gradnikove brigade).

¹¹ »Goriški borec«, števil. 2, 6. nov. 1943.

**(Izvodček iz Prešernove
Zdravljice, ki jo je ob-
njeni stoletnici izdal v
1500 numeriranih izvo-
dih Pokrajinski odbor
Osvobodilne fronte za
Gorenjsko)**

Dosti vedrega je bilo v naših glasilih, bilo pa je tudi dosti žalostnega. Tako partizan Iztok opisuje, kako so nekega junijskega večera partizani prišli v vas ter mobilizirali njega in očeta. Nato nadaljuje: »Z očetom sva bila v istem bataljonu. Stala sva pri topu in ga ogledovala. Oče je bil nenavadno redkobeseden, proti navadi zelo tih in miren. Vprašal sem ga, ali ni morda bolan, pa mi je samo nemo odkimal. Morda je slutil nesrečo, ali pa je bil globoko zamišljen.«

¹² »Goriški borec«, štev. 9 (15. aprila 1944).

je prišla neka ženska povedat, da v bližini leži ranjeni partizan. Iztok, ki ga je mučila huda slutnja, gre s tovariši ponj. »Ko sem ga pogledal v obraz, sem močno prebledel in kar sapa mi je zastala. ,Oče, ti si?‘ sem vzkliknil, nato so me zalile solze. Počasi se je obrnil k meni — bil je bled kot sneg — in mi dejal: ,Dragi sinko, pozdravi in ubogaj mamó, bodi junak, jaz bom umrl.«¹³

Slovenski materi, ki je junaško prenesla novico, da ji je od devetih sinov padel že osmi, je posvečen naslednji sestavek:

»Ko smo bili na Otlici, so nas vsak dan prihajali obiskovat iz doline. Nekega dne sem opazil med obiskovalci tudi starejšo žensko. Vsa upehana in sključena je prišla na hrib, bogve kako daleč, da obišče svojega sina Frančka.

Ko nas je vprašala, če je njen sin Franc Cijan tu v tretjem bataljonu, nas je spreletela huda žalost. Vedeli smo, da je pred kratkim, ko smo napadali Grahovo, padel. Hudo nam je bilo povedati to bridko resnico, ki je mater kruto zarezala v srce. Mislim sem, da se bo uboga žena zrušila pod tako hudim udarcem usode. Toda kaj takega se ni zgodilo. Zaihtela je samo in se razjokala ta slovenska mati, ko je tako izgubila že osmega sina. Ostal ji je le še eden, tudi ta se bori hrabro v naših vrstah. Ko ji je namestnik bataljonskega komisarja tovariš Janez spregovoril nekaj tolažilnih besed, mu je s ponosom odgovorila: ,Devet sinov sem imela in ni mi žal, da je padel za našo stvar. Samo da bi mi le še Albin ostal.«

Med nami je čakala na zadnjega sina. Na golih tleh je spala ta tako hudo od usode prizadeta ženica na svoja stara leta...«¹⁴

Zares, dosti naših borcev je padlo. Skoraj ni bilo izvoda, da ne bi v njem našli poslovilnih besed enemu ali drugemu padlemu tovarišu. Tako tudi tovarišu Lazotu, komandantu 2. bataljona Gradnikove brigade:

»Zatrepetali smo, ko smo zvedeli, da si ranjen. Vso brigado je skrbelo, ali boš vstal ali ne. Razveselili smo se, ko smo zvedeli, da ti gre na bolje.

Sedaj smo pa naenkrat sprejeli vest, da si umrl. Živel si kot junak, umrl si kot junak in med nami bo vedno živel spomin nate, junaka. Ko si že umiral, si še vzklikal Titu in novi Jugoslaviji. Tako umirajo samo junaki, junaki, ki imajo vedno pred sabo samo svoj vzvišeni cilj, za katerega žrtvujejo vse, junaki, ki sicer umirajo, toda njihov duh živi večno med ljudstvom.«¹⁵

¹³ »Gorenšči fantje«, štev. 3.

¹⁴ »Naše delo«, štev. 10 (Glasilo 3. bataljona Gradnikove brigade).

¹⁵ »Naš klic«, 22. avg. 1944 (Glasilo Gradnikove brigade).

O tovarištvu se še danes veliko govori. Vendar nam je včasih tovarišstvo pomenilo veliko več, in takrat o tovarištvu nismo veliko govorili, temveč ga toliko bolj občutili:

»Nekoč čez več milijonov let,
morda bo geolog iskal,
kako živeli so ljudje v današnjih dneh.

Zakrivil ustnice bo v trpek smeh:
Da, da, takrat pač človek bil je še žival,
zato dejanj njegovih mu ni škodi v greh.

Če pa bi mogel vedeti,
kako so naša srca toplo bila tisti čas,
da nam tovarišstvo bilo je več kot mi sami,
morda drugačno mnenje bi dobil o nas
in bi razumel naše velike boli.«¹⁶

Naši borci so se proti tegobam in nevarnostim, ki jih je prinašalo partizansko življenje, borili s pesmijo, smehom in šalami, kar se zrcali v njihovih glasilih. Najbolj so si seveda privoščili Nemce in njihovo »načrtno« umikanje na frontah:

»Rusko bojišče: Spričo velikih uspehov naše armade bomo kmalu zasedli vse položaje, ki smo jih imeli pred dvema in pol letoma.

Na Zahodu: Angleži so bombardirali nekaj mest. Vojaške škode ni bilo, le enemu vojaku je zbil kapo z glave. Poškodovanih je bilo pet cerkva, šest bolnic, tri šole in ena umobolnica, kjer se je zadrževal tudi štab naše komande. Naše protiletalsko topništvo je od 30 napadajočih letal sestrelilo 42 letal.«¹⁷

Tudi na nemško tehniko niso pozabili:

»Po najnovejših poročilih so se nemški tehniki odločili izboljšati svoje tanke in povečati njihovo hitrost. Toda uspeli so samo enostransko. Medtem ko napredujejo s hitrostjo 30 kilometrov, gredo nazaj s hitrostjo 100 kilometrov. Sedaj si nemški tehniki in vojaški krogi belijo glave, kako odpraviti to pomanjkljivost.«¹⁸

Tudi takrat — ne le danes — se je lahko primerilo, da je partizanski lovec zadel vse kaj drugega, le ne divjačino: »Ali veste..., da je tovariš Bruno, vodnik v 2. bataljonu, šel na lov na srno. Ko

¹⁶ »Triglavski odmevi«, 1/1943 (Glasilo Triglavske divizije).

¹⁷ »Naše delo«, štev. 1, 15. marca 1944 (Glasilo 3. bataljona Gradnikove brigade).

¹⁸ »Goriški borec«, štev. 3 (Glasilo Gradnikove brigade).

zagleda vitko živalco v grmovju, pomeri in ustreli... koga? — Najprej je mislil, da je ustrelil jelena, nato srno, nazadnje pa se je izkazalo, da je to bila le navadna ovca.«¹⁹

Naša glasila pa ne bi bili pravi časopisi, če ne bi vsebovala tudi osebnih vesti, kot je npr. tole:

»Pred nekaj dnevi smo praznovali prvo poroko v Vojkovi brigadi. Poročila sta se tovariš B o r d o n Milan, pomočnik na kadrovskega odseku, s tovarišico L o m b a r Marijo. Mlademu paru želimo v imenu vseh tovarišev obilo sreče na novi življenjski poti.«²⁰

Manjkalo pa tudi ni nagradnih razpisov:

»Razpisujemo natečaj za nagradno tekmovanje za najboljši spis, za najboljšo pesem in najboljšo sliko za ‚Gorenšče fante‘. Tekmovanja se lahko udeleže vsi tovariši v brigadi. Spis naj obsega štiri časopisne strani, pesem eno stran in slika eno stran. Spisi in pesmi so poljubne vsebine iz partizanskega življenja. Tekmovanje bo zaključeno 20. aprila.«²¹ Nagrade za najboljše prispevke niso bile ne knjižne in ne denarne, temveč v partizanskih devizah — cigarete in vino.

Tak je bil naš partizanski tisk. Naj so bila glasila naših enot tiskana ali ciklostirana, s strojem ali z roko pisana, naj so izhajala dnevno, tedensko, mesečno ali pa od primera do primera — vsa so vzgajala naše borce v sposobne vzgojitelje našega ljudstva.

»Če bi mi imeli tako propagando...«

Slika o tisku XXXI. divizije in sploh IX. korpusa ne bi bila popolna, če ne bi omenili še tiste dejavnosti naših propagandnih odsekov, ki je bila namenjena sovražnikovim vojakom. Tu mislimo na tiskanje najrazličnejših letakov v slovenskem, nemškem, italijanskem, francoskem in ruskem jeziku, s katerimi smo seznanjali okupatorjeve vojake s stvarnim položajem na svetovnih frontah in s cilji naše Narodnoosvobodilne vojske.

Pokazalo se je, da so največji učinek na nemške vojake imeli pozivi njihovih »kameradov«, ki so dezertirali iz nemške vojske k partizanom, medtem ko so bili domobranci najbolj dovzetni za dokazovanje, da so zahodni zavezniki priznali le našo vojsko in da so se dokončno odrekli ne le njih, temveč tudi Draže Mihailovića in njegovih četnikov.

¹⁹ »Naš glas«, 9. maja 1944 (Glasilo Gradnikove brigade).

²⁰ »Naša borba«, štev. 8, 3. sept. 1944 (Glasilo Vojkove brigade).

²¹ »Gorenšči fantje«, štev. 3 (Glasilo Prešernove brigade).

DOROGLIJA, KOENIJE, TURKISTANCI "MLADENI SOLDATI" -
Vse Slovjanke - prišli ste v našo vojno, prišli ste
i v našo vojno!

Mi bivšije "najenostejši soldati" vili so vaših prijateljev očem
in toperj nahodilsi v Slovjanke vojno. Nas unosa i
Koga mi prišli k Slovjanom, to nas vtrčili s vtrčili i boljša situ-
zvezom. Oni nas ljubijo, kak svojih bratov. Takim vtrčim toče naj-
Ajete, jesli vi, tovariši Turkistanci, vtrčim učiteljnovo vraga
Hijom i pridjete k nam v gosti.

Slovjanskiji narod inajet krajši živje s Sovjetskim Sojuzom
i s našim dragim tovarišem Stalinom. Slovjan vtrčim, što hotjat
žiti v budućem tok, kak živjet vjet vjet - milomiji svoj teci narod
pod rukovodstvom Bolševičevoj Partiji

TO VARIJANCI I VI sliže i vidite kak krasnaja Armija
kaži tenj nastupet po vseh vtrčim. Ie bližjete k vtrčim
i putom pojdjet vtrčim hoten na vtrčim, i tako v vtrčim i
Armiji idjet pojdjet i aktivizmet vtrčim vtrčim i Italiji.

Na vseh vtrčim, katerije ješče inajet vtrčim vtrčim, katerije uve-
otvor proti vtrčim, skupaj vtrčim. Vtrčim inajet vtrčim, katerije uve-

Poziv, naslovljen na nemške vojake-turkestance

Naši aktivisti, posebno pa mladinci, so letake trosili po javnih
lokalih, v kinodvoranah, po vlakih, in jih dostavljali posameznikom
celo po pošti. Da njihovo delo ni bilo brez uspeha, vidimo tudi iz
tega, da so italijanski vojaki, ki so jih naši borci julija 1944 ujeli
v Baški grapi, imeli pri sebi letake, ki jih je natisnila tehnika
XXXI. divizije.

Dejavnost naših propagandnih odsekov glede tiskanja letakov,
namenjenih sovražnikovim vojakom, je dosegla višek septembra 1944,
ko je tehnika XXXI. divizije razmnožila več kot 3000 proglasov¹
domobrancem in četnikom, naj v zvezi s Titovim pozivom zapuste
svoje postojanke in stopijo v naše vrste.

¹ »Domobranci-četniki!« — 2000 izvodov, »Četnikom v svarilo« —
600 izvodov, »Izjava ujetega četnika« — 350 izvodov in »Vam, ki nosite
kljukasti križ na kapi« — 400 izvodov.

Precej propagandnega gradiva je prišlo tudi od zahodnih zaveznikov,² ki so ga naši aktivisti prav tako uspešno trosili po sovražnikovih postojankah.

Najboljše priznanje za delo naših propagandnih odsekov na razkrajanju sovražnikove vojske je izjava četniškega oficirja Marjana Vovka, ki so ga borci Vojkove brigade konec septembra 1944 ujeli na Samotorici v Dolomitih, češ da se četniki »čudijo naši sijajni propagandi in da bi oni zanesljivo potegnili narod za seboj, če bi imeli tako močno propagando.«³ Čeprav ne drži, da si je moč pridobiti naklonjenost ljudstva izključno z dobro propagando brez drugih bistvenih faktorjev, izjava ujetega četniškega oficirja le veliko pove.

Vojska in ljudstvo sta bila eno

Zadnja vojna je zahtevala strahovite žrtve in napore ne le od borcev, temveč tudi od prebivalstva. Ponekod je prebivalstvo bilo celo v slabšem položaju ko vojska. Borci so imeli vsaj puške v rokah in so se sovražnikovega napada obranili ali pa se mu umaknili, medtem ko je ljudstvo moralo ostati na svojih domovih in je bilo večkrat na milost in nemilost prepuščeno divjanju okupatorja in domačih izdajalcev. Skupno trpljenje in skupna želja za zmago in mirom je nedvomno povezovala ljudstvo in vojsko v neločljivo celoto.

Prebivalstvo se je moralo še od tistega malega, kar je imelo, marsičemu odpovedati in žrtvovati za svojo vojsko. Vojaške enote so morale jesti in biti opremljene, lastnih oskrbovalnih baz pa niso imele. Prav to vprašanje je zadevalo na najobčutljivejše področje, ko bi se v primeru nepravilnega ravnanja utegnila skaliti enotnost in tako odlična povezava med vojsko in ljudstvom. Celotna oskrba vojaških enot s hrano na osvobojenem in okupiranem ozemlju je zato šla prek posebnih organov ljudske oblasti — gospodarskih komisij — ki so določali, kje naše enote lahko izvrše prehranjevalno akcijo in v kakšnem obsegu. Toda tudi v tem primeru je bilo treba odvzeto hrano plačati ali pa izdati ustrezno potrdilo. Le tako je bilo mogoče kar najpravičnejše in najenakomernejše porazdeliti obveznosti do oskrbe naše vojske.

² Samo v juliju 1944 so zavezniki dostavili po zračni poti IX. korpusu naslednji propagandni material: 5900 izvodov lista »Glas pobede«, 3500 fotografij zavezniških komandantov, 4000 izvodov »Glasnika«, 1400 oznak zavezniških činov, 3000 izvodov lista »Soldaten Nachrichten« itd.

³ Poročilo propagandnega odseka XXXI. divizije z dne 30. sept. 1944.

Navzlic temu pa je večkrat prihajalo do nesporazumov in napak, ki so jih zagrešili na eni ali drugi strani. Če je vojaška enota odvzela hrano tam, kjer je ne bi smela, jo je morala vrniti, čeprav bi borci ostali lačni. Tak primer je doživela Vojkova brigada na Ledinah, na Šentviški gori in — verjetno ne samo ona — še kot drugod.

Napake so se dogajale tudi na drugi strani. Včasih so posamezni člani gospodarskih komisij ščitili koristi takih ljudi, ki tega niso zaslužili. Tak primer je januarja 1944 doživela Prešernova brigada, ko se je gospodarska komisija za Selško dolino neopravičeno pritoževala nad izvedbo prehranjevalne akcije pri posestniku I. V. iz Zalega loga pri Železnikih, ki mu je brigada od 18 glav goveje živine, kolikor jih je imel v hlevu, odkupila eno samo, zaplenila pa šest velikih nemških zastav. Štab Prešernove brigade je menil, da je bila akcija pravilno izvršena. Sicer pa je bilo kmetu bolj žal za zaplenjene zastave ko pa za živinče, saj je prosil, »naj mu pusti naš 1. bataljon vsaj eno zastavo in da da raje še eno glavo goveje

**Komandant
Prešernove
brigade
Rudolf
Hribernik-Svarun
v razgovoru
s terenskimi
političnimi
delavci**

živine...¹ Štab brigade je hkrati zavrnil očitke gospodarske komisije, da s takimi postopki odbijamo ljudi: »Tudi naš interes je, da ljudi pridobivamo, ne pa izgubljam, vendar tega ne razumemo tako kot vi, ki dopuščate, da naše edinice na vašem sektorju stradajo...«²

Na srečo so bili taki in podobni primeri res samo izjemni. O odličnih odnosih med prebivalstvom in našimi enotami pričajo tudi številni primeri, s kakšnim zanimanjem je prebivalstvo spremljalo borbe in premike naših brigad:

»Vaščani so nas z veseljem sprejeli, saj je minulo dva meseca, odkar smo jih zapustili in odšli na Gorenjsko. V razgovoru z njimi je bilo opaziti, da so budno in z zanimanjem spremljali pokrete priljubljene primorske brigade. Na Primorskem se je baje širil glas, da se je naša brigada na Jelovici popolnoma razbila in so matere Vipavke že objokovale svoje sinove...«

Borci domačini so izrabili priložnost ter skočili za nekaj trenutkov domov in pri tem ponovno dokazovali, da je Gradnikova brigada še vedno cela.« Prebivalstvo je bilo borcev seveda zelo veselo in zato hrane, vipavca in sadja, ki je pravkar dozorevalo, ni za nikogar manjkalo. Toda tudi borci so se oddolžili prijaznim ljudem. O tem nam brigadni kronist takole pripoveduje:

»Pa tudi naši borci so pokazali dobro voljo in ni bil redek primer, da si šel mimo travnika in polj, na katerih so naši borci ,manevrirali' s poljskim orodjem prav tako dobro kakor v boju s puško. Srečavali smo jih, naše borce, z nasmejanimi lici in potnimi čeli.«

Ob vseh večjih praznikih — za 1. maj, ob Novem letu, za dan Rdeče armade, a tudi ob cerkvenih praznikih — se je ljudstvo spomnilo na svojo vojsko in jo obdarovalo. Teh darov je bilo toliko, da so jih morali včasih kar z vozovi voziti vkup. Bolj kot samih daril — bodisi v obliki hrane ali pijače bodisi v obliki obleke in obutve — so se borci veselili iskrenih želja neznanih darovalcev:

»Tudi jaz hočem prispevati z malim darilcem. Pošilja ti ga še mlad na partizane misleč Marjan.«

»Dragi tovariš! Narod bo hvaležen za tvoja dela.«

»Pozdravček od nepoznane tovarišice hrabremu partizanu.«

»V trpljenju se spomni trpečega in zopet vstalega Kristusa. S to mislijo boš trpljenje lažje prenašal in končno dočakal dan rešitve. Vsi ti želimo iz vsega srca dočakati ta dan čim hitreje. Te pozdravljamo C. P. B.«

¹ Dopis štaba Prešernove brigade z dne 21. jan. 1944 gospodarski komisiji za Selško dolino.

² Ravno tam.

456

Komaj je zadnji kamion zginil za bližnjim ovinkom, se je že pripodila do mostu gruča deklet, ki so naglo razdrli most, deske pa pometala v vodo.

Ko so se Nemci čez nekaj ur po isti poti vračali nazaj proti Gorici, so morali most znova zgraditi, če so hoteli s kamioni priti na drugo stran Lijaka.⁴

Takih in podobnih primerov skupne borbe prebivalstva in njegove vojske proti skupnemu sovražniku za dosego istih ciljev bi lahko našli še precej ne le na Vipavskem, temveč povsod, kjer so delovale enote naše vojske.

⁴ »Naše delo«, 1. aprila 1944 (Glasilo 3. bataljona Gradnikove brigade).

POD TRIGLAVOM

Prvi maj 1944

Medtem ko so enote XXXI. divizije na Pivki dosegale uspeh za uspehom, so se Nemci počasi umikali z našega osvobojenega ozemlja, kjer so zaman stikali za našimi bolnišnicami. Nastala pa je nevarnost, da se ponovno vrnejo na Cerkljansko in poiščejo bolnišnico »Franjo« pri Novakih, kajti takratni komandant mesta Cerkno je dezertiral in Nemcem že izdal neko javko.¹ Zato sta se Prešernova in Vojkova brigada nemudoma vrnili čez Otlico in Čepovan na Cerkljansko. Na poti se jima je nudila žalostna slika: za Nemci so ostale skoraj same ruševine, ljudje pa so bili ob vse — ob obleko, hrano in živino.

Vojkova brigada je po vrnitvi na Cerkljansko zasedla stare položaje med Robidnico in Cerkljanskim vrhom. Čeprav je bilo takrat zelo hladno vreme, je brigada taborila na prostem. Iz Idrije so namreč prihajale vesti, da se Nemci spet pripravljajo na pohod proti Cerknemu.

Prešernova brigada je varovala Cerkno iz smeri Baške grape in Selške doline tako, da so se njeni bataljoni nastanili v Zakrižu, Gorjah in Novakih.

Le Gradnikova brigada je ostala nekaj dni še na Otlici, da bi se ob pogledu na Vipavsko dolino temeljito odpočila in pripravila na nove borbe. Tretjo obletnico ustanovitve Osvobodilne fronte so svečano proslavili s kresovi in mitingi. Naslednjega dne, 29. aprila, so gradnikovci vdrli v Ajdovščino: 1. in 2. bataljon sta blokirala postojanko, minerske skupine pa so minirale kretnice na železniški postaji in poskušale zažgati postajno poslopje in železniške vagoni.

¹ Odredba štaba IX. korpusa z dne 26. aprila 1944 štabu Prešernove brigade.

Dela pa niso v redu opravili in zato so se naslednjo noč vrnili, da ga dokončajo. Med potjo pa je neka njihova skupina v Lokovcu padla v nemško zasedo. Prišlo je do prave rokoborbe. Nemci so že imeli v rokah obveščevalca 2. bataljona Toneta, ki pa se mu je v zadnjem hipu posrečilo izveliči pištolo in ubiti Nemca, ki ga je grabil. Medtem ko je Tone Nemcem ušel, sta v tem spopadu padla Slavko in komandant 2. bataljona Muharem.

Prvi maj so v vseh treh brigadah zelo slovesno proslavili. Vojkova brigada je po okoliških hribih prižgala velike kresove, osrednji brigadni miting pa so imeli v Sovodnju.

Prešernova brigada je na predvečer praznika priredila miting v Labnjah, po bataljonih pa so imeli sestanke, na katerih so borcem govorili o pomenu tega praznika delovnega ljudstva:

»V 2. bataljonu so priredili družabni večer, na katerem je komisar govoril o 1. maju. Orisal nam je ta največji praznik delavcev in kmetov in govoril o dolžnostih ciljih, ki jih imamo, da si tudi mi čimprej priborimo željeno svobodo in da končno v osvobojeni domovini praznujemo ta veliki praznik. Ko se je zvečerilo, je bilo opaziti po gričih prve kresove, katerih je bilo čedalje več. Kako veličasten je bil pogled na to lepo starodavno navado, s katero so že naši predniki opozarjali na nevarnost, ki je prihajala z jugovzhoda. Tudi danes nas ti kresovi spominjajo na nevarnost, ki pa sedaj prihaja z druge strani in ki je še hujša in brutalnejša, kot je bila ona prva. Tudi mi smo napravili kres, posedli okrog njega in prepevali naše lepe pesmi. Spremljala nas je harmonika in dolgo v noč so se razlegali naši glasovi, dokler nismo končno postali utrujeni in zaspani ter smo poplegli k počitku.«²

V Gradnikovi brigadi so 1. maja imeli zbor celotne brigade, nato pa so tekmovali v najrazličnejših panogah. Na programu je bil tudi tek kurirjev v bojni opremi na 500 metrov, razvijanje desetlin v strelce, streljanje v 100 metrov oddaljene cilje itd. Zmagovalce so nagradili. Za brigadnegia kronista pa je bilo pomembno še nekaj drugega:

»Važno je omeniti, da je danes vsak partizan dobil $\frac{1}{4}$ hlebca kruha. Hudo namreč pogrešamo vsakdanji kruh, kateremu smo se morali popolnoma odpovedati in se partizanu kar srce zasmeji, kadar dobi le majhen košček tega božjega daru.«

Naslednjega dne je Gradnikova brigada krenila na Cerkljansko. Ko so se približali Zakrižu, je s stražo divizijske vojaške šole, ki je bila nastanjena v tej vasi, prišlo do nesporazuma: stražar, misleč

² Kronika Prešernove brigade (brez navedbe avtorja).

da se mu bližajo Nemci, je pričel streljati. Na srečo pa so kmalu ugotovili, kaj je na stvari, in tako se je borba končala brez posledic.

Brigada je nato zasedla nove položaje okrog Leskovice, Robidnice in Zakriža. Tako je bila spet vsa XXXI. divizija zbrana okrog Cerknega in se pripravljala na nov udar.

Štab XXXI. divizije je namreč sklenil razširiti delovanje svojih enot proti severnemu delu Gorenjske — okrog Kranja, Bleda, Radovljice, Bohinja in Jesenic. Prešernova brigada bi po tem načrtu skupno s štabom divizije krenila na Jelovico in operirala med Selško Soro in Savo Bohinjko, medtem ko bi Gradnikova brigada šla še naprej čez Savo Bohinjko na Pokljuko in s severne strani izvajala pritisk na Bohinj, Blejsko kotlino in jeseniško dolino. Le Vojkova brigada bi ostala na Cerkljanskem.

Čeprav je bil načrt glede na nekaj žalostnih izkušenj, ki so jih naše enote doživele na tem področju, precej tvegan, je kasnejši razvoj dogodkov pokazal, da je bila zamisel celotne akcije povsem pravilna, saj sta brigadi dosegli celo večje uspehe, kot so jih prvotno predvidevali.

Rešili so vse ranjence . . .

Pred odhodom na Jelovico in Pokljuko so brigade imele še nekaj hujših spopadov.

Ko je 2. bataljon Prešernove brigade šel 3. maja na prehranjevalno akcijo v Dolenjo vas v Selški dolini, se je dobro zavaroval: zasede je postavil ne le proti postojanki v vasi, temveč tudi v smeri Škofje Loke in Sleč. Nemci so med izvajanjem prehranjevalne akcije skušali vdreti iz postojanke, toda naše zasede so jih odbile. Bolj nevarne pa so bile sovražnikove mine: ena izmed njih je padla v gručo naših borcev ter jih deset ranila, medtem ko je v sami borbi padel še en mitraljezec.

Ranjence so nemudoma odnesli v gozd nad vasjo, od koder bi jih spravili po končani akciji na varno. Prišlo pa je do nesporazuma: glavnina bataljona je mislila, da bo to storila zaščitnica, ta pa o tem ni bila obveščena. Tako se je bataljon umaknil, ranjenci pa so ostali tik nad sovražnikovo postojanko. Naši so šele v taborišču ugotovili, da so se vrnili brez ranjencev.

Navzlic veliki utrujenosti je takoj krenila ponje skupina borcev s komandantom bataljona Vinkom Žontarjem-Aleksandrovim na čelu. Prišli pa so že skoraj prepozno, kajti Nemci so v strelcih prodirali naravnost proti kraju, kjer so ležali naši ranjenci. Po hudi

borbi, v kateri so odigrale važno vlogo razen mitraljezov tudi ročne bombe in v kateri je en naš mitraljezec padel, njegov pomočnik pa bil ranjen, so naši borci v zadnjem hipu rešili pred Nemci vse ranjence. V tem spopadu so Nemci imeli enega mrtvega, štiri pa ranjene.¹

Istega dne je bila na vrsti tudi Vojkova brigada. Njena zaseda je pri Fužinah razbila kakih sto mož močno sovražnikovo kolono in zaplenila tri konje in voz. Spričo nezadostnega zavarovanja pa jih je nato presenetila sovražnikova pobočnica, ki je enega borca ubila, dva ranila, štiri pa celo ujela. V tej borbi je sovražnik imel štiri mrtve vojake.

Dva dni kasneje je tudi Gradnikova brigada dobila priložnost, da se izkaže. Ko se je njen 2. bataljon vračal s prehranjevalne akcije, so ga blizu Voljake v gosti megli napadli Nemci. Bataljon se je umikal proti Leskovici, tu pa je sovražnika počakal na položajih. Ko so se Nemci približali, so jih borci 2. bataljona sprejeli s hudim ognjem, hkrati pa jih je napadel v bok še 1. bataljon. Nemci tega

¹ Po pripovedovanju takratnega komandanta 2. bataljona Vinka Žontarja-Aleksandrova.

Štab 2. bataljona Prešernove brigade junija 1944

niso prenesli in so pričeli bežati. Tega dne so Nemci imeli enajst mrtvih, od tega pa so tri podoficirje pustili kar na položajih.

Čez dva dni so Nemci ponovno prodrli do Leskovice in spet so morali bežati. Tokrat so imeli štiri mrtve.

V teh dneh — 11. maja — so vojkovci imeli še en spopad z domobransko kolono, močno kakih 150 mož, ki je prodrla v Sovodenj. Brž ko so jih naši borci napadli, so jo domobranci brez kakega večjega odpora ucvrli v Fužine, odtod pa nazaj v Gorenjo vas.

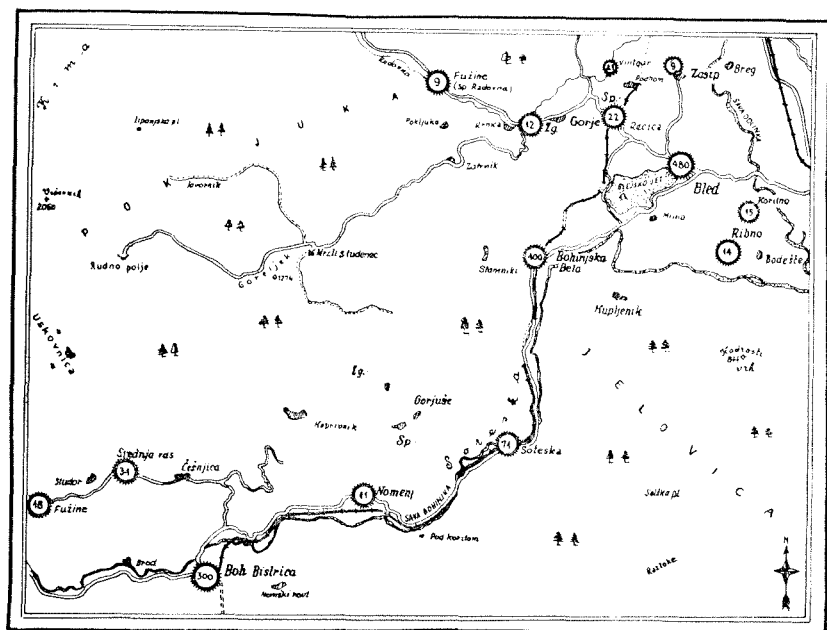
Gradnikova brigada: Srednja vas, Zg. Gorje, Fužine, Radovna...

Sredi maja sta Prešernova in Gradnikova brigada krenili na pot. Prešernova brigada se je 14. maja premaknila na področje Mohorja, Gradnikova pa čez Jelovico proti Pokljuki. Gradnikovci so se ob prvem mraku spustili z Bitenjske planine po strmi rebri navzdol v dolino Save Bohinjke. Med potjo so nameravali na čimveč krajih minirati progo Bohinjska Bistrica—Jesenice, hkrati pa še osvojiti nemško postojanko na železniški postaji v Nomnju.

Načrt se jim je posrečil samo deloma. Progo so res minirali in pognali v zrak dva mosta, toda postojanke niso mogli zavzeti. Spričo slabih vodičev so tega dne — 18. maja — prispeli pred postojanko šele ob štirih zjutraj, ko se je že skoraj danilo. Razen tega pa je bila okrog železniške postaje sama čistina. Navzlic temu so bombaši krenili v napad. Odpor iz postojanke je bil zelo hud — dva naša bombaša sta bila že med približevanjem k postojanki smrtno zadeta. Drugi so prodrli do stavbe, metali vanjo skozi okna bombe, naposled pa so jih sovražnikovi vojaki v postojanki odbili. Kasneje se je zvedelo, da so tudi Nemci imeli v tem napadu dva mrtva.

Istega dne je brigada doživela še eno hudo borbo. Ko je 2. bataljon odhajal na položaje proti Mrzlemu studencu, so ga med potjo na sila ugodnih položajih — na k. 1274 — pričakali Nemci. Sovražnikova zaseda je vžgala po naših šele takrat, ko je bila že skoro vsa kolona na čistini neposredno pred nemškimi položaji.

Med prvimi je bila ranjena bolničarka Frida Stanc, ki jo je sovražnikova krogla zadela v prsi. Ko so jo reševali, jo je zadel še strel v glavo. Za Frido je padel vodnik mitraljeznega voda Anton Humar, nato pa kmalu še trije borci. Navzlic sila neugodnemu položaju, v katerem se je bataljon znašel, so borci pokazali veliko hladnokrvnost. Nikjer ni prišlo do panike, temveč so se vrgli na tla in takoj odgovorili na sovražnikov ogenj. Šele nato so se pod zaščito mitraljezov umaknili na primernejše položaje.

LEGENDA:

SOVRAŽNIKOVA POSTOJANKA

Področje Jelovice in Pokljuke

Borba se je nadaljevala vse do mraka. Nemci so nekajkrat jurišali, toda bili so vselej odbiti z velikimi izgubami: sodijo, da je v tej borbi padlo kakih 25 nemških vojakov, medtem ko so naši imeli šest mrtvih in štiri ranjene. Zvečer so se Nemci dokončno umaknili v dolino.²

Po prvih borbah je kazalo, da Nemci ne bodo dovolili, da bi se Gradnikova brigada kar tako usidrala na Pokljuki in ogrožala obe progi (Jesenice–Bohinjska Bistrica in Kranj–Jesenice–Beljak) ter tudi same Jesenice. Kasnejši dogodki pa so pokazali, da Nemci tokrat niso bili dovolj močni, da bi brigado pregnali s Pokljuke, in so se zato morali omejiti zgolj na pasivno obrambo tega, kar so držali v rokah.

Skoraj ves čas bivanja v bohinjskih hribih se je brigada zadrževala na planini Uskovnici nad Srednjo vasjo. Borci so se udobno

² »Naš glas«, 24. maja 1944 (Glasilo Gradnikove brigade).

nastanili po planšarskih kočah in mleka ter sira ni nikoli primanjkovalo. V zahvalo za prijaznost so gradnikovci planšarjem in planšaricam pred mlekarno na Uskovnici priredili celo miting. Tiste dni so se borci Gradnikove brigade, čeprav so v začetku z nezaupanjem zrl v strme in s snegom pokrite planine, počutili, ko da bi bili v svoji Vipavi.

Po nekajdnevnem počitku na Uskovnici so se gradnikovci 22. maja zvečer lotili nemške postojanke v Fužinah, vendar brez uspeha. Kakih 60 Nemcev iz Bohinjske Bistrice je namreč zaobšlo položaje naših zased in prihitelo na pomoč napadeni posadki v Fužinah.

Štiri dni kasneje so gradnikovci spet udarili, tokrat po nemški postojanki v Srednji vasi. Zvečer so se borci 3. bataljona približali postojanki, jo obkolili in jo okrog enajstih napadli. Pri napadu je sodeloval tudi naš težki minometalec.

Po kratkem medsebojnem obstreljevanju so prišli do besede minerji in bombaši. Med njimi je bila tudi Marica Štrukelj — dva meseca kasneje je padla pri jurišu na nemško motorizirano kolono pod Predmejo nad Vipavsko dolino — ki bi morala oditi z drugo skupino na miting. Ker pa je hotela za vsako ceno sodelovati kot bombaš pri napadu, je s solzami v očeh prosila komandanta brigade Ratka Marjanovića, naj ji to dovoli. Bila je vsa srečna, ko je Ratko ugodil njeni prošnji. Ni mu bilo treba biti žal, zakaj Marica je z drugimi bombaši vred kaj kmalu vdrla v postojanko.

Nemci so se nato umikali iz postojanke po podzemeljskem hodniku v sosednji bunker. Naši so jih zasledovali in obmetavali z bombami in plastikom. To pa je Nemce rešilo pred dokončnim uničenjem. Mine iz plastika so bile namreč tako učinkovite, da se je rov zamašil in naši niso mogli več za njimi.

Tretji bataljon pa je navzlic temu dosegel popoln uspeh: zaplenil je nemški težki mitraljez, 12 pušk, brzostrelko in revolver, pobil 18 Nemcev in — kar je najvažnejše — osvojil je sovražnikovo postojanko, ki je Nemci niso več obnavljali. Ob tem uspehu Gradnikove brigade so se zgrozili tudi Nemci v sosednji postojanki v Fužinah in se sami brez kakega napada z naše strani umaknili v Bohinjsko Bistrico. Tako je zgornji del Bohinja postal naše osvobojeno ozemlje, po katerem so partizani hodili neovirano celo podnevi.

Pri napadu na Srednjo vas so se razen Marice Štrukelj še prav posebno odlikovali namestnik komandanta bataljona Lazo Zorić — kasneje je bil v istem jurišu ko Marica Štrukelj hudo ranjen in je umrl za ranami — komandir 1. čete Gojko Knežević in Alojz Lah.

Od vseh gradnikovcev, ki so sodelovali v tej borbi, je bil laže ranjen le komisar bataljona Vili Klemenc.

Popoldne, ko se je brigada pripravljala na pohod proti Gorjam, kjer naj bi napadla sovražnikove postojanke v Zgornjih in Spodnjih Gorjah ter v Spodnji Radovni, se je nenadoma v spodnjem delu Uskovnice prikazalo kakih 100 do 150 Nemcev. Brigada se ni dala motiti: 1. in 2. bataljon sta krenila na predvideno pot, 3. bataljon pa se je medtem spopadel z Nemci. Po enourni borbi, v kateri je bil en naš borec ranjen, Nemci pa so imeli dva mrtva in deset ranjenih, se je sovražnik umaknil proti Srednji vasi, bataljon pa je pohitel za glavnino brigade.

Čeprav je bil pohod z Uskovnice čez Rudno polje in Mrzli Studenec proti Gorjam dolg in naporen, so vsi trije bataljoni ne le ob pravem času prispeli na ukazane kraje, temveč so tudi vse svoje naloge odlično opravili.

Tretji bataljon se je spravil nad nemško stražo, ki je v Spodnji Radovni čuvala električno centralo. Nemci se niso dali presenetiti in so ostro odgovorili na napad naših borcev. Zato je moral namestnik komandanta Lazo Zorič s protitankovsko puško prisiliti sovražnikove mitraljezce k molku. Vendar so se Nemci vdali šele potem, ko so z ene strani vdrli v postojanko komandant bataljona Lojze, Milče in še nekateri drugi borci, z druge strani pa Alojz Lah, Lazo Zorič, desetar Feradović, Prelaz in Danica.³ Gradnikovcem se je vdalo šest Nemcev, trije pa so med borbo padli. Borci 3. bataljona so se tokrat obogatili razen pušk še z enim mitraljezom in petimi pištolami.

Drugi bataljon je medtem imel precej opravka s Spodnjimi in Zgornjimi Gorjami. Bataljon se je že med potjo – v Krnici – razdelil na dve skupini: prva je krenila proti Spodnjim, druga pa proti Zgornjim Gorjam.

V Spodnjih Gorjah ni bilo uspeha. Okrog in okrog postojanke je bila čistina in nikjer nobenega kritja, ki bi ga bilo moč koristno uporabiti med približevanjem stavbi. Med napadom se je že vnela streha na postojanki, kar so borci hoteli takoj izkoristiti z odločnim jurišem, toda njihov napad je bil odbit. Vodstvo skupine ni več vztrajalo na ponovnih napadih, ker je menilo, da bi bil napad preveč tvegan, izgube pa prevelike. Zato se je odločilo, da bo postojanko le blokiralo in tako preprečilo njeni posadki, da bi mogla priskočiti na pomoč napadenim Nemcem v Zgornjih Gorjah.

Toliko več uspeha in veselja pa je bilo v Zgornjih Gorjah. Sovražnikova posadka se je ves čas napada krčevito upirala, toda naši so se le nekako prebili do vhodnih vrat, ki jih Nemci niso dovolj

³ »Naš glas«, 31. maja 1944 (Glasilo Gradnikove brigade).

zavarovali. Verjetno so se zanašali na to, ker so bila obita z debelo pločevino in ni bilo moč vlomiti. Najprej je namestnik komandanta bataljona skušal s sekiro razbiti vrata. Ko se mu to ni posrečilo, so borci nanosili slame in drv ter vse skupaj zažgali. Nemci pa so začutili nevarnost in so pričeli gasiti ogenj z vodo.

Naposled so naši le razbili vrata in vdrli v postojanko. S tem pa borbe še ni bilo konec. Zato so naši borci z rafalom preluknjali sod s petrolejom, ki je stal v veži, in petrolej vžgali.⁴ Hkrati pa so še izpraznili bogate zaloge živeža, ki so jih našli v postojanki.

Tako je padla še ta nemška postojanka. V borbi je bilo mrtvih pet sovražnikovih vojakov, drugi pa so ušli.

Medtem je del 1. bataljona blokiral sovražnikovo postojanko pri Sv. Janezu ob Bohinjskem jezeru. Nemci niso mirovali, temveč so celo izpadli iz postojanke. Uspeha niso dosegli prav nobenega, izgubili pa so pri tem dva vojaka.

Brigada je po teh velikih uspehih ostala na Pokljuki še nekaj dni. Pred odhodom je z Mežaklje poslala s težkim minometalcem »pozdrave« Nemcem na Jesenicah, v Bohinju pa je priredila vrsto mitingov. Velika udeležba prebivalstva na mitingih pa je hkrati tudi prepričljiv dokaz, kako močan vtis so napravile zadnje zmage Gradnikove brigade v tem delu Gorenjske na sicer nezaupljive in preudarne Bohinjce.

Prešernova brigada: Lavtarski vrh, Ribno, Koritno ...

Skoraj ob istem času, ko je Gradnikova brigada odhajala proti Pokljuki, se je Prešernova brigada premaknila na področje Sv. Mohorja, ki naj bi bilo izhodišče za njene nadaljnje akcije v Savski dolini. In zares, njeni minerji so že 15. maja vdrli na železniško postajo v Kranju in na več krajih minirali progo.

Posebno pozornost pa zasluži silno ostra in vendar uspešna borba — čeprav so Nemci in domobranci napadali s skoraj desetkratno premočjo — ki jo je bil 1. bataljon Prešernove brigade 16. maja na Lavtarskem vrhu. Borci tega bataljona so se pravkar vrnili iz doline, kjer so bili na prehranjevalni akciji, ko so jih prebudili nemški streli. Prve sovražnikove krogle so bile namenjene dvanajstim borcem Prešernove brigade, ki so se vračali z vojaških in političnih tečajev na Primorskem nazaj v svojo brigado. Na srečo Nemci niso nikogar zadeli.

⁴ »Naš glas«, 1. junija 1944 (Glasilo Gradnikove brigade).

Bataljon je nemudoma zasedel položaje: na levem krilu je bila 1. četa in vod 2. čete, na desnem krilu le ena desetina s težkim mitraljezom, v sredini pa komoraši in minerji. Komandant brigade Rudolf Hribernik-Svarun, ki je vodil to borbo, pa je poslal en vod s težkim mitraljezom še k cerkvi na Planici.

Izvidnica, ki so jo poslali v smeri pokanja, je kmalu zadela ob Nemce. Po krajšem medsebojnem obstreljevanju se je spet vrnila k svojim. Hip kasneje so se iz goste megle izluščile prve nemške postave. Pričela se je borba.

Borba 1. bataljona Prešernove brigade na Lavtarskem vrhu spada med najhujše in najbolj junaške, kar jih je vodila Prešernova brigada. Za zmagovit izid te neenakopravne borbe — prešernovcev je bilo kakih 90, Nemcev in domobrancev pa okrog 800 — so zaslužni vsi borci. Borci so kar tekmovali med seboj, kdo se bo bolj izkazal.¹

Med njimi je treba omeniti bivšega državnega reprezentanta v boksu Baloha — v Prešernovi brigadi je bil miner — ki je iz plastika zgnetel težko kepo in jo po strmini zalučal tja, kjer je bilo največ sovražnikovih vojakov. Tako je ubil kakih petnajst Nemcev.

Desetar Franc Toman-Djuro iz Žirovnice je med borbo opazil, kako je omahnil njegov mitraljezec, ki ga je ubila sovražnikova krogla. Hotel je rešiti svoj mitraljez. Sredi najhujše borbe je po čistini stekel do mitraljeza, ga med sikanjem nemških krogel zgrabil

¹ Valentin Sodja-Boris, doma s Koprivnika v Bohinju, si je na Lavtarskem vrhu priboril brzostrelko, kasneje pa so ga v priznanje za njegovo junaštvo nagradili s Titovo fotografijo. O tej borbi takole pripoveduje:

»Že zgodaj zjutraj so nas Nemci iznenadili v taborišču. Ni bilo več časa spravljati robe. V hipu smo zasedli položaje tik nad vasjo; Nemci so divje streljali na nas, mi pa smo jim odgovarjali, kar je zmoglo naše orožje. Komandant Svarun, ki je bil blizu mene, je s točnimi rafali svoje brzostrelke razbijal nove in nove juriše Švabov, ki so za vsako ceno hoteli prodreti naše položaje. Skoro tri ure smo jih držali, okoli enajste pa so Švabi pričeli pritiskati še z leve in desne strani. Morali smo se nekoliko umakniti, pa ne daleč, le nekaj sto metrov višje. Saj je bilo spodaj že prekleto vroče in nemške ročne granate so letele že preko nas. K sreči smo imeli dobre zaklone, sicer ne vem, kako bi se vse to izteklo.

Tedaj pa so Nemci prodrli v vas in kopičili na voz blago, ki ga nismo utegnili preje vzeti s seboj. Nekaj pa jih je trmasto rinilo za nami: toda ne dolgo, na prvi čistini so se zvalili. Nekaj Švabov je pravkar peljalo nakradeno blago iz vasi. Dobro smo pomerili, nato pa nanje odprli ogenj: nekaj jih je takoj obležalo, drugi pa so se spustili v divji beg. Udarili smo za njimi. Nekaj hipov kasneje sem bil pri vozu. Skočil sem k mrtvemu Nemcu, ki je imel pri sebi brzostrelko. Preselila se je v moje roke. Švabi pa se niso več ustavljali. Tako so tekli, da jih ni bilo mogoče več dohiteti...«

in se z njim vračal proti svojim položajem. Tik pred zaklonom pa ga je podrla sovražnikova krogla.

K mitraljezu je priskočil desetar Franci in pričel podirati Nemce. Tudi on je padel, zadet v sence. Tako se je za mitraljezom pojavil že tretji borec, njega pa so Nemci ranili. Enaka usoda je čakala še četrtega borca, ki je za njim prevzel mitraljez.²

Neki Nemec je prišel tako blizu naše protitankovske puške, da jo je že zgrabil za cev. Borec za njo pa — ne bodi len — je pritisnil na petelina in tako ubil predrznega Nemca.³

Odlikoval se je tudi Jernej Blank, doma nekje od Medvod. Ko se mu je sredi najhujše borbe pokvaril mitraljez, ga je hladnokrvno razstavil, poiskal napako, jo odstranil, nato pa spet sestavil mitraljez nazaj. Medtem so se Nemci že toliko približali, da so jih njegovi tovariši morali odbijati kar z ročnimi bombami. V zadnjem hipu se je njegov mitraljez spet oglasil in napravil red pred položaji.

Veliko srečo je tega dne imel mitraljezec težke brede Stane Šorl z Bistrice pri Naklem, ki je s svojim težkim mitraljezom varoval umik drugi borcev na boljše položaje. Nemci so se mu že toliko

² Franc Šmit: Borbe na Lavtarskem vrhu (»Glas Gorenjske«, 6. avg. 1955).

³ Istotam.

Narodni heroj Rudolf Hribernik-Svarun. Rojen je bil 10. aprila 1921 v Horjulu. Decembra 1941 je vstopil v bataljon »Ljuba Šercerja«, kmalu nato je postal komandant bataljona, po kapitulaciji Italije pa najprej komandant dolomitskega odreda, dokler se ni vključil v Prešernovo brigado, nato pa še komandant te brigade. Nazadnje je bil namestnik komandanta XXXI. divizije

približali, da so ga pričeli ometavati z ročnimi bombami. Dve bombi sta eksplodirali tik pred njegovim zaklonom, tretja pa je padla zraven njega, vendar ni eksplodirala.

Spričo prehuđega nemškega pritiska so se naši umaknili le nekaj sto metrov nazaj, do cerkve v Planici. Prav tedaj se je spustila gosta megla, med katero so se sovražnikovi vojaki hoteli prikrasti do naših položajev. Toda tokrat so se pošteno uštel. Nenadoma se je megla razkadila in Nemci so bili kot na dlani pred našimi mitraljezi, ki so jih veliko podrli, drugi pa so se morali umakniti v dolino.

V poznih popoldanskih urah so se Nemci dokončno umaknili, ne da bi dosegli kakršenkoli uspeh. Po obveščevalnih poročilih XXXI. divizije je v tej borbi padlo 66 Nemcev in domobrancev⁴, vendar tudi izgube Prešernove brigade niso bile majhne: devet borcev je padlo, pet pa jih je bilo ranjenih.

V naslednjih dneh so se minerji Prešernove brigade z vso vmeno vrgli na uničevanje železniških naprav na progi Ljubljana—Kranj—Jesenice.

Glavnina Prešernove brigade pa se je v skladu z načrti štaba divizije o uničenju sovražnikovih postojank okrog Bleda premaknila na Jelovico. Že drugi dan po njenem prihodu — 22. maja — je prišlo do manjše borbe na Selški planini. Huje pa je bilo na Mošenjski planini, kjer je v zgodnjih dopoldanskih urah kakih 150 Nemcev napadlo 3. bataljon in štab brigade. Po štiriurni borbi so se Nemci morali umakniti, potem ko so — sodeč po naših poročilih⁵ — izgubili 22 mož, 18 njihovih vojakov pa je bilo ranjenih.

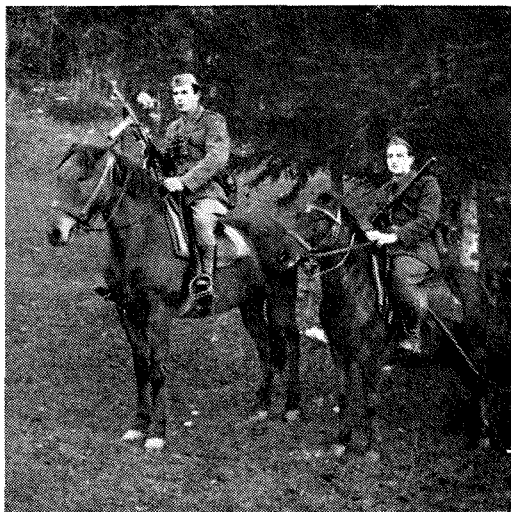
Druga nemška skupina, ki je štela kakih 200 mož, se je izognila zasedam Prešernove brigade nad Sotesko in je udarila naravnost po štabu divizije, ki se je zadrževal na Rovtarici. Štab divizije je zasedel položaje pod Visokim vrhom in sprejel borbo, ki je trajala ves dan.

Tudi naslednjega dne še ni bilo miru. Najhujše borbe so bile okrog Mošenjske planine, kjer se je odlikoval 2. bataljon Prešernove brigade in njegov komandant Aleksandrov, ki je iz neposredne bližine s pištolo ubil nemškega mitraljezca, ko je hotel zasesti položaj, s katerega bi mogel našim prizadejati hude izgube. Zgodilo pa se je takole:

⁴ Toda Miha Klinar v »Kratki kroniki VII. SNOUB Franceta Prešerna« navaja, da so Nemci izgubili v tej borbi 86 mož, okrog 70 pa jih je bilo ranjenih. Med padlimi je bil tudi neki esesovski major in še štirje drugi oficirji.

⁵ Miha Klinar: Kratka kronika VII. SNOUB »Franceta Prešerna« (»Loški razgledi« 5/1958, str. 52).

**Komandant
Gradnikove
brigade
Ivan Sulič-Iztok
in kasnejši
namestnik
politkomisarja
divizije
Franjo Kranjc**

Drugi bataljon je že zvečer zamenjal 1. bataljon na Kotliču nad Mošenjsko planino. V njihovi neposredni bližini — na nasprotnem hribu — so vso noč taborili tudi Nemci. Borba se je pričela že zgodaj zjutraj, ko je neka naša četa krenila proti novim položajem na k. 1334, kar pa Nemcem ni bilo všeč in so jo hoteli pri tem odgnati. Nato so Nemci večkrat zapovrstjo jurišali na Kotlič, a zaman.

Položaj pa je bil za naše izredno kritičen tudi spričo tega, ker sta od enajstih mitraljezov delovala le dva. Vso noč je padal dež, mitraljezi pa so bili polni vode in blata. Glavno orožje, s katerim so se prešernovci branili, so bile ročne bombe. V enem izmed sovražnikovih jurišev so Nemci vdrli že na naše položaje, in takrat je komandant bataljona Vinko Žontar-Aleksandrov imel priložnost, da reši položaj s tem, da je ubil nemškega mitraljezca.

Nemci tako borcem 2. bataljona niso mogli do živega. Nudila pa se jim je priložnost, da se maščujejo nad njihovimi ranjenci, ki so bili na poti proti bolnišnici. Med potjo so jih napadli in pobili kakih šest do sedem ranjencev.⁶

Ko se je teh 2000 Nemcev, kolikor jih je sodelovalo v borbah na Jelovici, spet umaknilo v dolino, jim je Prešernova brigada takoj

⁶ Po pripovedovanju takratnega namestnika politkomisarja 2. bataljona Franja Kranjca, ki je bil dan prej hudo ranjen skozi pljuča, vendar se je ob napadu na kolono ranjencev z lastnimi močmi rešil.

nato priredila neprijetno presenečenje: 26. maja zvečer je napadla sovražnikovi postojanki v Ribnem in Koritnem. Glede na to, da sta bili obe postojanki komaj pol ure daleč od Bleda, kjer so Nemci imeli eno izmed najmočnejših posadk v vsej Gorenjski, bi bil napad na Ribno in Koritno lahko močno tvegan celo pri najmanjši nesmotrnosti. Vendar se je vse srečno končalo.

V Ribnem je bilo v postojanki pet Nemcev, drugih devet pa je bilo nekje zunaj na patroljiranju. Stražar v stolpu je naše opazil in hotel svoje opozoriti. Bil pa je prepozen, ker so naši minerji medtem že pristavili mine in jih vžgali. Eksplozija je bila tako močna, da je v ruševinah našlo smrt vseh pet nemških orožnikov, razen njih pa še osem slovenskih skrivačev, ki so se hoteli s prenočevanjem v nemški postojanki izogniti naši mobilizaciji.⁷

Medtem ko je 1. bataljon imel opravka s postojanko v Ribnem, je 2. bataljon na podoben način obračunal z gestapovci v Koritnem. Tu pa je bil hujši odpor. Naša mina ni povzročila takega učinka kot v Ribnem, tako da so Nemci po eksploziji odbili juriš naših borcev in enega izmed njih — vodnika Pihlerja — celo ubili. Druga naša žrtev pa je bil namestnik komandanta bataljona Skala — domačin — ki je padel, ko se je vračal iz zasede proti postojanki.⁸ Nemci so prenehali z odporom šele potem, ko so naši od treh hiš — v katerih se je sovražnik zadrževal — dve zažgali, tretjo pa minirali.

V tej akciji so Nemci imeli štirinajst mrtvih, enega pa so naši ujeli.⁹

Za zaključek je 30. maja 1. bataljon Prešernove brigade napadel postojanko v Zgornji Besnici. Rad bi bil pač uničil še to nemško postojanko. Njegova namera pa se ni uresničila. Nemci so namreč imeli v postojanki reflektorje, s katerimi so osvetljevali teren pred ovirami in tako prešernovcem onemogočili njihove načrte.

Kje je skrivnost uspeha?

Dasi so Nemci še pred kratkim silno ostro odgovarjali na vsak naš poizkus, da bi se vgnezdili onstran Selške Sore — spomnimo se samo na katastrofo 3. bataljona Prešernove brigade na Pokljuki in hude borbe okrog Pozirnega in Jamnika decembra 1943 in kasneje — so tokrat morali kapitulirati. Enote XXXI. divizije so namreč napadle na tako široki fronti — od Škofje Loke do Bleda in od Bohinja

⁷ Operativno poročilo štaba IX. korpusa z dne 6. junija 1944.

⁸ Po pripovedovanju Karla Leskovca, polkovnika JLA.

⁹ Operativno poročilo štaba IX. korpusa z dne 6. junija 1944.

Tank, ki so ga ob napadu na nemško kolono v Vipavski dolini uničile enote XXX. divizije

do Jesenic — da so Nemci na posameznih sektorjih mogli poslati v borbo sorazmerno šibke sile, s katerimi niso mogli dosti opraviti.

Prešernova in Gradnikova brigada sta v tem ofenzivnem sunku proti severnemu in za okupatorja najobčutljivejšemu delu Gorenjske v pičlih treh dneh uničili sedem sovražnikovih postojank — po zavzetju Srednje vasi, Ribna, Koritna, Radovne in Zgornjih Gorij so Nemci namreč sami izpraznili še Fužine in Spodnje Gorje.

Napadi na te postojanke so bili zelo kratki — od nekaj minut do nekaj ur — za razliko od podobnih napadov na utrjene postojanke, ki so se včasih vlekli dneve in dneve, a uspeha le ni bilo. Kje je vzrok taki učinkovitosti?

Skupine, ki so napadale, so bile majhne, toda izbrane. Majhne zato, da bi se lahko neopazno približale in sovražnika presenetile, izbrane pa spričo tega, da ne bi nihče mogel zatajiti in svojih tovarišev pustiti v najodločilnejših trenutkih na cedilu. Srednjo vas so npr. napadali sami prostovoljci.

Uspeh se je takoj pokazal. V nekaterih primerih so sovražnika povsem iznenadili. Takrat je bila borba zelo kratka. Če pa se je sovražnik le še utegnil braniti, so se bombaši in minerji ob učinkoviti

podpori svojih tovarišev pri mitraljezih in protitankovskih puškah znali približati napadeni postojanki ter jo minirati in osvojiti skoraj brez lastnih žrtev.

To je bila v nekem smislu nova taktika. Bilo pa jo je moč toliko lažje uporabljati, ker se je že čutil vpliv zavezniške pomoči: protitankovske puške in plastik sta zadala obilo strahu vsakemu sovražniku za še tako debelimi zidovi in kritji.

Z osvojitvijo vseh teh postojank si XXXI. divizija ni bistveno povečala osvobojenega ozemlja niti si ni opomogla glede oborožitve niti sovražniku zadala kake hujše izgube. Pomen teh uspešnih akcij je treba iskati drugod:

Dejstvo, da so nemške postojanke padle v tistem delu Gorenjske, kjer so naše enote navadno doživljale le poraze in kjer se je zadrževal tudi najvišji nemški štab na Gorenjskem, je prebivalstvu dalo novih moči, da vztraja do konca v svojem odporu do okupatorja, hkrati pa so ti porazi zelo demoralizatorsko vplivali na nemško vojaštvo. Za njihovo poveljstvo so bili tudi prvi znak, da bodo na tem področju čedalje pogostejše imeli opravka s partizanskimi brigadami.

Nič manjšega pomena pa niso bile te akcije za utrjevanje naše vojske. Borci — predvsem Primorci — so izgubili strah pred Gorenjsko in — kar je še važneje — naučili so se osvajati utrjene postojanke ter s pridom uporabljati svojo oborožitev.

Medtem ko je XXXI. divizija osvajala postojanko za postojanko na Gorenjskem, se je tudi XXX. divizija oddolžila za poraz, ki ga je aprila doživela na Ledinah. Enote te divizije so v tistih dneh osvojile dve večji postojanki in razbile več sovražnikovih kolon v Vipavski dolini ter med Razdrtim in Senožečami. V teh borbah so zajele 87 sovražnikovih vojakov, razen tega pa zaplenile 2 protitankovska topa, več minometalcev, 5 težkih in 7 lahkih mitraljezov, 100 pušk in še veliko drugega vojaškega materiala.

**SPET
NA JELOVICI****Udarec v prazno**

Po doseženih uspehih v Blejski kotlini in v Bohinju je Gradnikova brigada ostala še nekaj dni na Uskovnici, Prešernova brigada, ki je delovala po bataljonih, pa okrog Jelovice in Lavtarskega vrha. Obe brigade bi se morali 6. junija vrniti na Cerkljansko, vendar so jima to Nemci onemogočili. Medtem so namreč Nemci zbrali močnejše sile in njihovi lokalni ofenzivni sunki proti Prešernovi in Gradnikovi brigadi so sredi junija prerasli v obsežnejšo ofenzivo proti cerkljanskemu osvobojenemu ozemlju.

Že 3. junija se je v Selško dolino pripeljalo 20 kamionov nemškega vojaštva. Odtod so Nemci krenili proti 2. bat. Prešernove brigade, ki se je v teh dneh zadrževal na področju Lavtarskega vrha. Kmalu so bili Nemci okrog in okrog njegovih položajev: pri Sv. Mohorju — 300 do 350, na Čepuljah 200 in v Planini okrog 100, a tudi ob glavni cesti v Selški dolini so pustili močne zasede. Čeprav je bil položaj 2. bataljona zelo kritičen, je komandantu brigade Svarunu uspelo rešiti bataljon s spretnim manevriranjem v dveh skupinah mimo nemških kolon in zased.

Vendar bataljon še ni imel miru. Naslednjega dne je okrog 800 nemških policistov prodiralo iz Bohinja čez Jelovico proti Zalemu logu v Selški dolini. Nemci so nato več dni preiskovali Jelovico, toda zaman je bil ves njihov trud, da bi 2. bataljonu vsilili borbo. Bataljon je še nekaj dni križaril po Jelovici, ne da bi mu Nemci mogli do živega.

Tretji bataljon Prešernove brigade se je v teh dneh zadrževal nad Bohinjem, medtem ko je 1. bataljon odšel mobilizirat na levo stran Save.

Gradnikova brigada je v skladu s poveljem štaba divizije, naj se do 6. junija vrne na Cerkljansko, pravočasno krenila z Uskovnice na Jelovico in odtod proti Selški dolini, toda čeznjo ni mogla več, ker so Nemci vzdolž Selške Sore že vzpostavili zaporno linijo. Zato se je čez Črno prst umaknila v tolminske hribe, kjer se ji je pridružil še komandant Prešernove brigade Svarun z dvema bataljonoma. Tam so naši zvedeli za močne nemške koncentracije v Baški grapi, ki pa niso bile namenjene njim, temveč našim enotam na drugi strani Baške grape — na Cerkljanskem.¹

Tako so Nemci počasi, toda zanesljivo zapirali obroč okrog Cerkljanskega. V Selški dolini se je po končanem pregledu Jelovice nabralo okrog 1500 nemških vojakov, v Baško grapo pa je tudi že 4. junija prišlo 32 kamionov vojaštva. Ob desetih dopoldne so prispeli do Grahovega, kjer so se ustavili, ob treh popoldne pa so njihove kolone bile že na Kojci in Bukovem. Naslednjega dne se je pripe-ljalo iz Gradiške v Podbrdo še 67 kamionov vojaštva in dva želez-niška transporta — 1800 mož, ki so zasedli črto vzdolž Baške grape.

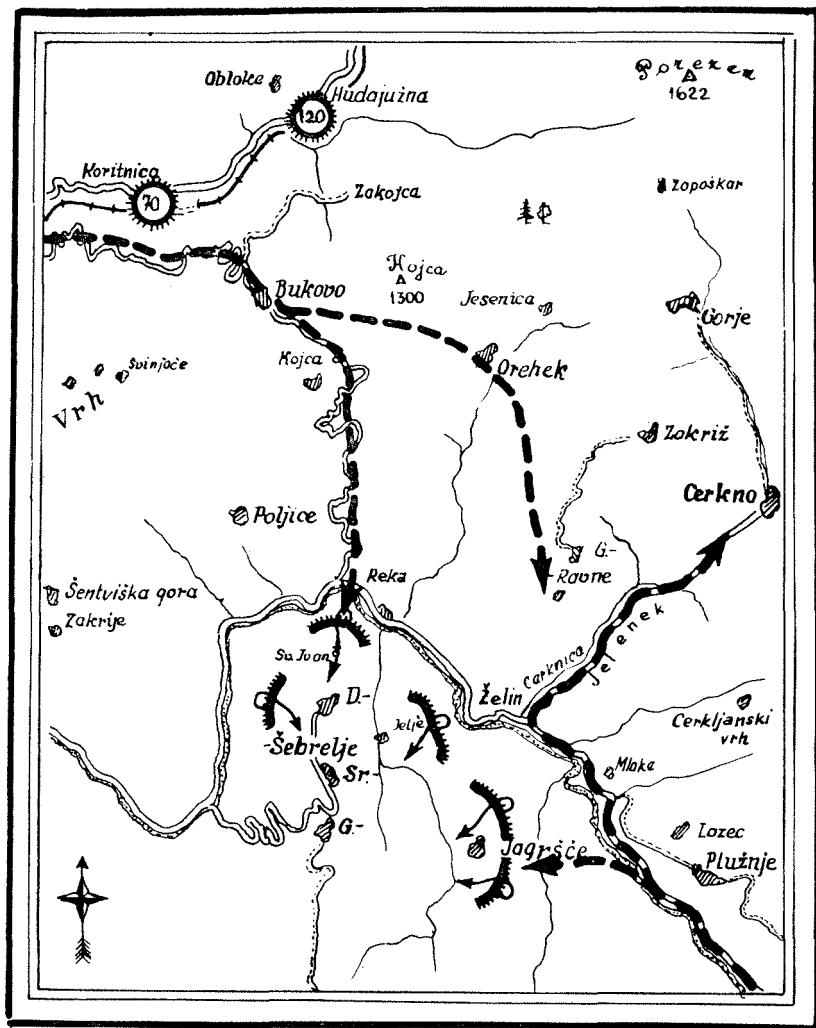
Naši obveščevalci so kmalu zvedeli za nemške namere: »Danes pozno popoldne so Nemci na Bukovem postavili radijsko postajo. Civilistom, ki so jih sklicali, so rekli, da bodo drugi dan, t. j. 6. junija, napravili pohod na Cerkljansko in da bodo civilisti šli pred njimi v predhodnici.«²

Nemci so proti osvobojenemu ozemlju nastopali tudi iz drugih smeri: iz Škofje Loke jih je krenilo kakih 500, prav toliko pa tudi iz Idrije. Bataljon »Heine« se je iz Idrije odpravil že 3. junija ob pol petih zjutraj in je na široki fronti — od Idrijce do Poljanske Sore — prodiral proti Novi Oselici in Cerknemu.³

Ko je naslednjega dne sovražnikova kolona — štela je 126 mož z osmimi mulami — prodrla v Sovodenj, jo je napadel 1. bataljon Vojkove brigade in jo pognal proti Fužinam, kjer so se sovražnikovi vojaki zabili po hišah. Ponoči so jih vojkovci še enkrat napadli. Neposrednega uspeha sicer ni bilo, toda naslednjega dne — 5. junija — se je ves bataljon »Heine« vrnil nazaj v Idrijo. Naši so nekaj dni kasneje zvedeli, da so Nemci imeli v teh borbah devet mrtvih vojakov.

Štab divizije je pravočasno ugotovil, da Nemci pripravljajo ofenzivo večjega obsega proti cerkljanskemu sektorju. Vedel pa je,

¹ Dopis načelnika štaba XXXI. divizije z dne 9. junija 1944 štabu XXXI. divizije.

LEGENDA:

- SOVRAŽNIKOVA POSTOJANKA
- SMERI PRODIRANJA NEMŠKIH KOLON
- OBRAMBNI POLOŽAJI ENOT 31. DIVIZIJE

Borbe na Jagrščah in Šebreljah junija 1944

da nima zadostnih sil, da bi se ji mogel uspešno upreti. Okrog sebe je imel le Vojkovo brigado, štab Prešernove brigade s prištavnimi deli, vendar brez bataljonov, in en bataljon Gradnikove brigade, ki je že pred pričetkom nemške ofenzive prispel s Pokljuke na Cerkljansko, kamor je pripeljal mobilizirance in živino. Štab divizije je pravilno ocenil, da se sama Vojkova brigada na tako izpostavljenih položajih, kot so bili na Cerkljanskem vrhu, ne bo mogla upirati. Zato je sklenil, naj se Vojkova brigada in druge divizijske enote, ki so bile na Cerkljanskem, umaknejo na levo stran Idrijce in zasedejo črto Jagršče—Šebrelje. To se je zgodilo 5. junija zvečer.

Bil je skrajni čas, kajti Nemci so pričeli že pritiskati iz Baške grape proti Cerknemu. Pričakovati pa je bilo tudi borbo pod Šebreljami, kajti »proti večeru istega dne nam je sporočil obveščevalec z Bukovega po telefonu, da nameravajo Nemci drugi dan² oditi na akcijo v smeri Bukovo—Orehok-Reka.«³

In zares, 7. junija okrog devetih dopoldne se je pojavilo kakih 60 sovražnikovih vojakov, ki so bili predhodnica glavni koloni, na Reki tik pod položaji Vojkove brigade. Glavna kolona je prodirala v dveh skupinah: kakih 200 jih je prihajalo z Bukovega proti Reki, prav toliko pa jih je krenilo čez Ravne.

Ko je prva nemška skupina stopila na brv čez reko Idrijco, je zaseda 1. bataljona usekala po njej hkrati z vsem svojim orožjem, ki ga ni bilo malo — dva težka minometalca, protitankovska puška, dve težki brezi in več lahkih mitraljezov in brzostrelk. Učinek istočasnega ognja iz vsega tega orožja je bil strahoten: ob Idrijci je na mah obležalo kakih 20 mrtvih nemških vojakov, štirje pa so bili hudo ranjeni. Precej mrtvih je moralo biti tudi v seniku, kamor so se Nemci zatekli po prvih strelah in ki so ga vojkovci še dolgo in neusmiljeno reševali z rafali mitraljezov in brzostrelk.

Popoldne je Vojkova brigada izročila položaje 1. bataljonu Gradnikove brigade in krenila čez Oblakov vrh proti Čepovanu, kjer je ostala tri dni. Gradnikovci pa so imeli za desnega soseda štab Prešernove brigade, ki je s svojo štabno patruljo zasedel položaje na Jagrščah, medtem ko je bil na njihovi levi strani — v Srednjih Šebreljah — artilerijski divizion. Štab divizije je ostal v Zgornjih Šebreljah.

Naslednjega dne — 8. junija — je bilo sorazmerno mirno. Na Cerkljanskem se je zbralo kakih 1000 sovražnikovih vojakov, ki so

² Obveščevalno poročilo štaba XXXI. divizije z dne 5. junija 1944.

³ Bataljon »Heine« je krenil na pot s 460 možmi, 29 puškomitraljezi, 6 mitraljezi, 3 minometalci in 73 brzostrelkami.

pošiljali manjše kolone na vse strani. Kakih 300 mož močna kolona je prodrla celo na Želin, nato pa se je spet vrnila proti Cerknemu. Tako so Nemci kmalu ugotovili, da jih je štab XXXI. divizije preliščil, ker se je pravočasno umaknil iz kotla, ki so mu ga pripravljali v cerkljanski dolini, in da je njihov udarec zadel – v prazno.

»Dvema izmed teh ujetnikov so s sekirami odsekali glavi...«

Ponovno pa je zaropotalo 9. junija, ko je iz Idrije spet krenil na pot bataljon »Heine«. Proti Želinu je prodiral na desni in levi strani Idrije in tako je njegovo levo krilo zadelo ob položaje Prešernove brigade na Jagrščah. Dejansko je položaje pred Jagrščami branila le štabna patrulja z dvema puškomitraljezoma, ki je Nemce zadrževala toliko časa, dokler se ni umaknil štab s kakimi 100 neoboroženci, nato pa je v gosti megli še sama krenila za njimi proti Oblakovemu vrhu.

V tej celodnevni borbi so sodelovale tudi druge enote. Posebno uspešna je bila zaščitna četa XXXI. divizije, ki si je vzela na muho sovražnikov pratež in razen nemških spremljevalcev pobila še okrog 25 mul. Tega dne so naši izgubili enega samega borca.

Tako so Nemci po umiku naših enot proti Vojskemu zagospodarili na Šebreljah, Jagrščah in okoliških vaseh. Prvega in drugega dne – 10. junija – še niso prišli s pravo barvo na dan. Takrat so se zadovoljili še s kokošmi in mladimi pujski. Šele tretjega dne so pokazali, kaj vse znajo. Pričeli so z ropanjem: odnesli so ves živež, obleko in posteljnino. Nato pa se je pričelo požiganje. Nemci so z baklami skakali od poslopja do poslopja ter tako požgali vso vas do zadnje hiše in zadnjega gospodarskega poslopja. Šebrelj ni bilo več.

Pogled na ognjene zublje pa je v njih vzbudil živalske nagone. Na vrsto je prišlo prebivalstvo. Pred požgano cerkvijo so najprej ustrelili slepega harmonikarja z Oblakovega vrha, malo naprej pa še nekega 80-letnega starčka in kmetijskega delavca. Pri drugi hiši sta padla gospodar in gospodinja. Ni jim bilo dovolj, da ga samo ubijejo, temveč so mu pred tem še iztaknili oko, ga prebadali z bajoneti, nazadnje pa mu s puškinimi kopiti razbili glavo.

Vse to nemško divjanje je bilo v popolnem skladu z navodili, ki jih je »General der Gebirgstruppen« Kübler dal v okrožnici z dne 24. februarja 1944:

⁴ t. j. 7. junija 1944.

⁵ Obveščevalno poročilo štaba XXXI. divizije z dne 7. junija 1944.

Nemški zločinski cinizem je dosegel višek: esesovci so posneli devet fotografij, ki prikazujejo, kako so dvema partizanoma na tnalu s sekiro odsekali glave

»... V borbi je opravičljivo in potrebno prav vse, kar pelje do uspeha. Prevzemam osebno odgovornost za vse, kar bo storjenega v tem smislu... Z banditi in njihovimi pomagači je dovoljen najstrožji postopek. Ujete bandite je treba ustreliti ali obesiti...«

Prav tako je v skladu z duhom Küblerjeve okrožnice tudi postopek s tremi partizani, ki jih je 11. junija bataljon »Heine« ujel in izročil SS kraškemu obrambnemu bataljonu, ki je prodiral s Šebrelj proti dolini Kanomlji. »Dvema izmed teh ujetnikov so s sekiro odsekali glavi.«¹ Pri naštevanju izgub je v istem poročilu ponovno omenjeno: »... Eden teže ranjen je umrl, dvema pa so SS enote odsekale glavo.«

Tudi naši dokumenti omenjajo to zverinsko dejanje: »Od treh tovarišev iz Vojkove brigade, ki so jih Nemci ujeli, so enega odpeljali s seboj, dva pa mučili na zverinski način in jima nato odrezali glave.«²

Nekaj podobnega se je dogodilo tudi na Krnicah: dva ujeta partizana so odpeljali v neko hišo, jima izkopali oči in ju spraševali, če vidita svobodo. Nazadnje so ju ustrelili.³

Vojkova brigada se je že 11. junija vrnila na Šebrelje, toda ta »lepa in mirna vas je le še ogrodje očrnelega zidovja, sadno drevje, ki je prej senčilo hiše, pa moli gole veje v zrak in kliče po maščenju v jasno nebo in sonce.«⁴ Brigada se na Šebreljah ni zadrževala, temveč je krenila proti Cerknemu in se nastanila v Novakih in na Cerkljanskem vrhu. Dva dni kasneje je prispela v Zakriž, Ravne in Jesenico tudi Gradnikova brigada — tokrat z vsemi tremi bataljoni, medtem ko je štab Prešernove brigade z dvema bataljonoma odšel onstran Blegoša — v Farji potok.

Onstran Save

V teh dneh, ko so se enote XXXI. divizije izmikale nemškim obkoljevalnim manevrom najprej na Gorenjskem, nato pa še na Cerkljanskem, je 1. bataljon Prešernove brigade deloval na levi strani Save med Tržičem in Smlednikom.

Ko se je bataljon zadrževal okrog Tržiča, so s terena dobili podatke, da je nemška posadka v Križah zelo nebudna in da jo

¹ Poročilo bataljona »Heine« z dne 12. junija 1944 (Original v MNO FLRJ).

² Dopis štaba XXXI. divizije z dne 16. junija 1944 vojnemu dopisniku pri štabu IX. korpusa.

³ Obveščevalno poročilo štaba XXXI. divizije z dne 14. junija 1944.

⁴ »Naš glas«, 24. junija 1944 (Glasilo Gradnikove brigade).

ponoči čuva en sam stražar. Zato je štab bataljona sklenil, da jo bo 10. junija zvečer napadel in uničil. Vse kaže, da je nekdo to nesel Nemcem na nos. Ko so se naši borci v največji tišini približevali sovražnikovi postojanki, v kateri naj bi iznenadili Nemce, so jih ti že čakali na položajih.

Po načrtu štaba bataljona naj bi postojanko napadli z dvema četama, ena pa naj bi bila v zasedah proti Tržiču in Dupljam. Spočetka je šlo vse po načrtu. Ko pa sta se naši dve četi, določeni za napad na postojanko, približali Nemcem, ki so bili na položajih okrog nje, sta se nenadoma znašli pod hudim sovražnikovim ognjem. Hkrati s tem pa je iz Tržiča krenila tudi nemška pomoč, ki je zaobšla našo zasedo in se približevala Križam. Na to sovražnikovo skupino je naletel hrabri in izredno priljubljeni komandant bataljona Janez Malovrh, ko se je, nič hudega sluteč, vračal iz zasede proti postojanki. Sovražnikov strel ga je hudo ranil, vendar ga Nemci niso dobili v roke.

Medtem so se borci 1. bataljona, ko so videli, da na uspeh ni več mogoče računati, umaknili. Na zbirališču so ugotovili, da ni komandanta Janeza. Skupina borcev pod vodstvom namestnika brigadnega komandanta Karla Leskovca je odšla ponj prav pod postojanko, ga po daljšem iskanju in med neprestanim obstreljevanjem našla in odnesla v bolnišnico. Ko so videli, da je ranjen v trebuh, so vedeli, da mu ni več rešitve.

To je zvedela tudi njegova dekle, bolničarka Marjanca. Nihče je ni mogel več zadržati, da ne bi pohitela k njemu v bolnišnico. Ker so vedeli, kako zelo ga ima rada, in v strahu, da si ne bi kaj napravila, so ji odvzeli pištolo. Janez pa je tedaj že umiral. Marjanca se je hitro odločila: ko je Janez na njenih rokah izdihnil, je na listek napisala prošnjo tovarišem, naj ju pokopljejo skupaj, nato pa se z Janezovo pištolo še sama ustrelila.

To je bila za partizanske razmere sicer redka, toda pretresljiva ljubezenska tragedija. Marjančini prošnji je bilo ustreženo: njo in Janeza so naši borci položili v isti grob.¹

Po neuspešnem napadu na Križe se je bataljon premaknil proti Cerkljam in je 14. junija zvečer zaminiral cesto med Visokim in Cerkljami. Ni bilo zaman: naslednjega dne sta na teh minah zletela v zrak dva nemška avtobusa, polna policistov. Sovražnik je imel pri tem 17 mrtvih in 14 ranjenih, po drugih podatkih pa celo 40 mrtvih in čez 20 ranjenih.

¹ Po pripovedovanju takratnega namestnika komandanta Prešernove brigade Karla Leskovca.

Nato je bataljon poskušal osvojiti še grad Adergas in Brnik. Uspeha pa ni bilo ne pri prvem ne pri drugem napadu. Grad je imel debele zidove in močna vrata ter mu niso mogli do živega. V Brniku pa so hoteli posadko presenetiti tako, da bi ubili stražarja in vdrlji v notranjost postojanke. Stražar jih je začutil in je pričel streljati ter tako opozoril na nevarnost.²

Takoj nato se je bataljon čez smledniški most vrnil na desno stran Save in 18. junija čez Žabnico prispel na Lavtarski vrh.

Napad na gorenjsko progo ni uspel

Ko se je nemška ofenziva na Cerkljansko končala in ko so se spet zbrale vse tri brigade, je XXXI. divizija krenila onstran Selške Sore. Njen cilj je bila proga Ljubljana—Kranj—Jesenice.

Direktiva za napad na to progo je prišla s strani Glavnega štaba, ki je prvotno predlagal napad na medvoški most. Štab korpusa pa je načrt nekoliko spremenil, kajti most v Medvodah je bil močno zavarovan, okrog njega pa so bile številne sovražnikove postojanke.

Zato pa je štab korpusa ukazal štabu XXXI. divizije, naj njene enote uničijo postojanko na železniškem mostu pri Globokem in postojanko pri sosednjem predoru, nato pa vržejo v zrak most in predor. Gorenjski odred pa bi moral istočasno napasti katerokoli postojanko med Kranjem, Preddvorom in Šentjursko goro, da bi tako odtegnil nemško pozornost s proge.¹

Štab divizije je bil pri izdelavi načrta za napad še bolj natančen:

Gradnikova brigada je dobila nalogo, da uniči postojanko v Podnartu, kjer je bilo okrog 80 Nemcev, in poruši progo med Podnartom in Otočami. Vojkovi brigadi je bila namenjena postojanka v Zgornji Besnici s 35 Nemci, razen tega pa naj bi pognala v zrak še mostova čez Nemščico in Nemiljščico. Prešernova brigada je imela tokrat najmanj zahtevno nalogo: poskrbeti je morala, da bi bila proga med Zgornjo Besnico in Kranjem temeljito porušena.

Vojkova brigada je odšla na pot 14. junija zvečer in je po silno utrudljivem pohodu naslednje jutro prispela na Prtovč. Za počitek ni bilo več časa, ker je iz sosednje vasi Podlonka že rinilo proti Prtovču kakih 150 Nemcev, ki so hoteli brigadi preprečiti pot proti Jelovici in jo vreči nazaj v Selško dolino. Nemcem pa kaj takega ni uspelo, ker je brigada v pospešenem pohodu proti vrhu Jelovice,

² Ravno tam.

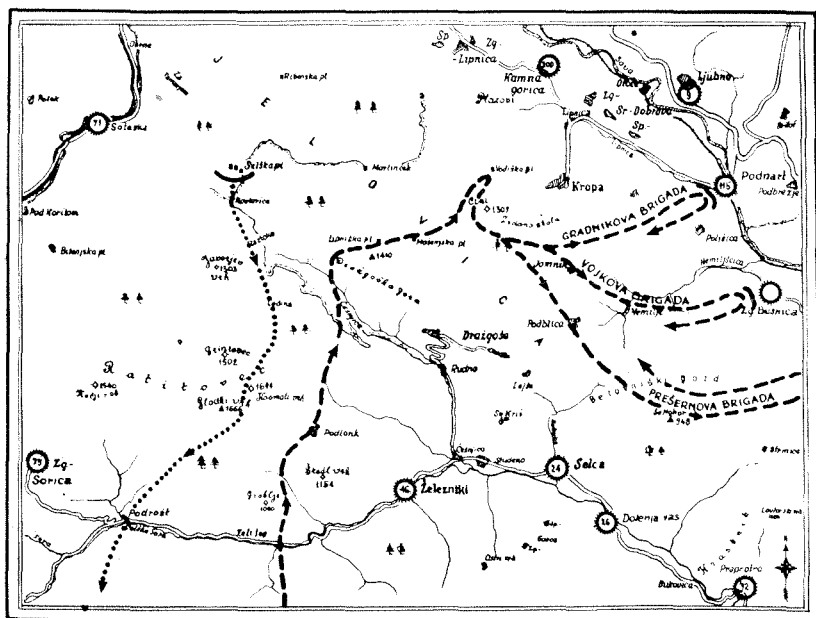
¹ Povelje štaba korpusa z dne 10. junija 1944.

3. bataljon pa je medtem zadrževal sovražnika daleč proč od glavnine.

Vojkova brigada je še istega dne — 15. junija — prispela na Mošenjsko planino, kjer jo je že pričakoval štab XXXI. divizije. Razen njega sta bili na Jelovici tudi že Gradnikova in Prešernova brigada. Tako so se na Jelovici zbrale vse tri brigade z vsemi svojimi bataljoni razen 1. bataljona Prešernove brigade, ki pa se je takrat tudi že vračal nazaj čez Savo.

Pri štabu divizije so se še enkrat sestali štabi brigad in se podrobno pogovorili o izvedbi akcije. Ko je bilo to storjeno, so javili štabu korpusa: »Divizija na Lipniški planini. Načrte za akcijo bombo‘ dobili. Akcija bo 16. Javite Gorenjskemu odredu.«²

² Brzjavka štaba XXXI. divizije z dne 15. junija 1944 štabu korpusa.

LEGENDA:

- SOVRAŽNIKOVA POSTOJANKA
- PRIHOD 31. DIVIZIJE NA JELOVICO
- UMIK DIVIZIJE Z JELOVICE

XXXI. divizija na Jelovici junija 1944

Nato so brigade odšle na izhodišče položaje: Prešernova brigada je krenila na Sv. Mohor, ker ji je bilo od tam najbliže do proge, Gradnikova in Vojkova brigada pa sta še počakali na Jelovici.

Nekaj morečega je viselo v zraku. Vsi so vedeli, da se nekaj pripravlja, kaj, tega pa nihče ni mogel povedati. Nemcev, razen tistih, ki so pri Podlonku napadli Vojkovo brigado, še ni bilo opaziti, toda njihovi bombniki so v nekajkratnih naletih močno bombardirali taborišče brigad na Mošenjski planini. Najprej je navsezgodaj zjutraj priletelo nemško izvidniško letalo — takrat so naše enote še bile tod — ko pa je priklicalo štiri bombnike, je bila Mošenjska planina že prazna. Zato nemške bombe niso napravile nobene škode.

Razen tega je tudi vreme bilo izredno slabo. Že nekaj dni zapored je deževalo, borci pa se niso mogli ne posušiti ne odpočiti. Poti in steze so se spremenile v globoko blato z umazanimi lužami.

Ko je Vojkova brigada zapustila Mošenjsko planino, se je napotila proti Vodiški planini, od koder naj bi se zvečer spustila v dolino k progi. Tudi Gradnikova in Prešernova brigada sta bili že na izhodiščnih položajih za napad. Kazalo je, da je vse v najboljšem redu.

Vendar le ni bilo vse v redu. Takrat, ko so se brigade na robu Jelovice pripravljale na odhod v dolino, so se Nemci v dolini pripravljali na odhod proti grebenom Jelovice. Že v popoldanskih urah se je pripeljalo v Zgornjo Besnico, ki naj bi jo to noč — 17. junija — napadla Vojkova brigada, petnajst kamionov nemških vojakov, ki so takoj krenili proti Jamniku. Podobno je bilo tudi drugod, le da je štab XXXI. divizije za to zvedel in javil štabu korpusa šele naslednji dan:

»Včeraj 20 kamionov v Selški dolini. Sinoči 11 kamionov v Kamni gorici. Nemci na Jamniku, kar nas je oviralo pri akcijah.«³

Drugi bataljon Vojkove brigade, ki je odšel napadat nemško postojanko v Zgornji Besnici, so še o pravem času odpoklicali, kajti v nasprotnem primeru bi se utegnilo zgoditi, da bi bataljon — nič hudega sluteč — napadal postojanko, nemška kolona pa bi mu medtem udarila v hrbet.

V poznih večernih urah je zapokalo že na Jamniku, kjer se je 3. bataljon Vojkove brigade spopadel z okrog 350 Nemcev, ki so prišli tja iz Zgornje Besnice. Kmalu nato je 3. bataljonu prihitel na pomoč še 2. bataljon in borba se je razvlekla do jutranjih ur.

Nekaj podobnega se je to noč primerilo tudi Prešernovi brigadi, ki se je odpravila na progo s Sv. Mohorja. Njen 2. bataljon je sicer svojo nalogo v redu opravil in je progo miniral na 22 krajih ter

³ Brzojavka štaba XXXI. divizije z dne 17. junija 1944 štabu korpusa.

Komandant in borci. (Komandant IX. korpusa Lado Ambrožič-Novljan, načelnik štaba XXXI. divizije Dušan Švara-Dule in komandant Prešernove brigade Rudolf Hribernik-Svarun)

pognal v zrak dva mosta, toda 3. bataljon je v kranjski smeri na Kalvariji že naletel na močne sovražnikove zasede. Nemci so celo zaobšli njegove položaje in dvakrat napadi 2. bataljon in ga motili pri delu.⁴

Isto noč se je z Lavtarskega vrha proti Jelovici vračal 1. bataljon Prešernove brigade, ki se mu je spotoma pridružil tudi pratež 2. bataljona. Med potjo pa so ga pri Jamniku napadli Nemci. Navzlic temu pa se je bataljon naslednjega dne spet brez kakršnihkoli izgub zbral na Jelovici, kamor sta medtem prišla tudi 2. in 3. bataljon Prešernove brigade.

Vse kaže, da so Nemci imeli precej točne podatke o namerah naših brigad. Ko je en vod Prešernove brigade šel 17. junija na prehranjevalno akcijo v Bohinj, je eden izmed borcev že med potjo v dolino dezertiral in pohitel Nemcem povedat, »da so na Jelovici tri brigade, štab divizije in komandant korpusa, ter da nameravamo napasti železnico.« Nemci so takoj nato postavili v bližini Nemškega

⁴ Po pripovedovanju takratnega komandanta 2. bataljona Vinka Žontarja-Aleksandrova.

Rovta zasedo, ki je pričakala naš vod, ko se je iz Bohinja vračal proti Jelovici, ga napadla in pri tem dva borca ubila, tri ujela, živino pa odvzela.⁵

Enak vtis so dobili tudi borci Gradnikove brigade, ki so isto noč krenili v napad na Podnart. Že med potjo so zvedeli, da je ob osmih zvečer prišlo v Kamno gorico enajst kamionov vojaštva, tako da je sedaj bilo v Kamni gorici skupno 400 mož. Navzlic temu pa so gradnikovci nadaljevali pot proti svojemu cilju. Kmalu pa so imeli priložnost ugotoviti, da so Nemcem njihove namere znane: »Ob prihodu v vas so srečavali civiliste, ki so bežali iz vasi in izjavljali, da dobro vedo, da bodo napadli postojanko.«⁶

Nemško postojanko v Podnartu je napadel 3. bataljon, ki so ga okrepili še z eno četo 2. bataljona. Napad pa ni uspel, kajti — kot smo videli — Nemci so bili o napadu obveščeni, razen tega pa je bila postojanka okrepljena. Pač pa so druge skupine gradnikovcev razgnale nemško zasedo na mostu čez Lipnico, nato pa most minirale.

Napadeni nemški posadki v Podnartu je prihitela na pomoč močnejša nemška kolona na kamionih in blindah z Brezij, ki pa so jo gradnikovci dve uri odbijali na mostu čez Savo s težkimi mitraljezi in protitankovskimi puškami.

Ob napadu na Podnart so trije gradnikovci padli, dva pa sta bila ranjena. Med padlimi je tudi Danica, ki se je komaj tri tedne prej izredno izkazala pri jurišu na nemško postojanko v Radovni, ter mitraljezec Branko Štepančič. Omeniti moramo junaštvo Anice Mozetič, ki je navzlic hudemu ognju najprej izvlekla s položaja smrtno ranjenega Štepančiča, nato pa rešila še njegov mitraljez.

Proti jutru se je brigada umaknila izpred Podnarta in se vračala proti Jelovici, ne da bi vedela, da so na Jamniku že Nemci. Z Jelovice so sicer že ponoči poslali kurirja, da bi jo o tem obvestil, toda kurir brigade ni našel. Zato se je zgodilo, da je predhodnica brigade padla pri Jamniku v nemško zasedo in pretrpela hude izgube: tri mrtve in devet ranjenih. V borbi, ki se je nato razvila, je tudi Nemci niso poceni odnesli, saj so imeli štiri mrtve in pet ranjenih.

Tako so bile 18. junija na Jelovici spet vse tri brigade, položaj pa je postajal čedalje bolj nevzdržen. Borci so bili zaradi neprestanih premikov in slabih poti skrajno izčrpani, hrana je bila neredna in nezadostna, bili so do kože mokri in niso mogli razumeti, kaj še čakajo na Jelovici, ko se Nemci že od vseh strani zbirajo, da bi stisnili divizijo v tem nepreglednem gozdovju in z njo temeljito obračunali.

⁵ Obveščevalno poročilo štaba XXXI. divizije z dne 26. junija 1944.

⁶ Obveščevalno poročilo štaba XXXI. divizije z dne 22. junija 1944.

Komandanti padajo . . .

Od 18. junija dalje na Jelovici ni bilo več miru. Nemci niso napadali z velikimi silami, temveč le z večjim številom sorazmerno šibkih skupin, ki so se pojavljale zdaj tu zdaj tam. To je bila za gozdnata področja odlična taktika, ki so jo Nemci z dokajšnjim uspehom kasneje uporabljali tudi v borbah na Trnovski planoti in drugod.

Vojkova brigada je tega dne imela vse tri bataljone v borbi: 3. bataljon je odbijal nemške napade iz Jamnika proti vrhovom Jelovice, druga dva bataljona pa sta s položajev nad Kropo razpršila nemško kolono, ki se je nameravala iz Kroke povzpeti proti Vodiški planini, in jo pognala nazaj proti Lipnici.

Gradnikova brigada ni imela borb, Prešernova — 1. bataljon je bil na Rovtarici in druga dva na Radovljiški planini — pa le nekaj manjših spopadov.

Hujše borbe pa so bile napovedane za naslednji dan, za 19. junij, kajti obveščevalci so zvedeli, da je na Bled prišlo okrog 2000 mož novih okrepitev. In zares, Nemci so že navsezgodaj z vseh strani rinili na Jelovico. Glavni nemški udar je tega dne padel po Prešernovi in Gradnikovi brigadi.

Prvi bataljon Prešernove brigade je že zgodaj zjutraj krenil z Rovtarice na nove položaje proti Selški planini, toda bil je že prepozen, kajti Nemci so že ponoči vdrli na Jelovico. Isto velja tudi za 2. in 3. bataljon, ki sta bila prav tako na premiku z Radovljiške planine čez Rovtarico proti Selški planini. Brigada ne le, da ni mogla zasesti položajev nad dolino Save Bohinjke in obvarovati Jelovico pred nemškim napadom s te smeri, temveč so jo Nemci že čakali na istih položajih in ji prizadejali hude izgube. Zgodilo pa se je takole:

Že prejšnji večer je štab brigade poslal na Selško planino šest obveščevalcev in jim naročil, naj poizvedo, če so tam Nemci. Če so, naj trije obveščevalci ostanejo in opazujejo sovražnika, trije pa naj se vrnejo poročat. Če pa jih ni, naj vseh šest ostane na Selški planini, kamor bi v jutranjih urah prišla vsa brigada.

Nihče izmed obveščevalcev se do zore ni vrnil, in to je bil štabu brigade dokaz, da je na Selški planini vse v redu. Bilo pa je čisto drugače. Obveščevalci ob prihodu na Selško planino res niso na nikogar naleteli in so se utrujeni namestili v eno izmed tamkajšnjih pastirskih koč ter si zanetili ogenj, da bi se ogreli in posušili. Pri tem pa so jih Nemci presenetili in — kot kaže — brez borbe ujeli. Najprej so jih strahovito mučili — verjetno so pri tem tudi zvedeli

za nameravani prihod Prešernove brigade na Selško planino — nato pa jim s puškinimi kopiti razbili glave.

Nemški načrt je bil zelo enostaven: še ponoči so postavili zasedo na greben tik nad Selško planino, kjer bi počakali, da bi se brigada zbrala na čistini pod njimi, nato pa bi ji z osredotočenim ognjem prizadejali hude izgube.

Brigada je zgodaj zjutraj mirno krenila na pot. Nikjer ni bilo slišati nobenega streljanja, nikjer ni bilo nobenega sledu o Nemcih. V brigadni predhodnici se je pomikal 2. bataljon, ki je imel z desne in leve strani pobočnici. Do Selške planine se ni ničesar pripetilo. Ko je kolona prispela do planjave, se je glavnina ustavila v gozdu, 2. bataljon pa je krenil na čistino in se tam razvrstil. Obveščevalcev sicer ni bilo od nikoder, zato pa so ob neki koči videli tri konje, za katere so menili, da pripadajo štabu divizije.

Nemci se še vedno niso oglasili. Verjetno so čakali, da bi se še več naših nabralo na čistini. Komandant bataljona je nato poslal 1. četo v zasedo proti grebenu, na katerem so bili Nemci. Tedaj so Nemci zasuli naše borce s peklenskim ognjem. Presenečenje je bilo popolno. Naši so bili na čistini, tik pod nemškimi položaji, Nemci

Skupina borcev 2. bataljona Prešernove brigade. (V zadnji vrsti je drugi z leve strani Ferdo Gartner-Mitja, politkomisar bataljona, drugi z desne pa Vinko Žontar-Aleksandrov, komandant bataljona)

pa so stali kar pokonci med redkim drevjem in grmovjem in dobesedno kosili s svojimi brzostrelkami in mitraljezi po naših vrstah. V prvem naletu so pobili devet naših borcev, dva pa ranili.

Ranjen je bil tudi komandant brigade Rudolf Hribernik-Svarun. Prav tedaj je jahal čez planjavo proti koči, kjer naj bi bil — po tistih treh konjih sodeč — štab divizije. Strel ga je zadel v nogo, vendar se je s kurirjevo pomočjo srečno privlekel do roba gozda.¹

Ko je bilo prvo presenečenje mimo, je štab divizije, ki je šele tedaj prispel do Selške planine, organiziral juriš na nemške položaje. Najprej so nemške položaje onstran Selške planine obmetavali s težkimi minami. Nato je 2. bataljon napadel v dveh skupinah. Ena izmed njih je očistila pastirske koče in se nato pridružila drugi skupini, ki je medtem že jurišala proti grebenu, kjer so bili glavni nemški položaji. V jurišu je padel še en naš borec, dva pa sta bila ranjena. Ranjen je bil tudi komandant 2. bataljona Vinko Žontar-Aleksandrov.

V jurišu je sodeloval tudi 1. bataljon Prešernove brigade, ki je napadal nemške položaje z boka. Med borbo so borci našli v grmovju dva mrtva nemška vojaka.

V še hujše borbe se je zapletel 3. bataljon, ki je tudi pohitel 2. bataljonu na pomoč. Teren je bil tako zelo nepregleden, da so se borbe vodile iz neposredne bližine. O srditosti borb nam pričajo tudi hude izgube tega bataljona: šest njegovih borcev je padlo, prav toliko pa jih je bilo tudi ranjenih. Med padlimi je tudi komandant bataljona Anton Rozman-Dren, ki ga je sovražnikova krogla zadela med jurišem v glavo.

V tem splošnem jurišu na nemške položaje nad Selško planino je razen Prešernove brigade sodelovala tudi Gradnikova brigada z vsemi tremi bataljoni, ki so Nemce napadli v bok in jim vdrli celo za hrbet. Sovražnik se je njihovemu napadu srdito upiral — gradnikovci so v teh borbah imeli pet mrtvih in šest ranjenih — toda naposled ga je juriš naših šestih bataljonov, ki so se hoteli maščevati za pokol 2. bataljona na Selški planini, docela zlomil in se je z največjo težavo prebil skozi položaje 3. bataljona Gradnikove brigade ter se razpršil po strmih pobočjih navzdol proti Savi Bohinjki.

Navzlic končni zmagi in hudim izgubam, ki jih je sovražnik pretrpel v tem zadnjem jurišu naših bataljonov, je bil 19. junij črn dan za XXXI. divizijo, saj je padlo skoraj trideset naših borcev, precej pa jih je bilo tudi ranjenih. Izredne hude izgube pa so bile

¹ Po pripovedovanju Karla Leskovca, takratnega namestnika komandanta Prešernove brigade, in Vinka Žontarja-Aleksandrova, takratnega komandanta 2. bataljona Prešernove brigade.

tudi v poveljniškem kadru: Prešernova brigada je bila ob vse tri komandante bataljonov — komandant 1. bataljona je padel že onstran Save, komandant 2. bataljona je bil ranjen, komandant 3. bataljona je prav tako padel — ranjen pa je bil tudi komandant brigade. Naslednjega dne je XXXI. divizija izgubila še komandanta Vojkove brigade.

Umik z Jelovice

Štab divizije, ki se je to noč skupno z Gradnikovo brigado zadrževal na Rovtarici, je ugotovil, da so razmere čedalje slabše in nevarnejše ne le zato, ker so borci na smrt izmučeni in sestradani, temveč tudi spričo tega, ker je bil v nemških rokah že ves vzhodni del Jelovice vključno z Mošenjsko planino, kjer so Nemci osredotočili kakih 1000 svojih vojakov. Možnosti za manevriranje s tako veliko enoto, kot je divizija, pa so bile vsako uro čedalje manjše.

Tudi Nemcem je bilo jasno, kako ugodna priložnost za uničenje ali vsaj razbitje XXXI. divizije se jim nudi ter so zato z močnimi zasadam zaprli dolino Save Bohinjke — da bi onemogočili našim enotam proboj proti Pokljuki — in še krepkeje so zastražili dolino Selške Sore, prek katere je peljala pot na Cerkljansko.

Štab divizije je imel na izbiri dve možnosti: da se s to izčrpano vojsko, med katero je bilo že precej nepremičnih ranjencev, umika v edino še prosto smer — čez Črno prst in Rodico v tolminske hribe, ali pa da se prebije po najkrajši poti čez Selško dolino na Cerkljansko.

Odločili so se za drugo možnost. Zato je štab divizije 20. junija že ob štirih zjutraj poslal 2. bataljon Prešernove brigade proti Ratitovcu, da bi zasedel dominantne položaje na Gladkem vrhu (trig. 1666) še pred sovražnikovim prihodom in tako zavaroval koncentracijo divizije v Pečani, dolini med štirimi vrhovi: Gladkim vrhom, Kosmatim vrhom, Grintovcem in Javorjevim vrhom.

Tri ure po odhodu 2. bataljona je z Rovtarice krenila proti Pečani tudi glavna kolona s 1. in 3. bataljonom Prešernove brigade, štabom iste brigade, štabom divizije in Gradnikovo brigado. Kolona je po šesturni hoji prispela v Pečano okrog enih. Glavnina je ostala v Pečani, 1. in 3. bataljon Prešernove brigade pa sta takoj krenila na položaje.

Vojkove brigade ni bilo v tej skupini, ker je imela nalogo, da varuje levi bok glavne kolone pred prodorom Nemcev iz smeri Mošenjske planine. Nemški pritisk iz te smeri je bil dejansko zelo

hud. Nemci so že v zgodnjih jutranjih urah pričeli prodirati z Mošenjske planine čez Lipniško planino proti Raztokam. Kmalu so ugotovili, da na Selški planini in Rovtarici ni več naših enot, in ni jim bilo težko zaznati, v katero smer so odšle. Zato so okrepili pritisk z Raztok proti Ledinam, kjer pa jih je zaustavil 3. bataljon Vojkove brigade, ki je imel tod svoje položaje. Čeprav so Nemci po hudem spopadu prebili njegovo obrambo, so jih na nadaljnji poti čakale še hude težave.

V bližini Ledin je bil namreč še 2. bataljon s štabom brigade. Komandant brigade Jože Mihevc-Rudar je hitro razporedil bataljon po grebenu nad potjo in počakal, da so Nemci prišli čisto blizu njegovih položajev, nato šele je dal povelje za ogenj. Nemci so se v neredu umaknili.

Ko so Nemci ugotovili, da je pred njimi čvrsta obramba, ki je ne bodo mogli prebiti kar s pohoda, so se odločili za načrten napad. Pritegnili so težke minometalce in kmalu so njihove mine pričele rešetati položaje 2. bataljona. Mine so bile toliko bolj nevarne, ker niso eksplodirale le ob udaru na zemeljsko površino, temveč so se razletavale že med vejami in se ni bilo moč zavarovati pred njihovimi drobci.

Eksplodije min pa Rudarja niso motile in je vzravnal pregledoval položaje. To pa je bilo zanj usodno. Ena izmed nemških min se je razpočila nedaleč od njega in njen smrtonosni drobec mu je prebil prsi. Nekaj hipov kasneje je bil Rudar že mrtev. Tako je Vojkova brigada izgubila na Jelovici svojega komandanta, ki je bil »hladnokrven in drzen ter se je bal le tega, da ne bi zadosti napravil.«¹

Vojkovci so navzlic smrti svojega komandanta, kar jih je globoko pretreslo, do večernih ur v manevrski obrambi zadrževali prodiranje Nemcev proti Pečani, kjer se je tedaj zbrala že vsa XXXI. divizija.

Mrak se še ni dobro spustil na zemljo, ko je dolga kolona že pričela tipati najprej navzgor proti vrhu Ratitovca, nato pa se je po ozki in kamniti stezi, ki se je v ostrih serpentinah vijugala proti Torki, spuščala v Selško dolino. Nemci so se kot ose zaganjali zdaj ob zaščitnico zdaj v bok kolone, tako da Prešernovi in Vojkovi brigadi ni manjkalo dela. Kolona je bila že globoko v dolini, ko so nemške krogle še vedno požvižgavale visoko v zraku.

Razpoloženje med borci je bilo do skrajnosti napeto. Vedeli so, da bodo Nemci takoj zasedli Ratitovec in druge vrhove za njho-

¹ Posebna izdaja »Glasila Vojkove brigade«.

vim hrbtom, brž ko se bo zaščitnica umaknila z njih, vedeli pa so tudi to, da jih globoko doli v dolini ob Sori čakajo nemške zasede, saj so dobro videli luči nemških kamionov, ki so se pobliskavale na cesti ob reki.

In vendar so prišli čez Soro brez vsakega strela! Imeli so neverjetno srečo. Še danes nihče ne ve, kako je moglo priti do tako usodnega nesporazuma med Nemci, ki so bili v zasedah, in Nemci, ki so stiskali obroč okrog divizije. Dejstvo pa je, da so nemški kamioni, katerih luči so borci videli v dolini, prišli po zasede in jih uro pred prihodom divizijske kolone v dolino odpeljali nazaj proti Škofji Loki. Tako borcem ni bilo treba niti jurišati na nemške zasede niti bresti mrzlo Soro, ker so čeznjo lahko mirno šli prek mosta v Podroštu.²

Prešernova brigada je še isto noč odšla na Martinj vrh, kjer je ostala do 27. junija, Vojkova brigada se je nekaj dni zadrževala v Davči, dokler ni krenila proti Baški grapi, štab divizije in Gradnikova brigada pa sta nadaljevala pot čez Davčo na Cerkljansko.

Gradnikova brigada je naslednjega dne krenila čez Cerkljanski vrh proti Ledinam, kjer se je ustavila in varovala cerkljansko osvobojeno ozemlje pred morebitnim napadom iz idrijske smeri. Nemci in domobranci so namreč spričo daljše odsotnosti brigad postajali čedalje bolj nasilni in predrzni ter so njihove patrulje prihajale že skoro do Cerknega. Zato na bojno srečanje ni bilo treba dolgo čakati.

Gradnikovci so imeli prvo manjšo borbo z domobranci že 23. junija, ko je kakih dvajset njihovih vojakov prišlo tik pod našo zasedo. Tokrat so imeli srečo: našim borcem v zasedi kar štirje mitraljezi niso delovali in tako so jo domobranci odnesli samo z dvema ranjencema.

Naslednjega dne se je pred položaji Gradnikove brigade pojavilo kakih 150 sovražnikov, ki so napadli v treh kolonah. Najhuje so pritiskali proti središču naših položajev, tako da je položaj postajal že skoraj nevzdržen za naše. Toda sovražnik le ni dosegel nobenega uspeha predvsem po zaslugi mitraljezca Stefančiča s pomočnikom Poberajem in mitraljezca Bajta — ta je med borbo padel, zadet v čelo — ki sta kar stoje z gostimi rafali odbijala sovražnikove juriše. Po enourni borbi so se morali sovražnikovi vojaki s hudimi izgubami — menda so imeli 22 mrtvih in 11 ranjenih — vrniti čez Razpotje nazaj proti Gori nad Idrijo.

² Stanko Petelin: Kronika Vojkove brigade (Založba »Borec« 1963).

Gozd ni v vsakem primeru zaveznik partizanskih borcev

Ne bi mogli trditi, da je bil pohod XXXI. divizije na Jelovico uspešen, čeprav so naše enote ob napadu na železniško progo med drugim porušile pet manjših železniških mostov in 24 metrov dolg most čez Lipnico. Zamisli štaba divizije, da z vsemi tremi brigadami z izhodiščnih položajev na Jelovici napade železniško progo med Kranjem in Radovljico, ni kaj oporekati. Napaka pa je bila storjena s tem, da so se brigade pričele zbirati na Jelovici že tri dni pred napadom in da so tako Nemci imeli dovolj časa ne le, da so se pripravili na obrambo, temveč tudi za to, da so lahko z lastnim napadom presenetili naše enote.

Tako se je moglo zgoditi, da so isto noč, ko so bile naše enote v dolini, Nemci prodirali proti Jamniku in Jelovici. To je bil tudi glavni vzrok, da Gradnikova in Vojkova brigada nista mogli v redu izvršiti svojih nalog in uničiti nemških postojank v Podnartu in Zgornji Besnici.

Druga napaka, ki je bila storjena, je bila v tem, da štab divizije ni umaknil brigad z Jelovice, brž ko je ugotovil, da spričo spreminjenih razmer ni moč ostvariti njegove zamisli in da Nemci pripravljajo ofenzivno akcijo večjega obsega na tako privlačen cilj, kot je divizija, koncentrirana na sorazmerno majhnem prostoru, ki ga je bilo sorazmerno lahko blokirati kar s treh strani: Bohinjska Bistrica—Bled, Bled—Kranj—Škofja Loka in Škofja Loka—Železniki—Podbrdo. Nemci so verjetno pričakovali, da se bo tokrat z XXXI. divizijo na Jelovici zgodilo nekaj podobnega, kot se je pripetilo pred slabim letom dni na Žirovskem vrhu s pravkar ustanovljeno Prešernovo brigado.

Ne glede na dež, ki je ves čas padal, na utrujenost borcev, ki se niso imeli kje in kdaj odpočiti, na njihovo iznemoglost, ker ni bilo moč priti do hrane, na veliko število ranjencev, ki jih ni bilo kje pustiti in so jih morali stalno prenašati s seboj — kar je vse močno zmanjševalo udarno moč naših enot — divizija ni mogla priti do polnega izraza tudi spričo neprimernega terena. Gozd, za katerega sicer sodimo, da je zaveznik partizanskih borcev, je v tem primeru pomagal bolj Nemcem kot pa nam. Nemške udarne skupine so se skoraj nemoteno kretale po Jelovici, pogostokrat presenečale naše enote in jim povzročale nepotrebne izgube.

Na Jelovici se je pokazalo bolj, kot kdajkoli prej, da je gozd zaveznik le tistega, ki ga zna uporabljati — v napadu ali obrambi — za prikrivanje zased, za pronicanje manjših skupin v sovražnikovo zaledje, skratka za vsakovrstne ofenzivne akcije manjših skupin.

Nikakor pa ni gozd primeren za organiziranje pozicijske obrambe, ki jo vsak nasprotnik lahko z majhnim trdom razbije.

S takimi izkušnjami se je XXXI. divizija vrnila z Jelovice. Te izkušnje je zelo drago plačala. Izgubila je vrsto komandirjev in komandantov ter veliko borcev. Najobčutnejše izgube je imela Prešernova brigada, a tudi Vojkova brigada je ni poceni odnesla: mrtvih in ranjenih sicer ni bilo veliko, zato pa je bilo kar 37 pogrešanih, ki pa so se kasneje po večini vrnil spet v brigado.

Za vsako zimo pride pomlad, za neuspehom pa zmaga. Zato je tudi Jelovici sledila Baška grapa, vsekakor največja zmaga, kar jih je v vsej svoji zgodovini doživela XXXI. divizija.